НАЦІОНАЛЬНА ПАРЛАМЕНТСЬКА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ

ISSN 2306-3505

ДАТИ І ПОДІЇ

2016 друге півріччя

Календар знаменних дат № 2 (8)

Київ 2016

УДК (059)
ББК 92
Д20

Укладачі: **В. Кононенко** (керівник проекту), **О. Бохан, А. Рихтік, Л. Рогальчук** (координатор проекту), **О. Рожнятовська, С. Савченко**

Д20 **Дати** і події, 2016, друге півріччя : календар знамен. дат № 2 (8) / Нац. парлам. б-ка України ; уклад.: В. Кононенко (керівник проекту) [та ін.]. – Київ, 2016. – 152 с. : іл.

Видання Національної парламентської бібліотеки України календар знаменних дат «Дати і події» виходить двічі на рік. Цей випуск присвячено визначним річницям подій суспільно-політичного, наукового та культурно-мистецького життя країни, які відзначатимуться у другому півріччі 2016 р. До календаря ввійшли фактографічні довідки про ювілеї видатних особистостей, відомості щодо релігійних і професійних свят, днів заснування установ України.

Видання адресовано працівникам закладів культури і освіти, широкому загалу читачів.

УДК (059)
ББК 92

Передплатити календар знаменних дат «Дати і події» можна через «Каталог видань України» (передплатний індекс 68555) та через послугу «передплата on-line» на сайті ДП «Преса» (http://www.presa.ua/)

© Національна парламентська бібліотека України, 2016

ЗМІСТ

Від укладачів 4

ЛИПЕНЬ

Перелік пам'ятних дат на липень 6
Мисткиня з Буковини. До 150-річчя від дня народження А. Кохановської (1866–1927) 12
Жіноче обличчя героїзму. До 100-річчя від дня народження Л. Павличенко (1916–1974) 15
Подвижник української географії. До 150-річчя від дня народження А. Синявського (1866–1951) 19
Лікар тіла і душі. До 150-річчя від дня народження М. Левицького (1866–1932) 24

СЕРПЕНЬ

Перелік пам'ятних дат на серпень 30
Окрилений Україною. До 150-річчя від дня народження В. Леонтовича (1866–1933) 35
Речник національної ідеї. До 180-річчя від дня народження О. Конисського (1836–1900) 40
«Ми мусимо навчитися чути себе українцями...». До 160-річчя від дня народження І. Франка (1856–1916) 45

ВЕРЕСЕНЬ

Перелік пам'ятних дат на вересень 52
Перший біограф Т. Шевченка. До 200-річчя від дня народження М. Чалого (1816–1907) 58
Життя і справи Дюка де Рішельє. До 250-річчя від дня народження Армана-Еммануеля дю Плессі де Рішельє (1766–1822) 62
Ідеолог і творець української державності. До 150-річчя від дня народження М. Грушевського (1866–1934) 67

ЖОВТЕНЬ

Перелік пам'ятних дат на жовтень 73
Лицар українського національного духу. До 140-річчя від дня народження С. Єфремова (1876–1939) 79
130 років служіння суспільству. До 130-річчя від дня створення Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (1886) 84
Бути поетом і громадянином. До 80-річчя від дня народження І. Драча (1936) 90

ЛИСТОПАД

Перелік пам'ятних дат на листопад 96
Він гранив слово, як ніхто. До 80-річчя від дня народження М. Вінграновського (1936–2004) 102
Її палітра – сонце. До 80-річчя від дня народження Т. Голембієвської (1936) 107
Присвятив своє життя слову. До 150-річчя від дня народження Є. Тимченка (1866–1948) 111
Словникова основа нашої мови. До Дня української писемності та мови 114
Гордість українського спорту. До 80-річчя від дня народження І. Турчина (1936–1993) 118

ГРУДЕНЬ

Перелік пам'ятних дат на грудень 123
Письменниця, громадська діячка. До 150-річчя від дня народження В. О'Коннор-Вілінської (1866–1930) 129
Вінець друкарства київського. До 400-річчя з часу видання київського «Часослова» (1616) 132
Романтик українського мелосу. До 90-річчя від дня народження В. Кирейка (1926) 136
Служити народові наукою. До 150-річчя від дня народження Д. Заболотного (1866–1929) 140

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Народу нашого і велич, і краса (сценарій літературного вечора до 25-ї річниці проголошення Незалежності України) 145
Бібліотеки-ювіляри 150

Від укладачів

Сукупний фонд тільки найбільших десяти бібліотек світу на початок XXI ст. становив приблизно 130 млн документів на найрізноманітніших носіях інформації. З такою кількістю набутих та зафіксованих знань людство мало б побудувати ідеальне суспільство. Проте наш світ далекий від досконалості. Очевидно, що не весь досвід і знання використовуються на благо. Ще багато чого необхідно проаналізувати, узагальнити, розглянути під іншим кутом зору, зробити доступнішим ширшому колу читачів.

Такі завдання, зокрема, стоять і перед укладачами календарів знаменних дат. Серед усіх видань, що готуються в бібліотеках, календарі були і залишаються найпопулярнішими.

У пропонованому вашій увазі випуску календаря «Дати і події» представлено переліки знаменних дат і ряд статей, присвячених визначним подіям та видатним діячам в історії України, що відзначатимуться у другому півріччі 2016 р. З-поміж них – ювілеї видатних державних діячів, просвітителів, дослідників, філософів: М. Грушевського, А. Синявського, І. Франка, С. Єфремова, В. О'Коннор-Вілінської, чиї здобутки та неймовірна працездатність і досі є прикладом для наслідування.

Окремі статті розповідають про життя і діяльність визначних учених-медиків – лікаря М. Левицького та епідеміолога Д. Заболотного, які зробили величезний внесок у боротьбу з інфекційними захворюваннями.

В усі часи велику вагу у створенні суспільної думки мали представники красного письменства. У пропонований випуск «Дат і подій» уміщено матеріали про письменників О. Кониського, В. Леонтовича, М. Вінграновського та І. Драча.

Одну зі статей календаря присвячено 200-річчю від дня народження М. Чалого – українського педагога, громадсько-культурного діяча, першого біографа Т. Шевченка.

Живопис не потребує перекладу, тому часто світ відкриває для себе красу та самобутність нашої країни через творчість українських художників. У цьому випуску календаря вміщено статті, присвячені життєвим шляхам і творчості самобутніх художниць А. Кохановської та Т. Голембієвської.

Світ музики представлено статтею про видатного українського композитора В. Кирейка.

Серед інших визначних особистостей, про життя, діяльність і здобутки яких до цього випуску календаря підготовлено статті, – легендарний снайпер часів Другої світової війни Л. Павличенко та славетний спортивний тренер І. Турчин.

Значення мови для людського суспільства важко переоцінити. Різним аспектам цього суспільного явища присвячено матеріал до Дня української писемності та мови, а також статтю про мовознавця-українця Є. Тимченка.

Вшановуючи внесок діячів іноземного походження у справу становлення та розвитку українських міст, до цього випуску включено статтю про Армана-Еммануеля дю Плессі де Рішельє, який багато років служив на посаді генерал-губернатора кількох українських губерній Російської імперії та був градоначальником Одеси.

У кожному випуску календаря обов'язково є матеріали, присвячені ювілейним датам заснування відомих в Україні установ, організацій. Цей випуск не став винятком, адже в жовтні 2016 р. відзначатиме 130-річчя від дня заснування один із провідних вітчизняних бібліотечних закладів – Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка.

Окрему статтю присвячено 400-річчю від часу виходу у світ у Києво-Печерській друкарні одного з перших церковних богослужбових видань – «Часослова».

У рубриці «Соціокультурна діяльність» подано матеріал до Дня Незалежності України.

Як і в попередніх випусках «Дат і подій», на початку розділів уміщено цифрові календарі на місяць, прислів'я та приказки, вірші українських поетів.

У переліках курсивом виділено дні та події, яким присвячено розгорнуті статті. У пристатейних списках літератури поліграфічно виділено публікації, використані укладачами при підготовці статей.

Матеріали календаря стануть у пригоді при плануванні роботи в закладах культури і освіти, зокрема бібліотеках, інформаційних центрах, видавничих організаціях, редакціях засобів масової інформації.

Звертаємо увагу наших читачів, що календар знаменних дат «Дати і події» на перше півріччя 2017-го вийде у жовтні 2016 р.

Укладачі, автори, редактори календаря розраховують на діалог із читачами. Запитання, відгуки та побажання надсилайте на адресу:

01001, Київ-1, Грушевського, 1
НПБУ. Науково-бібліографічний відділ
nbv-nplu@mail.ru
nbv@nplu.org

Липень

Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
				1	2	3
4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24
25	26	27	28	29	30	31

У липні овес в жупані, а на гречці і сорочки нема.

Дощ у липні йде не там, де чекають,
а там, де жнуть.

Липень – літу маківка, року середина.

На Івана, на Купала

На Івана, на Купала
Ласкою мене купала.
На траві, де плеще став,
В ніжності тебе купав.

На Івана, на Купала
Втіхи нам було замало.
В ніч, що стишилась навкіл,
Лиш виднілось танго тіл.

На Івана, на Купала
Папороті цвіт шукали,
Аби квіточка ота
Нас звела на всі літа.

На Івана, на Купала
Знов це свято завітало.
Жду тебе, щоб серце втішить,
Але ти, на жаль, вже з іншим.

На Івана, на Купала
Юнка до грудей припала,
Але вже не те тепло,
Що колись між нас було.

В. Крищенко[1]

[1] Крищенко В. На Івана, на Купала // Любові бентежна струна : лірика / В Крищенко. – Київ, 2013. – С. 192.

2016 рік проголошено Організацією Об'єднаних Націй

Роком вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і пам'яті жертв Чорнобильської катастрофи

Відзначається відповідно до Указу Президента України «Про заходи у зв'язку з 30-ми роковинами Чорнобильської катастрофи» № 702 / 2015 від 14.12.2015 р.

Роком англійської мови в Україні

Відзначається відповідно до Указу Президента України № 641 / 2015 від 16.11.2015 р.

Липень

1

День архітектури України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 456 / 95 від 17.06.1995 р.

370 років від дня народження **Готфріда Вільгельма Лейбніца** (1646–1716), німецького вченого, математика, філософа-ідеаліста

120 років від дня народження **Павла Григоровича Антокольського** (1896–1978), російського поета, перекладача

110 років від дня народження **Миколи Миколайовича Некрасова** (1906–1984), російського економіста

90 років від дня народження **Володимира Яковича Луб'яного** (1926–1991), українського співака

90 років від дня народження **Дем'яна Кузьмича Пелехатого** (1926–1994), українського диригента, педагога

2

Міжнародний день кооперативів

Відзначається щорічно в першу суботу липня відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A / RES / 47 / 90

110 років від дня народження **Петра Стефановича Андрусіва** (1906–1981), українського художника, педагога, громадського діяча

3

День Військово-Морських Сил Збройних Сил України

Відзначається щорічно в першу неділю липня відповідно до Указу Президента України № 331 / 2015 від 12.06.2015 р.

День працівників морського та річкового флоту

Відзначається щорічно в першу неділю липня відповідно до Указу Президента України № 332 / 2015 від 12.06.2015 р.

220 років від дня народження **Миколи Олексійовича Полевого** (1796–1846), російського письменника, історика, журналіста

140 років від дня народження **Сергія Семеновича Намьоткіна** (1876–1950), російського хіміка-органіка

110 років від дня народження **Василя Івановича Атрощенка** (1906–1991), українського хіміка, педагога

90 років від дня народження **Володимира Йосиповича Богомолова** (1926[1]–2003), російського письменника

[1] Дату народження подано за УЛЕ. За іншими даними народився в 1924 р.

75 років від дня народження **Богодара Антоновича Которовича** (1941–2009), українського скрипаля

4

День судового експерта

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 424/2009 від 10.06.2009 р.

170 років від дня народження **Івана Миколайовича Жданова** (1846–1901), російського літературознавця, фольклориста, етнографа

150 років від дня народження **Сергія Миколайовича Дельвіґа** (1866–1944), українського військового діяча, генерал-полковника Армії УНР

140 років від дня народження **Олександра Марковича Ґінзбурга** (1876–1949), українського інженера, архітектора

130 років від дня народження **Івана Тимофійовича Дощівника** (1886–1973), українського письменника

125 років від дня народження **Петра Йосиповича Панча** [справж. – Панченко (1891–1978)], українського письменника

120 років від дня народження **Мао Дуня** [справж. – Шень Яньбін (1896–1981)], китайського письменника, громадського діяча

110 років від дня народження **Богдана П'юрка** (1906–1953), українського піаніста, диригента, педагога (США)

5

90 років від дня народження **Івана Івановича Лободи** (1926), українського живописця

6

150 *років від дня народження* **Августи Йосипівни Кохановської** *(1866–1927), української художниці, етнографа*

120 років від дня народження **Івана Микитовича Тиктора** (1896–1982), українського громадсько-політичного діяча, видавця, редактора

110 років від дня народження **Василя Панасовича Дяченка** (1906–1942), українського музикознавця

7

Різдво пророка Йоанна Хрестителя. День Івана Купала

День працівника природно-заповідної справи

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 629/2009 від 18.08.2009 р.

130 років від дня народження **Абрама Марковича Черкаського** (1886–1968), українського та казахського живописця

110 років від дня народження **Романа Михайловича Вуля** (1906–1979), російського письменника, фольклориста

110 років від дня народження **Давида Демидовича Копиці** (1906–1965), українського письменника, літературознавця, критика

100 років від дня народження **Марка Дмитровича Антоновича** (1916–2005), українського громадсько-політичного діяча, історика, публіциста (США, Канада)

90 років від дня народження **Остапа** (Євстахія) **Васильовича Лапського** (1926–2012), українського та польського письменника, публіциста, літературознавця, перекладача

90 років від дня народження **Валентина Івановича Сапєлкіна** (1926–2009), українського композитора, педагога

8

День родини

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1209/2011 від 30.12.2011 р.

120 років від дня народження **Івана Васильовича Богаченка** (1896–1981), українського актора, режисера

90 років від дня народження **Юрія Миколайовича Шевченка** (1926), українського вченого в галузі механіки, педагога

9

150 років від дня народження **Павла Івановича Петренка-Критченка** (1866–1944), українського хіміка-органіка

120 років від дня народження **Павла Михайловича Кудрицького** (1896–1926), українського актора, режисера

10

День рибалки

Відзначається щорічно в другу неділю липня відповідно до Указу Президента України № 464/95 від 22.06.1995 р.

290 років від дня народження **Олександра Пилиповича Кокорінова** (1726–1772), російського архітектора

160 років від дня народження **Ніколи Тесли** (1856–1943), сербського та американського винахідника в галузі електротехніки і радіотехніки, інженера, фізика

140 років від дня народження **Петра Леонідовича Кованька-Кованьковського** (1876–1938?), українського економіста, правознавця, вченого, педагога

140 років від дня народження **Івана Івановича Садовського** (1876–1948), українського актора

110 років від дня народження **Хорхе Ікаси** (1906–1978), еквадорського письменника, дипломата

90 років від дня народження **Петра Івановича Соколовського** (1926–2000), українського перекладача

11

Всесвітній день народонаселення

Відзначається щорічно відповідно до рекомендацій Керівної ради Фонду ООН у галузі народонаселення, поданих у рішенні № 89/46 від 1989 р.

75 років від часу початку (1941) **героїчної оборони Києва** від нацистських загарбників

160 років від дня народження **Петра Олексійовича Левченка** (1856–1917), українського живописця-пейзажиста

120 років від дня народження **Зенона Кириловича Дольницького** (1896–1976), українського співака

12

День святих первоверховних апостолів Петра і Павла

140 років від дня народження **Івана Краска** [справж. – Ботто Ян (1876–1958)], словацького поета

140 років від дня народження **Сергія Ісайовича Уточкіна** (1876–1916), українського льотчика-випробувача, пілота-авіатора, спортсмена

100 *років від дня народження* **Людмили Михайлівни Павличенко** *(1916–1974), українського снайпера часів Другої світової війни, Героя Радянського Союзу (1943)*

13

210 років від дня народження **Андрія Івановича Подолинського** (1806–1886), російського поета

190 років від дня народження **Станіслао Канніццаро** (1826–1910), італійського хіміка

90 років від дня народження **Віталія Петровича Романенка** (1926–2010), українського спортсмена, олімпійського чемпіона 1956 р.

14

200 років від дня народження **Жозефа-Артюра де Гобіно** (1816–1882), французького письменника, соціолога

125 років від дня народження **Арсенія Петровича Хоменка** (1891–1939), українського демографа, статистика

15

День українських миротворців

Відзначається щорічно відповідно до Постанови Верховної Ради України № 292-VII від 21.05.2013 р.

410 років від дня народження **Гарменса ван Рейна Рембрандта** (1606–1669), голландського живописця, гравера

140 років від дня народження **Володимира Олексійовича Розова** (1876–1940), українського мовознавця

140 років від дня народження **Цьотки** [справж. – Алоїза Степанівна Пашкевич (1876–1916)], білоруської поетеси, прозаїка, громадсько-політичного діяча, актриси, педагога

125 років від дня народження **Софії Марківни Левітіної** (1891–1957), української письменниці

100 років від дня народження **Сергія Павловича Подерв'янського** (1916–2006), українського живописця

16

День бухгалтера

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 662/2004 від 18.06.2004 р.

220 років від дня народження **Каміля Коро** (1796–1875), французького живописця

120 років від дня народження **Андрія Івановича Кіпріанова** (1896–1972), українського хіміка-органіка

17

День працівників металургійної та гірничодобувної промисловості

Відзначається щорічно в третю неділю липня відповідно до Указу Президента України № 187/93 від 03.06.1993 р.

230 років від дня народження **Ганни Петрівни Зонтаг** (1786–1864), російської письменниці, перекладача

170 років від дня народження **Миколи Миколайовича Миклухо-Маклая** (1846–1888), російського вченого, мандрівника, громадського діяча

125 років від дня народження **Івана Миколайовича Іщенка** (1891–1975), українського хірурга

125 років від дня народження **Абрама Олександровича Слуцкіна** (1891–1950), українського радіофізика

80 років від дня народження **Петра Івановича Нікітіна** (1936–2005), українського актора

18

70 років від часу відновлення (1946) в еміграції **Спілки української молоді** (СУМ)

80 років від дня народження **Юрія Герасимовича Іллєнка** (1936[1]–2010), українського кінооператора, кінорежисера

19

140 років від дня народження **Володимира Мусійовича Чехівського** (1876–1937), українського громадсько-політичного та церковного діяча

120 років від дня народження **Арчібалда Джозефа Кроніна** (1896–1981), англійського письменника

110 років від дня народження **Федора Львовича Щепотьєва** (1906–2000), українського лісівника, ботаніка-дендролога, селекціонера

75 років від дня народження **Василя Васильовича Чухліба** (1941–1997), українського письменника

20

360 років від дня народження **Йоганна Бернгарда Фішера фон Ерлаха** (1656–1723), австрійського архітектора

[1] За іншими даними народився 09.05.1936 р.

200 років від дня народження **Едварда Вітольда Желіговського** (1816–1864), польського поета

200 років від дня народження **Олександра Євстафійовича Мартинова** (1816–1860), російського актора

130 років від дня народження **Михайла Леонідовича Лозинського** (1886–1955), російського поета, перекладача

21

110 років від дня народження **Олени Іванівни Теліги** (1906[1]–1942), українського поета, літературного критика, політичного та культурного діяча

90 років від дня народження **Сергія Васильовича Свєчникова** (1926), українського фізика

22

130 років від дня народження **Гелли Марії Вуолійокі** (1886–1954), фінської письменниці, громадського діяча

125 років від дня народження **Сергія Володимировича Пилипенка** (1891–1943), українського письменника

90 років від дня народження **Сергія Олексійовича Баруздіна** (1926–1991), російського письменника

23

День Преподобного Антонія Печерського

190 років від дня народження **Олександра Миколайовича Афанасьєва** (1826–1871), російського історика, літературознавця, фольклориста

150 років від дня народження **Йосифа Йосифовича Карбульки** (1866–1920), українського скрипаля, педагога

75 років від дня народження **Андрія Андрійовича Нанкевича** (1941–1997), українського письменника

24

День рівноапостольної Ольги

150 *років від дня народження* **Антіна Степановича Синявського** *(1866–1951), українського історика, економіста, економіко-географа, громадського діяча, педагога*

120 років від дня народження **Германа Казака** (1896–1966), німецького письменника

25

190 років від дня страти (1826) царським урядом декабристів **П. Пестеля, К. Рилєєва, С. Муравйова-Апостола, М. Бестужева-Рюміна, П. Каховського**

150 *років від дня народження* **Модеста Пилиповича Левицького** *(1866–1932), українського письменника, публіциста*

120 років від дня народження **Володимира Івановича Масальського** (1896–1979), українського мовознавця, педагога

26

225 років від дня народження **Франца Ксавера Вольфганга Моцарта** (1791–1844), австрійського піаніста, композитора, диригента, педагога

160 років від дня народження **Джорджа Бернарда Шоу** (1856–1950), англійського драматурга, публіциста, критика

90 років від дня народження **Анни Марії Матуте** (1926–2014), іспанської письменниці, літературного критика

80 років від дня народження **Олега Григоровича Зарубицького** (1936–2005), українського електрохіміка-технолога

[1] Дату народження подано за кн. О. Теліги «О краю мій... : твори, документи, біографічний нарис». За іншими даними народилася 21.07.1907 р.

27

140 років від дня народження **Володимира Петровича Воробйова** (1876–1937), українського анатома

140 років від дня народження **Володимира Полікарповича Яворського** (1876–1942), українського хіміка-органіка

130 років від дня народження **Павла Болеславовича Зенкевича** (1886–1942), російського перекладача, театрального діяча

80 років від дня народження **Анатолія Івановича Гурського** (1936), українського актора

80 років від дня народження **Маріса Рудольфа Едуардовича Лієпи** (1936–1989), російського артиста балету, балетмейстера

28

День хрещення Київської Русі-України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 668 / 2008 від 25.07.2008 р.

День пам'яті святого рівноапостольного князя Володимира - хрестителя Київської Русі

560 років від дня народження **Якопо Саннадзаро** (1456–1530), італійського письменника

210 років від дня народження **Олександра Андрійовича Іванова** (1806–1858), російського художника

110 років від дня народження **Федора Павловича Решетникова** (1906–1988), російського художника

100 років від дня народження **Володимира Євграфовича Мухіна** (1916–1996), українського та російського письменника, поета, гірничого інженера, гірничорятувальника

80 років від дня народження **Олександра Павловича Косинова** (1936–2005), українського режисера

29

70 років від часу скликання (29.07–15.10.1946) **Паризької мирної конференції** для розгляду проектів мирних договорів між державами антигітлерівської коаліції

30

220 років від дня народження **Микити Михайловича Муравйова** (1796[1]–1843), декабриста

130 років від дня народження **Георгія Семеновича Верейського** (1886–1962), російського графіка

31

День працівників торгівлі

Відзначається щорічно в останню неділю липня відповідно до Указу Президента України № 427 / 95 від 05.06.1995 р.

110 років від початку (31.07–02.08.1906) **Свеаборзького повстання** в період революції 1905–1907 рр. у Росії

220 років від дня народження **Жана Батиста Гаспара Дебюро** (1796–1846), французького актора-міма

180 років від дня народження **Василя Олексійовича Слєпцова** (1836–1878), російського письменника

150 років від дня народження **Діонісія Дорожинського** (1866–1930), українського церковного діяча, теолога, педагога

110 років від дня народження **Віри Петрівни Марецької** (1906–1978), російської актриси

110 років від дня народження **Івана Петровича Шухова** (1906[2]–1977), російського письменника, перекладача

80 років від дня народження **Валерія Федоровича Гужви** (1936), українського письменника

70 років від дня народження **Володимира Дмитровича Шевченка** (1946–2012), українського артиста цирку, дресирувальника хижаків

---

[1] Дату народження подано за УРЕС, УРЕ. За іншими даними народився в 1795 р. або 19.08.1796 р.

[2] Дату народження подано за УРЕ, УРЕС. За іншими даними народився 06.08.1906 р.

6 липня

Мисткиня з Буковини

До 150-річчя від дня народження А. Кохановської (1866–1927)[1]

Августа Кохановська ввійшла в історію світового образотворчого мистецтва як живописець, графік і етнограф. Її твори експонуються в найкращих галереях світу, а також занесені до каталогів провідних аукціонних домів. Однак про особистість мисткині та її художній і публіцистичний спадок в Україні відомо дуже мало.

Впродовж майже всього свого життя А. Кохановська була активною учасницею образотворчих та літературних процесів на Буковині, добре знала багатьох українських письменників. При цьому дослідники називають її життя та діяльність «мистецьким детективом», адже досі достеменно невідомо, коли і де народилася мисткиня[2]. Викликає сумнів і достовірність дати її смерті. Невідоме також місце поховання. Загадкові навіть назви творів А. Кохановської. Приміром, на акварелі під назвою «Вулиця в Лодзі» зображено будівлю уряду Буковини у Чернівцях (нині один із корпусів Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича).

Народилася Августа в заможній міщанський родині. Її батько, Йозеф Кохановській, походив зі старовинного польського роду. У 1850 р., після закінчення Чернівецької міської гімназії, він деякий час жив у передмісті Чернівців, а згодом переїхав до Кимпулунга (на той час Герцогство Буковина Габсбурзької монархії), де став повітовим старостою.

Про дім Кохановських у Кимпулунзі та про панну Августу залишила спогади українська письменниця О. Кобилянська. Зокрема, вона писала: «...я користувалась і випозичуванням книг – головно, німецьких, чи то з міської бібліотеки чи з приватних ліпших домів, з котрих назву лиш дім одного поважного й високоосвіченого – дім старости Кохановського, батька малярки й приятельки моєї, панни Августи Кохановської, що, хоч і не українка, а знімечена полька, перша з буковинських малярів задержалася коло буковинської, переважно гуцульської орнаментики і була моєю найкращою товаришкою в різних найнебезпечніших прогулках по горах. <...> Так, у домі родичів Августи Кохановської я чимало навчилась, набралась гарних і добрих книжок, чула гарну музику, пізнавала гарних людей і стрічалася з прихильністю до українців, бо ж і сам батько Августи, староста, був помічний моєму батькові у будуванні уніатської церкви для тамошньої, цебто кімполунзької української громади (колонії)...»[3].

У 1885 р. Й. Кохановський обійняв посаду радника крайової управи і разом із родиною переїхав до Чернівців. Там для Августи відкрилися нові можливості. Зокрема, вона почала брати перші уроки малювання у відомого художника Т. Суліми фон Попєла, який свого часу навчався у Краківській академії мистецтв.

У 1894-му чи 1895 р. А. Кохановська вступила до цісарсько-кайзерівської Школи прикладного мистецтва Відня, заснованої в 1867 р. як художнє училище Музею прикладних мистецтв. Це була перша школа мистецтв у Європі. На відміну від академій мистецтв у Відні та Мюнхені, цей вищий навчальний заклад приймав жінок (у 1948 р. він здобув статус Академії прикладних мистецтв; нині це Віденський університет прикладних мистецтв).

У кінці XIX ст. Школа прикладного мистецтва Відня стала справжню кузнею діячів українського мистецтва. Міністерство культури та освіти Австрії запровадило «мистецьку стипендію», яку й отримували маловідомі тоді українському загалу художники – А. Кохановська, Є. Максимович, М. Івасюк. Під впливом робіт відомих австрійських митців у їхній творчості, крім академізму, з'явилися ознаки сучасних на той час європейських течій модерну, імпресіонізму, експресіонізму.

---

[1] Дату народження і смерті подано за вид.: Мистецтво України : біогр. довід. – Київ, 1997. – С. 328. За іншими даними народилася в 1863-му, 1868-му або 1884 р.

[2] У різних джерелах місцем народження називають м. Кимпулунг (Кимполунг, нині Румунія) чи м. Чернівці.

[3] Кобилянська О. Слова зворушеного серця. – Київ, 1982. – С. 211.

Перший рік навчання для А. Кохановської був дуже важким, про що вона у відчаї писала в листах до друзів і родичів. Проте заняття улюбленою справою та нові враження змінили її ставлення до перебування в столиці Австро-Угорської імперії.

Під час студіювання живопису у Відні А. Кохановська стежила за літературним і громадсько-політичним життям в Україні, читала твори І. Франка, О. Маковея, праці Ф. Колесси. З оповіданнями своєї подруги О. Кобилянської знайомилася однією з найперших, ще в рукописах. Теми, порушені у цих творах, були близькі та зрозумілі Августі. Вона постійно поповнювала свій альбом новими замальовками, котрі згодом використала для ілюстрування книг.

Після чотирьох років навчання дівчина повернулася до Чернівців. Під впливом українського оточення вона захопилася дослідженням побуту та народного мистецтва гуцулів.

Художниця багато подорожувала Буковиною. Щоб якомога детальніше ознайомитись із життям селян, вона піднімалася високо в гори, до найвіддаленіших гірських поселень, цікавилася побутом мешканців, їх одягом, ремеслами, записувала свої спостереження та робила замальовки. Всі здобуті матеріали та враження мисткиня перенесла на свої картини: «Повернення гуцулів з ярмарку» (1906), «Старий гуцул» (1910), «Гуцул із сапою» та «Гуцули в дорозі» (обидві – кін. XIX – поч. XX ст.).

Ще одним джерелом натхнення для А. Кохановської була дивовижна природа Карпат. У пейзажах художниці дотримано всіх класичних канонів, тому сприймаються вони дуже легко і безпосередньо.

Красі навколишнього світу присвячено й прозові твори А. Кохановської. Їх теж можна вважати пейзажами – це словесні акварелі, сповнені захопленням природою і особистими переживаннями. Вона надсилала їх до віденського журналу «На чудовому Голубому Дунаї» приблизно в 1890-х рр. Достеменно відомо, що в 1890 р. до редакції надійшла одна з перших етнографічних статей мисткині «Образи і історії з наших гір». Але відомостей про те, чи були всі ці твори десь надруковані, немає.

Та все ж малювання стало найбільшою пристрастю панни Августи. Вона творила в різних жанрах і техніках, використовувала папір, картон, полотно, олійні фабри, акварель, гуаш, темперу, вугілля, олівець.

У живописі художниця надавала перевагу портрету та жанровим композиціям. У невеличких за розміром живописних творах авторка чудово передавала свіжість сприйняття натури, характер, настрій. Особливо вдалими роботами фахівці вважають портрет батька, автопортрети та дитячі портрети.

Багатогранний талант художниці проявився і в книжковій графіці. Відомо, що вона оформляла книги українських письменників, насамперед своєї найближчої подруги О. Кобилянської, зокрема її оповідання «Битва», «Природа» та «Некультурна», що ввійшли до збірки «Малоруські новели». Це рідкісне видання вийшло німецькою мовою в 1901 р. Книга оздоблена декоративними заставками у вигляді орнаментів із квітковими елементами та містить вісім чорно-білих композицій, а на кольоровій обкладинці розміщено портрет жінки в народному вбранні. Таке оформлення органічно поєднується з виразними ліричко-драматичними образами новел, надає книзі національного колориту з відбитком панівного на той час модерну.

З 1898-го по 1914 р. на сторінках популярного періодичного видання «Журнал австрійського народного мистецтва» у Відні було опубліковано низку етнографічних статей А. Кохановської. Перша з них, під назвою «Румунські селянські будинки на Буковині», була цікавою саме завдяки авторським ілюстраціям із зображеннями селянського житла. Цінним матеріалом для дослідників народного мистецтва є друга публікація А. Кохановської «Писанки в Буковині та Галичині» (1899). Описуючи технологію розпису писанок, художниця розповідає про особливості натуральних барвників, чергування орнаментів, поєднання кольорів та візерунків. Поряд з текстом подано й зображення писанок.

Численні зарисовки одягу та архітектури А. Кохановська зробила для статей «Вівчар у буковинських Карпатах» (1903) та «Буковинські ярмарки» (1908), де, крім опису селянського побуту, різноманітних детальних ілюстрацій, художниця вмістила й кілька народних оповідей та легенд з життя гуцулів. На початку XX ст. дослідники часто посилалися на народознавчі праці А. Кохановської, які, до речі, й сьогодні не втратили своєї актуальності.

Крім живопису та етнографії, панна Августа також переймалася проблемами реставрації храмів і монастирських споруд. Відповідно до документів, що зберігаються в державному архіві австрійського уряду, в 1910 р. А. Кохановській було надано стипендію від міністерства культури і освіти в розмірі 800 крейцерів для вдосконалення знань у галузі реставрації будівель монастирів на Буковині. Крім того, в неї було ще й офіційне завдання від уряду щодо реставрації внутрішніх

образів-малюнків у монастирі с. Путна на Південній Буковині.

Картини А. Кохановської демонструвалися на художніх виставках у Чернівцях, а на міжнародній виставці мисливства у Відні в 1910 р. її твори було відзначено дипломом і нагородою від імператора Австро-Угорщини – золотою брошкою.

У 1918 р. територія Буковини перейшла від Австро-Угорщини до королівської Румунії, що негативно позначилося на буковинському образотворчому мистецтві. Через агресивну політику румунізації та утиски українства багато буковинських митців виїхали за межі краю. А. Кохановська емігрувала однією з перших. У 1922 р. вона переїхала до Польщі й останні п'ять років свого життя мешкала у м. Торунь, дуже потерпаючи від матеріальної скрути та негараздів зі здоров'ям. Душу краяла і відірваність від друзів, котрі залишились у Чернівцях. Померла мисткиня від тяжкої хвороби в монастирській лікарні. На превеликий жаль, достовірних документальних свідчень про неї там не залишилося.

Попри те, що вітчизняні мистецтвознавці вивчали життя і творчість А. Кохановської, відомо про неї не так уже й багато: була незаміжня, дітей не мала, учнів або послідовників теж, імовірно, не було. Про особисті якості художниці можна судити з листів та щоденників О. Кобилянської, в яких письменниця характеризувала свою подругу як надзвичайно чутливу, милу, чисту, добру людину, котра постійно потребувала підтримки з боку сильнішої особистості.

В 2002 р. три акварелі А. Кохановської було виставлено на аукціоні *Sotheby's* в Лондоні. Цей факт свідчить про великий талант і визнання української художниці та про її роль у світовому мистецькому процесі. Акварелі було написано в 1890-му, за кілька років до навчання у Школі прикладних мистецтв у Відні. Оскільки А. Кохановська за походженням була полячкою, то каталог аукціону надрукували польською та українською мовами, резюмувавши його німецькою.

В Україні з частиною оригіналів творів майстрині можна ознайомитись у Літературно-меморіальному музеї О. Кобилянської, Чернівецькому обласному художньому музеї та Чернівецькому обласному краєзнавчому музеї.

У 2004-му та 2012 р. у Чернівцях вийшли друком монографії про А. Кохановську – видатну художницю зі славної Буковини, талановиту та освічену жінку, яка залишила значний слід у культурному житті краю.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Про А. Кохановську

Августа Кохановська (1866–1927) // Буковина. Імена славних сучасників : довід.-біогр. видання / авт.-упоряд. Н. Струк, О. Матвійчук. – Київ, 2006. – Т. II – С. 35.

Августа Кохановська : [літ.-худож. видання з колекції Чернів. обл. худож. музею] / упоряд. І. Кіцул ; авт. тексту О. Гужва ; фотогр. С. Кириченко. – Чернівці : Букрек, 2012. – 58 с. : іл., репрод., портр. – Текст укр. та пол. – ISBN 978-966-399-488-8.

Барандій А. Ю. Генезис культурної глобалізації в контексті розвитку національної ідентичності в Австро-Угорщині кінця XIX – початку XX ст. / А. Ю. Барандій // Актуальніпроблемиісторії,теоріїтапрактикихудожньоїкультури. – 2014. – Вип. 33. – С. 61.

Богайчук М. А. Кохановська Августа Йосипівна // Література і мистецтво Буковини в іменах : словник-довідник / М. А. Богайчук. – Чернівці, 2005. – С. 138.

Вишенська М. Перша жінка-художниця на Буковині: у Чернівцях відзначили 145 років від дня народження Августи Кохановської / М. Вишенська // День. – 2013. – № 140 – С. 16. – Відомості доступні також з Інтернету: http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/pershazhinka-hudozhnicya-na-bukovini.

Гужва О. Етнографічні дослідження Августи Кохановської в австрійській періодиці кін. XIX – поч. XX ст. / Олена Гужва // Українсько-австрійські культурні взаємини другої половини XIX – початку XX століття : [зб. ст.]. – Київ ; Чернівці, 1999. – С. 141–148.

Дугаєва Т. Інтриги життя Августи Кохановської. Твори буковинки-художниці в каталозі «Сотбіс» і деякі моменти біографії мисткині / Тетяна Дугаєва // Версії. – 2010. – № 9. – С. 24. – Відомості доступні також з Інтернету: http://tdugaeva.webs.com/Kochanowska/Kochanowska_versii_09_2010.pdf.

Дугаєва Т. А. Кохановська. Останні сторінки життя художниці – таємниця. Торунь (Польща), 1922–1925 рр. З досліджень польського науковця / Тетяна Дугаєва // Версії. – 2015. – № 48. – С. 12.

Дугаєва Т. Грані творчого хисту Августи Кохановської: живопис, етнографія, реставрація. Невідомі факти з життя мисткині / Тетяна Дугаєва // Версії. – 2015. – № 39. – С. 12.

Кохановська Августа Йосипівна // Словник художників України. – Київ, 1973. – С. 116.

Кохановська Августа Йосипівна : [6.VII.1866, Кимпулунг, Румунія – 7.VII.1927, м. Торунь, Польща] // Мистецтво України : біогр. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. – Київ, 1997. – С. 328.

Огуй О. Д. Кохановська Августа / О. Д. Огуй // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій [та ін.]. – Київ, 2008. – Т. 5 : Кон–Кю. – С. 240–241.

***

Августа Кохановська (1866–1927) : буковинська художниця та етнограф : [6.07.1866 м. Кимпулунг Сучавського повіту – 7.12.1927 м. Торунь, Польща] // Буковина. Визначні постаті, 1774–1918 : бібліогр. довід. / авт.-упоряд. О. М. Павлюк. – Чернівці, 2000. – С. 204–205.

Електронні ресурси

Дугаєва Т. За матеріалами публікації [Електронний ресурс] // Тетяна Дугаєва : мистецтвознавець, член Національної спілки художників України : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – Чернівці, [2015]. – Режим доступу: http://tdugaeva.webs.com/Kochanowska/Kochanowska_art.html (дата звернення: 29.02.2015). – Назва з екрана.

Ілюстрації

А. Кохановська : [автопортрет 1896 р.] // Енциклопедія історії України : у 10 т. – Київ, 2008. – Т. 5 : Кон–Кю. – С. 243.

Підготовлено Л. Рогальчук

12 липня

Жіноче обличчя героїзму

До 100-річчя від дня народження Л. Павличенко (1916–1974)

Тільки патріотом мусиш бути,
Землю, як зіницю, берегти.
Разом з Україною мужніти,
Совістю і серцем їй служить.
В. Матвієнко [1]

Жінка і війна... Про це не можна говорити без хвилювання. Мати, любляча дружина, турботлива сестра чи кохана – вона нарівні з чоловіками рішуче і відважно стала на захист Батьківщини в грізні роки німецько-радянської війни. Серед тисяч жінок, що змінили сукні на військовий одяг та пройшли сувору школу загартування зі зброєю в руках, була і Людмила Михайлівна Павличенко. Ця найуспішніша у світовій історії жінка-снайпер мала на своєму бойовому рахунку 309 убитих фашистів (із них 36 снайперів).

Як тільки не називали Л. Павличенко в роки війни: вороги – «більшовицькою валькірією», «леді смерть», американські, англійські та канадські журналісти величали «королевою вогню», «снайпером № 1», «найкращою гвинтівкою Землі», а для солдатів і офіцерів, які героїчно захищали Одесу та Севастополь, вона була справжнім другом – Людмилою із 25-ї Чапаєвської дивізії.

Народилася Л. Павличенко (Павліченко, Павлюченко; дівоче прізв. – Бєлова) в м. Біла Церква, в родині службовця. Батько, Михайло Іванович, був учасником громадянської війни. Мати, Олена Трохимівна, вчителювала; після переїзду до Києва працювала завідувачем відділу обробки та каталогів Державної історичної бібліотеки України (нині Національна історична бібліотека України). Потяг до поглиблення історичних знань згодом привів туди й доньку. Певний час Людмила працювала в бібліотеці, згодом, як колишній співробітник, переймалася долею цієї установи, зокрема, багато зусиль доклала для її відродження, опублікувавши в 1944 р. статтю про київські бібліотеки.

Дев'ять класів дівчина закінчила в Білоцерківській школі № 3, потім родина переїхала до Києва.

Людмила рано вийшла заміж, проте цей шлюб проіснував недовго.

Вже в ті часи Л. Павличенко демонструвала неабияку силу духу: самостійно виховувала сина Ростислава, вчилась у вечірній школі та одночасно працювала шліфувальницею на заводі «Арсенал». А коли Ростиславу виповнилося п'ять років, вступила на історичний факультет Київського університету.

Ще в передвоєнні роки, неначе передчуваючи якусь загрозу, Людмила разом з Н. Ковшовою та М. Поливановою започаткувала патріотичний рух за оволодіння снайперською майстерністю в школах ТСОАВІАХІМу та захопилася планеризмом.

22 червня 1941 р. застало дівчину на переддипломній практиці в Одеській державній науковій бібліотеці (нині Одеська національна наукова бібліотека). Про робочі будні колеги, її перші здобутки в галузі бібліотекознавства у своїх мемуарах пізніше згадувала фахівець науково-бібліографічного відділу Н. Селівачова.

Першого ж дня війни Людмила пішла до військкомату, де її було зараховано добровольцем до 25-ї стрілецької дивізії імені В. І. Чапаєва. Впродовж двох з половиною місяців вона була разом з тими, хто вів оборонні бої за Одесу, в складі снайперського взводу прикривала відхід воїнів 54-го стрілецького полку, який останнім у дивізії залишив місто. Людмила довела, що нелегка снайперська справа до снаги жінці, якщо в її серці палає любов до рідної землі, прагнення помститися за кров і руйнування, які принесли на нашу землю гітлерівці. Лише з серпня по жовтень 1941 р. на підступах до Одеси ця хоробра дівчина знищила

[1] Цит. за вид.: Сингаївський Я. Всевидющий снайпер // Обрій. – 2004. – 22–28 лип. – С. 20.

187 німецьких солдатів і офіцерів. Пізніше вона писала: «Когда я пошла воевать, у меня была одна большая злость на фашистов за то, что они нарушили нашу мирную жизнь, за то, что они напали на нас. Но то, что я увидела потом, породило во мне чувство такой неугасимой ненависти, что ее трудно выразить иначе как пулей в сердце фашиста» [1].

Під час оборони Одеси про снайпера Л. Павличенко заговорила вся Приморська армія. Багато хто не вірив, що легендарний снайпер – дівчина. Про неї писала радянська і зарубіжна преса, а вороги, охоплені жахом, надсилали своїх снайперів знищити «леді смерть». Але цього не вдалося зробити нікому.

Ширилися чутки, ніби Людмила заговорена від смерті знахаркою і чує все на відстані півкілометра. Казали також, що в неї якась особлива будова очного яблука. Втім, жінка, крім гострого зору, володіла тонким слухом і прекрасною інтуїцією. Вона з величезною точністю фіксувала в пам'яті балістичні таблиці, обчислювала відстань до об'єкта і поправку на вітер. Відчувати ліс вона навчилася так, ніби була звіром.

Ні поранення, ні контузія не розлучили Л. Павличенко з Чапаєвською дивізією. Багато її товаришів по зброї полягли під Одесою, але приходили нові бійці, і дівчина допомагала цим людям стати майстрами влучної стрільби, готуючи їх не у військовій школі, а безпосередньо на передовій.

Потім дивізія брала участь у кровопролитних боях під Севастополем, на Мекензієвих горах, захищаючи основні позиції, що вели до міста. Там, на севастопольській землі, навесні 1942 р. Людмила пережила особисте горе – у неї на очах убили фронтового чоловіка, снайпера Олексія Киценка. Незважаючи на тремтіння в руках, яке з'явилося після смерті коханого, Людмила не полишила снайперської справи і дала собі клятву помститися. «Ненависть многому учит. Она научила меня убивать врагов. Ненависть обострила мое зрение и слух, сделала меня хитрой и ловкой, ненависть научила маскироваться и обманывать врага, разгадывать его уловки. <...> Пока хоть один захватчик ходит по нашей земле, я буду думать только об одном – убивать врага», – писала вона [2]. Крім того, Л. Павличенко підготувала багато снайперів, навчила їх тих військових хитрощів, якими оволоділа сама. На рахунку підготовлених нею бійців у сукупності виявилося понад 1 000 знищених гітлерівців.

У роки війни складні іспити випадали на долю кожного бійця, а на долю снайпера тим більше: виснажливі години вичікування, болісне відчуття скутості, надзвичайне напруження пошуку, дуелі, які тривали по кілька діб, спрага, холод, що пробирав до кісток, небезпечне і майже незбориме бажання заснути.

Одного разу Людмила цілу добу пролежала у засідці не ворухнувшись і лише наступного ранку крізь густу завісу туману помітила, що ворожий снайпер, ховаючись за макет корча, повільно пересувався в її напрямку. Через приціл Л. Павличенко розгледіла очі супротивника, який, у свою чергу, теж її побачив. Він був спантеличений тим, що перед ним жінка. І постріл Людмили пролунав першим. Коли дівчина переконалася, що ворог мертвий, підібралася до нього і вийняла з кишені записник, в якому снайпер фіксував свої перемоги. Виявилося, що рахунок жертв, відкритий гітлерівцем ще в 1940 р. у Франції, сягнув 500 осіб (400 французів, англійців і 100 радянських воїнів). Це було набагато більше, ніж знищила сама Павличенко.

Такі випробування в житті Людмили траплялися неодноразово. У дуель із нею в різний час вступали 36 найкращих німецьких снайперів, і всіх їх було ліквідовано.

На Мекензієвих горах протягом восьми місяців облоги, долаючи нездужання, пов'язані з пораненнями і контузіями, Людмила стійко продовжувала виконувати свій військовий обов'язок. Коли тяжко поранену дівчину евакуювали з оточеного Севастополя, на її бойовому рахунку було 309 убитих окупантів.

Після визволення Севастополя Людмилу викликали до Москви – в Головне політичне управління, де повідомили, що Е. Рузвельт і Асоціація американських студентів запросили радянських студентів-фронтовиків відвідати США. Людмила просила залишити її на передовій, але їй пояснили, що ця поїздка також є битвою за відкриття другого фронту, за більш дієвий союз народів Радянського Союзу, Америки та Англії в розгромі нацизму.

В Америці Л. Павличенко об'їхала десятки міст, зустрілася з багатьма людьми, і скрізь вона закликала до спільної боротьби з фашизмом. Зі США Людмила вирушила до Канади та Англії, де розповідала про оборону Севастополя, про героїзм людей, який вони демонстрували в боротьбі з нацизмом. На мітингу в Торонто мер міста вручив Людмилі пам'ятний подарунок – снайперську

[1] Цит. за вид.: Лавренев Б. Людмила Павличенко / Б. Лавренев, В. Пронин // Правофланговые комсомола : сборник. – Москва, 1982. – С. 359.

[2] Там само. – С. 359–360.

гвинтівку з оптичним прицілом – як свідчення глибокої поваги та захоплення канадців мужністю цієї хороброї жінки. У Лондоні вона брала участь у Першому конгресі молоді світу і її обрали віце-головою військової комісії конгресу.

Л. Павличенко була учасницею багатьох міжнародних конференцій та конгресів, і всюди вона невтомно повторювала слова про необхідність захисту миру: «Мир должен царить на земле. Мы все хотим, чтобы цвели сады, играли дети, чтобы влюбленные сидели на бульварах. И горе тому, кто посмеет поднять руку на нашу страну» [1].

Слова ці надзвичайно актуальні й сьогодні. В них – мораль народу, мораль людини, яка пройшла всю війну на її передньому краї.

Людмилу Михайлівну було нагороджено двома орденами Леніна, медалями та іноземними орденами, а 25 жовтня 1943 р. за виявлену відвагу, військову майстерність і мужність їй надали звання Героя Радянського Союзу.

Після війни Л. Павличенко закінчила історичний факультет Київського університету, з успіхом захистивши дисертацію про гетьмана Б. Хмельницького. Потім жила і працювала в Москві: була науковим співробітником Головного штабу Військово-Морського флоту (1945–1953 рр.), вела активну роботу в Комітеті ветеранів війни, викладала тактику снайперського вогню у військових академіях, працювала вчителем у школі. За прикладом Л. Павличенко сотні юнаків і дівчат брали до рук снайперську гвинтівку, прагнучи досконально оволодіти снайперським мистецтвом.

У 1954 р. Людмила Михайлівна вийшла у відставку, проте до кінця життя перебувала в лавах активних борців за мир, за соціальну рівність і права жінок. Виступала на міжнародній конференції жінок у Копенгагені. Як член Асоціації дружби з народами Африки об'їздила весь континент.

У 1958 р. підготувала до друку спогади про війну «Героическая быль. Оборона Севастополя 1941–1942 рр.» (перевидані в 1960-му).

Людмила Михайлівна гідно виховала сина, вдруге вийшла заміж, жила щасливим і повноцінним життям. Адже право на щастя для себе та близьких, як і всіх своїх співвітчизників, вона мужньо виборола, ставши на шляху страшного ворога.

Померла Л. Павличенко 27 жовтня [2] 1974 р. Поховали її на Новодівичому кладовищі в Москві.

Мужній жінці-снайперу присвячено багато публікацій і книг. Життя Людмили Михайлівни відображено у художніх фільмах «Подвиг Одеси» (1986) та «Незламна» (2015). Її іменем названо вулиці у Білій Церкві, Одесі та Севастополі, а в Білоцерківській загальноосвітній школі № 3 діє меморіальний музей героїні. Крім того, на фасаді будівлі Одеської національної наукової бібліотеки встановлено меморіальну дошку з барельєфом, напис якої свідчить, що Людмила Михайлівна працювала в цій установі перед війною.

У 2011 р. в Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» (нині Меморіальний комплекс «Національний музей історії України у Другій світовій війні») відбувся урок пам'яті, присвячений 95-річчю від дня народження Л. Павличенко.

У Національній історичній бібліотеці України до 100-річчя від дня народження своєї колежанки співробітники науково-бібліографічного відділу сформували бібліографічну базу даних «Людмила Павличенко» (2011), яка відображає матеріали, опубліковані у книжках, монографіях, збірниках, періодичних та продовжуваних виданнях, а також містить посилання на електронні ресурси відповідної тематики. Серед представлених джерел – друковані праці Л. Павличенко, офіційні матеріали, дослідження, що висвітлюють її біографію, військову, дипломатичну, наукову та бібліотечну діяльність.

Цього року, згідно з Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 році», ювілей відомої снайперки відзначатиметься на державному рівні.

Ім'я легендарної захисниці нашої Батьківщини, полум'яної патріотки, справжнього воїна – Людмили Михайлівни Павличенко – назавжди вписано в історію безсмертя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні праці Л. Павличенко

Героическая быль: оборона Севастополя 1941–1942 гг. / Л. Павличенко. – Москва : Госполитиздат, 1960. – 82 с. : ил.

Я – снайпер: в боях за Севастополь и Одессу / Л. М. Павличенко ; ред. К. К. Семенов. – Москва : Вече, 2015. – 384 с. : ил. – ISBN 978-5-4444-2723-1.

Павличенко Л. О библиотеках г. Киева / Л. Павличенко // Правда Украины. – 1944. – 15 авг. – С. 3.

Незабываемая встреча / Л. Павличенко // Смена. – 1945. – № 13. – С. 12.

Про Л. Павличенко

Бегунова А. Битва за Севастополь. Одиночный выстрел / А. Бегунова. – Москва : Вече, 2015. – 367 с. – ISBN 978-5-4444-3537-3.

Бегунова А. Одиночный выстрел / А. Бегунова. – Москва : Вече, 2013. – 367 с. – ISBN 978-5-4444-1435-4.

[1] Цит. за вид.: Лавренев Б. Людмила Павличенко... – С. 369.

[2] За іншими даними померла 26 жовтня.

Вилегжаніна Т. Бібліотеки у вихорі війни : [про долю бібліотек та подвиги бібліотекарів, зокрема про учасницю бойових дій, працівницю ОДНБ ім. М. Горького Л. Павличенко] / Т. Вилегжаніна // Бібл. планета. – 2010. – № 1. – С. 4–5.

Галаган В. Я. Павличенко Людмила Михайлівна. Снайпер № 1 / В. Я. Галаган // Звитяжниці: Жінки – Герої Радянського Союзу в боях за Україну в роки Великої Вітчизняної війни / авт. кол.: Є. В. Сафонова (керівник) [та ін.]. – Київ, 1995. – С. 137–140 : портр.

Голод І. Жіноче обличчя героїзму / І. Голод // Нар. армія. – 2013. – 29 лип.– 3 серп. – С. 14 : іл.

Костенко Н. М. Павличенко Людмила Михайлівна: Герой Радянського Союзу / Н. М. Костенко // Герої – освітяни і науковці України / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. акад. пед. наук України [та ін.] ; упоряд.: О. А. Сай [та ін.]. – 2-е вид., допов. – Київ, 2012. – С. 142–144 : портр. – ISBN 978-966-11-0226-1.

Лавренев Б. Людмила Павличенко / Б. Лавренев, В. Пронин // Правофланговые комсомола : сборник. – Москва, 1982. – С. 340–369.

Михайлов Н. Снайпер Людмила Павличенко / Н. Михайлов. – Москва. – 1976. – № 5. – С. 163–171.

Пасинок М. Снайпер Людмила Павличенко / М. Пасинок // Демократ. Україна. – 2000. – 25 квіт. – С. 3.

Порицький Л. Снайперський рахунок Людмили Павличенко / Л. Порицький // Київ. правда. – 2003. – 9 трав.– С. 2 : іл.

Приліпко Т. А. Бібліотекар Людмила Павличенко / Т. А. Приліпко // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції до 75-річчя заснування Нац. іст. б-ки України / Нац. іст. б-ка України ; редкол.: А. В. Скороходова (голова редкол.) [та ін.]. – Київ, 2014. – С. 111–114.

Приліпко Т. Легендарний снайпер Людмила Павличенко: електронний ресурс Національної історичної бібліотеки України / Т. Приліпко // Вісн. Кн. палати. – 2015. – № 5. – С. 8–9.

Руднева Л. Людмила Павличенко / Л. Руднева // Героини : очерки о женщинах – Героях Советского Союза. – Москва, 1969. – Вып. 2. – С. 127–137.

Сингаївський Я. Всевидющий снайпер / Я. Сингаївський // Обрій. – 2004. – 22–28 лип. – С. 20–21 : іл. – Відомості доступні також з Інтернету: http://web.archive.org/web/20070311035855/http://www.obriy.pib.com.ua/2004/29_04/06.shtml.

Скарбниця культури : зб. ст. Вип. 3 / ОУНБ ім. М. Горького ; редкол.: О. Ф. Ботушанська (відп. ред.) [та ін.] ; ред. І. С. Шелестович. – Одеса, 2014. – [271 с.]. – Про Л. Павличенко: с. 11. – Відомості доступні також з Інтернету: http://catalog.odnb.odessa.ua/ONNB_ec/NashiVid/rStock/62982.pdf.

Снайпер Чапаевской // Боевые звезды киевлян : очерки о Героях Совет. Союза – уроженцах Киева и Киев. обл. / сост.: И. В. Волков [и др.]. – 3-е изд. перераб. – Киев, 1983. – С. 296–300 : портр.

Яхновский В. «Увидев на спине Людмилы Павличенко четыре страшных шрама, жена президента Рузвельта тихо заплакала» / В. Яхновский ; беседовал В. Шуневич // Факты и коммент. – 2015. – 8 мая. – С. 23 : ил. – Відомості доступні також з Інтернету: http://fakty.ua/199517-zhena-prezidenta-ssha-eleonora-ruzvelt-uvidev-na-spine-lyudmily-pavlichenko-chetyre-strashnyh-shrama-tiho-zaplakala.

Юдин Л. Война с женским лицом / Л. Юдин, Л. Порицкий // Сегодня. – 2004. – 8 мая. – С. 11 : ил.

Павличенко Людмила Михайлівна // Жінки України : біогр. енциклопед. слов. / редкол.: М. А. Орлик (голов. ред.) [та ін.]. – Київ, 2001. – С. 330. – ISBN 966-651-002-2.

Павличенко Людмила Михайлівна (12.07.1916 – 26.10.1974) // Українська Радянська Енциклопедія : у 12 т. / редкол.: М. П. Бажан (голова редкол.) [та ін.]. – 2-е вид. – Київ, 1982. – Т. 8. – С. 117–118 : портр.

Павліченко Людмила Михайлівна (12.07.1916 – 27.10.1974) // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – Київ, 2011. – Т. 8. – С. 9 : портр. – ISBN 978-966-00-1142-7.

***

Матеріали до бібліографії «Людмила Павличенко» / Нац. іст. б-ка України ; підгот. Т. Приліпко. – Київ, 2015. – 28 с. : портр. – Відомості доступні також з Інтернету: https://drive.google.com/file/d/0B5YYLT8hdQBGc1JDMmRha2dsN1k/view?pli=1.

***

Незламна : худож. кф / авт. сцен.: М. Бударін, Є. Олесов [та ін.] ; реж. С. Мокрицький ; оператор Ю. Король ; продюсери: Є. Олесов, Н. Мокрицька ; актори: Ю. Пересільд, В. Лінецький, М. Тарасов [та ін.]. – Україна ; Росія : Студія «Кінороб» (Україна) : «Новые люди» (Росія), 2015. – 122 хв. – Прем'єра: 2 квіт. 2015 р.

Електронні ресурси

Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 році [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України від 02.02.2016 р. № 971-VIII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Текст. дан. – [Київ], 2016. – 2 лют. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/971-19 (дата звернення: 25.02.2016). – Назва з екрана.

Бібліографія Л. Павличенко [Електронний ресурс] : [електронна база даних «Людмила Павличенко»] // Нац. іст. б-ка України : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – [Київ, 2012. – Трав.]. – Режим доступу: http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=125&Itemid=1650 (дата звернення: 18.01.2016). – Назва з екрана.

Незламна [Електронний ресурс] // Телеканал «Україна» : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – [Київ, 2015]. – Режим доступу: http://nezlamna.kanalukraina.tv/ru/ (дата звернення: 09.09.2015). – Назва з екрана.

Снайпер Людмила Павличенко [Электронный ресурс] : (биография, 20 фото, видео) // Top-Antropos.com : автор. сетевой журн. : [сайт]. – Текст. и граф. дан. – [Б. м.], 2015. – 8 мая. – Режим доступа: http://top-antropos.comhistory/20-century/item/1018-lyudmila-pavlichenko (дата обращения: 18.08.2015). – Загл. с экрана.

Лихова А. Людмила Павличенко: женское лицо войны [Электронный ресурс] / А. Лихова // ТВ Центр : [сайт]. – Текст. и граф. дан. – [Москва], 2015. – 3 апр. – Режим доступа: http://www.tvc.ru/news/show/id/65113 (дата обращения: 18.08.2015). – Загл. с экрана.

Ілюстрації

[Людмила Павличенко : портрет] // Звитяжниці: Жінки – Герої Радянського Союзу в боях за Україну в роки Великої Вітчизняної війни. – Київ, 1995. – С. 137.

[Людмила Павличенко : портрет] // Герої – освітяни і науковці України. – Київ, 2012. – С. 142.

Підготовлено А. Рихтік

24 липня

Подвижник української географії

До 150-річчя від дня народження А. Синявського (1866–1951)

Образ його – образ людини виключної енергії,
відданости науці, одного з тієї плеяди учнів В. Антоновича,
що разом з ним творили науку Історії України.
Антін Степанович Синявський був… одним із тих
апостолів, які з метрополії, з Києва
понесли слово істини про Україну в далекі країни.
Н. Полонська-Василенко[1]

З-поміж видатних діячів історії і культури України кінця XIX – першої половини XX ст., таких як М. Грушевський, В. Антонович, М. Драгоманов, Д. Багалій, вагоме місце посідає Антін Степанович Синявський – визначний історик, археограф, економіст і статистик, громадсько-культурний діяч, педагог-новатор, який понад 60 років самовіддано трудився на ниві української науки, зробивши величезний внесок в історіографію, методологію, економічну географію, археологію, статистику, педагогіку, мистецтвознавство і мемуаристику.

Біографія вченого неймовірно заплутана. У різних джерелах подано різні дати і місця його народження, є плутанина щодо соціального стану батьків, місць роботи, переїздів, датування праць. Суцільні суперечності, різночитання, перекручування... Вперше правильну дату народження А. Синявського – 24 липня 1866 р. – назвав дніпропетровський історик, автор статей і монографії про Антіна Степановича В. Заруба. Тому при написанні цієї статті було взято за основу його розвідки.

Народився А. Синявський у с. Веприк Васильківського повіту Київської губернії, в сім'ї священика. Його батько, протоієрей Степан (Стефаній) Синявський, був магістром теології, автором низки праць філософсько-релігійного змісту. Після переведення до Києва служив в одній із церков Києво-Печерської лаври, викладав на теологічному факультеті Київського університету св. Володимира. Мати, Катерина Львівна, походила з відомого старовинного священицького роду Погорецьких. У родині дуже цінували вчене слово, книжну мудрість, ґрунтовні знання. Тому Антіна батьки віддали вчитися до найпрестижнішої в Києві Першої чоловічої класичної гімназії (1877–1885), після закінчення якої він вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира, бажаючи присвятити себе вивченню історії України.

У стінах цього навчального закладу юнак пройшов першорядну школу історичних студій професора В. Антоновича (основоположника київської історичної школи). Був одним із перших студентів, котрі вивчали географію України за конспектами лекцій, нелегально прочитаними ним у Києві протягом 1887–1888 рр. Наукові основи вітчизняної географії, закладені педагогом-наставником, стали потужним фундаментом, на якому формувалися і розвивалися власні географічні концепції майбутнього вченого. Під керівництвом В. Антоновича А. Синявський написав свої перші наукові праці історико-географічного напряму, зокрема «Розкопки біля села Буки і Вчорайше», та кандидатську (дипломну) роботу «Древлянська земля. Історико-географічний нарис» (1888).

Студентські роки поклали початок тривалій, на все життя, дружбі та науковій співпраці А. Синявського з М. Грушевським. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігається листування двох учених, сповнене теплоти і приязні.

Політичні погляди Синявського-студента формувалися під впливом національно-визвольних ідей М. Драгоманова. Тоді за причетність до нелегальної організації «Вільна спілка» його вперше було заарештовано. На складання державних іспитів молодого чоловіка супроводжували переодягнені жандарми з Лук'янівської тюрми. Він

[1] Цит. за вид.: Синявський А. С. Вибрані праці. – Київ, 1993. – С. 353.

отримав диплом другого ступеня, тобто без права працювати за фахом, і в 1889 р. був відправлений на адміністративне заслання до м. Шенкурська із подальшою забороною проживати в м. Києві. На Півночі А. Синявський написав свою першу економіко-географічну працю «Лесосплав по Северной Двине». Його наукова кар'єра, ще не розпочавшись, опинилася під загрозою. Та на допомогу прийшли професори В. Антонович і В. Іконников (декан факультету). Завдяки їхнім клопотанням термін висилки було скорочено до трьох місяців із дозволом надалі продовжувати освіту.

Деякий час А. Синявський навчався на природничому факультеті Московського університету, але через непорозуміння з адміністрацією був висланий як неблагонадійний. Переїхавши на початку 1890 р. до Одеси, він вступив на юридичний факультет Новоросійського університету (закінчив у 1898 р.). А в грудні 1890-го, склавши екстерном іспити за курс природничого відділення фізико-математичного факультету, одержав свідоцтво вчителя гімназії та прогімназії (з правом викладання географії).

Відтоді розпочалася педагогічна діяльність А. Синявського: спочатку в Юнкерському училищі Міністерства оборони (1891), а через рік – на Вищих жіночих курсах Міністерства фінансів, які згодом було реорганізовано в Одеське комерційне училище. Впродовж 1894–1896 рр. працював у Новоросійському університеті на посаді приват-доцента, зокрема читав курс політекономії та історії торгівлі.

В Одесі А. Синявський був одним із активних діячів національно-визвольного руху, ідейним лідером «молодого крила» Одеської громади. Головним завданням Громади як політичної спільноти і як культурно-національного осередку, на його думку, мала стати консолідація сил та підготовка нових національних кадрів майбутніх політичних діячів. Саме із громадівців на початку XX ст. сформувалися українські партії – ліберально-демократичного спрямування, а також Національна партія радикальних демократів, до лав якої і входив Антін Степанович.

Особливе місце у громадській діяльності А. Синявського посідали зв'язки з українською політичною еміграцією, зокрема, закордонними виданнями в Галичині («Зоря», «Народ», «Нові шляхи») та Женеві, а також із самим М. Драгомановим. Відомо, що влітку 1892 р. Антін Степанович за дорученням Громади виїжджав до Софії, де особисто зустрічався і протягом місяця спілкувався з професором-емігрантом, який останні роки життя провів у Болгарії. Про А. Синявського як визнаного політичної лідера свідчать листи провідних діячів українського національно-визвольного руху – А. Кримського, Лесі Українки, М. Комарова, І. Франка, М. Павлика, О. Барвінського.

На сторінках згаданих часописів під псевдонімами А. Катран та Х. Скраглюк у 1890-і рр. було надруковано статті А. Синявського: «Лист з України», «Думи про падіння Запоріжжя», «Десятиліття царювання Олександра III», «Полковник Хорват», «Спершу змір, а потім вір» та ін. Але основною працею цього періоду, в якій учений виклав власну концепцію історії України і яка характеризує його не лише як політика, а й як усталеного у своїх поглядах ученого-новатора, є рецензійна стаття на книгу О. Барвінського «Ілюстрована історія Русі від найдавніших до нинішніх часів» (1891; надрукована в газеті «Зоря» під псевдонімом через переслідування жандармів).

Піддаючи глибокому критичному аналізу рецензовану працю, автор уперше в українській історіографії зробив спробу сформулювати і запропонувати науково обґрунтовану синтетичну схему історії України, поклавши в її основу національну ідею. Згодом така схема, хоча вже незалежно від А. Синявського, стала науковим обґрунтуванням минулого українського народу у фундаментальній багатотомній праці «Історія України-Руси» М. Грушевського.

Це була програмна заява Синявського, в якій він виклав власне наукове кредо щодо національної історії. Насамперед, це прагнення остаточно виокремити українську історичну науку з російської і зробити її самодостатньою. Вчений вперше запропонував охопити всю історію українського народу, в усі часи його життя, на всіх територіях проживання. А відтак обґрунтував його історичне право на власне самовизначення і державне буття. На час виходу статті рецензенту було 25 років, тоді як О. Барвінський уже був відомим істориком, редактором «Руської історичної бібліотеки», згодом – головою НТШ (1893–1897).

Сучасна українська історіографія (з деякою варіантністю) також дотримується періодизації, яку запропонував А. Синявський.

Наукові інтереси Антіна Степановича в Одесі залишались у сфері географії та етнографії як наук нейтральних, що не викликали підозр у жандармів. Тут і вивчення цінних матеріалів з історії заселення Півдня України, і дослідження побуту, етнографії гагаузів та чеченців, і особливо вихід у світ двотомного повного курсу «Історії світової торгівлі» для комерційних училищ (у співавт.; т. 1 : Одеса, 1896; т. 2 : Варшава, 1897). У цій праці було подано теоретичні основи вчення про географічний поділ праці. Зокрема, викладено історію торгівлі держав Стародавнього Сходу, Греції та Риму, розвиток торговельних зв'язків у середні

віки, нові та новітні часи, зв'язок їх з російським товарообміном. Написана в доступній формі, з використанням багатьох джерел, ця робота тривалий час слугувала підручником для учнів та студентів комерційної спеціалізації. Географія, історія торгівлі стали надалі важливими науковими напрямами, якими А. Синявський займався впродовж багатьох десятиліть.

За те, що не полишав політичної діяльності, вчений удруге поплатився засланням до Томська (1896). І знову йому на допомогу прийшли впливові друзі. За їх сприяння Антін Степанович у 1897 р. переїхав до Польщі, працював викладачем географії, історії та статистики в Комерційному училищі м. Лодзь. Вони ж допомогли опальному А. Синявському приїхати (на місяць) в Одесу і закінчити Новоросійський університет (травень 1898 р.).

З вересня 1898 р. Антін Степанович – директор Комерційного училища в м. Білосток (Польща). Цього ж року у Варшавському університеті він захистив магістерську дисертацію «Фізіократи в Польщі» і, отримавши ад'юнкт-доцентуру з гірничої статистики, приступив до читання лекцій студентам. Але вкотре його науковій кар'єрі зашкодила громадська діяльність. За активну соціал-демократичну позицію А. Синявському після особистої «співбесіди» з варшавським генерал-губернатором було заборонено працювати.

З початком XX ст. в житті вченого розпочався довготривалий і багатоплідний період роботи в Катеринославі (1901–1917). Його як відомого фахівця з гірничої статистики та економічної географії у квітні 1901-го було запрошено на посаду директора новоствореного Комерційного училища, або «торговельної академії», як неофіційно називали цей заклад. Училище займалося підготовкою економістів, бухгалтерів і фінансистів для Півдня України й утримувалося на кошти акціонерного товариства промисловців, заводчиків та власників вугільних і залізорудних копалень. Вихованцями навчального закладу стали 700 студентів, курс навчання яких тривав сім років.

Щоб придбати обладнання для новоствореної школи за європейськими стандартами і ознайомитися з досвідом роботи, Антін Степанович навесні 1903 р. їздив у відрядження до Німеччини.

Залишаючись незмінним керівником Комерційного училища геть до його закриття (грудень 1917 р.), А. Синявський перетворив цей науково-педагогічний заклад на зразковий, один із найкращих у Російській імперії. Тут плекалася українська традиція, працювали педагогами майбутні політичні та культурні діячі України, такі як Д. Дорошенко, Д. Яворницький, Ю. Кримський, В. Петрушевич, О. Кобилянський, П. Єфремов. За роки керівництва А. Синявського училище випустило 25 видань – збірники науково-педагогічних праць, звіти, плани роботи, каталоги, навчальні програми тощо.

Антін Степанович став і першим історіографом училища, підготувавши таку розвідку, як «Екатеринославское Коммерческое училище имени государя императора Николая II за десятилетие» (1911).

На катеринославський період припадає інтенсивна наукова та педагогічна праця А. Синявського в Гірничому інституті, де він виконував обов'язки спочатку ад'юнкта, доцента з гірничої статистики, а згодом, з 1910 р., – і професора. Також Антін Степанович був засновником і керівником Катеринославської вченої архівної комісії (1903–1916), яка випустила за його редакцією 10 томів праць і мала широкі наукові зв'язки по всій Російській імперії і за кордоном. Під керівництвом ученого комісія зробила значний внесок у вивчення історії України, у виявлення, збирання та дослідження значного архівного матеріалу, який і сьогодні залишається актуальним.

У цей період дослідник написав низку праць з історії, географії та археології Придніпров'я: «Катеринославська губернія», «З історії економічного побуту Новоросії», «Гірничі багатства Катеринославщини», «Виробництво заліза, чавуна і сталі на заводах Півдня Росії», «Історія розвитку гірничої промисловості Півдня Росії» та ін.

А. Синявський брав участь в організації та роботі «Просвіти», у створенні та діяльності місцевої філії Товариства українських поступовців (ТУП). Серед великих справ ученого – організація музею Олександра Поля (1904) та проведення в Катеринославі XIII Всеросійського археологічного з'їзду (1905).

За заслуги в розвитку освіти, науки та культури в Катеринославі Антін Степанович отримав чин дійсного статського радника (відповідав генеральському званню і надавав спадкове дворянство), був нагороджений урядовими нагородами, орденами Володимира, Станіслава і Анни. З 1910 р. постійно обирався гласним (депутатом) Катеринославської міської думи.

Свою плідну науково-педагогічну діяльність у Катеринославі А. Синявський поєднував з активною участю в революційному русі. Його кілька разів заарештовували, притягували до слідства, зокрема, він пережив гучномовний судовий процес у справі Селянської спілки (тривав упродовж 1906–1908 рр.). Неодноразово вченому погрожували, намагалися вбити. Але, незважаючи на це, Антін Степанович з подвійною силою поринув у вир подальших революційних подій.

У 1918 р. він очолив Департамент середніх шкіл Міністерства освіти Української Народної

Республіки. Тоді ж як представник центральних установ УНР працював у Київському і Кам'янець-Подільському українському університетах. Був обраний завідувачем кафедри політекономії. Свої обов'язки продовжував виконувати і за Директорії (1919).

Особливо плідно А. Синявський працював у 1920-і рр., коли розгорнулася українізація і молода національна культура потребувала нових кадрів. Як старший науковий співробітник ВУАН (затверджений у березні 1920 р.) Антін Степанович працював майже в усіх її гуманітарних та природничих комісіях. Входив до Комісії районного дослідження Південної України, був заступником голови Комісії Дніпрельстану при Раді ВУАН, членом Історико-географічної комісії, членом президії Товариства економістів та ін. Їздив у численні експедиції ВУАН – етнографічні, археологічні, по території Дніпробуду, на Донбас, у Самару, досліджував акваторію Дніпра, його малі ріки. Працював у Комісії зі складання історико-географічного словника.

У 1920-і рр. А. Синявський збагатив економічну географію низкою фундаментальних праць, які прискорили процес становлення та розвитку молодої науки в Україні. Серед них на особливу увагу заслуговують: «Методологія економгеографії (основні питання) і схематичний нарис програми», «Економічний ляндшафт і економічний район», «Економгеографія за 10 років (1917–1927)», «Дослідження території Дніпрельстану», «Дніпрельстан і сільське господарство на території, що буде затоплена», «Рух «Пан-Європа».

Як педагог і науковець А. Синявський у 1920-і рр. розгорнув велику викладацьку і організаційну роботу одночасно в кількох вищих і середніх навчальних закладах Києва: читав курси з економічної і фізичної географії, статистики, краєзнавства в Інституті зовнішніх зносин, Кооперативному інституті, Інституті народної освіти, Інституті соціалістичної реконструкції народного господарства, Інституті профосвіти, у Торговельно-промисловому технікумі.

Активно працював учений і в новоствореній Всеукраїнській науковій асоціації сходознавства. У 1925 р. його обрали головою київської філії. Про вагомий внесок А. Синявського в розвиток цієї науки свідчать його ґрунтовні дослідження 1920-х рр.: «Боротьба великих держав на Середземному морі», «УСРР та Близький Схід у світлі геополітики (Проблема торговельних зв'язків)», «Сучасна економіка Єгипту у зв'язку з розвитком українсько-єгипетської торгівлі», «Взаємини України зі Сходом у минулому і сучасному на XI Всеукраїнському сходознавчому з'їзді», «Експорт України на Близький Схід», «Динаміка сільського господарства Туреччини».

У цей же час на замовлення Інституту зовнішніх зносин А. Синявський підготував до друку рукописи фундаментальних праць країнознавчого характеру: «Географія Західної "Економіко-Європи"», «Економіко-географічний нарис України» (обидві – 1924), «Економічна географія Німеччини» (1925), «Ринки Чехословаччини та Польщі» (1926), «Польща», «Румунія» (обидві – 1928). Однак що далі сталося з цими рукописами – невідомо.

А. Синявський був визначним мемуаристом і створив цікаву галерею історико-біографічних портретів своїх сучасників: В. Антоновича, Д. Яворницького, Д. Сигаревича, О. Маркевича, Б. Кістяківського, І. Тутковського, невтомних краєзнавців О. Поля і єпископа Феодосія. Ці праці й сьогодні залишаються цінним джерелом для дослідників. Зберігаються у фонді А. Синявського Дніпропетровського історичного музею.

Київський період вважається піком наукової та громадської діяльності вченого. У 1928 р. його заслуги було відзначено Вищою кваліфікаційною комісією УСРР, яка надала А. Синявському звання професора і ступінь доктора географічних наук.

У 1930–1940-і рр., коли тривали масові репресії, вчений майже не друкувався, дуже злидарював, оскільки був змушений весь час переїжджати в різні, навіть найвіддаленіші, регіони СРСР, щоб якось уникнути смертельної небезпеки.

У жовтні 1931 р. Антін Степанович очолив кафедру економічної географії Українського відділення Благовіщенського агро-педінституту, активно включився в роботу з українізації загальноосвітніх закладів Зеленого Клину. Після закриттям вишу переїхав до Владивостока (1932–1934), де в місцевому педінституті завідував географічним відділенням і кафедрою фізичної географії. Активно працював він і в Географічному інституті цього міста. Під його керівництвом було здійснено кілька експедицій, зокрема Ханкайську, що вивчала можливості будівництва каналу Хабаровськ – Владивосток; спеціально досліджувалися проблеми вирощування цукрових буряків в умовах Далекого Сходу.

У 1934–1936 рр. Антін Степанович працював на організованій ним кафедрі географії у Сталінградському педінституті. Тут було урочисто відзначено 70-річчя від дня народження і 50-річчя літературно-наукової діяльності вченого.

У 1936–1939 рр. А. Синявський працював у Сімферополі, в Педагогічному інституті, але підозри й гоніння знову змусили його тікати з України. Професор виїхав на Північний Кавказ. У Нальчику він влаштувався завідувачем кафедри географії та геології Кабардино-Балкарського педінституту (1939–1942).

Під час війни Антін Степанович повернувся до окупованого Києва, а восени 1943 р. переїхав до Перемишля, зустрічався у Львові з А. Шептицьким, їздив до Кракова, листувався з родиною Дорошенків, які мешкали в Празі. Тоді доля назавжди розвела його зі старшою дочкою Ніною, котра опинилася в еміграції у США (там і померла в 2000 р.).

У серпні 1944 р. А. Синявський повернувся до Сімферополя, де знайшов свою садибу розграбованою. І знову почалося кочове життя. У 1944–1945 рр. він працював в університеті в Ростові-на-Дону; в 1945–1947 рр. – у Чернівецькому університеті; в 1947–1949 рр. – у Кіровоградському педінституті; в 1949–1950-му – у Краснодарському педінституті.

Наприкінці 1950 р. учений припинив викладати і переїхав до Сімферополя. Помер на початку 1951-го. В 1987 р. у зв'язку з ліквідацією Старого кладовища в Сімферополі останки Антіна Степановича перевіз і поховав на Лісовому кладовищі в Києві його онук Олександр.

А. Синявський першим розпочав досліджувати геополітичні зв'язки української економіки, зокрема її співвідношення з економікою Близького Сходу. В Україні він вважався одним із найкращих знавців східних ринків. Також Антін Степанович зробив значний внесок у розроблення теоретико-методологічного фундаменту української економічної географії, розкрив суть географічних законів і закономірностей, структуру цієї науки, збагативши вчення про її методи і місце в системі інших наук. Ним закладено підґрунтя історичної географії, наукового краєзнавства і країнознавства, шкільної географії та географії вищих навчальних закладів. Антін Степанович був першим викладачем економічної географії у вишах.

На відзначення великих заслуг ученого перед українським народом Українська вільна академія наук у Нью-Йорку встановила спеціальну стипендію імені А. Синявського за кращі дослідження в царині українознавства.

Ім'ям визначного діяча названо вулиці у Львові, Дніпропетровську та Чернівцях.

На фасаді будинку колишнього Комерційного училища в Дніпропетровську встановлено пам'ятну дошку на честь відомих учених – Д. Дорошенка, Д. Яворницького та А. Синявського.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання праць А. Синявського

Вибрані праці / А. Синявський. – Київ : Наук. думка, 1993. – 381 с. : 5 л. фот. – ISBN 5-12-003351-2.

[Наукові праці професора А. Синявського] // Професор Антін Синявський / упоряд. В. Руденко ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Геогр. коміс. Наук. т-ва ім. Шевченка [та ін.]. – Чернівці, 2003. – С. 23–233. – (Постаті українського землезнання). – ISBN 966-568-588-0.

До руху населення в Степовій Україні: зрушення серед меннонітів / А. С. Синявський // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. Вип. 19 : Географія. – Чернівці, 1997. – С. 86–108.

Польща : геополіт. нарис ; Румунія : геополіт. нарис / А. С. Синявський // Руденко В. П. Професор Антін Синявський – подвижник української географії. – Київ, 1996. – С. 257–290.

Про А. Синявського

Білокінь С. І. Антін Синявський і його доба // Синявський А. Вибрані праці. – Київ : Наук. думка, 1993. – С. 3–31.

Заруба В. М. Антін Синявський : життя, наук. та громад. діяльність (1866–1951) / В. М. Заруба ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Юрид. акад. МВС України. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2003. – 283 с. : іл. – ISBN 966-7894-33-9.

Заруба В. М. З вірою в українську справу : Антін Степанович Синявський / В. М. Заруба. – Київ : Либідь, 1993. – 142 с. : іл. – ISBN 5-325-00402-6.

Заруба В. М. «Німецька» тема в житті і творчості Антона Синявського / В. М. Заруба // Вопросы германской истории : сб. науч. ст. / Дніпропетров. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2000. – Вип. 26. – С. 16–22. – ISBN 966-551-070-3.

Руденко В. П. Професор Антін Синявський – плугатар української географії // Професор Антін Синявський / упоряд. В. Руденко ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Геогр. коміс. Наук. т-ва ім. Шевченка [та ін.]. – Чернівці, 2003. – С. 9–22. – (Постаті українського землезнання). – ISBN 966-568-588-0.

Руденко В. П. Професор Антін Синявський – подвижник української географії / В. П. Руденко ; ред. О. Лупул. – Київ : KM Academia, 1996. – 404 с. – ISBN 966-518-010-X.

Колісник Д. В. Біля витоків української геоекономіки : професор Антін Синявський / Д. В. Колісник // Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 2. – С. 167–176.

Гур'янова О. В. Антін Синявський – педагог-новатор / О. В. Гур'янова // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. – Київ, 2006. – Вип. 5. – С. 81–85.

Швидько Г. Михайло Комаров та Антін Синявський // Швидько Г. Михайло Комаров і Катеринославщина : монографія. – Дніпропетровськ, 2011. – С. 153–160. – ISBN 978-966-350-308-0.

Синявський Антін Степанович (24.(12).07.1866 – 02.02.1951) // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2012. – Т. 9. – С. 566–567.

Синявський Антін Степанович // Постаті географічного факультету : довідник / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; [редкол.: Я. Б. Олійник (відп. ред.) та ін. ; передм. Л. В. Губерський]. – Київ, 2013. – С. 248–250. – ISBN 978-966-439-696-4.

Ілюстрації

Професор Антін Синявський : [фотографія] // Професор Антін Синявський / упоряд. В. Руденко. – Чернівці, 2003. – С. 5.

[А. Синявський : фотографія] // Заруба В. М. З вірою в українську справу : Антін Степанович Синявський. – Київ, 1993. – Фронтиспіс.

А. С. Синявський : фото 1903 р. // Заруба В. М. Антін Синявський : життя, наук. та громад. діяльність (1866–1951). – Дніпропетровськ, 2003. – Вклейка між с. 112–113.

Підготовлено О. Рожнятовською

25 липня

Лікар тіла і душі

До 150-річчя від дня народження М. Левицького (1866–1932)

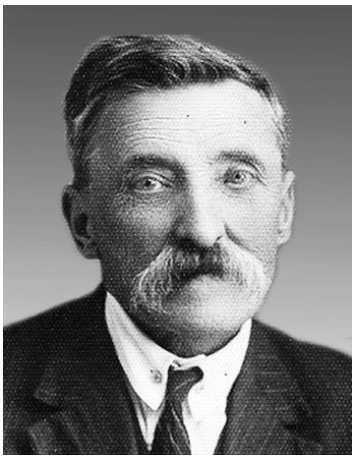

…З Модеста Пилиповича був лікар не тільки тіла, але й душі, і хто знав, котрий з них, отих двох лікарів, переважав у ньому…
Д. Дорошенко[1]

Модест Пилипович Левицький увійшов в історію української культури як талановитий прозаїк і публіцист, перекладач і мовознавець, лікар, педагог, автор посібників з української граматики для національної школи, один із перших дипломатів молодої Української держави – УНР, що розділив її трагічну долю. Він був разом з тими, хто закладав підмурок національного відродження рідного народу, його ім'я впродовж довгих десятиліть було штучно вилучено з літературного процесу і лише тепер повертається до нас із забуття.

Народився М. Левицький у с. Вихилівка (тепер Ярмолинецького району Хмельницької області), в родині поміщика, нащадка давнього графського роду. Його батько, Пилип Якович, був людиною демократичних поглядів, знаним громадським діячем, прагнув дати своїм дітям добре виховання й освіту. Їх навчали іноземних мов, музики, виховували на засадах справжнього гуманізму. Підґрунтям для розвитку зацікавлень Модеста була батьківська бібліотека, багата на філософську та художню літературу. Мати прищеплювала дітям любов до українських народних пісень, казок, народної обрядовості.

Здібності до літературної творчості хлопчик виявив рано: в 15 років, ще навчаючись у Кам'янець-Подільській гімназії, видав першу збірку оповідань російською мовою «Граф Мотыка. Народные предания в Подолии», хоча сам автор вважав її суто школярською вправою. Примірники цього видання нині зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського, Одеській національній науковій бібліотеці та Російській національній бібліотеці в м. Санкт-Петербурзі.

Чотири курси М. Левицький, з 1884-го по 1888 р., успішно провчився на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира. Залишивши незакінченою гуманітарну освіту, перевівся на перший курс медичного факультету і в 1893 р. став дипломованим лікарем. На цей рішучий і несподіваний для багатьох крок його спонукала поважна сімейна причина – хвороба на сухоти дружини Зінаїди, з якою вони побралися ще в студентські роки. Існувала також загроза здоров'ю новонародженого сина. Модест детально вивчав, досліджував цю хворобу, підтримуючи таким чином ще зовсім молоду жінку, яку дуже кохав, став для неї особистим лікарем, надією та опорою.

Медичну практику М. Левицький розпочав у 1894 р. на Волині, в м. Ковелі, де обійняв посаду земського лікаря. Тут йому довелося зіткнутися з багатьма важкими захворюваннями: сухотами, трахомою, дитячими інфекційними хворобами, а влітку 1895 р. – ще й епідемією холери. Доводилося бути і хірургом, і акушером, і дантистом. Молодий лікар постійно вдосконалював свої знання й майстерність: виписував медичну літературу, вів нотатки, які згодом стали основою його популярних брошур з медицини. І багато практикував – приймав хворих, їздив у села, на хутори. Нова професія наблизила його до народу, зробила зрозумілішими людські потреби.

В особі місцевого предводителя дворянства П. Косача та членів його родини М. Левицький знайшов однодумців, з якими товаришував усе своє життя. Модест Пилипович став їх сімейним лікарем, спочатку в Колодяжному, а потім у Києві, зокрема, лікував дочку Петра Антоновича – Ларису, яка почала публікуватися в часописах під псевдонімом Леся Українка. Довгі роки М. Левицький був ангелом-охоронцем, безвідмовним рятівником славетної пись-

[1] Цит. за вид.: Дорошенко Д. Лікар-гуманіст // Сяйво душі Модеста Левицького: життя і творчість / упоряд. Л. Токарчук. – Луцьк, 2009. – С. 200.

менниці, особливо під час загострень її хвороби.

Модест Пилипович не раз свідчив, що саме робота в Ковелі, спілкування з близькими по духу людьми стали визначальними для формування його національного світогляду: «Там я був не тільки в рідному оточенні, серед рідного народу, але ще й зустрів таку свідому вкраїнську родину, як Косачі...» [1].

На Волині М. Левицький розпочав свою публіцистичну діяльність, адже лікарська практика давала такий багатий сюжетний матеріал. До того ж молодий лікар підготував детальне дослідження про становище повітової медицини в Україні і виклав свої міркування у великій статті «Про сільську медицину в неземських губерніях». У 1896 р. працю було надруковано в одному з періодичних видань у Санкт-Петербурзі. Своєю злободенністю і гостротою вона одразу ж привернула увагу прогресивної громадськості. Автор з реалістичних позицій піддав нищівній критиці тогочасний стан медичної справи на Правобережній Україні, показав «піклування» уряду про народ.

Через вологий клімат Волині важка недуга дружини прогресувала, і це змусило Модеста Пилиповича клопотати про нове призначення. Деякий час він служив земським лікарем у містечку Окна, що на Поділлі, а в 1899-му перевівся на Київщину, в с. Будаївка, що поблизу Боярки. Тут він працював до 1904 р. Ці роки в родині згадували як найкращі.

Життя поблизу Києва спонукало до нових справ і знайомств. Під впливом нового оточення (С. Єфремов, В. Дурдуківський, Ф. Матушевський, Б. Грінченко, М. Лисенко та ін.) Модест Пилипович активно поринув у громадсько-політичне життя, співпрацюючи з представниками київської «Старої громади», став членом Української демократичної партії і одним із засновників та лідерів Української радикальної партії (згодом – Українська радикально-демократична партія; 1903). Працював у «Просвіті», всіляко сприяв діяльності на Київщині петербурзького «Благотворительного общества издания общеполезных и дешевых книг» тощо.

У Будаївці були всі умови для творчої праці. Тож у 1901 р. М. Левицький дебютував у часописі «Киевская старина» історичною повістю «За Коліївщини». Відтоді його твори під різними літературними псевдонімами (найвідоміші – М. Пилипович, Виборний Макогоненко, Дід Модест) та під власним ім'ям друкувалися в українській періодиці (альманах «Час», «Літературно-науковий вістник», «Нова Громада», часопис «Досвітня зоря»). У липні 1904-го разом з Лесею Українкою і М. Лисенком Модест Пилипович був обраний дійсним членом «Киевского литературно-артистического общества».

Наприкінці того ж року М. Левицький посів посаду директора Київської земської фельдшерської школи і, за сумісництвом, – завідувача Лук'янівського притулку для дітей, що залишилися без батьків. Там розкрився ще один талант М. Левицького – педагогічний. Викладацька робота припала до душі, і він одразу знайшов контакт зі своїми вихованцями. Вболіваючи за майбутнє дітей-сиріт, лікар шукав шляхи покращення їхньої долі, зокрема, намагався через пресу знаходити охочих усиновити їх і нерідко досягав своєї мети. Пізніше він створив цикл педагогічно-художніх нарисів «Казенні діти».

Однак працювати Модесту Пилиповичу довелося не довго. За дозвіл читати в школі лекції українською мовою та скорочення програми з російської літератури його було звільнено. В газеті «Рада» від 20 січня 1907 р. повідомлялося про обшуки, проведені жандармським управлінням у відомих українських діячів культури – М. Лисенка, Лесі Українки, Б. Грінченка, М. Левицького, та про їх арешти. Тоді ж Модеста Пилиповича позбавили права займатися лікарською практикою у великих містах. Тому працював залізничним лікарем на прикордонній станції Радивилів, що на Волині, а з 1912-го по 1917 р. – у Білій Церкві, на Київщині. У ці роки він познайомився з М. Грушевським, Андрієм і Іваном Франками, Д. Дорошенком та І. Нечуєм-Левицьким.

Наприкінці червня 1907 р. у видавництві «Просвіта» вийшла друком збірка М. Левицького «Оповідання», до якої ввійшли кращі твори переважно громадянського звучання: «Сини», «Кровавe поле», «Де правда?», «Згуба» та ін. Більшість із них неодноразово передруковувалася за життя автора і стала хрестоматійною. Олена Пчілка в рецензії на книжку писала, що головною прикметою таланту М. Левицького є «надзвичайна правдивість малюнку», відзначала «ніжне, чуле серце автора до знедолених людей». І. Франко вбачав в оповіданнях М. Левицького «малюнки страшної нужди і розпучливої, не раз геройської боротьби за життя серед тих людей» [2].

---

[1] Цит. за вид.: Турган О. Код лікаря у творчості М. Левицького // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Ужгород, 2013. – Вип. 1. – С. 182.

[2] Там само.

Лікарська практика давала Модесту Пилиповичу сюжети, талант письменника – засоби до їх відтворення, совість порядної людини – до життєвої правди. Кожен твір митця – це проста і щира оповідь про те, що він бачив, що його хвилювало, а саме – про бідних, гноблених, але чистих душею людей. Писав він про них без залюбування, співчутливо, знаходячи начебто й не нові, але водночас свої слова та засоби.

Характеризуючи М. Левицького-письменника, С. Єфремов влучно називав його «оборонцем сіроми». Здебільшого героями його творів були бідні українські селяни («Перша льгота», «Пенсія», «Тяжка дорога», «Пачкар», «Союзник», «Мана», «Варочка» та ін.), з їх малими радощами і великими стражданнями, злиднями, болями. Досліджуючи психологію людини, намагаючись розкрити її внутрішній світ, письменник ніби в проекції відтворював соціальне життя країни, найхарактерніші його аспекти.

Перу М. Левицького належать дві комедії – «В клубі» (у співавт. з І. Поповим, 1903) та «Безпартійний» (1906). У рукописах залишилися романи «Перша руїна» і «Спогади лікаря».

Модеста Пилиповича хвилювала санітарна просвіта селян. Усвідомлюючи велику роль пропагування профілактики охорони здоров'я серед народу, він власним коштом видавав просвітницько-популярні брошури про холеру, сибірку, скарлатину, застерігав від лікування у знахарів та бабок-шептух. Як лікар розкривав причини масових захворювань та роз'яснював, що подолати їх можна, лише змінивши життя трудящого люду, покращивши умови його праці та побут. Велику популярність серед широкого загалу мали «Лікарський порадник» М. Левицького (1913) – видання, в якому описувалися головні ознаки різних хвороб та найелементарніші методи їх лікування і профілактики, «Десять заповідів здоров'я», «Десять заповідів матерям (як доглядати й годувати малих дітей» (1917) та ін.

Після Лютневої революції 1917 р. Модест Пилипович переїхав до Києва, де працював головним санітарним лікарем залізниць України. Пізніше він обійняв посаду директора культурно-освітнього департаменту в Міністерстві шляхів Української Народної Республіки.

У січні 1919 р. М. Левицького призначили радником Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Греції, а згодом він очолив цю дипломатичну місію. Для ознайомлення місцевого населення з Україною почав видавати грецькою мовою інформаційний часопис «Грецько-Українське Ревю» (вийшло друком кілька чисел).

Після падіння УНР М. Левицький переїхав спочатку до Відня, потім – до Тарнова (Польща), де на той час перебував уряд УНР в екзилі під проводом С. Петлюри. У цьому уряді Модест Пилипович був міністром охорони здоров'я. Після ліквідації міністерства організував курси медсестер для доньок українських емігрантів, сам читав лекції, а в 1922 р. завідував санаторієм у Польщі (м. Закопане) для хворих на туберкульоз вояків армії УНР.

Пізніше мешкав у Подебрадах (Чехо-Словаччина), де працював лікарем і викладачем української мови в Українській господарській академії. У цьому місті він брав активну участь у культурному житті, зокрема, був одним із організаторів курсів бандуристів. Сам Модест Пилипович чудово грав на піаніно, гітарі, кобзі-бандурі. Він написав ряд музичних творів: «Ой, чого ж ти, тополенько, сумно похилилась»; «Колискову» і «Соловейковий спів» на слова Лесі Українки; «Смутні картини» на слова Б. Грінченка та ін.

У 1925 р. побачив світ твір М. Левицького *Glorio victis* («З недавньої минувшини»), присвячений темі визвольних змагань українського народу періоду громадянської війни.

У 1927 р. М. Левицький разом із сім'єю сина Віктора (дружина померла у Греції) повернувся на батьківщину. Мешкав у Луцьку, працював учителем української мови і лікарем української гімназії, займався просвітницькою й культурно-громадською роботою.

На добровільних засадах Модест Пилипович продовжував займатися медичною практикою. Лікуючи малозабезпечених, він часто витрачав власні кошти на ліки тим, хто не в змозі був їх придбати. Діяльність цього принципового правдолюба не сподобалася місцевим чиновникам, тож під надуманим приводом його було звільнено з роботи.

Останньою працею М. Левицького була стаття «Туберкульоза у наших видатних діячів» (1932).

Модест Пилипович пішов із життя 16 червня 1932 р. Поховали його в Луцьку, на православному кладовищі.

Сучасна наука ще не оцінила належним чином лінгвістичні праці М. Левицького. Як філолог Модест Пилипович виступав зі статтями з питань української літературної мови, обстоюючи її чистоту й наголошуючи на зв'язку з традиціями народної розмовної мови («Дещо до справи про вкраїнську письменницьку мову», 1909; «Язык, наречие или говор?», 1918), закликав постійно вдосконалюватись у володінні рідною мовою,

вперше в українській лінгвістиці розглядав типові порушення літературних норм усіх мовних рівнів. Його твори «Дещо про сучасну стадію розвитку української літературної мови», 1913; «Паки й паки» («Про нашу літературну мову»), 1920; «Гріхи наші», 1931) фактично стали першими в українському мовознавстві працями з культури мови. У закордонний період побачили світ укладені М. Левицьким «Українська граматика», «Порівнююча граматика української мови», «Українська граматика для самонавчання» (2-е вид.; перше – 1918 р.).

Отже, М. Левицького можна по праву вважати засновником культури української мови як окремої лінгвістичної дисципліни. Багато його рекомендацій й досі залишаються актуальними та перейшли у розряд сучасних мовних порадників.

Велику увагу Модест Пилипович приділяв розвитку офіційно-ділового та публіцистичного слова. Одразу після проголошення незалежності України в 1917 р., коли мало з'явитися діловодство державною мовою, він видав у Черкасах книгу «Як писати службові папери українською мовою». В ній наведено 15 зразків різних документів, дано тлумачення 45 нових термінів.

Не можна обійти увагою і його «Українську читанку» (1930), в якій для читання й аналізу пропонуються твори Я. Щоголіва, О. Кониського, Г. Чупринки, С. Руданського, Б. Грінченка, Т. Шевченка, В. Самійленка, а також українські легенди й грецькі «міти», науково-популярні й краєзнавчі тексти. Цей підручник не тільки ознайомлював читачів з найкращими зразками української класичної літератури, а й сприяв удосконаленню їхнього мовлення, розширенню світогляду, давав елементарні знання про українську націю, її ментальність, про сусідні народи.

Розвитку художнього стилю української літературної мови також сприяли переклади митця. Досконало володіючи французькою, польською, російською, ідиш, латинською і грецькою мовами, М. Левицький (разом із дружиною) перекладав українською твори світової літератури (Еркмана-Шатобріана, Г. Сенкевича, Б. Пруса, Е. Сінклера, Т. Ежа, Ш. Аша та ін.).

Діяльність М. Левицького сприяла забезпеченню всіх функціональних стилів української літературної мови, її інтелектуалізації. Без його доробку не можна розглядати розвиток культури української мови як науки про якість володіння мовою.

На честь славного сина України названо вулиці в містах Ковелі та Радивилові, гімназію в Луцьку. В останньому місті М. Левицькому також установлено пам'ятник, а на фасаді будинку, де він працював, – меморіальну дошку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Твори М. Левицького

В суді та інші оповідання / Виборний Макогоненко [псевд.]. – 3-тє вид. – Київ : Сяйво, 1918. – 63 с. – (Гумористична бібліотека ; № 2).

Десять заповідів здоров'я / М. Левицький. – Вінниця : Село, 1917. – 10 с.

Десять заповідів матерям (як доглядати й годувати малих дітей) / М. Левицький. – Вінниця : Село, 1917. – 10 с.

Дещо про справи про вкраїнську письменницьку мову / М. Левицький. – Київ : Нове життя, 1912. – 14 с.

Дещо про сучасну стадію розвитку української літературної мови / М. Пилипович [псевд.]. – Київ : Нове життя, 1913. – 52 с.

За Коліївщини : іст. повість / М. Левицький. – 3-тє вид. – Київ : Т-во «Просвіта» у Київі, 1907. – 48 с. : мал.

Забув ; Перша льгота ; Деда : оповідання / М. Левицький // Антологія українського оповідання : у 4 т. / редкол.: О. І. Білецький [та ін.]. – Київ, 1961. – Т. 2. – С. 455–474.

Землиця рідна : оповідання / М. Левицький. – Харків : Рух, 1926. – 84 с.

Конспект теорії мистецтва / М. Левицький. – Подєбради : [б. в.], 1923. – 22 с.

Лікарський порадник : (епідеміологія – або наука про пошести) : з малюнками / М. Левицький. – Санкт-Петербург, 1913. – VIII, 184 с. : іл. – (Благотворительное общество изданий общеполезных и дешевых книг ; № 69).

Оповідання / М. Левицький. – Черкаси : Сіяч, 1918. – Т. І. – 268 с.

Паки й паки : (про нашу літературну мову) / М. Левицький. – Відень ; Київ : [Наша Воля], 1920. – 67 с. – (Видавництво «Наша Воля» ; ч. 3).

Перша льгота / М. Левицький. – Львів : Каменяр, 1966. – 111 с.

[Оповідання] / М. П. Левицький // Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. : оповідання, новели, фрагментар. форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі) / редкол. І. О. Дзеверін (голова) [та ін.] ; упоряд. і прим. Є. К. Нахліка ; ред. тому Н. Л. Калениченко. – Київ, 1989. – С. 253–287. – (Бібліотека української літератури: дожовтнева українська література ; т. 35). – ISBN 5-12-000460-1.

Порівнююча граматика української мови / М. Левицький. – Відень ; Київ, 1921. – 48 с.

Рідна мова / М. Левицький. – Біла Церква : Друк. Рапопорта, 1917. – 15 с. – (Товариство «Просвіта» у Білій Церкві).

Теорія українського письменства / М. Левицький. – Подєбради, 1923. – 34 с.

Українська граматика для самонавчання / М. Левицький. – 3-тє вид., випр. і доп. – Катеринослав ; Ляйпціг; Берлін : Укр. вид-во в Катеринославі за допомогою Укр. Громад. Комітету в ЧСР, 1923. – 197 с.

Українська читанка : підручник на II ступінь курсів для дорослих / М. Левицький. – Рівне, 1930. – 120 с.

Язык, наречие или говор? / М. Левицький. – Черкаси : Сіяч, 1918. – 32 с.

Як писати службові папери українською мовою / М. Левицький. – Черкаси : Сіяч, 1917. – 32 с.

Твори у перекладах М. Левицького

Аш Ш. Бог помсти : драма на 3 дії / Ш. Аш ; переклав М. Левицький. – Київ : Друк. 1-ї Київ. спілки друкар. справи, 1911. – 53 с.

Ожешко Е. Хам / Е. Ожешко ; пер. з пол. М. і З. Левицьких. – 2-е вид. – Черкаси : Сіяч, 1917. – 248 с. – (Видавництво «Сіяч» ; № 15).

Хадзопуло К. В темряві / К. Хадзопуло ; пер. з грец. М. Левицький. – Відень ; Київ : [б. в.], 1920. – 42 с. – (Видавництво «Наша Воля» ; ч. 4).

Про М. Левицького

Історія української літератури. У 2 т. Т. 1: Дожовтнева література / редкол.: І. О. Дзеверін (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1987. – 632 с. – Про М. Левицького: Іменний покажчик, с. 632.

Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко ; редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1982. – Т. 32, 37. – Про М. Левицького: покажчики імен і назв до томів.

Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка ; редкол.: Є. С. Шабліовський (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1978–1979. – Т. 10–12. – Про М. Левицького: покажчики імен і назв до томів.

Грушевський О. Модест Левицький // Грушевський О. З сучасної української літератури : начерки і характеристики. – Київ : Друк. Першої Київ. Друк. Спілки, 1909. – С. 161–164.

Петлюра Л. Народе мій, улюблений... / Л. Петлюра ; [упоряд. та комент. Т. Ківшар] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2009. – 665 с. : іл., [22] арк. іл. – ISBN 978-966-02-5223-3. – Про М. Левицького: с. 126, 134, 448, 496, 503, 595.

Спогади про Модеста Левицького / передм. Ю. Луцика-Мулика. – Вінніпег : [б. в.], 1967. – 40 с. : іл. – (Праці Інституту дослідів Волині) (Волиніяна ; 16).

Сяйво душі Модеста Левицького : життя і творчість / упоряд. Л. Токарчук. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2009. – 300 с. – (Визначні постаті Волині). – ISBN 978-966-361-362-8.

Болабольченко А. Модест Левицький // Болабольченко А. Три долі: Модест Левицький, Максим Славинський, Петро Стебницький : біогр. нариси. – Київ, 1999. – С. 5–36.

Онуфрійчук М. Рідне, лагідне, щедре слово / М. Онуфрійчук // Світязь : альм. Волин. орг. Спілки письменників України. – Луцьк, 1996. – Вип. 4. – С. 86–97.

Турган О. Код лікаря у творчості М. Левицького / О. Турган // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Ужгород, 2013. – Вип. 1. – С. 182–186.

Кучеренко О. Волинь у житті українського письменника, педагога і громадського діяча М. П. Левицького / О. Кучеренко // Волинь у житті та творчості письменників. – Луцьк, 2007. – С. 80–85.

Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919–1920) / упоряд., передм., комент.: В. М. Даниленко, Н. І. Миронець. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2006. – 136 с. – Про М. Левицького: с. 9, 12, 16, 18, 29, 40, 41, 47, 95, 112, 113, 126–130. – ISBN 966-682-315-2.

Гуменюк Н. Модест Левицький, відомий і невідомий / Н. Гуменюк // Віче. – 2003. – 29 трав. – С. 3.

Яцишин В. Левицький Модест Пилипович (13(25).07. 1866 – 16.06.1932) // Українська журналісти ка в іменах : допов. до персоналій шостого вип. / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2008. – Вип. 15. – С. 329–331.

Герасимова Г. П. Левицький Модест Пилипович (13(25).07.1866 – 16.06.1932) / Г. П. Герасимова // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2009. – Т. 6. – С. 89–90.

Стрельський Г. В. Левицький Модест Пилипович (1866–1932) / Г. В. Стрельський // Українські дипломати доби національно-державного відродження (1917–1920 рр.) : біогр. довід. / Дипломат. акад. України при М-ві закордон. справ України ; [голов. ред. Л. Тупчієнко]. – Київ, 2000. – С. 17–18.

***

Пундій П. Левицький Модест // Пундій П. Українські лікарі : біобібліогр. довід. / П. Пундій. – Львів ; Чикаго, 1994. – Кн. 1. – С. 122–123.

***

Корсак І. Тиха правда Модеста Левицького : повість-есей / І. Корсак ; післямова М. Слабошпицького. – Київ : Ярославів вал, 2009. – 166 с. : фотогр. – ISBN 978-966-2151-16-9.

Ілюстрації

Левицький М. : [фотографії] // Сяйво душі Модеста Левицького : життя і творчість. – Луцьк, 2009. – 1-а, 2-а с. обкл., с. 6, 11, 248.

Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції: Л. Ламбріонідіс, Ф. Матушевський, М. Левицький : [фотографія] // Надзвичайна дипломатична місія УНР у Греції (1919–1920). – Камянець-Подільський, 2006. – С. 3.

Підготовлено О. Рожнятовською

Серпень

Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
1	2	3	4	5	6	7
8	9	10	11	12	13	14
15	16	17	18	19	20	21
22	23	24	25	26	27	28
29	30	31				

У серпні вітер дме поривами – до тихої погоди.

Той, хто шукає в серпні холоду,
натерпиться в зимі голоду.

Сьогодні Спас. І дзвін. Я в білім платті.
Вмиваюся. І неба бірюза.
Я накриваю стіл у тій кімнаті,
Де білі вікна – в яблуневий сад.

Коли я розчиняю вікна в сад –
мій сад сміється і тікає вглиб.
За ним бреде рожевий стіл і хліб,
край скатертини спалює роса.

А я зітхаю світло: «Скоро осінь!»
І розумію щастя дуже просто –

коли твоя несмілива рука
погладить прохолодні мої щоки.
І закружляють тіні на чарках,
і сад зітхне, врочисто і глибоко.

І. Жиленко[1]

[1] Жиленко І. «Сьогодні Спас...» // Вибране : поезії / І. Жиленко. – Київ, 1990. – С. 26.

1

100 років від дня народження **Григорія Петровича Гутмана** (1916–1975), українського скульптора

80 років від дня народження **Іва Сен-Лорана** [повне ім'я – Ів Анрі Дон Матіє Сен-Лоран (1936–2008)], французького дизайнера-модельєра

2

День пророка Ілії

День високомобільних десантних військ

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 457/2012 від 27.07.2012 р.

140 років від дня народження **Александра Белича** (1876–1960), сербського мовознавця

140 років від дня народження **Степана Івановича Слободянюка-Подоляна** (1876–1932), українського живописця

90 років від дня народження **Надії Феоктистівни Дробленкової** (1926), російського бібліографа, літературознавця

90 років від дня народження **Володимира Павловича Нестеренка** (1926), українського актора

4

День Національної поліції України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 693/2015 від 09.12.2015 р.

120 років від дня народження **Йожефа Лендьєля** (1896–1975), угорського письменника

90 років від дня народження **Аполлінарія Федотовича Мацевича** (1926–1996), українського письменника, перекладача

5

75 років від початку (05.08–16.10.1941) героїчної **оборони Одеси**

210 років від дня народження **Майкла Бейніма** (1796–1874), ірландського письменника

150 *років від дня народження* **Володимира Миколайовича Леонтовича** *(1866–1933), українського письменника, громадсько-політичного діяча*

110 років від дня народження **Василія Васильовича Леонтьєва** (1906[1]–1999), американського економіста, лауреата Нобелівської премії в галузі економіки (1973)

75 років від дня народження **Леоніда Денисовича Кизима** (1941–2010), українського льотчика-космонавта

6

Всесвітній день боротьби за заборону ядерної зброї (День Хіросіми)

160 років від дня народження **Аполлінарія Михайловича Васнецова** (1856–1933), російського живописця, графіка

130 років від дня народження **Степана Корнійовича Бондарчука** (1886–1970), українського актора, режисера, театрального діяча

110 років від дня народження **Бориса Георгійовича Лазарева** (1906–2001), українського фізика

7

День Повітряних Сил Збройних Сил України

Відзначається щорічно в першу неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 579/2007 від 27.06.2007 р.

180 років від дня народження **Никанора Адамовича Хржонщевського** (1836–1906), українського фізіолога, гістолога, педагога

170 років від дня народження **Германа Пауля** (1846–1921), німецького мовознавця

160 років від дня народження **Каєтана Абгаровича** (1856–1909), польського письменника

120 років від дня народження **Стефана Стефановича Мокульського** (1896–1960), російського театрознавця, літературознавця

[1] Дату народження подано за УРЕС.

110 років від дня народження **Леопольда Івановича Левицького** (1906–1973), українського художника

80 років від дня народження **Валерія Трохимовича Ісакова** (1936), українського та російського кінорежисера

8

День військ зв'язку

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 154 / 2000 від 01.02.2000 р.

125 років від дня народження **Івана Козака** (1891–1978), українського громадського та військового діяча, правника (США)

100 років від дня народження **Юлії Пилипівни Гаврильченко** (1916–1991), української та російської актриси

9

День святого великомученика і цілителя Пантелеймона

Міжнародний день корінних народів світу

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A / RES / 49 / 214

240 років від дня народження **Амедео Авогадро** (1776–1856), італійського фізика, хіміка

130 років від дня народження **Богдана Романовича Заклинського** (1886–1946), українського публіциста, фольклориста

130 років від дня народження **Олександра Тисовського** (1886–1968), українського громадського діяча, педагога, співзасновника українського «Пласту»

10

120 років від дня народження **Михайла Васильовича Доленґа** [справж. – Клоков (1896–1981[1])], українського поета, критика, ботаніка

90 років від дня народження **Валерії Павлівни Вєдіної** (1926), українського літературознавця

75 років від дня народження **Романа Мар'яновича Лубківського** (1941–2015), українського поета, перекладача, державного та громадського діяча

11

110 років від дня народження **Юрія Свиридовича Кобилецького** [справж. – Іван Спиридонович (1906–1987)], українського літературознавця, критика

90 років від дня народження **Петра Григоровича Баб'яка** (1926), українського літературознавця, бібліографа, архівіста

80 років від дня народження **Олександра Анатолійовича Мірошниченка** (1936–2012), українського письменника, театрознавця

12

Міжнародний день молоді

Відзначається відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A / RES / 54 / 120

210 років від дня народження **Олександра Юхимовича Люценка** (1806–1884), українського археолога

13

125 років від дня народження **Петра Андрійовича Митропана** (1891–1988), сербського літературознавця, мовознавця, перекладача

90 років від дня народження **Фіделя Кастро Руса** (1926), кубинського державного та політичного діяча

80 років від дня народження **Івана Васильовича Сергієнка** (1936), українського вченого в галузі кібернетики

[1] Дату смерті подано за УЛЕ, ЕСУ. За іншими даними помер у 1982 р.

14

Винесення чесних древ Животворного Хреста Господнього. Медовий Спас

День працівників ветеринарної медицини

Відзначається щорічно в другу неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 1035/2001 від 01.11.2001 р.

День будівельника

Відзначається щорічно в другу неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 273/93 від 22.07.1993 р.

125 років від дня народження **Миколи Анастазієвського** (1891–1974), українського живописця, графіка, педагога (США)

125 років від дня народження **Олексія Михайловича Ватулі** (1891–1955), українського актора

80 років від дня народження **Степана Васильовича Мишанича** (1936–2013), українського фольклориста, літературознавця, педагога

15

День археолога

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 694/2008 від 06.08.2008 р.

170 років від дня народження **Фелікса Вадимовича Волховського** (1846–1914), українського та російського письменника, перекладача

150 років від дня народження **Олександра Васильовича Дедюліна** (1866–1924), українського мікробіолога, епізоотолога

110 років від дня народження **Володимира Васильовича Нікольського** (1906–1979), українського та російського мікробіолога, вірусолога

16

110 років від дня народження **Валентина Григоровича Павелка** (1906–1971), українського диригента

17

120 років від дня народження **Юзефа Віттліна** (1896–1976), польського письменника

110 років від дня народження **Учи** (Ілії) **Малакійовича Джапарідзе** (1906–1988), грузинського живописця, графіка

80 років від дня народження **Миколи Олександровича Киришева** (1936), українського та російського співака

18

180 *років від дня народження* **Олександра Яковича Кониського** *(1836–1900), українського письменника, педагога, громадсько-культурного діяча*

160 років від дня народження **Яна-Кароля Галля** (1856–1912), українського та польського композитора, хорового диригента

160 років від дня народження **Омеляна Олександровича Поповича** (1856–1930), українського громадсько-політичного та державного діяча, публіциста

120 років від дня народження **Володимира Калини** (1896–1965), українського громадського діяча, педагога

19

Преображення Господнє. Яблучний спас

Всесвітній день гуманітарної допомоги

Відзначається відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/63/139

День пасічника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 815/97 від 15.08.1997 р.

100 років від дня народження **Андрія Герасимовича Лесника** (1916–1994), українського фізика

20

160 років від дня народження **Якуба Цишинського** [Чищинський; справж. – Барт (1856–1909)], серболужицького письменника, громадського діяча

110 років від дня народження **Григорія Георгійовича Бєлих** (1906–1938), російського письменника

21

190 років від дня народження **Карла Гегенбаура** (1826–1903), німецького біолога

22

100 років від дня народження **Анатолія Веніаміновича Калініна** (1916–2008), російського письменника

23

День Державного Прапора України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 987/2004 від 23.08.2004 р.

530 років від дня народження **Зигмунда Герберштейна** (1486–1566), німецького дипломата, мандрівника

175 років від дня народження **Данила Костянтиновича Мороза** (1841[1]–1894), українського письменника

160 років від дня народження **Леонтія Миколайовича Бенуа** (1856–1928), російського архітектора, педагога

140 років від дня народження **Дмитра Степановича Бєлянкіна** (1876–1953), російського геолога

110 років від дня народження **Могенса Клітгора** (1906–1945), датського письменника

100 років від дня народження **Георгія Євгеновича Пухова** (1916–1998), українського вченого в галузі теоретичної, обчислювальної техніки, прикладної математики

24

День Незалежності України (1991)

Відзначається щорічно як державне загальнонародне свято відповідно до Постанови Верховної Ради України № 2143-XII від 20.02.1992 р.

25 років від часу прийняття (1991) Верховною Радою УРСР **Акта «Про проголошення незалежності України»** № 1427-XII від 24.08.1991 р.

25

180 років від дня народження **Френсіса Брета Гарта** (1836–1902), американського письменника

120 років від дня народження **Володимира Михайловича Синицького** (1896–1986), українського живописця

26

140 років від дня народження **Василя Михайловича Юрчака** (1876–1914), українського актора

120 років від дня народження **Володимира Яковича Гурфінкеля** (1896[2]–1978), українського диригента, кларнетиста, педагога

90 років від дня народження **Марії Іванівни Дорошенко-Вакалюк** (1926), української письменниці, перекладача

80 років від дня народження **Віталія Олексійовича Мягкова** (1936), українського живописця

---

[1] Дату народження подано за УРЕ, *Enciclopedia of Ukraine*. За іншими даними народився 04.09.1841 р.

[2] Дату народження подано за УРЕС, ЕСУ. За іншими даними народився 26.07.1896 р.

27

День авіації

Відзначається щорічно в останню суботу серпня відповідно до Указу Президента України № 305/93 від 16.08.1993 р.

160 *років від дня народження* **Івана Яковича Франка** *(1856–1916), українського письменника, драматурга, вченого, громадського діяча*

120 років від дня народження **Фаїни Григорівни Раневської** (1896–1984), російської актриси

90 років від дня народження **Бориса Йосиповича Бродського** (1926), українського графіка

75 років від дня народження **Богдана Сильвестровича Ступки** (1941–2012), українського актора, громадсько-культурного діяча

28

Успіння Пресвятої Богородиці. Перша Пречиста

День шахтаря

Відзначається щорічно в останню неділю серпня відповідно до Указу Президента України № 304/93 від 16.08.1993 р.

100 років від дня народження **Овсія Овсійовича Мойсеєнка** (1916–1988), російського живописця, графіка, педагога

29

Перенесення Нерукотворного Образа Господнього. Горіховий Спас

110 років від дня народження **Володимира Баляса** (1906–1980), українського художника, графіка, ілюстратора, скульптора (США)

110 років від дня народження **Івана Костянтиновича Білодіда** (1906–1981), українського мовознавця, педагога

110 років від дня народження **Степана Федоровича Кондратенка** (1906–1942), одного з керівників партійного підпілля у період німецько-радянської війни

110 років від дня народження **Олександра Миколайовича Міляха** (1906–1985), українського вченого в галузі електродинаміки

100 років від дня народження **Олександра Гордійовича Зубарєева** (1916–1942), одного з організаторів і керівників партизанської боротьби на Харківщині під час німецько-радянської війни

80 років від дня народження **Генріха Морицевича Уманського** (1936), українського художника-мультиплікатора

31

150 років від дня народження **Раймунда Фрідріха Кайндля** (1866–1930), австрійського історика, етнографа, фольклориста

5 серпня

Окрилений Україною

До 150-річчя від дня народження В. Леонтовича (1866–1933)

Слава українська тепер як ніколи
вимагає захоплення до самозабуття,
єдності плекання та використовування
сил кращих діячів своїх…
В. Леонтович[1]

Громадський та політичний діяч, письменник, меценат, правник і видавець Володимир Миколайович Леонтович належав до тієї когорти творчих індивідуальностей, котра, за словами І. Франка, «звіяла бурю в нашому національному житті, то рівночасно прочистила повітря, проложила не в однім напрямі нові стежки. Вона розбудила пристрасті там, де вперед була байдужість і рутина, оживила пульс народного життя. Се був той запас свіжих сил, який віднайшла в собі наша нація, в хвилі тяжкого пригноблення. Я називаю ту генерацію, тих людей, що своєю працею збудували той замітний ступінь, який визначається у нас між роком 1880 і 1900, молодою Україною»[2].

Дивовижна працездатність, цілковита самовіддача, висока вимогливість до себе були притаманні В. Леонтовичу, який усією душею прагнув відродити українську націю та її культуру. Саме цьому підпорядковувалася його багатогранна діяльність, яка не обмежувалася літературними інтересами, а знаходила також свій вияв у громадській і політичній сферах. На відміну від більшості його сучасників, яких І. Франко звинувачував в анемічності та слабосилості, небажанні повернутися обличчям до життєвих реалій, В. Леонтович намагався активно впроваджувати свої світоглядні теорії в життя.

Народився Володимир Миколайович на Полтавщині, на хуторі Оріхівщина (тепер с. Оріхівка Лубенського району Полтавської області), в родині сільського поміщика, нащадка козацької старшини. В сім'ї Леонтовичів було четверо синів – Іван, Костянтин, Володимир, Павло, та дві доньки – Софія (померла в дитинстві) і Ганна.

Володимир від народження й до 1884 р. мешкав у батьківському краї, навчаючись удома, а також у Лубенській і Прилуцькій гімназіях. У 1884 р. він вступив на юридичний факультет Московського університету, готувався стати правником, але одночасно відчував потяг до зовсім іншої галузі знань, тому відвідував лекції ботаніки на природничому факультеті та лекції загального землеробства в Петровській сільськогосподарській академії.

У 1888 р., перед закінченням навчання, В. Леонтович написав наукову працю «Історія землеволодіння в Україні від повстання гетьмана Б. Хмельницького до введення кріпацтва царицею Катериною II», після чого здобув ступінь кандидата права. Для вибору такої теми юнакові, безумовно, треба було мати громадянську сміливість та патріотичні почуття. І цей вибір, як показало все його подальше життя, був невипадковим. Роботу молодого чоловіка високо оцінили та запропонували залишитися в університеті з подальшим здобуттям звання професора. Однак батьки кликали сина додому, бо старші брати роз'їхалися й треба було допомагати по господарству. Завдяки такому повороту подій В. Леонтович, за влучним виразом військового діяча О. Шаповала, «не втопився в так званім російським культурним морі»[3], а в Україні з'явився письменник і громадський діяч, який прислужився їй на повну силу своєї душі.

З того часу й до 1918 р. Володимир жив на хуторі Оріхівщина, іноді у справах виїздив до Ки-

[1] Цит. за вид.: Леонтович О. Окрилений Україною : (життєпис Володимира Леонтовича з уступами та роздумами). – Переяслав-Хмельницький, 2008. – С. 8.

[2] Цит. за вид.: Наконечна О. Культурологічна та меценатська діяльність Володимира Леонтовича // Сучас. погляд на літ. : наук. зб. – Київ, 2004. – Вип. 9 : Пам'яті академіка Петра Хропка. – С. 41–42.

[3] Цит. за вид.: Леонтович О. Окрилений Україною... – С. 14.

єва. У власному маєтку займався сільським господарством та культурною діяльністю, зокрема опікувався місцевою цукроварнею, збудував двокласну школу, утримував власним коштом учителя, займався просвітництвом серед місцевого населення – організовував читання художньої, популярної літератури, закуповував для бібліотеки Лубенського земства книги українських письменників, дбав про добробут односельців.

Після повернення в Україну національна свідомість В. Леонтовича зміцніла й усталилася під впливом В. Симиренка. Саме Василь Федорович, видатний інженер цукроваріння, визначний меценат української культури, людина, безмежно віддана Україні, став для небожа своєї дружини духовним батьком. Він познайомив Володимира з професором Київського університету В. Антоновичем та іншими діячами української культури, ввів до кола «Старої громади», яка об'єднувала національно свідому інтелігенцію.

Першою літературною спробою В. Леонтовича після закінчення університету був переклад твору В. Короленка «Ліс шумить». Виявилося, що Володимирові бракує знання української мови, тож він почав наполегливо опановувати її.

Наприкінці 80-х рр. XIX ст. В. Леонтович виступив як прозаїк. Друкувався спочатку в періодичних виданнях Галичини (газета «Діло», журнали «Зоря», «Літературно-науковий вістник») та Наддніпрянщини (часописи «Киевская старина», «Громадська думка» та ін.). У 1891 р. коштом В. Симиренка у Львові було видано перше оповідання письменника «Солдатський розрух» під псевдонімом В. Левенко, який вигадав для нього В. Антонович. У цьому творі автор виразно змалював пробудження людської гідності у солдатів-рекрутів, почуття протесту у відповідь на визискування. Відчувалося щире співчуття до простих людей. Уже це перше оповідання засвідчило, що з'явився новий талановитий письменник, який неперевершено володіє українською мовою.

У 1893 р. В. Леонтович написав першу повість «Пани і люди», головними героями якої є двоє братів поміщиків із протилежним ставленням до життя, до села й селян. Останнє її видання в 1929 р. вийшло з передмовою С. Єфремова під назвою «Утопія з недавнього часу», в якій він зазначав, що дебют випав щасливий і що «вірні картини життя "людей" змальовані тямущою рукою, борсання кращих серед "панів" перед неминучостю фатуму, так само добре відоме авторові, – ось те цінне, що й досі маємо в повісті В. Леонтовича» [1]. Також автор передмови підкреслив, що вже в першій повісті «автор зумів знайти в нашому тодішньому житті найактивніші справи й поставити їх гостро, немов провидивши, що незабаром їх поставить і сама дійсність»[2]. Після процесу СВУ (Спілки визволення України) передмову С. Єфремова з книжки було вирізано. Понівечене видання нині зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (НБУВ).

Хоч повість через цензуру надрукували у Львові, книгу провезли на велику Україну і, як свідчить С. Єфремов, із великим захопленням читали в українських колах, особливо серед студентської молоді.

Наступною стала повість *Per pedes apostolorum* («Стопами апостолів»), розпочата ще в 1894 р. Вона мала підзаголовок – «Образки з життя духовенства». У цій повісті, за свідченням Б. Грінченка, письменник створив низку цікавих характеристик духовенства того часу. Перед читачем постає галерея колоритних образів – від зневірених у своїх юнацьких мріях священиків до колишніх жандармів у рясах та хабарників із консерваторії, котрі турбувалися зовсім не про душі своїх прихожан. А єдиним справжнім поводирем пастви є старий отець Каленик, що дбав і про церкву, і про духовність людей. За композицією твір нагадує «Мертві душі» М. Гоголя. Повість було видано в 1896 р., також у Львові, у друкарні НТШ, уже коштом самого автора.

Перу В. Леонтовича належить і повість «Старе й нове» (1898; видана в 1900 р. у друкарні Київського університету св. Володимира).

У 1903 р. письменник закінчив історичну фантазію «Абдул-Газіс», в якій висловив своє ставлення до поневолених народів та деспотії царизму. Твір було опубліковано цього ж року в «Літературно-науковому вістнику, а на території Наддніпрянської України через цензуру лише в 1918 р. Такий непростий шлях від задуму до видання проходили майже всі твори В. Леонтовича.

Багатолітні письменницькі пошуки, зокрема в мовному напрямі, і щире прагнення прислужитися національній справі закріпили за В. Леонтовичем заслужене звання знавця української мови. Він тонко відчував її красу, брав участь у збиранні лексичного матеріалу для «Словника української мови» Б. Грінченка (передав 151 картку із записами «слов и выражений, добытых непосредственно от народа»). Згодом разом з О. Єфремовим склав «Московсько-український правничий словничок»

[1] Леонтович О. Окрилений Україною... – С. 17.
[2] Там само.

(Київ, 1919.), який був зовсім невеличкий (вміщував 4 396 слів та словосполучень), але який із часом став справжнім раритетом (нині зберігається в НБУВ).

У 1901 р. В. Леонтович на 37-му Полтавському губернському земському зібранні виголосив промову «Доклад к вопросу о составлении учебников для сельських школ Полтавской губернии», в якій акцентував увагу на змісті підручників для сільських шкіл, а також указав на потребу запровадження викладання у школах українською мовою, вважаючи, що вона допоможе учням оволодіти складною системою знань з географії, історії краю, права. Учні навчаться бути свідомими свого етнічного походження, зуміють стати чесними й достойними членами суспільства. Переконання Володимира Миколайовича щодо необхідності поширення освіти серед простих людей були дуже близькі до ідей просвітників, які також вважали, що вихованням можна досягти успіху в розвитку справедливого суспільного устрою.

Працював В. Леонтович і в царині літературної критики. Зокрема, відомі його «розправи» (так письменник називав свої критичні статті) «Грицько Григоренко», «Естетизм Коцюбинського» та ін.

Після проголошення урядовим маніфестом 17 жовтня 1905 р. свободи слова й друку утиски української культури дещо послабилися: було скасовано укази про заборону друкування українською мовою, почали видаватися газети й журнали різних політичних напрямів.

В. Леонтович став одним із фундаторів національної періодики в Києві, адже саме він домігся дозволу на видання першої всеукраїнської щоденної газети «Громадська думка» (запропоновану спочатку назву «Громадське слово» цензура не пропустила). «Громадська думка» виходила трохи більше півроку (1 серпня 1906 р. її закрили), проте це видання торувало шлях славетній газеті «Рада» (1906–1914). Також В. Леонтович фінансував і редагував журнал «Нова громада», матеріально підтримував та входив до складу редакційної колегії «Літературно-наукового вістника», був членом редколегії журналу «Киевская старина».

Не можна оминути увагою ще одне захоплення Володимира Миколайовича – археологічну науку. Разом зі своїм старшим братом Іваном він брав участь у розкопках трьох курганів у Старобільському повіті, що на Харківщині. Серед унікальних знахідок були портрети козацької старшини часів Гетьманщини – Наркиза Леонтовича, Василя та Стефана Родзянок, а також ліпний посуд, знаряддя праці доби бронзи та інші рідкісні предмети. Все це брати подарували приватному Лубенському музею старожитностей К. Скаржинської, який розміщувався в її маєтку в с. Круглик, що на Лубенщині, і який за часів радянської влади став основою Полтавського краєзнавчого музею (нині Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського). Згодом В. Леонтович неодноразово передавав музею в Круглику історичні речі та документи. Археологічна колекція братів Леонтовичів тут експонувалась як персональна.

Володимир Миколайович збирав також предмети прикладного народного мистецтва. Він був не лише знайомий з М. Біляшівським, корифеєм української музейної справи, засновником першого художньо-промислового і наукового музею в Києві (нині Національний музей історії України), а й брав безпосередню участь у збиранні експонатів для нього.

Вболіваючи за розвиток української культури, В. Леонтович у 1911 р. заснував Товариство підмоги українській літературі, науці та штуці (існувало до 1919-го) і був обраний його головою. Це товариство фактично в легальний спосіб затверджувало розпорядників коштів громадського фонду спадкоємців В. Симиренка. Призначення грошей залежало від В. Леонтовича, який завжди витрачав їх на культуру. Жодний культурний захід у Наддніпрянській Україні не обходився без його участі.

Крім того, що Володимир Миколайович був успішним підприємцем, власником цукрового заводу в рідному селі, він фактично керував підприємствами В. Симиренка, зокрема його Сидорівською цукроварнею в Канівському повіті.

З 1891-го і аж до 1917 р. В. Леонтович брав активну участь у роботі місцевого самоврядування, т. зв. земства. Був почесним мировим суддею. Його часто запрошували до складу Лубенського окружного суду, де він виконував також обов'язки присяжного засідателя. Приблизно чверть століття В. Леонтович як гласний (депутат) Лубенського повітового та Полтавського губернського земств впливав на рішення господарського губерніального земства, на розв'язання господарчих, культурних, освітянських питань Полтавщини. Йому неодноразово пропонували стати земським очільником, але він завжди відмовлявся, адже ця посада його не приваблювала.

В. Леонтович мав великий авторитет серед хліборобів, тому його обрали головою Агрономічного товариства Хорольського повіту.

У 1915 р. Володимира Миколайовича запросили на роботу в Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст, що опікувався біженцями. Він допомагав шпиталю для вояків-українців, де його засновниці Л. Шульгіна та Л. Старицька-Черняхівська навчали поранених грамоти.

У 1917 р., з початком революції, В. Леонтовича було обрано до Центральної Ради від Товариства українських поступовців (ТУП). Цього ж року його обрали заступником голови (ним був М. Грушевський) Українського наукового товариства, що розробляло ідею створення Української академії наук.

У 1918 р., за Гетьманату П. Скоропадського, Володимир Миколайович обіймав посаду міністра земельних справ. З його ім'ям пов'язаний проект земельного закону, згодом оцінений як один із найдемократичніших у світі. В основу цього документа було покладено право приватної власності. Для обмеження земельних володінь пропонувалося провести примусовий викуп землі у великих власників, аби розподілити її між малоземельними селянами.

Згодом, за призначенням уряду Директорії, В. Леонтович короткий час працював уповноваженим Українського Червоного Хреста в Одесі, де встиг надрукувати оповідання «Несподіване».

Потім, уже за більшовиків, В. Леонтович деякий час працював у Києві, в Раднаргоспі, але як представник буржуазії мав сплатити 100 тис. крб. контрибуції. Таких грошей у нього, звісно, не було, а тим часом «неплатним загрожували арештом і ЧК» [1]. Почалися переслідування, і Володимир Миколайович, завчасно попереджений добрими людьми, «зник» із Києва, повернувся до рідної Оріхівщини, де на той час були денікінці. Але більшовики і там пішли в наступ. Денікінці, не підтримані населенням, відступили, і В. Леонтович був змушений виїхати, адже від нової влади він міг чекати тільки на розстріл. І цього разу саме селяни врятували письменника та його сім'ю.

Володимир Миколайович прощався з Україною назавжди. Закінчилося життя на рідній землі, наповнене творчістю, господарською працею, громадською діяльністю, тим, що становило сенс його буття. Виїжджаючи у вимушену еміграцію, він забрав із собою болючий спомин про рідний край і невигойну пекучу тугу: «Ми, сільські люде, приростаємо до землі, до рідного краю серцем... Немає для мене на землі кращого куточка, як мій хутір, немає кращого краю од України» [2].

З великими труднощами В. Леонтовичу вдалося через Крим дістатися Болгарії. Цю сумну одіссею він згодом описав в автобіографічній повісті «Спомини утікача» (1922). В Болгарії родина оселилася на орендованому групою українців хуторі, де Володимир Миколайович пішов працювати ключником. Потім родина емігрувала до Сербії, Німеччини і, зрештою, Чехії.

В. Леонтович був одружений з Ю. Лесевич, донькою відомого українського філософа-позитивіста та громадського діяча В. Лесевича. Мав двох дітей – Ольгу, в майбутньому художницю, і Віктора, згодом відомого історика, професора Франкфуртського університету.

Важке матеріальне становище, постійні хвороби дружини й сина, пригнічений душевний стан позначилися і на здоров'ї Володимира Миколайовича. Проте і в цей період, перебуваючи на чужині, він не полишав творчої праці, зокрема написав уже згадувану автобіографічну повість «Спомини утікача», завершив повість «Хроніка роду Гречок» (1922; перша назва – «Дитячі і юнацькі роки Володі Ганкевича»), збірку оповідань «Ворохобня» (1930).

В еміграції В. Леонтович також написав дослідження «Хліборобство на Україні», досі не опубліковане (2 машинописи передано його онукою Ю. Освальт до Інституту рукопису НБУВ та відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України).

Протягом 1920-х і на початку 1930-х рр. у різних часописах Львова, Праги, Берліна, Парижа вийшло кілька оповідань письменника («Мимоволі», «Комісіонер Сара Соломонівна», «Зустріч з предком», «Лихо подоланим», «Повітовий сатир» та ін.). Також у цей час побачили світ нариси-мемуари про культурне життя України в кінці XIX – на початку XX ст. («Спогад про Чикаленка», «Спогади про мої зустрічі з українськими діячами старшого покоління», «Спогад про Василя Симиренка», «Спогад про Коцюбинського» тощо); книга в перекладі чеською мовою «Революція йде» з передмовою Д. Дорошенка; «Спомини».

За часів радянської влади було надруковано оповідання «Солдатський розрух» (1926) та повість «Пани і люди» (1929). Багато праць В. Леонтовича залишилися в рукописах, наприклад, продовження «Споминів». За твердженням С. Сірополка, їх письменник «призначав для видання Українським Науковим Інститутом у Варшаві» [3].

Володимир Миколайович плідно співпрацював з тижневиком «Тризуб», що був виразником національно-державницької ідеології. У ньому письменник виступав з оглядами тогочасної літератури в Україні («Літературні спостереження») під псевдонімом Давній. У своїх публікаціях давав точні, об'єктивні оцінки молодому українському письменству, що вражають читачів і досі, через

[1] Цит. за вид.: Леонтович О. Володимир Леонтович – письменник і меценат // Пам'ятки України. – 2012. – № 8. – С. 21.
[2] Леонтович В. Спомини утікача / В. Леонтович. – Берлін, 1922. – С. 102–103.
[3] Леонтович О. Володимир Леонтович – письменник і меценат... – С. 22.

багато років. Також співпрацював з іншими періодичними виданнями («Січ», «Хліборобський шлях», «Неділя», «Український тиждень»).

У 1933 р. Володимир Миколайович почув про страшенний голод в Україні, і серце колишнього хлібороба та міністра земельних справ не витримало: 10 грудня його не стало. Поховали видатного діяча у Празі, на Ольшанському кладовищі.

Після процесу СВУ та репресій 1930-х рр., винищення української інтелігенції годі було чекати іншого ставлення до В. Леонтовича, ніж як до «українського буржуазного націоналіста». І тому не дивно, що згадування про нього в радянській історії української літератури було негативним і упередженим.

1993 р. став роком публічного повернення В. Леонтовича в Україну: у столичному Будинку вчителя відбувся вечір, присвячений 60-річчю від дня смерті письменника. У 2001-му було проведено два вечори (в Будинку Спілки письменників України та Будинку вчених) з нагоди 135-річчя від дня народження видатного діяча. У 2004 р. з ініціативи І. Якименка, голови правління ВАТ «Оріхівка-цукор», відкрито меморіальну дошку на будинку старої цукроварні в с. Новооріхівка. 18 жовтня 2002 р. встановлено й урочисто відкрито меморіальну дошку в Києві, на вул. Михайла Грушевського, 16, з таким написом: «В цьому будинку в 1908–1919 рр. жив видатний культурно-громадський діяч, письменник і меценат Володимир Леонтович» [1]. 26 листопада 2002 р. Лубенська райрада ухвалила рішення про надання школі в с. Оріхівка імені В. Леонтовича.

У 1994 р. у Львові коштом Ю. Освальт було видано повість В. Леонтовича «Хроніка Гречок» із вступним словом Л. Єременка. З'явилися поодинокі статті й розвідки. І лише завдяки мобілізації зусиль рідних письменника та багаторічній невтомній пошуковій роботі різних дослідників по крихтах було відновлено цілісну картину життя і творчості одного зі славних синів України. Результатом цієї колосальної праці став випуск у 2004–2006 рр. чотиритомного видання творів В. Леонтовича.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання праць В. Леонтовича

Зібрання творів : [в 4 т.] / В. Леонтович ; [упоряд. О. Леонтович]. – Київ : Сфера, 2004–2006. – (Бібліотека газети «Рада»). – ISBN 966-7841-71-5.

Т. 1 : Повісті. – 2004. – 355 с. : портр. – ISBN 966-7841-77-4.

Т. 2 : Повісті, оповідання, казки, образки. – 2004. – 356 с. : портр. – ISBN 966-7841-87-1.

Т. 3 : Повість, спогади. – 2005. – 336 с. : портр. – ISBN 966-8782-01-1.

Т. 4 : [Статті, листи, доповідь]. – 2006. – 480 с. – ISBN 966-8782-28-3.

Пани і люди : повість / В. Левенко. – Львів, 1893. – 168 с.

Спомини утікача / В. Леонтович. – Берлін : Укр. слово, 1922. – 154 с. – (Бібліотека «Українського слова» ; ч. 13).

Солдатський розрух : бувальщина / В. Левенко. – Львів : Друк. Т-ва ім. Т. Г. Шевченка, 1891. – 43 с.

Старе й нове : оповідання / В. Левенко. – Київ, 1990. – 95 с.

Хроніка Гречок / В. Леонтович. – Львів : Червона калина, 1931. – 136 с.

Per pedes apostolorum (Стопами апостолів) : образки з життя духовенства / В. Левенко. – Львів, 1896. – 106 с.

Про В. Леонтовича

Леонтович О. Окрилений Україною : (життєпис Володимира Леонтовича з уступами та роздумами) / О. Леонтович. – Переяслав-Хмельницький : Карпук С. В., 2008. – 110 с. : портр., іл. – (Бібліотека газети «Рада»). – ISBN 978-966-8906-25-1.

Гирич І. Володимир Леонтович в українському громадському житті / І. Гирич // Пам'ятки України. – 2012. – № 8. – С. 2–13 : портр., іл.

Козачок Я. В. Роман В. Леонтовича «Хроніка Гречок» – епопея духовного й фізичного геноциду українства / Я. В. Козачок // Гуманітар. освіта у техн. вищ. навч. закл. – Київ, 2010. – Вип. 21. – С. 172–184. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gotvnz_2010_21_20.pdf.

Наконечна О. Культурологічна та меценатська діяльність Володимира Леонтовича / О. Наконечна // Сучас. погляд на літ. : наук. зб. – Київ, 2004. – Вип. 9 : Пам'яті академіка Петра Хропка. – С. 41–51. – ISBN 966-7773-70-1.

Наконечна О. Моделі характеротворення у прозі Володимира Леонтовича / О. Наконечна // Сучас. погляд на літ. : наук. зб. – Київ, 2000. – Вип. 3. – С. 59–68. – ISBN 966-7773-00-0.

Наконечна О. Особливості розв'язання проблеми влади землі у творчості Володимира Леонтовича / О. Наконечна // Гуманітар. освіта в техн. вищ. навч. закл. : зб. наук. пр. – Київ, 2004. – Вип. 8. – С. 153–160. – ISBN 966-7773-70-1.

Нестелєєв М. А. Інтелігенція і народ у прозі Володимира Леонтовича / М. А. Нестелєєв // Вісн. Маріуп. держ. ун-ту. Серія: Філологія. – 2013. – Вип. 8. – С. 79–84. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vmdu_2013_8_13.pdf.

Леонтович О. Володимир Леонтович – письменник і меценат / О. Леонтович // Пам'ятки України. – 2012. – № 8. – С. 14–25 : портр., іл.

Погребенник В. Літературно-критичний набуток Володимира Леонтовича / В. Погребенник // Пам'ятки України. – 2012. – № 8. – С. 26–35.

Подрига В. Полтавщина в житті та прозі Володимира Леонтовича : (до 145-річчя від дня народж. письменника) / В. Подрига // Рідний край. – 2011. – № 2. – С. 201–206. – Відомості доступні також з Інтернету: http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1724/1/Podryga.pdf.

Подрига В. Хліборобські етноконстанти образу світу в прозі Володимира Леонтовича / В. Подрига // Гуманітар. освіта у техн. вищ. навч. закл. – Київ, 2013. – Вип. 28. – С. 216–229. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gotvnz_2013_28_25.pdf.

[1] Леонтович О. Володимир Леонтович – письменник і меценат... – С. 24.

Старовойтенко І. Володимир Леонтович і перша щоденна українська газета «Громадська думка» (1905–1906) та її наступниця «Рада» (1906–1914) / І. Старовойтенко // Бібл. вісн. – 2007. – № 2. – С. 34–38. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/bv_2007_2_7.pdf.

Шевчук В. Один із поля забутих, але воскрешених / В. Шевчук // Пам'ятки України. – 2012. – № 8. – С. 42–43.

***

Леонтович Володимир (05.08.1866 – 10.12.1933) // Українські письменники діаспори : матеріали до біобібліогр. слов. Ч. II (Л–Я) / авт.-уклад.: О. Білик, Г. Гамалій, Ф. Погребенник ; відп. ред. В. Кононенко ; М-во культури і туризму України, Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 2007. – С. 4–5.

Ілюстрації

В. Леонтович : [портрет] // Леонтович В. Зібрання творів. – Київ, 2004. – Т. 1. – Шмуцтитул.

Підготовлено А. Рихтік

18 серпня

Речник національної ідеї

До 180-річчя від дня народження О. Кониського (1836–1900)

Такими людьми, як Кониський,
найбільше держалась українська справа.
Під той складний час, коли навіть голосу українського
не чутно було, вони були не тільки робітниками,
а немов прапорами цілої епохи.
С. Єфремов[1]

«Справі розбудження українського духу віддав свої сили і свої помисли» – так писав І. Франко про відомого українського письменника, педагога, правника, дійсного члена НТШ – Олександра Яковича Кониського. Один із найактивніших діячів суспільно-культурного руху другої половини XIX ст., він був серед тих подвижників, хто у важкі часи гоніння і заборони української мови, рідного слова рятував національну культуру від морочного застою; впродовж своєї інтенсивної сорокарічної літературної, наукової, громадської праці сповідував ідеї національного відродження, служіння інтересам свого народу, боротьби за піднесення його культурного рівня та гідне входження української нації у світовий полікультурний простір.

Народився О. Кониський на хуторі Переходівка (тепер село Ніжинського району Чернігівської області), у збіднілій дворянській сім'ї. Досить рано залишився без батька. Коли Олександру виповнилось 9 років, його віддали до ніжинського повітового училища, а вже через рік він вступив до Чернігівської чоловічої класичної гімназії. Як син неімущих дворян проживав у сирітському домі (для шляхетних дітей) за казенний кошт. З 11 років почав писати вірші російською мовою, пізніше, під впливом Шевченкових поезій, українською. Це стало причиною виключення 13-річного хлопця з навчального закладу і повернення до Ніжина. В 1852 р. О. Кониський завершив навчання в повітовому училищі. Його спроба здобути вищу освіту в Ніжинському юридичному ліцеї князя Безбородька (тепер Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя), де провчився один рік, закінчилась невдачею. На перешкоді стали матеріальні нестатки та невиліковна хвороба очей.

Можливо, тому протягом усього життя Олександра Яковича не полишала непогамовна жага знань. Довгі роки він наполегливо займався самоосвітою, став професійним юристом, першорядним фахівцем у галузі юриспруденції, відомим адвокатом. Свої ґрунтовні правові знання здобув передусім на практиці і, не маючи формальної вищої освіти, зумів заповнити цю прогалину палким інтересом до правових, національних, державних проблем, до пробудження національної свідомості українського народу.

Трудову діяльність О. Кониський розпочав у 1854 р. на посаді колезького реєстратора (із судових справ) – спочатку в Прилуках, а потім у Полтаві (1856–1863). Уже тоді, усвідомлюючи антинародний характер сучасного йому права, патріотично налаштований юнак різко критику-

[1] Цит. за вид.: Хропко П. Речник національної ідеї // Дивослово. – 2000. – № 8. – С. 59.

вав феодальне законодавство та юридичну судову практику дореформеної Росії. Його публікації на юридичні теми часто з'являлися в «Черниговских губернських ведомостях», «Черниговском листке», згодом у першому українському суспільно-політичному і науково-літературному часописі «Основа» (Санкт-Петербург). На початку 1860 р. він став дописувачем російського сатиричного журналу «Искра», на сторінках якого дошкульно висміював здирство та самодурство полтавських урядовців, їхню пристрасть гасити будь-які прояви нового в суспільному житті.

Тоді ж О. Кониський цілковито поринув у громадську діяльність. Став одним із найактивніших учасників новопосталої української громади, яка діяла в Полтаві, і сповна віддався служінню ідеям українських народолюбців, що, однак, не виходило за межі просвітительства. «Я запевнився, – писав він, – що нема другого путі до загального добра, як освіта народу, і разом з нею моральне виховання, досягти якого можна лише школою, книжкою, проповіддю на народній мові і приміром життя»[1]. Разом з однодумцями брав діяльну участь в організації недільних та вечірніх шкіл для молоді, суботніх шкіл (для єврейських дітей), народних читалень, гуртків з поширення грамотності тощо, написав підручники: «Українські прописи» (1862), «Арихметика, або щотниця для українських шкіл» (1863, 2-е вид.: 1907), «Перша граматика, або читання» (1883). На жаль, інші підготовлені ним до друку підручники (з географії, історії, правознавства) було заборонено і вилучено цензурою. Головною засадою педагогічних поглядів відомого просвітника була національна ідея, спрямована на формування національної свідомості й самосвідомості підростаючого покоління через залучення до надбань рідної культури, мови, історії, звичаїв, традицій, фольклору, обрядів, через використання засобів етнопедагогіки.

Щоб хоч якоюсь мірою унеможливити поліцейські переслідування, свої статті, кореспонденції, нариси Олександр Якович друкував під псевдонімами, які змушений був весь час змінювати: Ол. Переходовец, О. Верниволя, Перебендя, Горовенко, О. Хуторянин та ін. (за підрахунками О. Дея, мав їх 141). І для цього були підстави. Адже, починаючи з 1861 р., патріотична діяльність О. Кониського стала предметом численних доносів, поліцейських переслідувань, а згодом і арешту. За «поширення малоросійської пропаганди» його без суду і слідства вислали у Вологду (1863), а потім – у Тотьму (1864).

Ці роки, за словами самого Олександра Яковича, були гірше, ніж каторга. Царський уряд заборонив йому займатися будь-якими приватними чи службовими справами, навіть навчати дітей грамоти. Тож порятунок він знаходив у літературній та публіцистичній діяльності. Особливо активно дописував до галицьких часописів («Слово», «Галичанин», «Вечерниці», «Мета», «Русалка»), надсилав їм свої вірші, оповідання, публіцистичні статті, критичні огляди тощо.

В умовах суворого північного клімату О. Кониський тяжко захворів (йому загрожувала повна сліпота), через що в 1865 р. добився дозволу виїхати на лікування до Німеччини. Зір вдалося врятувати на одному оці, але загальний стан здоров'я молодого чоловіка, навіть після повернення в Україну (через рік), залишався незадовільним. З огляду на обставини, Олександру Яковичу дозволили оселитися спочатку в Херсонської губернії, потім – у Катеринославі (нині Дніпропетровськ), під офіційним наглядом поліції. Тут, склавши екстерном іспити на кандидата права (1866), він розпочав приватну адвокатську практику. Період 1867–1872 рр. був вельми плідним і насиченим багатьма визначними подіями, в результаті яких О. Кониський став знаним на цілий край правником, захищаючи соціальні та громадянські права своїх земляків, здебільшого в гучних судових справах.

У 1872 р. О. Кониський після зняття з нього поліційного нагляду переїхав до Києва. І хоча й тут мали місце обшуки та короткочасні арешти, київський період став найпліднішим у діяльності українського діяча. Олександр Якович усю свою енергію організатора і переконаного прихильника українського національного руху спрямовував на те, щоб, як він писав, «розворушити» національну інтелігенцію, спрямувати її до активної праці, творення рідної літератури, пропагування просвітництва й демократичних ідеалів.

Пліч-о-пліч з однодумцями (В. Антоновичем, Ф. Вовком, М. Драгомановим, П. Житецьким, М. Лисенком, О. Русовим, П. Чубинським та ін.) він відроджував активну діяльність київської «Старої громади». Як член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (з 1873 р.) вів велику наукову, культурну та просвітницьку роботу. За плідну діяльність у справі вивчення краю в «статистичному та етнографічному відношенні» був нагороджений двома срібними медалями.

Як гласний Київської міської думи (обраний у 1878 р.) О. Кониський займав послідовну пози-

[1] Цит. за вид.: Мельник Л. Г. Утвердження ідеї українського національного самовизначення (кінець XVIII – поч. XX ст). – 2-ге вид., допов. – Київ, 2012. – С. 15.

цію у справі захисту української мови, продовжував відстоювати її права на державному рівні і вимагав легітимізації в усіх сферах суспільного життя. Олександр Якович відкрито виступав за ліквідацію дискримінаційних актів царизму – Валуєвського циркуляра 1863 р. та Емського указу 1876 р.

Важко переоцінити внесок О. Конiського в піднесення національної свідомості галичан, пожвавлення культурно-освітнього руху в Галичині. Він був одним із фундаторів Товариства імені Т. Шевченка у Львові (1873) та одним із ініціаторів його реорганізації в Наукове товариство імені Шевченка (НТШ; 1892). На кошти, пожертвувані О. Конiським, Є. Милорадович, П. Кулішем і Д. Пильчиковим, було придбано друкарню. Олександр Якович заповів НТШ після своєї смерті 10 тис. руб. Великою заслугою О. Конiського було те, що він розробив програму досліджень товариства з усіх основних галузей українознавства, був одним із організаторів «Записок НТШ», фактичним редактором перших 4-х томів.

З 1888 р. О. Конiський займався відродженням львівського літературно-наукового журналу «Правда», який було засновано за його матеріальної підтримки ще в 1867 р., а закрито в 1880-му. В цьому часописі Олександр Якович публікував свої художні твори й наукові розвідки, виступав зі статтями, в яких порушував актуальні проблеми сучасного йому суспільно-політичного життя («Український націоналізм», 1875; «Листи з Полтавщини», 1884; «Жіноча освіта на Україні», 1887; «Потреба морального виховання», 1888; «Про історичну освіту», 1889; «Україна в цифрах», 1891; «Народна моральність на Україні», 1892, та ін.).

О. Конiський був також ініціатором заснування (і одним із меценатів) видавництва «Вік» (1895, за ін. даними – 1896). Це видавництво, очолюване С. Єфремовим, проіснувало до 1919 р. Його діяльність сприяла виробленню національних форм українського книгодрукування.

За сприяння Олександра Яковича в 1888 р. у Львівському університеті було засновано кафедру української історії з українською мовою викладання, яку очолив М. Грушевський. О. Конiський також став одним з ініціаторів створення нових україномовних журналів «Світ» і «Зоря»; співпрацював з галицькими виданнями «Слово», «Галичанин», «Мета», «Діло», «Буковина» та ін. Своєю працею й послідовністю він зажив надзвичайно високого авторитету серед галичан.

Жодна українська справа не творилася без ініціативи чи діяльної участі Олександра Яковича. М. Грушевський надзвичайно високо оцінив його різнопланову діяльність, особливо акцентуючи на праці в царині консолідації українців, які проживали в Російській та Австро-Угорській імперіях. Зокрема, Михайло Сергійович зазначав, що «між двома частинами України-Русі, розтятими кордоном, його діяльність була найбільша... В Галичині 60-80-х рр. ... се був чи не найвизначніший галицький письменник» [1].

Навіть при побіжному знайомстві з багатогранною діяльністю О. Конiського вражає широкий спектр його інтересів. Це була людина високої культури та національної гідності, гостро чутлива до всього нового, непримиренна до несправедливості національного та соціального визиску. Самого себе О. Конiський вважав насамперед громадським діячем, потім уже поетом, письменником, публіцистом. У своїх творах він віддавав пріоритет публіцистичності перед художністю. Найвідоміші з них – повісті «Юрій Горовенко. Хроніка з смутного часу» (1885), «Непримирена» (1892), «Грішники» (1895), «Молодий вік Максима Одинця» (1902), оповідання «Народна педагогія», «Спокуслива нива» (1886). У зазначених прозових творах поєдналися художньо-образне відтворення дійсності, найактуальніших проблем суспільно-громадського життя з висвітленням педагогічних думок і поглядів автора.

Значна частина літературних творів О. Конiського містить у своїй основі юридичні сюжети, викриває негативні явища в діяльності царської адміністрації і суду, здирництво тогочасної адвокатури: «Суддя Гарбуз» (1875), «Антін Калина» (1882), «Стельмахи» (1887), «У тісної баби» (1889), «Баба Явдоха» (1897), «Хвора душа» (1899), «Бугай» (1901), «Наввипередки» (1903). У доробку письменника є також оповідання кримінальної тематики: «Каторжний» (1881), «Драма в тюрмі», (1885), «Конокрад Іван Дранка» (1887) та ін. Темі тюрми, заслання і каторги присвячено чимало поезій літератора. Є в нього й казка-пародія на царський суд «Собача правда» (1894).

Останні десять років свого життя Олександр Якович займався переважно науковою діяльністю – створенням першої великої біографії Т. Шевченка («Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя», 1898, 1901) та уточненням хронології його творчості. Фактично О. Конiський став засновником шевченкознавства, на довгі роки визначивши рамки, в яких розвивалася ця галузь на-

[1] Цит. за вид.: Домбровська Л. Просвітницька діяльність Олександра Конiського // Вісн. Кн. палати. – 2012. – № 8. – С. 46.

уки. І. Франко вважав, що цією працею дослідник створив найкращий пам'ятник Т. Шевченкові та собі самому.

Упродовж 1861–1899 рр. Олександр Якович опублікував понад 130 статей і заміток, присвячених проблемам цивільного процесу, кримінального судочинства, судової та адвокатської діяльності. Його статті об'ємно і нещадно відтворювали картину української та імперської дійсності другої половини XIX ст., суттєво впливали на розвиток правової думки означеної доби.

Теоретичним поглядам О. Кониського стосовно держави і права властиві цілісність і системність. Майбутній соціальний устрій він вбачав у формі самоврядування народу, громадсько-колегіального здійснення влади на основі суспільної власності.

Як на засоби, що забезпечують можливість відповідальності правителів перед підвладними, О. Кониський вказував на загальний виборчий процес, право відзивати посадових осіб, судову підзвітність чиновників, законність у діяльності владних органів, владу суспільної думки.

Усвідомлюючи важливість земельного питання, О. Кониський наполягав на його правовій законодавчо-науковій основі з дотриманням принципу соціальної справедливості.

Велику увагу Олександр Якович звертав на належне юридичне визначення та чітке законодавче закріплення принципу національної мови в судочинстві. Це було для нього насамперед важливою соціально-політичною проблемою, розв'язання якої значною мірою зумовлює ефективність розвитку права загалом, формує стійкі засади самосвідомості, впливає на розвиток культури народу.

В усіх починаннях О. Кониський послідовно керувався засадою українського єднання як у географічному, так і в соціальному плані. Його основоположними принципами були: дерусифікація суспільних верхів; громадянський обов'язок інтелігенції самій українізуватися і сприяти піднесенню самосвідомості народу через творення і прилучення до національних культурних цінностей; визначальна роль різномовної освіти, формування єдиної літературної мови на всіх українських землях; надпартійність національних авторитетів. Це були складники ідеї повновартісної української нації, яка могла здобути статус самостійної національної держави.

У 1897 р. за активної участі Олександра Яковича було засновано Всеукраїнську громадсько-політичну спілку, яка об'єднала всіх національно-свідомих і активних українців, розкиданих по території Російській імперії. Для потреб організації він заснував у Києві видавництво «Вік», що, проіснувавши 15 років, опублікувало понад 100 книг українською мовою.

12 грудня 1900 р. Олександр Якович відійшов у вічність. Похований він на Байковому кладовищі в Києві.

О. Кониський залишив велику спадщину, яка і сьогодні працює на Україну, її розквіт і незалежність. Сам просвітник так висловився про це в одному з листів (1892) : «Уся спадщина по мені – моя 35-літня праця, нехай мої наступники що хочуть з нею роблять: чи пустять в непам'ять, чи затопчуть в болото, я спокійно зійду з кону, бо добре тямлю, що моя праця своє діло робила і зробила» [1].

О. Кониський є автором широковідомого духовного гімну українців «Молитва за Україну» («Боже великий, єдиний, нам Україну храни», муз. М. Лисенка, в обробці О. Кошиця), який традиційно виконується під час церемонії інавгурації Президента України та інших урочистостей.

Для нас, його нащадків, видатний українець залишив найбільше – любов до рідного народу, його культури, мови і традицій, високу мораль і принциповість, гуманізм та інші духовні цінності, що нині так потрібні для розбудови суверенної Української держави. Дотримання цих постулатів буде чи не найвеличнішим пам'ятником О. Кониському – безкомпромісному борцеві-патріоту.

Вціліле з творчої спадщини митця зберігається нині в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Національній бібліотеці України НАН України ім. В. І. Вернадського.

Ім'ям О. Кониського названо вулиці у містах Дніпропетровську, Львові, Дрогобичі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів О. Кониського

Вибрані твори / О. Кониський ; передм. М. Сиваченка ; прим., упоряд. Н. Вишневської, М. Гончарука. – Київ : Дніпро, 1986. – 427 с. : портр.

Оповідання. Повість. Поетичні твори / О. Я. Кониський. – Київ : Наук. думка, 1990. – 640 с. : портр.

[Твори] / О. Кониський // Українська література XIX ст. : хрестоматія : навч. посіб. для вузів / упоряд. Н. М. Гаєвська. – Київ, 2006. – С. 673–687 : портр.

В гостях добре, а дома ліпше : іст. оповідання Дрозда / О. Я. Кониський. – 2-е вид. – Київ : Укр. накладня ; Коломия : Галиц. накладня, [1920?]. – 216 с.

[1] Цит. за вид.: Побірченко Н. С. Кониський Олександр Якович // Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн. 1 : X–XIX ст. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ, 2005. – С. 408.

Арихметика, або щотниця для українських шкіл / О. Кониський. – 2-ге вид. – Полтава : [б. в.], 1907. – 48 с.

Грішники : роман-хроніка / О. Я. Кониський. – Вінніпег : Укр. видавн. спілка, 1917. – 291 с.

Наські граматки / О. Я. Кониський. // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.) : хрестоматія / уклад.: Л. Д. Березівська [та ін.] ; наук. ред. О. В. Сухомлинська. – Київ, 2003. – С. 50–63.

Російсько-український словник / Ів. Перебендя [Кониський О. Я.]. – Київ : [б. в.], 1918. – 192 с.

Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя / О. Я. Кониський ; упоряд. В. Смілянська. – Київ : КЛІО, 2014. – 670 с. : іл. – (Програма «Українська книга»). – ISBN 978-617-7023-18-9.

Юрій Горовенко : хроніка з минулого часу : повість / О. Кониський ; ред., вступ. ст. і прим. П. Волинського. – Київ : Сяйво, [б. р.]. – 194 с.

Шевченко Тарас Григорович. Щоденник : для серед. та ст. шк. віку / [пер. з рос. О. Кониський ; передм. та пер. поет. творів В. Шевчука]. – Київ : Школа, 2003. – 269 с. – (Шкільна хрестоматія).

***

Лисенко М. «Боже великий, єдиний» [Ноти] : для мішаного хору без супроводу / М. Лисенко ; сл. О. Кониського ; оброб. О. Кошиця. – Київ : Муз. Україна, 2001. – 4 с.

***

Кониський О. Я. Фонд № 77: од. зб. 282: (1844–1910 рр.) // Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури / Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Відділ рукописів ; [підгот.: В. А. Бурбела та ін. ; відп. ред.: С. А. Гальченко, М. Г. Жулинський]. – Київ, 1999. – С. 149–156.

Про О. Кониського

Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського // Франко І. Мозаїка : із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. / упоряд.: З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів, 2002. – С. 70–83. – ISBN 5-7745-0942-7.

Грушевський М. С. Олександр Кониський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Т. 1 / редкол.: П. Сохань (голов. ред.) [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Львів, 2002. – С. 227–233. – ISBN 966-603-224-4 (т. 1).

Скоробагатько Н. М. Олександр Кониський / Н. М. Скоробагатько // Історія української літератури 70–90-х років XIX ст. : у 2 т. / Н. М. Гаєвська, О. Д. Гнідан, А. Б. Гуляк [та ін.]. – Київ, 1999. – Т. 1. – С. 129–182. – ISBN 966-581-122-3.

Мисюра О. Кониський Олександр Якович (1836–1900) / О. Мисюра. – Чернігів : Просвіта, 2008. – 200 с.

Александров О. В. Історико-правовий аналіз діяльності та наукової спадщини Олександра Кониського / О. В. Александров. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 188 с. – ISBN 978-966-340-205-5.

Александров О. Погляди О. Кониського на національне питання: правові засади / О. Александров // Юрид. вісн. – 2013. – № 2. – С. 25–29.

Світленко С. І. Олександр Кониський – визначна постать в українському національному русі Наддніпрянщини другої половини XIX століття / С. І. Світленко // Вісн. ДНУ. – Дніпропетровськ, 2002. – Вип. 10. – С. 149–156.

Нагірняк З. «Він не жив, він горів тою любов'ю» / З. Нагірняк // Шлях перемоги : всеукр. тижневик. – 2011. – 28 верес. – С. 8.

Бойко Н. «Таких діячів надто потрібно буває на світанні національного життя...» : (літ. спадщина О. Кониського) / Н. Бойко // Слово і час. – 2011. – № 11. – С. 71–80.

Клименко Н. Духовний гімн «Молитва за Україну» – що ми знаємо про його автора? / Н. Клименко // Історія в рідній шк. – 2015. – № 7/8. – С. 55–59.

Побірченко Н. С. Кониський Олександр Якович / Н. С. Побірченко // Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн. 1 : X–XIX ст. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ, 2005. – С. 394–408. – ISBN 966-06-0367-3 (кн.1).

Домбровська Л. Просвітницька діяльність Олександра Кониського / Л. Домбровська // Вісн. Кн. палати. – 2012. – № 8. – С. 44–48.

Ковбасенко Л. О. Кониський. «Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя» як взірець бібліографічної шевченкіани / Л. Ковбасенко // Шевченкознавчі студії : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2009. – Вип. 11. – С. 40–43.

Кониський Олександр Якович (06(18).08.1836 – 12(29).11.1900) // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: Смолій В. [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 25. – ISBN 978-966-00-0855-4.

***

Жиленко М. Тарас Шевченко : поема (написана за матеріалами книги О. Я. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя») / М. Жиленко. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2007. – 372 с. – ISBN 978-966-2980-35-6.

Ілюстрації

[Кониський О. Я. : фотографія] // Мисюра О. Кониський Олександр Якович (1836–1900). – Чернігів, 2008. – 1-а с. обкл.

[Кониський О. Я. : фотографія] // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: Смолій В. [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2008. – Т. 5. – С. 25.

Підготовлено О. Рожнятовською

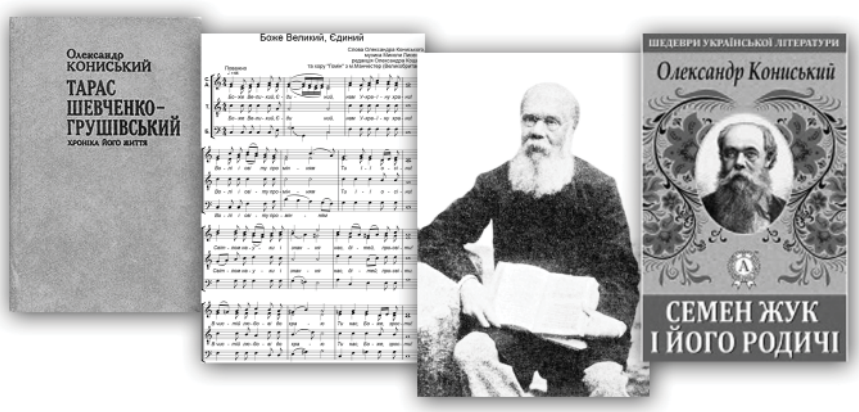

27 серпня

«Ми мусимо навчитися чути себе українцями...»[1]

До 160-річчя від дня народження І. Франка (1856–1916)

Після Тараса Шевченка
в українській літературі
не було постаті такого масштабу.
Шевченко і Франко – це справді ті два могутніх крила,
які винесли українське слово,
українську культуру на простори світові.
О. Гончар [2]

Знаковою постаттю в історії України, як у літературній, загальнокультурній, так і в політичній площині, є Іван Якович Франко. Багатогранно обдарований письменник і вчений, критик, публіцист, перекладач, теоретик літератури, мистецтвознавець, економіст, історик, феноменальна продуктивність і різнобічність інтересів якого не мають аналогів не лише у вітчизняній традиції, а й є рідкісною у світовому контексті, він також виявив себе як харизматичний громадський та політичний діяч, один із перших українських професійних політиків – був співзасновником та головою першої української політичної партії (РУРП – Русько-української радикальної партії), борцем за емансипацію людини і нації від будь-якого поневолення.

Народився І. Франко у Східній Галичині, в с. Нагуєвичі Дрогобицького повіту (тепер Дрогобицький район Львівської області), у родині Якова Франка та Марії Кульчицької. Батько був знаним на всю околицю ремісником-ковалем, мав надзвичайно добру та привітну вдачу. Його образ згодом послужив письменнику прототипом для героя повісті «Основи суспільності» (1894) коваля Івана Гердера, та одного з персонажів повісті «Великий шум» (1907) Яця Коваля.

Дитинство Івана (хлопчика також часто називали Ясем або Мироном) минуло в мальовничому Підгір'ї – селах Нагуєвичі та Ясениця-Сільна. Чуйна дитяча натура всотувала все побачене та почуте: перекази про колишні солеварні промисли в селах, легенди про замок панів Туркулів (у XVII–XVIII ст. володіли Нагуєвичами); оповідання і пісні про гірських месників – опришків, на чолі зі славним на весь край Довбушем. Мати розбудила в дитячому серці хлопчика поетичні струни. З її голосу Іван запам'ятав багато душевних ліричних пісень, коломийок, весільних пісень, низку епічних балад і співанок.

Ці та інші численні імпульси найраніших життєвих вражень та спостережень майбутнього письменника лягли згодом в основу його творів: «У кузні» (1902), «Малий Мирон» (1903), «Під оборогом», «Микитичів дуб» (1905), «Злісний Сидір» (1925). Краса прикарпатської природи породила такі чудові поезії, як «У долині село лежить», «Рідне село», «Маленький хутір», що згодом увійшли до збірки «Із днів журби» (1900).

Батько, хоч сам був неписьменний, мріяв, щоб син мав освіту і повернув її на добро людям, тому й віддав у 1862 р. шестирічного Івася до школи в с. Ясеницю-Сільну. У школі хлопчик навчався української мови (читання та перекази), основ німецької і польської мов, писання, арифметики. Відгомони цього періоду можна знайти в його автобіографічних оповіданнях «Оловець» (1879), «Грицева шкільна наука» (1890). Згодом Івась почав відвідувати міську школу в Дрогобичі, засновану уніатським орденом отців василіан. Після її закінчення навчався в Дрогобицькій гімназії. Вже в перші гімназійні роки в юного Франка з'явився потяг до художнього слова і поезії – він не лише перечитував багато творів українською, польською та німецькою мовами, а й сам почав записувати фольклор, пробувати сили у віршуванні.

Перший вірш «На Великдень 1871 року» юнак присвятив батькові. У 1874-му він надіслав деякі оригінальні поезії, написані українською

[1] Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодежі // Зібр. тв. : у 50 т. – Київ, 1986. – Т. 45 : Філософські праці. – С. 405.

[2] Гончар О. Подвиг Каменяра // Зібр. тв. : в 6 т. – Київ, 1978–1979. – Т. 6. – С. 410.

мовою з деяким відтінком підгірського діалекту, до студентського журналу «Друг», що видавався у Львові. У весняних номерах журналу було опубліковано його вірші «Народнії пісні» та «Моя пісня», підписані псевдонімом Джеджалик. Ще в гімназії хлопець почав перекладати твори Гомера, Софокла, Горація, «Слово о полку Ігоревім», «Краледворський рукопис» (одну зі знаменитих літературних містифікацій В. Ганки).

Складні матеріальні обставини життя цього часу спонукали Івана до того, аби зайнятись приватною підготовкою учнів. Також він почав перекладати і переробляти п'єси для мандрівного галицького театру О. Бачинського. В цей період відбулося знайомство І. Франка з Ольгою Рошкевич, кохання до якої опромінювало його юність, множило творчі сили й натхнення.

Гімназію Іван закінчив у 1875 р. з найвищими оцінками з усіх дисциплін, із похвальним свідоцтвом зрілості, яке давало йому право відвідувати університет. Для подальшого навчання юнак обрав Львівський університет, записавшись на предмети класичної філології та української мови й літератури філософського факультету. Однак швидко розчарувався в навчанні, відчув, що в закладі панують консервативна атмосфера та схоластичні методи викладання. Він поринув у читання белетристики і критики та в роботу студентського «Академічного гуртка». Там познайомився з М. Павликом, який активно обстоював потребу запровадження живої народної мови в журналі «Друг» і звернення цього видання до актуальних питань народного життя.

У 1876 р. в літературному альманасі «Дністрянка» було опубліковано оповідання «Лесишина челядь», «Два приятелі»; вийшла перша поетична збірка «Баляди і розкази». У 1877 р. І. Франко почав друкувати оповідання з циклу «Борислав». Цього ж року він уперше потрапив до львівської слідчої в'язниці з обвинуваченням у належності до таємної соціалістичної організації, якої насправді не існувало. Шість місяців велося слідство, в перші три з них письменнику було заборонено читати й писати.

Вийшовши на волю, І. Франко включився в активну революційно-пропагандистську роботу, брав участь у роботі «Просвіти», разом з М. Павликом готував нове періодичне видання «Громадський друг». Цей журнал став гострим викликом урядовим, панівним і всім реакційним силам, які прагнули створити навколо письменника нестерпну атмосферу. Передусім його було поставлено у скрутне матеріальне становище, бо крайовий комітет відібрав стипендію, хоч формально Іван ще залишався студентом університету. За ним було встановлено поліційний нагляд, а москвофільські та народовські кола Львова оголосили своєрідний бойкот, прагнучи ізолювати від громадської та літературної діяльності, не допускали в товариства і редакції, викинули з «Просвіти». Та найболючіше в цей період І. Франко переживав розлуку з нареченою Ольгою Рошкевич, батько якої, священик у Лолині, заборонив доньці спілкуватися з поетом і передумав давати згоду на їхнє одруження.

У березні 1880 р. І. Франка вдруге заарештували – за підозрою у причетності до селянських заворушень, які відбулися напередодні поблизу Коломиї. Він провів за ґратами три місяці, після чого був висланий у Нагуєвичі в супроводі поліції. Повернувшись до Львова, в 1881 р. письменник почав видавати журнал «Світ», в якому друкував свої твори та праці з шевченкознавства.

Прагнучи якомога тісніше об'єднати патріотичну інтелігенцію України, І. Франко в 1880-х рр. двічі нелегально приїжджав до Києва, де вів переговори про видання великого всеукраїнського журналу. Цей проект не було реалізовано, але письменник установив тісні зв'язки з київськими діячами. Серед його нових знайомих були М. Лисенко, О. Кониський, В. Антонович. Пізніше саме за посередництва І. Франка в Західній Україні вийшли книги: «Гамлет» у перекладі М. Старицького, «Книга пісень» Г. Гейне в перекладах Лесі Українки, М. Славинського та ін.

У травні 1886 р. в Києві І. Франко познайомився з Ольгою Хоружинською – освіченою, розумною, щирою дівчиною, випускницею Вищих жіночих курсів. Після недовгого листування взяв із нею шлюб. У каплиці Колегії П. Ґалаґана на весіллі, що сприймалось як вінчання Західної і Східної України, були присутні М. Лисенко та інші члени «Старої громади».

Інтенсивність творчого пошуку І. Франка цього періоду була надзвичайною – протягом чотирьох років він створив збірку оповідань «Борислав» (1877), цикл «Рутенці» (1877), історичну повість «Захар Беркут» (1883), де опоетизував героїчну боротьбу Галичини проти монголо-татарської навали. Складними психологічними характеристиками позначено новели з життя галицького селянства «Ліси і пасовиська», «Сам собі винен» (1890); повісті *Boa constrictor* (1884), «Борислав сміється» (1880–1881), «Лель і Полель» (1887), «Основи суспільності» (1895). Жорстоко правдиві, гнівно-трагічні, ці твори зображували злидні, горе, а часто й загибель галицького селянина. У цій прозі багато спільного з поетичним циклом «Галицькі картинки» (1880–1885).

У серії малих творів – студій буденного життя, записаних з народних вуст, авторська оцінка тонко приховується за іронічною розповіддю оповідача («Добрий заробок», 1881; «Історія моєї січкарні», 1883; «Хлопська комісія», 1884; «Домашній промисел», 1887). Ці оповідання І. Франка майстерно втілюють пізнавальний і соціологічний інтерес письменника в серії індивідуальних характерів, а розповідь стає фактом суспільної історії. Помітною стає тенденція до стилізації, інакомовлення, сатири: оповідання в стилі Е.-Т. Гофмана («Без праці», 1891), сатиричні твори в традиціях М. Салтикова-Щедріна («Свиня», 1890), сатиричні сюжетні казки («Куди діваються старі роки», 1884; «Наша публіка», 1888), казки з бурлескною тенденцією («Як русин товкся по тім світі», 1887; «Як пан собі біди шукав», 1896; «Як-то Згода дім будувала», 1890), оригінальні притчі-новели («Поєдинок», 1883; «Рубач», 1886).

Маючи намір стати професором Львівського університету, І. Франко в 1893 р. склав докторат у Відні у відомого славіста В. Ягича, попередньо прослухавши цикл лекцій і поповнивши свої знання зі славістики. Докторська дисертація молодого дослідника базувалася на вивченні старохристиянського роману «Варлаам і Йоасаф». Попередньо І. Франко пропонував для здобуття докторського ступеня свої розвідки про політичну лірику Т. Шевченка і творчість І. Вишенського, проте обидві теми було відхилено.

Перебування у Відні, вивчення стародруків і апокрифів, зацікавлення пам'ятками східної літератури стало імпульсом до нового етапу творчості письменника. Серед творів 1890-х рр. – поема «Цар і аскет» (1892), збірка «Зів'яле листя» (1896), повість «Для домашнього огнища» (1897), збірка морально-повчальної літератури «Мій Ізмарагд» (1898), «Староруські оповідання» (1900).

Після Відня та здобуття докторського ступеня з філософії І. Франку не вдалося влаштуватися на вільне місце викладача Львівського університету. Намісник Галичини К. Бадені відхилив його кандидатуру з політичних міркувань, попри «надзвичайні здібності та красномовство».

Протягом 1894–1897 рр. І. Франко разом із дружиною Ольгою видавав журнал «Житє і слово», а в 1898-му разом з В. Гнатюком виступив фундатором та одним із редакторів «Літературно-наукового вістника» – часопису, який на чверть століття став справжньою громадською і мистецькою трибуною України.

У 1907 р. життя письменника знову ускладнилося. Редакція «Літературно-наукового вістника» переїхала до Києва, й І. Франко залишився без роботи. У 1908 р. до цього додалася нервова хвороба – контрактура рук і пальців, що призвела до паралічу рук. Свої праці він диктував синові Андрієві, а сам міг писати тільки за допомогою спеціального пристрою, припасувавши до руки олівець. Після передчасної смерті Андрія роль особистих секретарів І. Франка взяли на себе студенти. В цей час письменник багато працював: перекладав, диктував свої твори, впорядковував і переписував окремі з них, готував до видання п'ятитомний збірник «Апокрифи і легенди з українських рукописів» (1896–1910).

В останні дні життя, у травні 1916 р., Іван Якович уже майже нічого не писав, бо права рука була паралізована, лівою він теж не міг працювати. Письменник ходив по своїй бібліотеці, багато читав, думав і пригадував, деякі незавершені вірші просив спалити, деякі відкладав, щоб дописати. Навіть дивлячись у вічі смерті, не хотів, щоб його перетворювали на католика і на його похороні співали і молилися. Бажав, щоб запросили молодих людей. Сказав, що найулюбленішою його молитвою є слова: «Люблю Україну, люблю її поневолений катами народ...».

Помер І. Франко 28 травня 1916 р. Поховали його у Львові, на Личаківському цвинтарі.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. І. Франко був чи не першим українським письменником модерного типу в українській літературі. Його зацікавлення особливими станами людської психіки, пов'язаними з хворобою чи моментами особливого зворушення, виявило тяжіння до модерної школи європейського художнього мислення, котру започаткував натуралізм і розгорнули такі літературні течії, як імпресіонізм, символізм та неоромантизм.

Мала проза І. Франка 1900-х рр. позначена драматичним напруженням пристрастей, концентрацією дії і замкнутістю форми. Письменник аналізує неординарні людські характери, одержимі пристрастю, складну взаємодію свідомого і несвідомого в їхній поведінці. У своїх творах він дедалі частіше звертається до образу фатальної жінки, який на початку XX ст. набуває особливого, майже демонічного звучання у творах представників європейського декандансу та модернізму (Киценька в «Батьківщині», 1904; Маня із «Сойчиного крила», 1905). Такий контекст мають і галюцинації та образи богині щастя в *Boa constrictor*, Регіни в «Лелі і Полелі», і пізніше – коханої жінки в «Зів'ялому листі».

Ці старі та нові риси Франкового письма також виразно втілено в романі «Перехресні стежки» (1900), в якому письменник розкрив свій ідеал інтелігента-мужика, тип українського радикала. Подібно до Ф. Достоєвського він використав у творі форми міської популярної літератури

(детективу, сентиментальної любовної повісті, готичної повісті).

Драматургія І. Франка – невід'ємна складова українського театру. Вершиною його доробку є соціально-психологічна драма «Украдене щастя» (1894), сюжет якої побудовано на живих джерелах народної творчості. Також перу митця належать великі драматичні твори: «Рябина» (1886), «Сон князя Святослава» (1895), «Учитель» (1896) та кілька одноактних п`єс.

Окрему частину у творчій спадщині І. Франка становлять сатиричні твори, алегоричні казки («Абу-Касимові капці», 1895; «Лис Микита», 1920), притчі та фейлетони («Історія кожуха», 1892; «Свинська конституція», 1900), в яких автор викривав затхлість, філістерство, міщанську обмеженість інтелігенції.

Та найбільшої слави І. Франко зажив як поет. Використавши величезний арсенал поетичних форм, засобів, прийомів, збагативши українську літературу світовим поетичним досвідом, він називав поезію «вогнем в одежі слова». На час виходу першої збірки «З вершин і низин» (1887) Іван Якович був уже відомим громадським діячем, знаним письменником і ученим, твори якого читали й перекладали в Києві, Петербурзі, Варшаві, Відні. Після Шевченкового «Кобзаря» це була найзначніша за змістом і формою поетична книга. Прологом до збірки подано «Гімн» («Вічний революціонер»). Покладений на музику М. Лисенком у 1905 р., цей вірш став справжнім гімном українського національного відродження.

Наступна збірка «Зів'яле листя» – цикл любовної поезії, де ліричний герой – «людина, яка глибоко відчуває, але мало пристосована до практичного життя». У передмові до видання автор називає вірші цієї збірки «найсуб'єктивнішими з усіх, які появилися у нас від часу автобіографічних поезій Шевченка». За палітуркою «Зів'ялого листя» – особиста трагедія поета: кохання без взаємності до красуні Целіни Журовської. Через 14 років І. Франко перевидасть збірку. Уже зовсім хворий, він визнає, що книга має «біографічний ключ».

Збірка «Мій Ізмарагд», як і видана на її основі збірка «Давнє й нове» (1911), – це звернення до давніх переказів, притч, але з незмінною проекцією на сучасність. Наслідком численних особистих драм і невдач поета стала його збірка «Із днів журби» (1900), в якій звучить туга та передчуття «пізнього віку».

Перу Франка також належать поеми: «Панські жарти» (1887), «Смерть Каїна» (1889), «Сурка» (1890), «Похорон» (1899), «Іван Вишенський» (1900) та ін.

«Академія в одній особі» – називали І. Франка сучасники, відзначаючи, до того ж, його добре володіння 14 мовами. На початку XX ст. ім'я митця набуло широкої популярності, і понад 30 років Іван Якович перебував у центрі громадського й літературного життя в Україні, фактично формуючи суспільно-естетичну свідомість і спрямовуючи її до творення національної літератури.

Великою заслугою І. Франка є створення літературної школи українського письменства, представниками якої були О. Маковей, Н. Кобринська, Б. Грінченко, Олена Пчілка, К. Попович, У. Кравченко. Статті та рецензії І. Франка охоплювали майже всі явища тогочасної літератури (статті про Лесю Українку, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, В. Самійленка, І. Карпенка-Карого, рецензії та відгуки на твори В. Винниченка, О. Олеся, П. Карманського, О. Луцького, М. Чернявського, Х. Алчевської, С. Яричевського та ін.).

Величезним був і перекладацький доробок видатного майстра слова, який охоплював широкий діапазон світового письменства та усної народної творчості від найдавніших часів до початку XX ст. Письменник переклав українською мовою твори близько 200 авторів із 14 мов та 37 національних літератур, у т. ч. зразки вавилонської, єгипетської, староіндійської, староарабської словесності, античного письменства, ліричної та епічної поезії народів світу, твори класиків зарубіжжя. І. Франкові належать переклади українських народних пісень та поезій Т. Шевченка німецькою мовою. Класикою українського перекладознавства стала його праця «Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання» (1912).

З 1898 р. Іван Якович керував Етнографічною комісією при НТШ. У своїх працях він порушив багато питань історії («Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах», 1898; «Студії над українськими народними піснями», 1908–1913; «Данте Аліг'єрі», 1913) та ін. Значне місце він відводив селянству України, зокрема Галичини. Однією з найважливіших його ідей було досягнення духовної єдності нації всупереч її розірваності між імперіями інших народів. Саме Івану Яковичу належить ініціатива ширшого вживання в Галичині назви «українці» замість «русини» (як традиційно називали себе корінні галичани). В «Одвертому листі до гал[ицької] української молодежі», написаному в 1905 р. з нагоди революції в Росії, він зазначав: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими,

а українцями без соціальних кордонів...» [1]. Праці вченого мали великий вплив на розвиток не лише української історіографії, а й інших слов'янських народів.

Як дослідник і знавець слов'янської рукописної і стародрукованої книжки І. Франко усвідомлював суспільну важливість національних книжкових надбань, потребу їхнього збереження та популяризації шляхом налагодження бібліографічної роботи. Він був автором багатьох бібліографічних праць: «Бібліографічний спис творів Ст. Руданського» («Зоря», 1886) та «До бібліографії творів Ст. Руданського» («Зоря», 1886), а також «Нарису історії української літератури» (Львів, 1910), який значною мірою є бібліографічним покажчиком у частині, присвяченій найновішій добі української літератури.

Велику цінність мають рецензії І. Франка на бібліографічні покажчики: Б. Грінченка «Литература украинского фольклора, 1777–1900» (1901), М. Комарова «Тарас Шевченко в литературе и искусстве» (1903), І. Левицького «Галицко-русская библиография XIX столетия» (1887–1888).

Особлива заслуга І. Франка як бібліографа полягає в тому, що він значно розширив зміст і рамки історії української бібліографії, доводячи, що українська бібліографія зародилася в XI ст. У передмові до першого тому корпусу «Апокрифів і легенд з українських рукописів» (1896) Іван Якович зазначав, що першими українськими бібліографічними покажчиками були слов'яно-руські (староукраїнські) індекси заборонених церквою книжок.

На честь Великого Каменяра в 1962 р. м. Станіслав було перейменовано на Івано-Франківськ, а селище міського типу Янів – на Івано-Франкове. На вшанування пам'яті І. Франка названо вулиці та площі у багатьох містах України – Києві, Львові, Тернополі, Черкасах, Хмельницькому. Не лише в нашій країні, а й за кордоном, зокрема в Казахстані, Канаді, Австрії, йому встановлено пам'ятники і пам'ятні знаки.

Ім'ям славного сина України названо Львівський університет, Національний академічний драматичний театр у Києві, Івано-Франківський академічний обласний український музично-драматичний театр, Івано-Франківську обласну універсальну наукову бібліотеку та багато інших освітніх і культурних закладів.

Крім того, у Львові, в будинку І. Франка, поблизу Стрийського парку (вул. Франка, 150/152), створено літературно-меморіальний музей письменника. Діють також Музей-садиба І. Франка в Нагуєвичах та Хата-музей у Криворівні (Львівська обл.).

За творами письменника створено кінофільми, його п'єса «Украдене щастя» є однією з найпопулярніших в українському театрі.

Перу І. Франка належать понад 5 тисяч творів з різних галузей знань. Небагато в історії людства знайдеться постатей, рівних йому за різнобічністю таланту, енциклопедичною освіченістю, працьовитістю і наполегливістю, які були б гідні титанів Відродження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів І. Франка

Зібрання творів : у 50 т. / редкол.: Є. П. Кирилюк (голова) [та ін.] ; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1976– .

Т. 1–25 : Художні твори.

Т. 26–43 : Література і мистецтво.

Т. 44–47 : Наукові праці.

Т. 48–50 : Листи.

Зібрання творів : додатк. томи до зібр. тв. у 50 т. / І. Я. Франко ; голова редкол. М. Г. Жулинський ; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Львів. від-ня Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 2008.

Т. 51 : Прозові переклади 1876–1912 / упоряд. та коммент. М. З. Легкий [та ін.] ; ред. Є. К. Нахлік. – Київ : Наук. думка, 2008. – 992 с. – ISBN 978-966-00-814-4.

Т. 52 : Оригінальні та перекладні поетичні твори / упоряд. та комент. Є. М. Баран [та ін.] ; ред. М. П. Бондар. – Київ : Наук. думка, 2008. – 1040 с. – ISBN 978-966-00-0815-7.

Т. 53 : Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці 1876–1895 / упоряд. та комент. М. З. Легкий [та ін.] ; ред. Є. К. Нахлік. – Київ : Наук. думка, 2008. – 832 с. – ISBN 978-966-00-0816-8.

Т. 54 : Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1896–1916 / [ред. тому Є. К. Нахлік ; упоряд. М. З. Легкого]. – Київ : Наук. думка, 2010. – 1214 с. – ISBN 966-00-0523-7.

Твори : в 20 т. / Іван Франко ; [редкол.: О. І. Білецький та ін.]. – Київ : Держлітвидав УРСР, 1956.

Одвертий лист до гал[ицької] української молодежі / Іван Франко // Зібр. творів : у 50 т. – Київ, 1986. – Т. 45 : Філософські праці. – С. 405–409. – Відомості доступні також з Інтернету: http://www.ji.lviv.ua/n23texts/franko.htm.

Із секретів поетичної творчості / І. Франко. – Київ : Рад. письменник, 1969. – 191 с.

Краса і секрети творчості : ст., дослідж., листи / Іван Франко ; [упоряд., прим. та імен. покажч. Р. Т. Гром'яка, Ф. Д. Пустової]. – Київ : Мистецтво, 1980. – 500 с. – (Пам'ятки естетичної думки).

Профілі й маски / І. Франко ; [упоряд., вступ. ст., коммент. та пояснення слів Б. Тихолоза] ; Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Харків : Фоліо, 2008. – 639 с., портр. – (Українська література. Колекція).

Листування Івана Франка та Бодуена де Куртене / Франко І. Я., Бодуен де Куртене І. О. ; пер. листів Бодуена

[1] Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодежі... – С. 405.

де Куртене, підгот. до друку, вступ. ст. і прим. Василя Грещука ; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 91 с.

Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / І. Я. Франко, М. П. Драгоманов ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Наук. б-ка, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; [редкол.: І. Вакарчук (співголова) та ін.]. – Львів, 2006. – 562 с.

Зів'яле листя / І. Франко ; [передм. Д. Павличка]. – Київ : Дніпро, 1985. – 102 с. : портр.

Вибрані твори / Іван Франко. – Київ : Країна мрій, 2009. – 543 с. – (Серія «Духовні джерела»).

Поза межами можливого ; Що таке поступ? ; Одвертий лист до гал[ицької] української молодежі / [Іван Франко ; вступ, заг. ред. Л. Івшиної ; упоряд.: І. Сюндюкова, М. Томак, Н. Тисячної]. – Київ : Укр. прес-група, 2012. – 79 с. : портр. – (Бібліотека газети «День») («Україна Incognita») (Серія «Бронебійна публіцистика»).

Міські повісті / Іван Франко ; [упоряд. В. Агеєва]. – Київ : Факт, 2008. – 477 с.

Для домашнього огнища : детективна повість / І. Франко. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2011. – 199 с. – (Український детектив).

Гірчичне зерно : вибране / І. Франко ; [упоряд. Р. Чопик]. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2015. – 287 с. : портр. – (Майстри української прози. Класика ; № 2).

Украдене щастя / Іван Франко ; [упоряд., вступ. ст., комент., пояснення слів Б. С. Тихолоза]. – Харків : Фоліо, 2012. – 639 с. : іл. – (Шкільна бібліотека української та світової літератури).

Перехресні стежки / Іван Франко ; [упоряд. та передм. І. М. Андрусяка]. – Харків : Ранок, 2009. – 335 с. – (Українські класики ; т. 8).

Мойсей : поема / Іван Франко ; [авт. вступ. ст. Д. Павличко ; ред., комент. та прим. М. Шалати]. – Київ : Пульсари, 2010. – 142 с. : іл. – (Класика).

Захар Беркут ; Борислав сміється / Іван Франко ; [передм. В. Яременка]. – Київ : Персонал, 2010. – 443 с. – (Бібліотека української героїки ; вип. 14).

Коли ще звірі говорили / І. Франко ; [упоряд. А. Зеленської ; іл. Я. Кернер-Вернер]. – Київ : АВІАЗ, 2015. – 63 с. : іл. – (Програма «Українська книга»).

Фарбований Лис : [казка] / Іван Франко ; проілюстрував Кость Лавро ; [ред. І. Малкович]. – Вид. 2-е, оновл. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. – 25 с. : кольор. іл. – (Для малят від 2 до 102).

Круцю, круцю, журавлі... : [зб. віршів, уривків із поем та спогадів І. Франка] / Іван Франко. – Тернопіль. : Навч. кн. – Богдан, 2011. – 87 с. : іл. – (Українські письменники – дітям).

Про І. Франка

Франко П. І. Іван Франко / Петро Франко. – Львів : Апріорі, 2013. – 215 с., [24] арк. іл.

Гундорова Т. І. «Я єсть мужик, пролог, не епілог...»: літературний портрет І. Франка / Т. І. Гундорова. – Київ : Веселка, 2006. – 31 с. – (Урок літератури).

Тихолоз Б. Іван Франко – філософ: (до характеристики стилю та еволюції мислення) / Б. Тихолоз // Сучасність. – 2002. – № 12. – С. 106–119.

Тодчук Н. Є. Роман Івана Франка «Для домашнього огнища»: простір і час / [відп. ред. Н. Х. Копистянська] ; Львів. від-ня Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Львів, 2002. – 204 с.

Гром Г. П. Нагуєвичі – батьківщина Івана Франка / Г. П. Гром. – Дрогобич : Відродження, 1992. – 70 с.

Крайній І. «Люблю тебе першу в житті...»: мандрівка у віддалене бойківське село Лолин, на гербі якого, крім церкви і каламаря, – два серця, що нагадують про народжене тут 130 років тому кохання Івана Франка та Ольги Рошкевич / І. Крайній // Україна молода. – 2006. – 13 квіт. – Відомості доступні також з Інтернету: http://www.umoloda.kiev.ua/number/654/169/23714/.

Чернецька О. Г. Франко Іван Якович (1856–1916) // Видатні постаті України : біогр. довід. / МАУП, Кн. палата України ; авт. кол.: О. В. Бабкіна, Г. К. Базильчук, Г. Ю. Барчан [та ін.] ; редкол.: Г. В. Щокін (голова) [та ін.]. – Київ, 2004. – С. 788–792.

Каменяр поступу : до 140-річчя від дня народж. І. Я. Франка // Календар знаменних і пам'ятних дат'96. ІІІ квартал : рек. бібліогр. довід. / М-во культури і мистецтв України, Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 1996. – С. 60–70.

***

Казкова Франкіана у фондах бібліотеки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка : бібліогр. покажч. / упоряд.: О. М. Грубяк, С. Ю. Фартушок, Н. М. Піляк ; відп. за вип. М. М. Дмитрів ; ДДПУ ім. І. Франка. – Дрогобич, 2013. – 132 с.

«Академія в одній особі» : рек. бібліогр. покажч. : (до 145-річчя від дня народж. та 85-річчя від дня смерті Івана Франка) / ЦБС Поділ. р-ну ім. І. Франка (м. Київ) ; уклад. Г. А. Брагарник. – Київ, 2001. – 88 с.

Іван Франко в Одесі : до 145-річчя від дня народж. : бібліогр. покажч. літ. / упоряд.: Г. Д. Зленко, О. І. Кравченко ; ред. І. С. Шелестович. – Одеса, 2001. – 103 с. – (Літературна Одеса ; вип. 8).

***

Горак Р. Д. Тричі мені являлася любов : повість-есе / Р. Д. Горак. – Київ : Рад. письменник, 1983. – 152 с. : іл.

Електронні ресурси

Енциклопедія життя і творчості Івана Франка [Електронний ресурс] : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – [Київ, 2010–]. – Режим доступу: http://www.i-franko.name/ (дата звернення: 04.01.2016). – Назва з екрана.

Громовенко Л. Іван Франко (1856–1916): біографія, творчість [Електронний ресурс] / Лідія Громовенко // Энциклопедия замечательных людей и идей : [сайт]. – Текст. і граф. дані. – Режим доступу: http://www.abc-people.com/data/franko/dat1.htm (дата звернення: 04.01.2016). – Назва з екрана.

Ілюстрації

Іван Франко : [портрет] // Видатні постаті в історії України IX–XIX ст. : короткі біогр. нариси : іст. та худож. портр. / В. І. Гусєв [та ін.]. – Київ : Вища шк., 2002. – С. 332.

Іван Франко [Електронний ресурс] : [портрети ; фот. різних років]: [сайт] // Енциклопедія життя і творчості. – Текст. і граф. дані. – [Київ, 2010–]. – Режим доступу: http://www.i-franko.name/uk/Gallery/IFranko.html (дата звернення: 17.02.2016). – Назва з екрана.

Підготовлено О. Бохан

Вересень

Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
			1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25
26	27	28	29	30		

Вересень студений, але ситий.

У вересні вдень погоже, та вранці негоже.

У вересні одна ягода, та й та – гірка горобина.

Струмок

Шумить струмок,
Надходить вечір,
Жевріє в саду літо.
Вересневі
Доносить речі
Із-за лісу
Трембіта.

Біля воріт моїх
Зорі
Розсипали намисто.
Садок наш
В новім уборі,
Скрізь
Барвисто,
Барвисто!

А на землі
Срібні роси,
Стань і подивися –
Колгоспний сад
Багатій осені
Поклонився.

Ю. Боршош-Кум'ятський[1]

[1] Боршош-Кум'ятський Ю. Струмок // З наказу роду : твори. – Ужгород, 2005. – С. 174–175.

1

День знань

Відзначається щорічно з 1984 р.

160 років від дня народження **Інокентія Федоровича Анненського** (1856–1909), російського поета

90 років від дня народження **Олександра Івановича Губарева** (1926), українського графіка

80 років від дня народження **Миколи Івановича Мерзликіна** (1936–2006), українського режисера, актора

2

День нотаріату

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 211/2010 від 22.02.2010 р.

160 років від дня народження **Василя Лукича** [справж. – Володимир Лукич Левицький (1856–1938)], українського письменника, літературознавця, журналіста, видавця, бібліографа, культурно-освітнього та громадського діяча

110 років від дня народження **Олександра Петровича Казанцева** (1906[1]–2002), російського письменника-фантаста

90 років від дня народження **Євгена Павловича Леонова** (1926–1994), російського актора

3

160 років від дня народження **Луїса Генрі Саллівена** (1856–1924), американського архітектора

80 років від дня народження **Романа Михайловича Миха** (1936[2]–2012), українського архітектора

4

День підприємця

Відзначається щорічно в першу неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 1110/98 від 05.10.1998 р.

25 років від часу підняття (1991) над будинком Верховної Ради України синьо-жовтого прапора

140 років від дня народження **Сергія Дмитровича Мстиславського** [справж. – Масловський (1876–1943)], російського письменника

110 років від дня народження **Макса Дельбрюка** (1906–1981), американського фізика, генетика

5

150 років від дня народження **Дмитра Миколайовича Кардовського** (1866–1943), російського художника, педагога

120 років від дня народження **Хайміто фон Додерера** (1896–1966), австрійського письменника

6

140 років від дня народження **Джона Джеймса Маклеода** (1876–1935), англійського фізіолога

130 років від дня **Олександра Івановича Зражевського** (1886–1950), російського актора

80 років від дня народження **Генріха Олександровича Майорова** (1936), українського та російського артиста балету, балетмейстера

7

110 років від дня народження **Дезидерія Милого** (1906–1971), українського художника, педагога (Словаччина)

8

Міжнародний день писемності

Відзначається щорічно відповідно до рішення 14-ї сесії ЮНЕСКО № 1.141 від 1966 р.

---

[1] Дату народження подано за КЛЭ (Краткая литературная энциклопедия). За іншими даними народився 10.09.1906 р.

[2] Дату народження подано за УРЕС. За іншими даними народився 06.09.1936 р.

Міжнародний день солідарності журналістів

Відзначається щорічно з 1958 р. відповідно до рішення IV конгресу Міжнародної організації журналістів. Приурочений до дня пам'яті Ю. Фучика

100 років від дня народження **Григорія Марковича Слуцького** (1916–1990), українського архітектора

9

170 років від дня народження **Светозара Марковича** (1846–1875), сербського філософа, публіциста, літературного критика

110 років від дня народження **Івана Андрійовича Михайлюка** (1906–1988), українського письменника

10

День фізичної культури і спорту

Відзначається щорічно в другу суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 340/94 від 29.06.1994 р.

День українського кіно

Відзначається щорічно в другу суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 52/96 від 12.01.1996 р.

110 років від дня народження **Івана Матвійовича Постникова** (1906–1990), українського вченого-електротехніка

11

Усікновення голови Іоанна Предтечі

День танкістів

Відзначається щорічно в другу неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 922/97 від 29.08.1997 р.

День працівників нафтової, газової та нафтопереробної промисловості

Відзначається щорічно в другу неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 302/93 від 12.08.1993 р.

140 років від дня народження **Івана Йосиповича Коссака** (1876–1927), українського військового та громадського діяча

80 років від дня народження **Івана Єгоровича Мірошниченка** (1936), українського поета

13

160 років від дня народження **Сергія Миколайовича Виноградського** (1856–1953), російського мікробіолога

150 років від дня народження **Ананія Савича Гоминюка** (1866–?), українського лірника

140 років від дня народження **Шервуда Андерсона** (1876–1941), американського письменника

80 років від дня народження **Олександра Романовича Гижи** (1936), українського письменника, церковного діяча

14

130 років від дня народження **Софії Дальньої** [справж. – Софія Яківна Дерман (1886–1960)], російської письменниці

125 років від дня народження **Івана Матвійовича Виноградова** (1891–1983), російського математика

110 років від дня народження **Олександра Сафоновича Пащенка** (1906–1963), українського графіка

110 років від дня народження **Людмили Анатоліївни Ярошевської** (1906–1975), українського композитора, педагога

80 років від дня народження **Олександра Семеновича Кушнера** (1936), російського поета

80 років від дня народження **Богдана Костянтиновича Медвідського** (1936), українського філолога, фольклориста, етнографа (Канада)

70 років від дня народження **Тетяни Василівни Цимбал** (1946), українського диктора, телеведучої

15

Міжнародний день демократії

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A / RES / 62 / 72

160 років від дня народження **Михайла Короля** (1856–1925), українського правознавця, громадсько-політичного діяча

110 років від дня народження **Дмитра Аркадійовича Налбандяна** (1906–1993), вірменського та російського живописця

80 років від дня народження **Юрія Коха** (1936), серболужицького письменника, перекладача, журналіста, драматурга

16

Міжнародний день збереження озонового шару

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A / RES / 49 / 114

140 років від дня народження **Степана Борисовича Веселовського** (1876–1952), російського історика

120 років від дня народження **Едуарда Вінтера** (1896–1982), німецького історика-славіста

100 років від дня народження **Георгія Сергійовича Бюшгенса** (1916–2013), російського вченого в галузі механіки

17

День рятівника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 830 / 2008 від 12.09.2008 р.

День винахідника і раціоналізатора

Відзначається щорічно в третю суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 443 / 94 від 16.08.1994 р.

День фармацевтичного працівника

Відзначається щорічно в третю суботу вересня відповідно до Указу Президента України № 1128 / 99 від 07.09.1999 р.

18

День працівника лісу

Відзначається щорічно в третю неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 356 / 93 від 28.08.1993 р.

175 років від дня народження **Михайла Петровича Драгоманова** (1841 [1]–1895), українського філософа, історика, публіциста, фольклориста, економіста, громадського діяча

160 років від дня народження **Петра Олексійовича Лаврова** (1856–1929), російського філолога

110 років від дня народження **Семена Ісаковича Кірсанова** (1906–1972), російського поета

80 років від дня народження **Веаніра Івановича Круглова** (1936), українського артиста балету

19

180 років від дня народження **Григорія Миколайовича Мінха** (1836–1896), українського та російського патологоанатома, епідеміолога

175 років від дня народження **Анатоля** (Наталя) **Климентійовича Вахнянина** (1841–1908), українського композитора, письменника, журналіста, педагога, громадсько-політичного діяча

140 років від дня народження **Олександра Йохимовича Горовиця** (1876–1927), українського піаніста, педагога

120 років від дня народження **Володимира Івановича Калина** (1896–1923), українського актора, режисера

---

[1] Дату народження подано за біографічним довідником «Видатні постаті України», Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 році». За іншими даними народився 30.09.1841 р., 06.09.1841 р.

20

150 років від дня народження **Джордже** (Георге) **Кошбука** (1866[1]–1918), румунського поета, літературознавця, перекладача

125 років від дня народження **Тадеуша Лер-Сплавінського** (1891–1965), польського мовознавця, славіста

125 років від дня народження **Павла Петровича Филиповича** (1891–1937), українського поета, літературознавця

120 років від дня народження **Теофіла Семеновича Демчука** (1896–1992), українського актора, педагога, театрознавця

110 років від дня народження **Олександра Микитюка** (1906–1986), українського композитора, диригента (США)

75 років від дня народження **Степана Івановича Гостиняка** (1941), українського поета, літературознавця (Словаччина)

21

Різдво Пресвятої Богородиці. Друга Пречиста

Міжнародний день миру

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A / RES / 55 / 282

150 років від дня народження **Олексія Семеновича Галкіна** (1866–1942[2]), українського військового діяча армії УНР

150 років від дня народження **Герберта Джорджа Уеллса** (1866–1946), англійського письменника

100 років від дня народження **Тіни Георгіївни Донжашвілі** (1916–?), грузинської письменниці

80 років від дня народження **Віктора Панасовича Мірошниченка** (1936–2001), українського актора, режисера

70 років від дня народження **Леоніда Володимировича Кисельова** (1946–1968), українського поета

22

День партизанської слави

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1020/2001 від 30.10.2001 р.

100 років від часу створення (1916) **Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка** (на той час Чернігівський педагогічний інститут ім. Т. Г. Шевченка)

225 років від дня народження **Майкла Фарадея** (1791–1867), англійського фізика, хіміка

23

150 років від дня народження **Олексія Миколайовича Сєверцова** (1866–1936), російського та українського біолога, зоолога

130 років від дня народження **Павла Івановича Зайцева** (1886–1965), українського літературознавця, громадсько-культурного та наукового діяча

110 років від дня народження **Сергія Миколайовича Кожевникова** (1906–1988), українського вченого в галузі механіки

80 років від дня народження **Ігоря Івановича Блажкова** (1936), українського диригента

70 років від дня народження **Тамари Миколаївни Стратієнко** (1946), української актриси, диктора

24

200 *років від дня народження* **Михайла Корнійовича Чалого** *(1816–1907), українського громадсько-культурного діяча, педагога*

160 років від дня народження **Феодосія Миколайовича Чернишова** (1856–1914), російського геолога, палеонтолога

---

[1] Дату народження подано за УРЕ. За іншими даними народився 02.10.1866 р. або 08.09.1866 р.

[2] За іншими даними помер у 1940 р.

120 років від дня народження **Тадеуша Сигетинського** (1896–1955), польського та українського композитора, хорового диригента

120 років від дня народження **Ельзи Тріоле** (1896–1970), французької письменниці

120 років від дня народження **Френсіса Скотта Фіцджеральда** (1896–1940), американського письменника

110 років від дня народження **Андрія Васильовича Карабелеша** (1906–1964), українського поета, прозаїка, педагога

100 років від дня народження **Костянтина Йосиповича Біди** (1916–1979), українського літературознавця, мовознавця (Канада)

100 років від дня народження **Павла Феодосійовича Фільчакова** (1916–1978), українського математика

90 років від дня народження **Миколи Михайловича Курильчука** (1926–2004), українського письменника, драматурга

25

День машинобудівника

Відзначається щорічно в четверту неділю вересня відповідно до Указу Президента України № 361/93 від 08.09.1993 р.

250 *років від дня народження* **Армана-Еммануеля дю Плессі, герцога де Рішельє** *(1766[1]–1822), французького та російського державного діяча*

150 років від дня народження **Томаса Ханта Моргана** (1866–1945), американського біолога

125 років від дня народження **Івана Васильовича Ткачука** (1891–1948), українського письменника, журналіста

120 років від дня народження **Юхима Олександровича Брилля** (1896–1959), російського режисера

110 років від дня народження **Дмитра Дмитровича Шостаковича** (1906–1975), російського композитора, піаніста, педагога, громадського діяча

26

130 років від дня народження **Арчібалда Вівієна Хілла** (1886–1977), англійського фізіолога, лауреата Нобелівської премії в галузі фізіології і медицини (1922)

100 років від дня народження **Степана Кириловича Мішури** (1916–1960) українського письменника

90 років від дня народження **Іллі Пантелійовича Овчаренка** (1926–1978), українського скульптора

27

Воздвиження Хреста Господнього

Всесвітній день туризму

Відзначається щорічно в день затвердження Статуту Всесвітньої туристичної організації (ВТО)

День туризму

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1047/98 від 21.09.1998 р.

120 років від дня народження **Тимофія Львовича Бойчука** (1896–1922), українського художника

28

110 років від часу видання (1906) у Києві першого номера української щоденної громадсько-політичної, економічної та літературної **газети ліберально-буржуазного напряму «Рада»**

100 років від часу заснування (1916) **Дніпропетровської медичної академії МОЗ України** (на той час медичне відділення Вищих жіночих курсів у м. Катеринославі)

130 років від дня народження **Микити Івановича Мандрики** (1886–1979), українського поета, літературознавця

---

[1] Дату народження подано за ЕІУ, *Enciclopedia of Ukraine*. За іншим даними народився 14.09.1766 р.

110 років від дня народження **Олександра Петровича Штейна** (1906–1993), російського драматурга, сценариста, публіциста

100 років від дня народження **Ольги Василівни Лепешинської** (1916–2008), російської артистки балету, педагога

90 років від дня народження **Дмитра Петровича Крвавича** (1926–2005), українського скульптора, художника, мистецтвознавця, педагога

90 років від дня народження **Кіри Олександрівни Шахової** (1926), українського літературознавця, педагога

80 років від дня народження **Олександра Йосиповича Трачуна** (1936), українського дослідника, художника фотографії

29

90 років від часу заснування (1926) **Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника**, який входить у список об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

75 років від дня початку (1941) **масових розстрілів нацистами мирного населення в Бабиному Яру** м. Києва

150 *років від дня народження* **Михайла Сергійовича Грушевського** *(1866–1934), українського письменника, історика, соціолога, літературознавця, політичного діяча. Відзначається на державному рівні відповідно до Указу Президента України «Про відзначення 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського» № 63/2015 від 09.02.2015 р.*

80 років від дня народження **Алли Сергіївни Демидової** (1936), російської актриси

30

День мучениць Віри, Надії, Любові та матері їх Софії

Всеукраїнський день бібліотек

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 471/98 від 14.05.1998 р.

День усиновлення

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1088/2008 від 27.11.2008 р.

160 років від дня народження **Андрія Андрійовича Юр'яна** (1856–1922), латиського композитора, фольклориста

150 років від дня народження **Калістрата Фалалійовича Жакова** (1866–1926), російського письменника, педагога, етнографа, філософа, математика

125 років від дня народження **Отто Юлійовича Шмідта** (1891–1956), російського вченого-математика, астронома, геофізика, державного та громадського діяча

120 років від дня народження **Ярослава Васильовича Барнича** (1896–1967), українського композитора, диригента, скрипаля, педагога

110 років від дня народження **Володимира Олександровича Бєліцера** (Беліцер; 1906–1988), українського біохіміка

90 років від дня народження **Надії Несторівни Бабенко** (1926), української майстрині художнього ткацтва

90 років від дня народження **Костянтина Дмитровича Огнєвого** (1926–1999), українського співака

Цього місяця виповнюється:

175 років від часу відкриття (1841) **медичного факультету Київського університету** (нині Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця)

24 вересня

Перший біограф Т. Шевченка

До 200-річчя від дня народження М. Чалого (1816–1907)

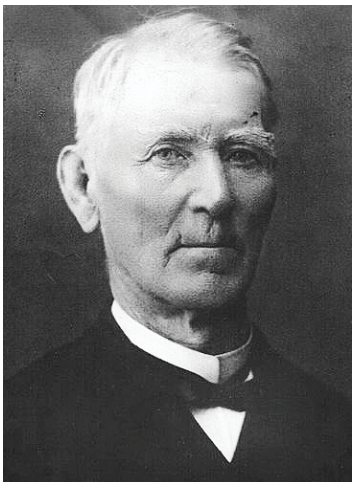

Український громадський діяч, педагог і літератор Михайло Корнійович Чалий відомий як один із перших та найвидатніших біографів Т. Шевченка. Попри дуже велику кількість публікацій про життя та творчість Кобзаря, книга «Життя і твори Тараса Шевченка», написана М. Чалим у 1882 р., досі є неоціненним свідченням про «труди і дні» великого Тараса, живим словом його сучасників, що дихали з ним одним повітрям, поділяли переконання та ідеї поета.

М. Чалий народився в м. Новгороді-Сіверському, в небагатій міщанській родині. Батько був дрібним урядовцем, мати – селянкою. Світогляд хлопця формувався під впливом неймовірної краси навколишньої природи та казок і оповідей діда, який розказував про події давнини, особливо про гайдамаччину, любив співати, читав уголос книги і водив онука на Десну рибалити. Смерть діда восени 1834 р. стала першою великою втратою для Михайла.

Сім'я дедалі біднішала і, за зізнанням самого М. Чалого, перетворювалася на темне царство неуцтва, лінощів і диких інстинктів. Батьки мали сподівання вивчити свого єдиного сина, проте перші гімназійні класи він пройшов із великими труднощами. З переходом до третього класу гімназії Михайло взагалі перестав учитися, за що його перевели класом нижче. Він сприйняв це як образу та подумував залишити гімназію. Цей період свого життя М. Чалий згодом описав у спогадах, опублікованих у журналі «Киевская старина».

Несподіваний і потужний вплив на свідомість хлопця мала випадкова зустріч із далеким родичем, що спричинила повний переворот у його житті. Михайло зрозумів, що без освіти він не має жодного шансу жити краще. Тому, відчуваючи відповідальність за молодших сестер та матір, узявся за навчання з особливою старанністю й терпінням і закінчив гімназію на «відмінно».

У 1840 р. Михайло приїхав до Києва, аби вступити на словесне відділення Університету св. Володимира. Щоб платити за навчання, як і за гімназійних часів, мав працювати приватним учителем у родинах поміщиків. Ця робота – т. зв. кондиції – була дуже важкою і принизливою через лінощі панських дітей, презирство до «тутора», який часто мимоволі ставав свідком бездушних відносин у сім'ї, жорстокого ставлення поміщиків до кріпаків, ницості людських пороків. Однак невдовзі М. Чалому пощастило стати казеннокоштним студентом і позбутися таких «заробітків». Удача ця була відносною, адже в інтернаті для казеннокоштних вихованців панував злиденний солдатсько-казармений режим, яким не передбачалося виявляти повагу до студентів. Про атмосферу, що панувала в університеті, та про більшість із професорів він згодом критично висловлювався у своїх спогадах.

Після закінчення курсу в 1844 р. Михайло дістав призначення до Вінницької гімназії і шість років мав відпрацьовувати університетську науку, здобуту за казенний кошт.

Через півроку Вінницьку гімназію перемістили до Білої Церкви, а молодого вчителя словесності перевели до Немирівської гімназії, де минули найтяжчі вісім років його викладацької діяльності (1845–1852). Стосунки між керівництвом та викладачами були вкрай напруженими, оплата праці – низькою, а для викладання обов'язкових програм з теорії та історії літератури, і російської, і світової, не існувало ніяких підручників.

У Немирівській гімназії М. Чалий познайомився з учителем малювання І. Сошенком, якого в 1846 р. перевели до Немирова з Ніжинського грецького повітового училища. Вони потоваришували, і ця дружба визначила майбутнє М. Чалого як біографа Т. Шевченка.

Під впливом деяких нових друзів музикантів-аматорів М. Чалий зацікавився теорією та історією мистецтва, почав докладно вивчати публікації з цієї теми. Згодом він міг належно оцінювати рівень мистецьких подій. У 1847 р. м. Немирів відвідав, повертаючись з Києва, композитор і піаніст-віртуоз Ф. Ліст. З приватного листування щодо виступу маестро видно широку обізнаність М. Чалого з музичним мистецтвом. Він докладно описав свої враження від виконавської майстерності музиканта, чиє обличчя було то похмурим,

як акорди *Erlkonig'a*, то натхненно осяйним і лагідним, як мелодії Бетховена й Шуберта, то таємничо-нестямним, як шалені мотиви «Дон-Жуана», «Сновиди», то піднесеним і відкритим, як «Аве Марія» та «Серенада». Наслідком мистецьких студій Михайла Корнійовича стало написання до одного з урочистих заходів гімназії промови «Про важливість естетичної освіти в соціальному вихованні юнацтва», що дістала схвальний відгук від університетського професора М. Костиря.

Від 1852 р. М. Чалий, завдяки протекції знайомого урядовця, перейшов учителювати до Другої київської гімназії, де служив спершу викладачем-словесником, а з 1858-го – інспектором. Згодом він сприяв переведенню до Києва свого друга І. Сошенка.

Влітку 1859 р. в Києві відбулося знайомство М. Чалого з Т. Шевченком. Про непросту долю поета Михайло Корнійович знав і раніше – з розповідей І. Сошенка, які записував з 1846 р., а захоплення поезією Тараса Григоровича почалося з часу виходу друком найпершого «Кобзаря» (1840).

Поет бував у будинку М. Чалого, у тодішньому Кадетському провулку (нині вул. Гоголівська). В архівах збереглося п'ять листів Т. Шевченка до М. Чалого і три листи М. Чалого до Кобзаря. Вони листувались у справі запровадження недільних шкіл, активним прихильником та засновником яких був Михайло Корнійович. Ідея в недільні та святкові дні безкоштовно викладати неписьменним дітям та дорослим основи писемності та лічби знайшла палку підтримку Тараса Григоровича. В 1860 р. поет надіслав із Петербурга 50 примірників нового видання «Кобзаря», для продажу на користь недільних шкіл. В 1861-му Т. Шевченко спеціально склав для недільних шкіл «Букварь южнорусский».

Протягом року в Києві було відкрито 7 недільних шкіл. М. Чалий охоче виконував доручення Т. Шевченка і згодом здобув його приязнь. Лист від 11 серпня 1860 р. написано російською мовою, і починається він офіційним звертанням «Милостивый государь Михаил Корнеевич!». Наступний лист від 6 листопада того ж року написано вже до «великого приятеля» рідною мовою «Любий мій і щирий земляче!». Михайло Корнійович підписував свої листи до Т. Шевченка іменем Сава, апелюючи до народної пісні про Саву Чалого.

Після смерті Кобзаря М. Чалий долучився до справи перепоховання його праху. Згодом, проявивши неабиякий талант публіциста, Михайло Корнійович у подробицях описав шлях жалобної ходи через Ланцюговий міст на подільське шосе, панахиду в церкві Різдва Христового, підготовку до поховання на Щекавиці, похід назад до Ланцюгового мосту, бо через повінь пароплави стояли за мостом, а не біля пристані. Хода раз у раз зупинялася для виголошення прощальних промов. Інспектор Другої гімназії М. Чалий узяв слово останнім, коли вже видно було пароплав, що стояв під парами. Ця промова згодом увійшла до біографічної книги про Т. Шевченка.

Михайло Корнійович був першим кандидатом на вакантне місце директора Другої київської гімназії. Але про його надто демократичну промову над труною Т. Шевченка доповіли новому попечителеві Київського учбового округу – барону А. Ніколаї. Останній змінив на цій посаді славетного хірурга М. Пирогова, з котрим М. Чалий до цього часу злагоджено співпрацював. Того ж 1861 р. А. Ніколаї відправив М. Чалого директорувати в Білоцерківську гімназію, що стало своєрідним засланням, адже цей навчальний заклад був абсолютно занедбаний, без дисципліни та виховного порядку. М. Пирогов після відвідання Білоцерківської гімназії планував перетворити її на штрафну, бо гімназія займала останнє місце в усій Київській губернії. Тож навчатися там могли тільки малолітні злочинці, а вчителювати охочих узагалі не було.

Першою справою М. Чалого на посаді директора гімназії стала реформа гімназійної бібліотеки. Він передав польські книги в інші книгозбірні і створив бібліотеку з української та російської літератури. Із громадських пожертвувань було зібрано невеликий фонд книг, які безоплатно роздавали селянським дітям.

У гімназії щовечора відбувалися різні зібрання, велися наукові дискусії, існував навчальний гурток. Завдяки цим та іншим нововведенням рівень викладання підвищився, а престиж Білоцерківської гімназії зріс.

Стараннями Михайла Корнійовича найбідніші учні отримували стипендії. Крім того, він запросив на роботу нових талановитих учителів. Щоб збільшити вплив православ'я, при гімназії було відкрито приходське училище. Згодом, у 1868 р., за пропозицією директора створили гімназійну церкву, названу на честь святих апостолів Архипа і Філімона.

З 1869-го по 1875 р. М. Чалий обіймав престижну посаду директора уславленого Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька та Ніжинської класичної гімназії, що діяла при ліцеї. В листопаді 1873-го вийшло розпорядження про поступове закриття цих навчальних закладів. У 1875 р. замість ліцею, за ініціативою міністра освіти графа Д. Толстого, було відкрито Історико-філологічний інститут князя Безбородька. М. Чалий не підтримував цих змін і подав прохання про відставку.

Вийшовши на пенсію, Михайло Корнійович оселився в Києві і присвятив себе літературній праці. За часів учителювання, перебуваючи під постійним суворим контролем адміністрації, він був змушений дотримуватись офіційних приписів. На пенсії з'явилася можливість відверто виявити свої народницькі позиції. В 1875–1907 рр. М. Чалий проявив себе як публіцист і біограф, дослідник української історії. Зокрема, його спогади, опубліковані в «Киевской старине» (журнал виходив у 1882–1906 рр.), є одним із публіцистичних джерел вивчення розвитку освіти в Україні.

Останні два роки життя Михайло Корнійович дедалі рідше з'являвся на людях, не відвідував навіть щорічні панахиди по Шевченку, що раніше вважав за обов'язок. Проживши довге й насичене життя, М. Чалий помер 19 лютого 1907 р. Поховали його в Києві, на Байковому кладовищі.

У некролозі, надрукованому в журналі «Україна» (видавався в 1907 р. як продовження «Киевской старины»), Д. Дорошенко, особисто знайомий з Михайлом Корнійовичем, написав, що «зійшов у могилу один із старших українців-громадян, ідеали яких були сформульовані в часи народолюбства і козакофільства [18]60-х рр., і котрі ставили на першому плані справу увільнення українського народу од кріпаччини і шляхецько-польського панування...»[1].

Матеріали, зібрані М. Чалим, зокрема багатий шевченківський архів, тривалий час зберігались у родичів біографа. В 1949 р. частину документів було передано до Державного будинку-музею Т. Шевченка в Києві, а іншу частину – до Відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Серед експонатів колекції є оригінали листів до С. Аксакова, О. Бодянського, А. Козачковського, М. Костомарова, П. Куліша, М. Курочкіна, Я. Кухаренка, братів Лазаревських, М. Макарова, А. Маркевича, видавців Д. Кожанчикова та К. Солдатьонкова, М. Осипова, В. Рєпніної, З. Сераковського, І. Сошенка, Ф. Ткаченка, А. Толстої, І. Тургенєва, М. Щепкіна та ін. Зібрання та збереження такої кількості документів про Т. Шевченка є неоціненним вкладом М. Чалого в історію культури України.

Проводячи біографічні розвідки, Михайло Корнійович вів активне листування з людьми, котрі були знайомі з Кобзарем та могли щось про нього розповісти або передати рукописи, листи та інші матеріали.

До виходу праці «Життя і твори Тараса Шевченка» (1882) було відомо лише кілька десятків листів поета, а М. Чалий зібрав для своєї книги 38 листів, написаних Т. Шевченком, та близько 70-и адресованих йому, а також 9 листів третіх осіб, де йшлося про Кобзаря. Праця містить і велику кількість спогадів сучасників.

У передмові до книги М. Чалий назвав її лише добіркою матеріалів для майбутнього біографа, проте наприкінці передмови навів міркування французького критика Ш. Сент-Бьова щодо укладання життєписів видатних письменників, зокрема, стосовно завдання біографа відповісти на такі запитання: що думав письменник про релігію; як діяла на нього природа; як він ставився до жінок і до грошей; був він багатий чи бідний; що він їв, яким був його побут? І у своїй книзі Михайло Корнійович намагався проаналізувати життя Т. Шевченка саме в цьому аспекті.

Не до всіх використаних джерел М. Чалий ставився критично. Тому були випадки, коли у своїх розвідках він наводив неправдиві свідчення та різні легенди. До таких відомостей належать твердження щодо перебування Тараса Григоровича у Варшаві замість Вільно; пристосований до Т. Шевченка анекдот про скупого генерала, який відмовився заплатити художникові і невдовзі побачив свій портрет на цирульні у вигляді вивіски; легенда про роль царської родини в справі викупу Т. Шевченка з кріпаччини, тоді як це була заслуга насамперед петербурзької інтелігенції. Деякі з цих тверджень було спростовано обізнаними людьми: літературознавцем, професором М. Петровим, К. Толстою-Юнге, Ф. Лазаревським, В. Рєпніною, автором найґрунтовнішого шевченківського життєпису – О. Кониським, а також самим М. Чалим.

Михайло Корнійович як біограф уникав обговорення політичних аспектів. Наприклад, Кирило-Мефодіївське братство називав науковим.

Через власний досвід спілкування з поміщиками-поляками та агресивно налаштованими польськими студентами колишній директор Білоцерківської гімназії М. Чалий виявив велику увагу до подій повстання 1863–1864 рр., опублікувавши в 1867-му у своїй серії «Из записок Украинца» брошурку «О польской справе 1861–1863». У біографічних дослідженнях він був заздалегідь не- гативно налаштований до польських друзів Т. Шевченка, за що критики неодноразово дорікали М. Чалому.

Попри окремі критичні закиди, позитивні оцінки праці М. Чалого «Життя і твори Тараса Шевченка» переважали завдяки докладності, новизні, правдоподібності фактів. Про такі події в біографії Т. Шевченка, як перебування у Вільно, початок навчання в Академії мистецтв, приїзд до Києва в 1859 р., стало відомо переважно з цієї праці. Вперше було подано стислі дані про заслання, докладно висвітлено поетичну творчість Кобзаря. Чимало описів творів М. Чалий

[1] [Дорошенко Д.] М. К. Чалий : (посмертна згадка) / Д. Д-ко // Україна. – 1907. – № 3. – С. 399.

узяв із нарису Гвідо де Баталії «Тарас Шевченко, його життя і твори», виданого польською мовою у Львові в 1865-му, а також з брошури О. Партицького «Провідні ідеї в письмах Тараса Шевченка» (Львів, 1872). Також уперше дослідник висвітлив мистецьку біографію Шевченка-художника. Професор М. Петров писав про «Життя і твори Тараса Шевченка» М. Чалого: «Книжка вирізняється такою рясностою й повнотою біографічних відомостей про Шевченка, що вона далеко перевершує всі досі відомі біографії Шевченка і найкращу з них, укладену покійним Масловим» [1]. Працю високо оцінив І. Франко, хоча й вважав її неповною.

Після видання книжки М. Чалий продовжував публікувати все нові й нові розвідки та матеріали: «К биографии Т. Г. Шевченко» (1885), «Посещение Т. Г. Шевченко сахарного завода Яхненко и Симиренко» (1889), «К характеристике гр. В. А. Перовского» (1900), «Из переписки Т. Г. Шевченко с разными лицами» (1897); друкував листи Т. Шевченка до М. Щепкіна (1885), В. Рєпніної (1897), спогади Н. Ускової (1889) із власними коментарями. Він мав намір написати нову, повнішу біографію Тараса Григоровича. Писав також біографічні нариси про інших своїх сучасників: «Иван Максимович Сошенко» (1876), «Андрей Иванович Дикой».

За свою багатолітню педагогічну діяльність М. Чалий був нагороджений орденом Станіслава II ступеня (1864) та орденом Володимира III ступеня (1874).

У 1961 р. в Києві на честь видатного педагога, що багато років очолював провідні навчальні заклади в Україні, було названо вулицю. Проте найбільшої слави дослідник зажив завдяки своїй книзі «Життя і твори Тараса Шевченка», епіграфом до якої невипадково вибрано рядки історика та есеїста І. Д'Ізраелі: «Пам'ять про народного поета має бути для нас святинею. Шанувати цю пам'ять – священний обов'язок кожного, кому дорога власна національна честь, власна гідність, власне добре ім'я».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Твори М. Чалого

Жизнь и произведения Тараса Шевченка : (свод материалов для его биографии) : с портр. / сост. М. К. Чалый. – Киев : тип. К. Н. Милевского, 1882. – 285 с. – Відомості доступні також з Інтернету: http://elib.nplu.org/object.html?id=2877.

Життя і твори Тараса Шевченка : звід матеріалів до його біографії / Михайло Чалий ; пер. з рос., післямова та комент. Валерії Смілянської. – Київ : Веселка, 2011. – 263 с.

[Новые] материалы для биографии Т. Г. Шевченка / Сава Ч. // Основа. – 1862. – № 5. – С. 45–61; № 6. – С. 1–27.

Белоцерковская гимназия / М. К. Чалый // Киев. старина. – 1900. – № 11. – С. 218–224 ; № 12. – С. 401–410.

Воспоминания (1826–1844) : оттиск из «Киевской старины» / М. К. Чалый. – Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 318 с.

Воспоминания М. К. Чалого // Киев. старина. – 1889. – № 1. – С. 1–40 ; № 2. – С. 388–402 ; № 3. – С. 613–644 ; № 4. – С. 74–91 ; № 5/6. – С. 295–331 ; № 7. – С. 149–187 ; № 8. – С. 436–467 ; № 9. – С. 709–726 ; № 10. – С. 121–142 ; № 11. – С. 257–280 ; № 12. – С. 495–545. – Відомості доступні також з Інтернету: http://iht.univ.kiev.ua/library/all-journals/Киевская старина?page=7.

Воспоминания М. К. Чалого // Киев. старина. – 1894. – № 5. – С. 277–307 ; № 6. – С. 462–495 ; № 7. – С. 1–9 ; № 8. – С. 176–186 ; № 9. – С. 396–414 ; № 10. – С. 1–19 ; № 11. – С. 190–206 ; № 12. – С. 333–348. – Відомості доступні також з Інтернету: http://iht.univ.kiev.ua/library/all-journals/Киевская старина?page=5.

Вторая Киевская гимназия / М. К. Чалый // Киев. старина. – 1900. – № 4. – С. 16–50 ; № 6. – С. 288–309 ; № 7/8. – С. 66–88.

Две ревизии : (Немиров. гимназия в конце 40-х гг.) / М. К. Чалый // Киев. старина. – 1883. – № 2. – С. 444–453.

Иван Максимович Сошенко : (биогр. очерк) / М. К. Чалый. – Киев : Тип. В. Давиденко, 1876. – 124 с.

Из записок Украинца. Материалы для биографии Щепкина / М. К. Чалый // Киевлянин. – 1870. – 2 апр. (№ 40) ; 4 апр. (№ 41) ; 9 апр. (№ 43).

Из записок Украинца. О польской справе 1861–1863 / [М. К. Чалый]. – Киев : Унив. тип., 1867. – 106 с.

Из переписки Т. Г. Шевченко с разными лицами : (с примеч. М. К. Чалого) // Киев. старина. – 1897. – № 2. – С. 151–175 ; № 3. – С. 452–475.

К биографии А. Марковича / М. К. Чалый // Киев. старина. – 1894. – № 5. – С. 342–345.

Посещение Т. Г. Шевченко сахарного завода Яхненко и Симиренко / М. К. Чалый // Киев. старина. – 1889. – № 2. – С. 459–464.

Речь, произнесенная над гробом академика Тараса Григорьевича Шевченко 7 мая 1861 года / М. К. Чалый // Киев. телеграф. – 1861. – 14 мая (№ 34) ; Санкт-Петербург. вед. – 1861. – 30 мая (№ 119).

Юные годы П. А. Кулиша / М. К. Чалый // Киев. старина. – 1897. – № 5.– С. 291–299.

Про М. Чалого

Смілянська В. «Віршами Шевченка я марив з 1840 року...» : Михайло Чалий – біограф Тараса Шевченка / Валерія Смілянська // Життя і твори Тараса Шевченка : звід матеріалів до його біографії / Михайло Чалий. – Київ, 2011. – С. 7–9.

[Дорошенко Д.] М. К. Чалий : (посмертна згадка) / Д. Д-ко // Україна. – 1907. – № 3. – С. 394–399. – Відомості доступні також з Інтернету: http://elib.nplu.org/view.html?id=6649.

Електронні ресурси

Коврижко Н. Пам'яті земляка [Електронний ресурс] / Наталія Коврижко // Новгород-Сіверський історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім» : [сайт]. – Текст. дані. – Новгород-Сіверський, 2015. – Режим доступу: http://www.ns-slovo.org.ua/statti/15-cshaliy (дата звернення: 29.02.2016). – Назва з екрана.

Ілюстрації

[Портрет М. Чалого] // Життя і твори Тараса Шевченка : звід матеріалів до його біографії / Михайло Чалий. – Київ, 2011. – 4-а с. обкл.

Підготовлено Л. Рогальчук

[1] [Рецензия] / [М. Петров] // Киев. старина. – 1882. – № 8. – С 352.

25 вересня

Життя і справи Дюка де Рішельє

До 250-річчя від дня народження Армана-Еммануеля дю Плессі де Рішельє (1766–1822)

Упродовж усієї історії України на її економічне, соціальне і культурне життя впливали іноземці. Одним із найшанованіших серед них був градоначальник Одеси, генерал-губернатор Херсонської, Катеринославської і Таврійської губерній Російської імперії француз Арман-Емманюель-Софія-Септімані де Віньєро дю Плессі, граф де Шинон, 5-й герцог Рішельє. Із цього сановитого переліку імен одесити залишили тільки одне – Дюк, що означає герцог. За його правління в місті було побудовано перші театр, міську лікарню, собор, католицький храм, інші заклади та споруди, засновано громадські школи, проведено фінансові реформи, закладено передумови для подальшого розвитку Одеси. Великими є заслуги Рішельє й в інших містах Новоросійського краю.

Арман дю Плессі народився поблизу французького міста Бордо і походив із дуже вельможного і давнього аристократичного роду. Рано осиротівши, потрапив під опіку своїх тіток. У підлітковому віці його виховання доручили абату Лабдану, людині освіченій і відомій своїми прогресивними поглядами. Згодом юнак вступив до одного з найкращих навчальних закладів тогочасної Європи – колегії дю Плессі, заснованої його прадядьком, кардиналом Рішельє, головним міністром Людовика XIII. Варто зазначити, що молодий герцог навчався винятково добре і став одним із найосвіченіших людей свого часу.

Почасти завдяки освіті, почасти – мандрівкам Рішельє, крім рідної французької, говорив також німецькою, англійською, італійською, а згодом і російською мовами.

Коли Арману виповнилося п'ятнадцять, родичі заручили його з 12-річною дочкою графа Луї де Рошешуара. До весілля молоді жодного разу не бачили одне одного. Відразу після вінчання Арман у супроводі абата Лабдана відбув за кордон.

У 1783 р., невдовзі після поїздки до Італії, Швейцарії, Німеччини та Австрії, Армана дю Плессі прийняли на посаду при дворі короля Людовіка XVI, який не дозволяв герцогу обіймати будь-які посади за межами батьківщини. Проте все змінилося в часи Великої французької революції. В 1789 р. Рішельє емігрував до Австрії. Того ж року він вступив на військову службу до російської імператриці Катерини II і воював проти турків під командуванням О. Суворова.

Рішельє брав участь в успішній облозі турецької фортеці Ізмаїл 1790 р., під час якої був поранений. За відвагу отримав вищу винагороду для солдатів і унтер-офіцерів російської армії – Георгіївський хрест, що сприяло його популярності при імператорському дворі.

Катерина II запросила Рішельє до Петербурга, де відбулося знайомство герцога з онуком імператриці Олександром. Через десять років Олександр став імператором і завжди протегував своєму французькому приятелю.

17 вересня 1797 р. імператор Павло I призначив Рішельє командиром лейб-кірасирського полку. Цю посаду він обіймав до 1 грудня 1800 р.

У 1801–1802 рр. герцог на короткий час повернувся до Франції. Влада в країні майже цілком належала Першому консулу Наполеону Бонапарту, який вимагав від Рішелье служити тільки Франції, але той знову повернувся до Російської імперії, тому що не довіряв Наполеону і мав запрошення на службу від російського царя Олександра I.

Дж. Байрон вважав Рішельє романтичною особою, проте герцог став утіленням людини епохи Просвітництва. Розсудливий, обачний та спокійний, він умів виявляти хоробрість у боях і був поміркованим в особистих відносинах в мирному житті.

Олександр I запропонував Рішельє або службу в гвардії в Петербурзі, або посаду міського голови Одеси, і герцог зробив свій вибір: за наказом від 27 січня 1803 р. він був призначений градоначальником маленького містечка на півдні країни за більше ніж 1 600 км від столиці.

На той час поселення складалося з примітивних хат, в яких не було навіть звичних для герцога меблів, тож розшукати пристойне житло виявилося складною справою. Він винайняв невеликий

будинок, де жив і працював. На меблі, замовлені в Херсоні, довелося чекати півтора місяця.

Від перших днів перебування в Одесі Рішельє весь свій організаторський талант і сили віддавав молодому місту. В полі його зору були добробут селянських господарств, збільшення місцевих ринків, прокладання шляхів, будівництво складів і портових споруд тощо. Ознайомившись зі скупим муніципальним бюджетом, новий градоначальник виявив численні порушення і взяв фінанси під власний контроль, що відразу позитивно вплинуло на кількість коштів, що йшли безпосередньо на розвиток міста.

У 1804 р. Рішельє заснував в Одесі комерційний банк, фінансування якого відбувалося шляхом приватних внесків. Для сприяння торгівлі було запроваджено систему кредитів. Комерсанти вносили до банку боргові зобов'язання, підкріплені підписами двох інших осіб, або брали готівку під заставу товарів.

Уряд високо оцінив старанність Рішельє, і в 1805 р. Олександр I розширив його повноваження, призначивши військовим губернатором Херсонської губернії та керуючим цивільною частиною в Катеринославській і Таврійській губерніях (до 1802 р. всі три губернії входили до однієї – Новоросійської) зі збереженням посади градоначальника Одеси.

Основне завдання генерал-губернатора зазначалося в імператорському мандаті та зводилося до сприяння збільшенню кількості населення через надання привілеїв іноземцям. Заручившись підтримкою з боку Олександра I, Рішельє, по-перше, стимулював внутрішню міграцію, пропонуючи переселенцям землі, податкові пільги, субсидії та позики, релігійну та мовну терпимість, по-друге, приваблював до Новоросійського краю емігрантів з-за кордону. За 11 років його правління регіон перетворився на дивовижний конгломерат національностей, мов і релігій, який згодом визначив історичний розвиток краю.

Російський уряд мав повноваження переселяти селян, зокрема кріпаків, до нових регіонів імперії на державні землі. Однак Рішельє виступав проти насильницького перевезення, вважаючи, що лише добровільні робітники можуть розбудувати міста в диких степах.

У пошуках втрачених вольностей на південні землі переїздили й представники козацтва, зокрема кілька тисяч козаків із Чернігівської, Полтавської та інших губерній мігрували в 1806–1809 рр. Умови їхнього переселення були не такими вигідними, як для державних селян. Від податків вони звільнялися не більше ніж на півтора року, і земельні наділи були меншими. Рішельє особисто запропонував групі козаків оселитися поза Новоросійськими губерніями, у військовому районі на схід від Азовського моря.

Заступивши на губернаторство, Рішельє доклав неабияких зусиль для вирішення проблем такої великої групи внутрішніх мігрантів, як євреї. Уряд Російської імперії суттєво обмежував їхні права. Герцог підтримав план переселення частини єврейського населення до відлюдних степів Новоросійського краю, де, подібно до інших колоністів, вони могли б звільнитися від податків, одержати землю, завести власне господарство. Ця справа мала успішний початок. Але генерал-губернатор не передбачив масштабів казнокрадства та недбальства чиновників, що звели нанівець всі зусилля. Багато євреїв-переселенців залишилися напризволяще серед необжитих степів і потерпали від голоду. Рятуючись, вони шукали роботу в містах, зокрема велика частина з них оселилася в Одесі.

Олександр I більше, ніж Катерина II, був зацікавлений у тому, аби привабити поселенців з-за кордону. Він енергійно рекрутував колоністів із представників різних народів, що жили по сусідству з Османською імперією, невдоволених турецьким правлінням болгар, молдаван, сербів, греків, вірмен та інших. Певна частина іммігрантів із цих народів записувалася до російської армії і воювала у складі національних батальйонів. Інші осідали в містах як купці та торговці або об'єднувалися в землеробські общини. Рішельє не залишив їх без уваги. Так, наприклад, він скупив через агентів землі біля Тирасполя на лівому березі Дністра та перерозподілив ділянки серед колоністів з надією зайняти їх на виробництві шовку.

Притулку на півдні Російської імперії шукали і деякі піддані Османської імперії. Найчисельнішою групою серед них були ногайські татари. Тож переважну більшість іноземних іммігрантів становили колишні турецькі піддані, як християни, так і мусульмани.

Серед іммігрантів із Західної Європи найбільше було німців. Їх приваблювали не лише родючі ґрунти півдня Російської імперії, а й сподівання на релігійну свободу. З дозволу Олександра I Рішельє скупив у таких великих землевласників, як граф Потоцький та генерал Кислинський, понад 18 тис. десятин землі біля Одеси, щоб розселити на цій території німців, які завдяки ефективному господарюванню мали б забезпечити місто фруктами, овочами, маслом та іншими продуктами харчування.

Але як і у випадку з єврейськими колоністами, російські чиновники зволікали з виконанням будь-яких розпоряджень. Німецькі іммігранти

помирали серед необжитих степів від холоду та виснажливих хвороб. Якось в один день лютого 1805 р. у маленькій колонії померло 150 осіб. Рішельє особисто відвідав спустошене містечко, підтримуючи моральний дух поселенців. Переживши люту зиму, дехто з них повертався на батьківщину. Коли лідери колоністів надумали висловити свої протести, з ними розправилися фізично. Єдиної цілісної політики щодо колоністів у країні не існувало, і тут навіть генерал-губернатор був безсилий допомогти.

На посаді очільника трьох губерній Рішельє здійснював численні подорожі краєм, намагаючись виправити складне становище жителів, і це йому вдавалося тільки завдяки власному авторитету та наполегливості.

Під час таких поїздок Рішельє відвідав Херсон і побачив, що умови життя в місті дуже тяжкі, торгівля занепала, виробництво скоротилося. Населення міста, порівняно з попереднім століттям, зменшилось у десять разів і нараховувало 2 тис. осіб. Завдяки особистим клопотанням Рішельє до Херсона було перенесено всі адміністративні заклади. Суднобудівники міста отримали кредити, що дало змогу продовжити будівництво торговельних кораблів, адже військове суднобудування перенесли до Миколаєва. За часів генерал-губернаторства Рішельє в Херсоні було зведено лікарню, гостинний двір, кам'яні будівлі для продовольчих магазинів, вимощено вулиці, збудовано набережну. У 1805 р. в місті відкрився перший навчальний заклад – духовне училище, а в 1807-му – воєнно-сухопутне училище для солдатських дітей. Також герцог виклопотав звільнення жителів Херсона від деяких повинностей за прикладом Одеси.

За 11 років генерал-губернаторства Рішельє виконав своє завдання щодо залюднення степів. Завдяки колоністам – як своїм, так і чужим – кількість населення в Миколаївській, Катеринославській і Таврійській губерніях зросла більш ніж на мільйон осіб. Ціна на землю підвищилася в десять разів. У посланнях до Олександра I герцог висловлював задоволення результатами своєї діяльності. Він писав, що ніколи ще в жодній частині світу на обмеженій території не зосереджувалося стільки народів, відмінних за своїми мовою, звичаями та традиціями. Особливо показовою в цьому сенсі була Одеса. На вулицях міста можна було зустріти представників чи не всіх народів Європи, при цьому більшість жителів розмовляли рідною мовою та вдягалися в національний одяг, що немало дивувало мандрівників.

Як градоначальник Одеси, за прикладом свого попередника Ж. де Рібаса та видатного інженера й забудовника міста Ф. де Волана, Рішельє прагнув вибудувати вишукане симетричне місто в стилі неокласики. Керувати цивільним будівництвом він доручив знаному архітекторові А. Мельникову. Найвідомішими витворами зодчого є дві будівлі, розташовані півколом над сходами, що ведуть на узбережжя Чорного моря. Згодом на площі перед сходами одесити встановили пам'ятник самому Рішельє. Цей комплекс нині височіє в центрі міста.

Завдяки старанням герцога в 1809 р. завершилося будівництво православного собору та першого в місті театру. Градоначальник чудово розумів, що театр приваблюватиме до міста великих землевласників і торговців, що приїжджатимуть для розваг та залишатимуться для роботи.

На вершині пагорба, з якого відкривався вид на море, Рішельє заклав бульвар. Це викликало бурхливі протести з боку купців, що хотіли бачити порт із вікон своїх будинків. Проте більшість населення підтримало будівництво. Щоб зробити привабливішою нижню частину міста, герцог у 1811 р. наказав установити тут 200 вуличних ламп.

Рішельє дозволяв приватне будівництво на центральних вулицях Одеси за умови, що будинки будуть зведені впродовж двох років. Якщо ця умова не виконувалася, ділянка, відведена для будівництва, поверталась урядові. Управлінський комітет, який контролював податкові надходження, мав право надавати будівельникам позики.

Великими були заслуги Рішельє в озелененні Одеси. Він відвів значні ділянки для насадження дерев як у самому місті, так і в безпосередній близькості від нього. Власним коштом привіз із Відня саджанці акацій і роздав їх містянам, які з усією відповідальністю поливали дерева перед будинками, адже градоначальник ставив це в громадський обов'язок. Герцог сприяв також висадженню приватних садків довкола міста. Колоністи, які одержали по 25 десятин землі поблизу Одеси, мали протягом двох років посадити 300 дерев.

За часів генерал-губернаторства Рішельє також заклав на південному березі Криму Нікітський ботанічний сад, зібравши зразки різноманітних квітів і рослин з усієї Європи. Він продовжував надсилати посадковий матеріал для саду, навіть коли залишив Російську імперію.

Особливу увагу Рішельє приділяв будівництву портових споруд. Так, одеський порт було поділено на дві частини, одна з яких призначалася для кораблів із Дніпра, а друга – для тих, що прийшли з моря і мали пройти карантин. Рішельє перебудував стару турецьку фортецю на карантинні приміщення, щоб моряки та мандрівники могли

перечекати відведений на карантин час у відносно комфортних умовах.

Герцог умів діставати гроші. Але не всі його фінансові починання мали успіх. Оскільки для комерційного міста є необхідним страхування, за сприяння Рішельє в 1806 р. в Одесі було засновано акціонерне товариство «Імператорська страхова палата». Фонд палати становили приватні внески, переважно від місцевих землевласників. Не розібравшись у ситуації, товариство невдовзі виплатило поселенцям більше, ніж зібрало, і припинило діяльність. Це була одна з перших морських страхових компаній у Російській імперії. Для вирішення різних торговельних суперечок Рішельє запровадив комерційний суд.

У 1808 р. він зменшив час на карантин та збільшив кількість складів.

Деякі закордонні торговельні експедиції споряджалися до Одеси на тій підставі, що губернатором там був Рішельє. На 1809 р. у місті, крім інших, існувало близько 10 італійських фірм, що займалися експортом зерна. Італійська мова в Одесі стала мовою комерції. Герцог активно працював також із польською знаттю, внаслідок чого її представники будували в місті житло та складські приміщення.

Завдяки Рішельє в Одесі впродовж його перебування на посаді генерал-губернатора було засновано сім постійних консульств, що репрезентували Францію, Австрію, Іспанію, Неаполь, Англію, Республіку Рагуза (Сицилія) та сім Іонійських островів.

Торгівля через одеський порт постійно зростала. Важливим чинником стали запроваджені Дюком сприятливі тарифи. Навіть у важкі часи російсько-турецьких воєн 1806–1812 рр. торгівля повністю не припинялася.

Одеса поєднувалася сухопутними шляхами з Австрією, Пруссією та Францією, а морський порт пов'язував місто з Туреччиною, Персією, Єгиптом та Близьким Сходом. Передбачливий Рішельє докладав значних зусиль, щоб за часів континентальної блокади Наполеона (1806–1814) скористатися з таких обставин та зробити Одесу містом, де поєдналась би Схід і Захід.

Рішельє також багато зробив для розвитку освіти в місті, в якому до 1804 р. не було громадських шкіл, хоча в деяких національних та релігійних общинах діяли власні навчальні заклади. У 1805 р. заснував т. зв. Інститут знаті, призначений для нащадків аристократичних родин. Згодом, винятково за рахунок приватних дотацій, відкрив гімназію, в якій могли навчатися сини купців, солдатів, чиновників, міщан і селян. Там викладали філософію, право, комерцію та військові науки. Олександр I був вражений якістю викладання в гімназії і в 1808 р. підписав указ, яким дозволяв випускникам закладу вступати до Санкт-Петербурзького кадетського корпусу.

У 1811 р. герцог реорганізував гімназію, зробивши її державною, та запросив для вдосконалення навчальної програми француза Жеді-Дюгура, який до цього часу працював професором Краківського університету і ректором Санкт-Петербурзького університету. Градоначальник особисто опікувався гімназійними справами, а іноді навіть приймав іспити.

На потребу часу Рішельє вирішив заснувати в Одесі школу, спрямовану саме на підготовку до комерційної діяльності. У цьому закладі він запропонував викладати статистику, основи бухгалтерського обліку, сучасні грецьку та італійську мови, адже, за його власними словами, торгівля перебувала в руках італійських та грецьких купців, тісно пов'язаних з південними містами Європи. Навчання у школі було безкоштовним.

За часів правління Рішельє в Одесі також було відкрито інститут для жінок, заснований вихідцями з Італії та призначений для виховання доньок аристократів.

Із характерною для нього старанністю Рішельє дбав про здоров'я громадян міста: заснував шпиталь і створив комітет для попередження віспи. Однак найтяжчою проблемою для міського управління стала епідемія чуми, яка спалахнула в серпні 1812 р. Тільки-но стало відомо про перші випадки захворювання, Дюк поділив місто на п'ять районів, в кожному з яких був інспектор та лікар. Майже за 100 верст довкола міста, від Бугу до Дністра, було встановлено карантинні межі, а в самій Одесі в санітарні кордони стали козаки. Продукти ввозили тільки одним шляхом, який добре проглядався. Магазини, лавки, театр, фондову біржу, навчальні заклади та храми зачинили. Життя в місті завмерло.

Під час піка епідемії, навесні 1813 р., чума забирала щоденно кілька десятків людей. Мешканці міста зі страхом і скорботою дивилися на численні катафалки, які проїздили повз будинки. Велетенський курган, в якому було поховано жертв епідемії, став сумним символом цієї трагедії.

В умовах паніки Рішельє боровся за збереження дисципліни та локалізацію інфекції. Найближчий до порту район, який вважався джерелом зараження, було спалено.

Влітку 1813 р. страшна епідемія чуми почалася в Єлисаветграді, і Рішельє негайно виїхав до охопленого панікою міста для організації лікувальних та санітарно-епідемічних закладів.

До зими 1813–1814 рр. випадків захворювання в краї ставало дедалі менше, і до серпня 1814 р. всі губернії вже були вільними від чуми.

Цього ж року Рішельє написав доповідну записку Олександру I, виклавши стратегію запровадження порто-франко в Одесі. Майже все заплановане було здійснено в 1817 р., за часів наступника герцога на посаді генерал-губернатора – графа Луї де Ланжерона.

Перебуваючи на службі в Російській імперії, Рішельє ніколи не забував про свою вітчизну і дуже хотів повернутися до Франції. Отримавши звістку про відновлення влади Бурбонів, він восени 1814 р. назавжди залишив Одесу, щоб прислужитися батьківщині. Герцог був переконаний у всесильності розуму, шукав нових можливостей для реформ та експериментів і вважав, що нові часи дадуть йому таку можливість.

У Франції Рішельє обійняв посаду прем'єр-міністра відновленої монархії, проте не здобув абсолютної довіри при дворі, адже зберігав тісні зв'язки з російським імператорським двором та послом Російської імперії. Коли в 1816 р. Франція, аби компенсувати неврожай, імпортувала зерно з півдня України, недоброзичливці, що досі позаочі називали герцога російською маріонеткою, відверто дорікали Рішельє за явне сприяння торгівлі з регіоном, де він колись був губернатором.

Поза тим послаблена війною та умовами Паризьких мирних договорів 1814-го та 1815 р. Франція мала зважувати свої дії у міжнародних відносинах. Завдяки Рішельє в 1818 р. в Аахені Олександр I погодився на скорочення числа окупаційних військ у Франції та зменшення контрибуції. За цей дипломатичний успіх Палата депутатів нагородила Рішельє премією у 50 тис. франків. Байдужий до багатства герцог передав ці гроші до фонду лікарні свого рідного міста Бордо.

Як політик і урядовець, він цікавився всіма сферами життя Франції, намагаючись бути об'єктивним і послідовним. Так, у меморандумі, написаному в 1820 р., Рішельє висловив занепокоєння становищем французьких селян, що не витримували конкуренції з іноземними постачальниками продуктів харчування і пропонував обмежити експорт із Франції, щоб зменшити залежність від імпорту.

Заслуги герцога перед країною, його авторитет на міжнародній арені так і не були належно оцінені при дворі Людовіка XVIII, і в 1821 р. Рішельє подав прохання про відставку, маючи намір повернутися наступного року до міста на Чорному морі, для добробуту якого він доклав чималих зусиль. Але навесні 1822 р. герцог помер у Парижі від крововиливу в мозок.

Коли ця сумна звістка дійшла до Одеси, Луї де Ланжерон звернувся із закликом до населення зібрати кошти на спорудження пам'ятника видатному урядовцеві. Жителі всіх трьох губерній, які він раніше очолював, узяли найактивнішу участь у цьому проекті. Виготовлення пам'ятника замовили відомому скульптору І. Мартосу, а встановлення – архітектору Ф. Боффо. Скульптуру і горельєфи було відлито в бронзі в Санкт-Петербурзі ливарним майстром В. Єкімовим. Урочисте відкриття пам'ятника герцогу де Рішельє – першого пам'ятника в Одесі – відбулося в 1828 р. Одягнений у тогу можновладець у вінці переможця стоїть обличчям до моря, піднявши правицю і ніби гостинно запрошуючи до міста, що постало завдяки його самовідданій праці.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Про Армана-Еммануеля дю Плессі де Рішельє

Банадисєва К. Рішельє – перший градоначальник Одеси / Каріна Банадисєва // Одеські архіви : інформ. бюл. Держ. архіву Одес. обл. – 2010. – № 2. – С. 74–75.

Галяс О. В. Французи в Одесі = Les Français à Odessa / Олександр Галяс. – Київ : Наш час, 2012. – 245 с. : іл. – ISBN 978-966-1530-94-1. – Відомості доступні також з Інтернету: http://uamoderna.com/images/biblioteka/Frenchmen-in-Odessa.pdf.

Герлігі П. Правління Рішельє. Просвіта й розбудова Новоросії, 1803–1814 / Патріція Герлігі // Одеса. Історія міста, 1794–1914 / Патріція Герлігі. – Київ, 1999. – С. 32–57.

Герцог де Ришелье. Градоначальник Одессы : очерки. – Одесса : Оптимум, 2003. – 191 с. : ил. – (Вся Одесса ; № 11). – ISBN 966-8072-01-4.

Одесса после Де Рибаса. Эпоха Ришелье // Юная Одесса в портретах ее создателей : (Де Рибас, Ришелье, Ланжерон, Воронцов) : очерки / Анатолий Горбатюк, Владимир Глазырин. – Одесса : Весть : Хаджибей, 1994. – С. 93–129.

Дружинина Е. И. Южная Украина, 1800–1825 / Е. И. Дружинина. – Москва : Наука, 1970. – 383 с.

Кукленко Д. В. 10 гениев политики : Ришелье, Франклин, Киссинджер, Шарль де Голль, Ярослав Мудрый, Иоанн Павел II, Мао Цзэдун, Линкольн, Талейран, Черчилль / Дмитрий Викторович Кукленко ; худож.-оформитель Л. Д. Киркач-Осипова. – Харьков : Фолио, 2007. – 381 с. – (10 гениев). – ISBN 966-03-3879-1.

Лещенко А. М. Значення діяльності герцога Рішельє для розвитку Північного Причорномор'я / А. М. Лещенко // Чорномор. літопис. – 2011. – № 4. – С. 64–69.

Майков П. Ришелье, герцог Эммануил Осипович / П. Майков // Русский биографический словарь / Император. Рус. Ист. О-во. – Санкт-Петербург, 1913. – Т. 16. – С. 253–266. – Відомості доступні також з Інтернету: http://dlib.rsl.ru/viewer/01002921708#?page=255.

Машкін О. М. Іноземці в соціально-економічному житті України кінця XVIII – першої половини XIX: спроба обрахування чисельності та аналіз їх національного складу / О. М. Машкін // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ, 2009. – Вип. 16. – С. 241–265.

Мечта Герцога де Ришелье – Никитский ботанический сад / В. И. Митрофанов, И. В. Митрофанова, А. Н. Лисовой [и др.]. – Ялта : Dana Publishing : ПолиПРЕСС, 2007. – 56 с. – ISBN 966-202-704-4.

Надлер В. К. Одесса в первые эпохи её существования / профессора В. К. Надлера. – Одесса : тип. В. В. Кихнера, 1893. – 100 с. – Відомості доступні також з Інтернету: http://rarebook.onu.edu.ua:8081/handle/123456789/2305.

Одесознавство : навч. посіб. / авт. ідеї та керівник проекту Крук В. І. ; авт. кол.: Бондаренко Н. І. [та ін.]. – Одеса, 2010. – 84 с.

О трудах Дюка Ришелье по части управления в полуденной России / [І. О. Стемпковський] // Зап. Одес. о-ва истории и древностей. – Одесса, 1877. – Т. 10. – С. 391–406. – Сведения доступны также из Інтернета: сайт «Bibliotheka Chersonessitana», режим доступа: http://www.library.chersonesos.org/showtome.php?tome_code=67&section_code=5.

Рошешуар Л. Воспоминания графа Леона Рошешуара, адъютанта герцога Ришелье, об Одессе и Новороссии : пер. с фр. / Леон Рошешуар ; пер. Е. А. Таубеншлак. – Одесса : Optimum, 2009. – 156 с. : ил. – (Вся Одесса ; вып. 39). – ISBN 966-344-263-1.

Третьяк А. Рождение города : очерки ранней истории Одессы / Александр Третьяк. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Одесса : Optimum, 2012. –195 с. : ил. – ISBN 978-966-344-472-7.

Хромов А. Південноукраїнське козацтво XIX ст. : урядові задуми, проекти, втілення / Анатолій Хромов. – Одеса, 2014. – 180 с. : іл. – (Праці Державного архіву Одеської області ; т. XXXIX). – ISBN 978-966-8484-48-3.

Чеботар М. Арман Еммануїл дю Плессі, герцог (дюк) де Рішельє / Марія Чеботар // Одеські архіви : інф. бюл. Держ. архіву Одес. обл. – 2010. – № 2. – С. 76–77.

Електронні ресурси

1806 г. Письмо герцога Эммануила де Ришелье в Одесский строительный комитет с выражением благодарности премьер-майору Феликсу Дерибасу (брату адмирала Иосифа Дерибаса) за пожертвование Одессе городского сада [Електронний ресурс] : Госархив Одес. обл., ф. 59, оп. 2, д. 18 // Архіви України : офіц. веб-портал Держ. архів. служби України. – Граф. дані. – [Київ], 2016. – Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Sections/Odesa/Odesa/ (дата звернення: 25.03.2016).

Ілюстрації

[Портрет А.-Э. де Ришелье] // Мой милый друг : [про А.-Э. де Ришелье] ; Декабристы в Одессе : докум. повести / В. В. Константинов. – Симферополь : Таврия, 1990. — 1-я с. обл.

Підготовлено Л. Рогальчук

29 вересня

Ідеолог і творець української державності

До 150-річчя від дня народження М. Грушевського (1866–1934)

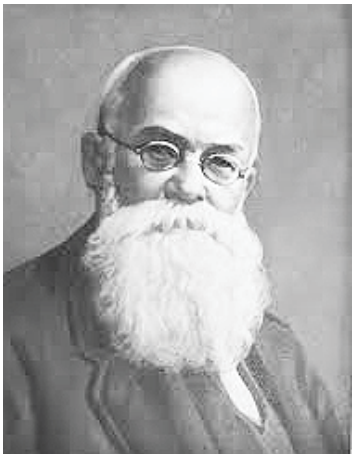

В особі академіка Грушевського ми маємо
найкращого знавця історії України
і одного з найвидатніших її синів.
В. Липинський[1]

Михайло Сергійович Грушевський належить до знакових постатей українства XX ст. Видатний учений, державний і громадсько-політичний діяч, він увійшов в історію України насамперед як її великий літописець, творець оригінальної концепції українського історичного процесу, автор багатотомної «Історії України-Руси», численних археографічних та публіцистичних праць.

М. Грушевський – визначний ідеолог українського відродження. Своєю науковою, ідейно-політичною працею сприяв розвитку національно-визвольного руху. У березні 1917 р. очолив перший представницький орган українського народу – Центральну Раду, пройшов разом з нею всі етапи політичної еволюції, став одним із фундаторів незалежної Української Народної Республіки. З цілісності, єдності українського історичного процесу він виніс ідею про необхідність консолідації українського етносу, насильно розмежованого кордонами сусідніх імперій, в єдину державну націю.

Народився майбутній учений у м. Холм (нині Хелм, територія Польщі). Походив з давньої священицької родини Грушів (пізніше Грушевських) із Чигиринщини. Його дід Федір переїхав свого часу на Київщину, у с. Лісники, що допомогло батькові М. Грушевського, Сергію Федоровичу, здобути освіту і присвятити себе педагогічній діяльності.

Дитинство та юнацькі роки Михайла проходили далеко від рідних місць (спершу у Ставрополі, згодом на Північному Кавказі). Проте почуття

[1] Цит. за вид.: Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський. – Київ : Атлант ЮЕмСІ, 2007. – С. 40.

любові до рідного краю залишилось у нього на все життя. Як писав М. Грушевський в «Автобіографії» (1926), «під впливом оповідань батька, що заховав тепле прив'язання до всього українського – мови, пісні, традицій, в мені рано збудилося й усвідомилося національне українське почуття, піддержуване книжками, тими рідкими поїздками на Україну, що малювалася тому в авреолі далекої "вітчизни", і контрастом чужеплеменної й чужомовної "чужини"»[1].

Вступивши в 1880 р. до Тифліської класичної гімназії, Михайло почав читати українську літературу, насамперед історичну, зокрема твори М. Костомарова, П. Куліша, М. Максимовича, А. Скальковського. Неабияке значення для формування історико-культурних і національних інтересів М. Грушевського, за його спогадами, мав журнал «Киевская старина». В «Автобіографії» майбутній учений зізнавався, що його найзаповітнішою мрією тоді було «зробитися з часом українським літератором, видавцем і – ученим». Поступово перевагу він почав віддавати літературі та історії.

На цей період припадають перші проби пера юнака. Одне з оповідань («Бех-аль-Джугур»), написаних українською мовою, він надіслав до Києва відомому українському письменнику І. Нечую-Левицькому. Той не лише озвався теплим листом у відповідь, а й посприяв публікації цього твору у львівському журналі «Діло» (1885). У майбутньому Михайло Сергійович не припиняв писати художні твори, періодично друкував їх у різних альманахах. За своє життя видав кілька прозових збірок («Оповідання», 1904; «З старих карток», 1918; «Під зорями», 1928), написав драматичні твори «Хмельницький в Переяславі» та «Ярослав Осмомисл» (1917).

Упродовж 1886–1890 рр. М. Грушевський навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира. Визначальний вплив на нього в цей період мав професор історії В. Антонович, якого Михайло Сергійович назвав «найбільшою окрасою тодішньої української науки». Саме під науковим керівництвом професора розпочалися систематичні історичні студії М. Грушевського. Одна із перших праць молодого вченого – «Южнорусские господарские замки в половине XVI века. Историко-статистический очерк». На третьому курсі Михайло написав фундаментальну розвідку «История Киевской Земли от смерти Ярослава до конца XIV века», за яку одержав золоту медаль. У 1891 р. ця праця вийшла друком, остаточно визначивши долю майбутнього великого історика. Він став професорським стипендіатом і, отримавши кошти, продовжив наукову роботу в архівах Москви та Варшави.

У 1894 р. за розвідку з історії Барського староства на Поділлі дослідник здобув ступінь магістра. Цей рік став переломним у житті молодого історика: громадськість Галичини, яка входила до складу Австро-Угорської імперії, виборола право на відкриття у Львівському університеті кафедри української історії (офіційно – «всесвітньої історії зі спеціальним оглядом на історію Східної Європи»), і очолити її, за рекомендацією професора В. Антоновича, запросили саме М. Грушевського. Відтоді й до 1913 р. він працював у Львівському університеті і впливав на громадське й наукове життя Галичини.

Вже перший прочитаний молодим викладачем курс лекцій з історії України, розрахований на сім семестрів, викликав величезний суспільно-науковий резонанс. Він говорив про нерозривний зв'язок усіх періодів національної історії, етнічну спільність українських земель та провідну роль народних мас в українському національному процесі. Всупереч традиціям тогочасної польської і російської історіографії історія України у М. Грушевського була представлена як самостійна, цілісна, окрема дисципліна. Михайло Сергійович принципово викладав і спілкувався лише українською мовою, домагаючись її рівності з польською.

Іншим важливим напрямом діяльності історика була праця в Науковому товаристві імені Шевченка (НТШ). Спочатку він очолював його історико-філософську секцію, протягом 1895–1914 рр. – археографічну комісію, а впродовж 1897–1913 рр. керував товариством.

Це був період інтенсивної наукової та організаторської діяльності М. Грушевського і найплідніший етап в історії НТШ. Під головуванням Михайла Сергійовича товариство стало дієвою науково-дослідною українською інституцією, предтечею Національної академії наук. Було налагоджено видавничу справу і розповсюдження друкованої продукції, систематичне видання «Записок Наукового товариства імені Шевченка». За редакцією вченого протягом 1895–1913 рр. побачили світ 110 томів цього універсального українознавчого наукового часопису. Водночас Михайло Сергійович редагував томи «Етнографічного збірника», інші українознавчі видання. За його ініціативою навесні 1899 р. було створено Українсько-руську видавничу спілку, яка спеціалізувалася на випуску популярних і художніх книжок. По-

[1] Грушевський М. С. Автобіографія // Архіви України. 1991. – № 1. – С. 17.

чав виходити щомісячник «Літературно-науковий вістник» (ЛНВ) – один із найцікавіших часописів межі XIX–XX ст. Як головний редактор журналу М. Грушевський залучав до співпраці провідних культурних діячів, зокрема І.Франка і В. Гнатюка.

Михайло Сергійович був одним із провідних фахівців у галузі вітчизняної історії, мав величезний авторитет не тільки в Україні, а й за її межами. Так, у 1903 р. на запрошення Вільної російської школи в Парижі він прочитав курс лекцій з історії України. Результатом цього стала його книжка «Очерк истории украинского народа» (1904, перевид.: 1906, 1911), в якій обстоювалася думка про закономірну активізацію українського національного руху, фактично викладалася програма української автономії. Ця праця мала не лише широкий суспільний резонанс, а й додала гостроти полеміці навколо М. Грушевського як «проводиря українського сепаратизму».

У період революційних подій 1905–1907 рр. Михайло Сергійович виступав як публіцист і громадський діяч, який переймався сучасними проблемами, розмірковував над майбутнім України. Він багато подорожував Лівобережною, Слобідською та Південною Україною, писав і друкував у пресі статті, які пізніше ввійшли до публіцистичних збірок «З біжучої хвилі. Статті і замітки на теми дня 1905–1906 р.» (1906), «Украинство в России, его запросы и нужды» (1906), «Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки» (1907). Виступаючи у них за розвиток української культури, мови, освіти, вчений доводив, що цього можна досягти за умови, якщо Україна матиме широку автономію у складі Росії. Саме цьому була присвячена його праця «Про старі часи на Україні», що вийшла друком у 1907 р. в Санкт-Петербурзі.

З 1906 р. наукові та громадсько-політичні інтереси М. Грушевського дедалі тісніше були пов'язані з Києвом. Тут у 1907 р. він став фундатором і головою Українського наукового товариства. Впродовж 1908–1913 рр. редагував його «Записки», від 1914 р. – журнал «Україна». Суто наукова діяльність М. Грушевського почала набувати ознак не тільки національної, а й державницької спрямованості.

Водночас учений продовжував цілеспрямовану роботу з написання своєї фундаментальної багатотомної праці «Історія України-Руси» (вийшла в 10 т., 13 кн.; 1898–1936). Вона стала великою енциклопедією буття українського народу, виконуючи наукові, освітні, просвітницькі та націєтворчі функції. Сучасні українські історики назвали її справжнім «синтезуючим мегадослідженням».

Михайло Сергійович видавав також науково-популярні книги «Ілюстрована історія України» (1911), «Про українську мову й українську школу» (1912), котрі створювались, як писав автор, «для поступу й розвитку рідного народу».

Початок Першої світової війни застав М. Грушевського на Гуцульщині, у Криворівні. Він хотів дістатися Києва або Львова, проте в умовах воєнних дій це було нереально. З великими труднощами через Відень, а потім Італію та Румунію вчений зміг повернутися в Україну. Коли ж у листопаді 1914 р. він разом з родиною приїхав до Києва, його відразу ж заарештували і доправили в Лук'янівську в'язницю, а в лютому 1915-го вислали до м. Симбірська.

На захист професора стали його колеги з Петербурзької Академії наук, членом якої Михайло Сергійович був з 1910 р. За їх клопотанням ученого перевели до Казані, а через рік до Москви, під нагляд поліції.

Після падіння російської монархії М. Грушевський повернувся до Києва, де був обраний головою Центральної Ради. Понад рік активно займався політичною діяльністю, зосередившись на обґрунтуванні та формуванні державних інституцій України. Написав праці «Українська Центральна Рада й її Універсал», «Вільна Україна», «Якої ми хочемо автономії й федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», «Україна і Росія», «Переяславська умова України з Москвою 1654 року» (усі – 1917 р.), в яких обстоював ідею побудови нового життя в Україні, висловлював думку щодо необхідності «федеративного устрою для Російської республіки».

Після гетьманського перевороту і приходу до влади П. Скоропадського вчений змушений був перейти на нелегальне становище, а в 1919 р. взагалі емігрувати за кордон (жив у Празі, Берліні, Відні, Женеві, Парижі). Він брав участь в організації часописів «Східна Європа», «Борітеся – поборете», «Наш стяг», організував Український соціологічний інститут.

Від 1922 р. М. Грушевський розпочав систематичну роботу з написання своєї головної літературознавчої праці «Історія української літератури» (у 5 т.). Вона видавалася у Львові та Києві впродовж 1923–1927 рр. У цій розвідці вчений виступив передусім як суспільствознавець, котрий крізь призму культурно-історичних цінностей виклав і оцінив розвиток національного літературного процесу. Він розглядав літературу як ключ до пізнання соціального життя суспільства.

Перебуваючи в еміграції, Михайло Сергійович не поривав зв'язків з Україною. Поступово в нього визріла думка про повернення на батьків-

щину. Після кількох років переговорів з представниками радянської влади вченому нарешті дозволили в'їзд у країну. 7 березня 1924 р. Михайло Сергійович разом із сім'єю вже був у Києві.

1920-і рр. стали апогеєм наукового визнання М. Грушевського. У 1923-му його було обрано членом Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Михайло Сергійович створив кафедру української історії, при якій діяли Комісія порайонного вивчення України та Археографічна комісія, домігся відновлення щоквартального видання (згодом двомісячника) «Україна», розгорнув широку видавничу діяльність. За його редакцією вийшли «Український археографічний збірник», «Пам'ятки українського письменства», «Київ та його околиці в історії і пам'ятках» та ін. Було розроблено програму розшуку та повернення вивезених з України архівних матеріалів.

У 1929 р. М. Грушевського обрали дійсним членом АН СРСР. Проте жити і працювати в Україні Михайлу Сергійовичу ставало дедалі складніше. Тут розпочалася активна кампанія із цькування вченого. Історикові постійно нагадували про його політичне минуле. Через ці обставини М. Грушевський у березні 1931 р. переїхав до Москви, сподіваючись, що це якось захистить його. Однак у Москві академіка заарештували, інкримінуючи участь у діяльності т. зв. Українського національного центру. Під арештом тримали недовго, через деякий час звільнили, проте ці події негативно позначилися на здоров'ї вченого.

У листопаді 1934 р. Михайло Сергійович перебував на лікуванні у Кисловодську. Йому зробили операцію, що, за найпоширенішою версією, була формою страти. М. Грушевського не стало 25 листопада, його тіло перевезли до Києва, де і поховали на Байковому кладовищі.

Після здобуття Україною незалежності розпочався активний процес повернення визначного вченого і політичного діяча до свого народу. За цей час перевидано його основні наукові праці, зокрема «Історію України-Руси» та «Історію української літератури». З 2002 р. побачили світ 19 томів (у 22 книгах) 50-томного зібрання творів М. Грушевського. Публікується його багатюща епістолярна спадщина, з'явилися перші біографія та біобібліографія праць. Активно досліджуються наукова спадщина та життєвий шлях видатного історика, що знайшло відображення в багатьох монографіях і дисертаціях, сотнях наукових статей, у матеріалах наукових конференцій, круглих столів, читань.

М. Грушевський – одна з найвизначніших постатей новітньої вітчизняної історії, без якої неможливо уявити українську культуру, духовність і державність. Український народ гідно вшановує цього видатного діяча. Його ім'ям названо вулиці та установи. На честь ученого споруджено пам'ятники, відкрито музеї, встановлено меморіальні дошки, засновано наукову премію і стипендію його імені. Пам'ять про М. Грушевського увічнена на грошових знаках, поштових марках. Про славного сина України сьогодні знає майже весь світ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів М. Грушевського

Твори : у 50 т. / М. С. Грушевський ; редкол.: П. Сохань (голов. ред.) [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Львів : Світ, 2002–2008. – Т. 1–14.

Всесвітня історія в короткім огляді : у 6 ч. / М. С. Грушевський ; ред. О. Рибалко. – Київ : Українознавство, 1996– . – Ч. 1–3.– (Бібліотека журналу «Пам'ятки України»).

Дитина в звичаях і віруваннях українського народу / М. Грушевський ; [вступ, ред., упоряд. Я. Левчук]. – Київ : [ВІПОЛ], 2001. – 94 с. : іл.

Духовна Україна : зб. творів / М. Грушевський. – Київ : Либідь, 1994. – 560 с.

З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський. – Київ : Освіта, 1992. – 193 с.

Із літературної спадщини / М. С. Грушевський ; Укр. іст. т-во у США [та ін.] ; ред. Л. Винар ; упоряд.: Г. Бурлака, А. Шацька. – Нью-Йорк ; Київ : [Книга], 2000. – 411 с. : іл.

Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – Вид. нове, допов. – Донецьк : БАО, 2003. – 783 с. : іл.

Історія України з ілюстраціями і доповненнями / М. С. Грушевський ; [уклад.: Й. Й. Брояк, В. Ф. Верстюк ; авт. ст. В. К. Губарев]. – Донецьк : БАО, 2011. – 526 с. : іл.

Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський ; [редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. – Київ, 1994–2000. – Т. 1–11. – (Пам'ятки історичної думки України).

Історія української літератури : в 6 т., 9 кн. / М. С. Грушевський ; [редкол.: І. М. Дзюба (відп. ред.) та ін.]. – Київ : Либідь, 1993–1996. – Т. 1–6. – (Літературні пам'ятки України).

Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці / М. Грушевський. – 2-е вид., репринт. – Б. м. : Дніпр. Союз Спожив. Союзів України (Дніпросоюз), 1919. – 248 с. : іл.

Листування Михайла Грушевського : листування М. Грушевського та Є. Чикаленка / М. Грушевський, Є. Чикаленко ; Укр. іст. т-во [та ін.] ; упоряд.: І. Старовойтенко, О. Тодійчук ; ред. Л. Винар. – Київ [та ін.] : УІТ : Простір, 2010. – 289 с. : іл., портр.

Листування Михайла Грушевського / Укр. іст. т-во, НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Центр. держ. іст. архів України ; упоряд.: Г. Бурлака, Н. Лисенко ; ред. Л. Винар. – Київ [та ін.]. – 2006. – 718 с. : іл., портр.

На порозі нової України : ст. і джерельні матеріяли / М. Грушевський ; ред. і вступ. ст. Винара Л. Р. ; Укр. іст. т-во. – Київ [та ін.]. 1992. – 278 с. : іл.

Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский. – 2-е изд. – Киев : Лыбидь, 1991. – 398 с.

Про старі часи на Україні : коротка історія України : (для першого початку) / М. Грушевський. – Вид. 6-е. – Відень : З друк. Вальдгайм-Еберлє акц. тов., 1919. – 119 с. : іл., фот.

Хто такі українці і чого вони хочуть / М. С. Грушевський ; [уклад., авт. передм. і комент. О. Л. Копиленко]. – Київ : Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.

Щоденник (1888–1894 рр.) / М. С. Грушевський ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Центр. держ. іст. архів України (м. Львів) ; підгот., перед. сл. Л. Зашкільняка ; [редкол.: П. Сохань (відп. ред.) та ін.]. – Київ, 1997. – 261 с.

Про М. Грушевського

Великий українець : матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., прим. А. П. Демиденка ; вступ. сл. Л. М. Кравчука ; післямова Ф. П. Шевченка. – Київ. : Веселка, 1992. – 551 с. : іл.

Шаповал Ю. Михайло Грушевський / Ю. Шаповал, І. Верба. – Київ : Альтернативи, 2005. – 352 с. – (Особистість і доба). – ISBN 966-677-003-2.

Тагліна Ю. С. Михайло Грушевський / Ю. С. Тагліна. – Київ : Укрвидавполіграфія, 2014. – 127 с. – ISBN 978-966-97340-5-1.

Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності / за заг. ред. В. І. Сергійчука ; [передм. В. Скопенка] ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр українознавства. – Київ : Укр. видав. спілка, 2002. – 400 с. – ISBN 966-7060-35-7.

Сурмяк Ю. Михайло Грушевський – духовний провідник українського народу / Ю. Сурмяк, Л. Кудрик // Пед. думка / Голов. упр. освіти і науки Львів. облдержадмін., Львів. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. – Львів, 2007. – № 1. – С. 66–72.

Гомотюк О. Михайло Грушевський – архітектор науки про українців / Оксана Гомотюк // Психологія і суспільство / Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2010. – № 2. – С. 26–52.

Румянцев В. Михайло Сергійович Грушевський – видатний український державний діяч / В. Румянцев // Вісн. Акад. правових наук. – 2006. – № 4. – С. 78–86.

Божко Н. М. Михайло Грушевський – організатор української академічної науки / Н. М. Божко // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. : збірник / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – Київ, 2001. – Вип. 13. – С. 205–215. – (Політологія і етнологія). – ISBN 966-02-1745-5.

Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський / Р. Я. Пиріг. – Київ : Атлант ЮЕмСІ, 2007. – 63 с. – (Стозір'я. Бібліотека української родини: Історики. Державні діячі. Дипломати). – ISBN 978-966-8968-07-5.

Райковський Б. Михайло Грушевський – засновник системи демократичних виборів в Україні / Б. Райковський, Ю. Донченко, С. Смоляннікова // Вісн. Центр. вибор. комісії. – Київ, 2006. – № 1. – С. 94–98.

Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка. 1892–1934 / Любомир Винар ; Укр. іст. т-во. – Нью-Йорк ; Дрогобич ; Львів : Укр. іст. т-во, 2006. – 384 с. : 8 с. іл. – Паралел. титул. арк. англ. – (Грушевськіяна ; т. 8). – ISBN 1-879070-19-7.

Пристайко В. І. Михайло Грушевський і ГПУ–НКВД. Трагічне десятиліття: 1924–1934 / В. І. Пристайко, Ю. І. Шаповал. – Київ : Україна, 1996. – 336 с. – ISBN 966-524-014-5.

Гусєв В. Крик душі : передсмертне звернення М. Грушевського до В. Молотова / В. Гусєв // Іст. журн. – 2006. – № 4. – С. 88–92.

Шаповал Ю. І. Загадка смерті Михайла Грушевського / Ю. І. Шаповал // Укр. іст. журн. – 2006. – № 5. – С. 83–98.

Заброварний С. Економічні погляди М. С. Грушевського / С. Заброварний // Укр. іст. журн. – 2009. – № 6. – С. 47–62.

Красніцька Н. Внесок М. С. Грушевського в інтеграцію української етнології у європейський науковий простір 20-х років XX століття / Н. Красніцька // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Київ, 2011. – Вип. 36. – С. 102–108.

Цибенко І. Михайло Грушевський та міжнаціональні бібліографічні зв'язки / І. Цибенко // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 10. – С. 29–31.

Грушевський Михайло Сергійович // Енциклопедія історії України : у 5 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 2003. – Т. 2. – С. 232–235.

Ілюстрації

Михайло Грушевський : фотоальбом / авт. тексту Л. В. Решодько. – Київ : Україна, 1996. – 141 с. : іл.

Підготовлено О. Рожнятовською

Жовтень

Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
					1	2
3	4	5	6	7	8	9
10	11	12	13	14	15	16
17	18	19	20	21	22	23
24	25	26	27	28	29	30
31						

Вересень пахне яблуками,
а жовтень – капустою.

Плаче жовтень холодними сльозами.

У жовтні гріє ціп, а не піч.

Я так люблю…

Я так люблю розвихрену осінь,
Коли жовтень ліси золотить,
Коли в гаю вітер стоголосий
В зів'ялім листі шелестить.

Коли струмок не має спокою,
З кам'яних скель бунтарно гуде,
Дужий дубок з вітром над рікою
Жорстокий бій за життя веде.

Люблю журбу яворів за літом,
Що звучить у шелесті: шу-ші.
Солодкий біль засинання квітів
Будить печаль і в моїй душі.

Бо й моя юнь вишневої барви
Цвіла колись в гаю золотім,
Минулися молодості скарби –
Залишилась по них тільки тінь.

Вітре, ходи зі мною до гаю,
Підемо за літом по сліду,
Може, свою юність відшукаю,
А коли ні, хоч згадку знайду.

Ю. Боршош-Кум'ятський[1]

[1] Боршош-Кум'ятський Ю. Я так люблю... // З наказу роду : твори / Ю. Боршош-Кум'ятський. – Ужгород, 2005. – С. 399.

1

Міжнародний день музики

Відзначається щорічно за рішенням Міжнародної музичної ради ЮНЕСКО з ініціативи Д. Шостаковича

Міжнародний день людей похилого віку

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/45/106

День ветерана

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1135/2004 від 24.09.2004 р.

225 років від дня народження **Сергія Тимофійовича Аксакова** (1791–1859), російського письменника

160 років від дня народження **Ласло Чопея** (1856–1934), українського мовознавця

125 років від дня народження **Івана Григоровича Бучка** (1891–1974), українського церковного та громадського діяча

100 років від дня народження **Дебори Юліанівни Ваараndі** (1916–2007), естонської поетеси

2

Міжнародний день боротьби проти насилля

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/61/271

День працівників освіти

Відзначається щорічно в першу неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 513/94 від 11.09.1994 р.

200 років від дня народження **Макарія Булгакова** [справж. – Михайло Петрович Булгаков (1816–1882)], російського теолога, історика церкви

125 років від дня народження **Йосипа Йосиповича Бокшая** (1891–1975), українського живописця

120 років від дня народження **Федора Івановича Панфьорова** (1896–1960), російського письменника

110 років від дня народження **Івана Багряного** [справж. – Іван Павлович Лозов'яга (1906[1]–1963)], українського письменника, художника, драматурга, громадсько-політичного діяча

110 років від дня народження **Олексія Михайловича Таршина** (1906–1986), російського і українського актора

80 років від дня народження **Фрідріха Мкртичовича Согояна** (1936), українського та вірменського скульптора

3

Всесвітній день архітектури

Відзначається щорічно в перший понеділок жовтня за рішенням 20-ї Генеральної Асамблеї Міжнародного союзу архітекторів

120 років від дня народження **Агапія Пилиповича Шамрая** (1896–1952), українського літературознавця

4

200 років від дня народження **Ежена Потьє** (1816–1887), французького поета

125 років від дня народження **Юрія Клена** [справж. – Освальд Федорович Бурґардт] (1891–1947), українського письменника, перекладача, літературного критика

120 років від дня народження **Бестера Кітона** [справж. – Джозеф Френсіс (1896–1966)], американського актора, кінорежисера

5

Всесвітній день учителя

Відзначається щорічно в ознаменування річниці підписання Рекомендації ЮНЕСКО та Міжнародної організації праці щодо становища вчителів (UNESCOPRESSE, vol.4, no.17, p. 9)

110 років від дня народження **Івана Дмитровича Ковтуна** (1906–1937), українського письменника

[1] Дату народження подано за енциклопедичним довідником «Шевченківські лауреати, 1962–2001», біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними народився 02.10.1907 р.

70 років від дня народження **Олега Володимировича Андрусенка** (1946), українського кінооператора

6

160 років від дня народження **Яна Гудця** (1856–1940), чеського журналіста, перекладача, вченого-славіста

140 *років від дня народження* **Сергія Олександровича Єфремова** *(1876–1939), українського публіциста, літературознавця, критика, громадсько-політичного діяча*

90 років від дня народження **Леоніда Антоновича Краснощока** (1926–1996), українського віолончеліста

7

140 років від дня народження **Володимира Олександровича Гордлевського** (1876–1956), російського сходознавця

8

День юриста

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1022/97 від 16.09.1997 р.

130 *років від часу створення (1886)* **Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка** *(на той час Харківська громадська бібліотека)*

170 років від дня народження **Івана Семеновича Біликовського** (1846–1922), українського композитора, педагога, музичного діяча

120 років від дня народження **Жюльєна Дювів'є** (1896–1967), французького кінорежисера

100 років від дня народження **Олекси Васильовича Булавицького** (1916–2001), українського живописця (США)

9

Міжнародний день поштової служби

Відзначається щорічно в річницю заснування Всесвітнього поштового союзу (1874 р., м. Берн, Швейцарія)

День працівників санітарно-епідеміологічної служби

Відзначається щорічно в другу неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 1178/2004 від 05.10.2004 р.

День художника

Відзначається щорічно в другу неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 1132/98 від 09.10.1998 р.

220 років від дня народження **Сергія Івановича Муравйова-Апостола** (1796–1826), підполковника, одного з керівників декабристського руху в Україні

170 років від дня народження **Гольгера Дракмана** [Драхман (1846–1908)], датського письменника

160 років від дня народження **Софії Миколаївни Богомолець** (1856–1892), української революційної народниці

130 років від дня народження **Іванни Омелянівни Блажкевич** (1886–1977), української письменниці

110 років від дня народження **Леопольда Седара Сенгора** (1906–2001), сенегальського поета, політика

110 років від дня народження **Вольфганга Штаудте** (1906–1984), німецького кінорежисера

10

Всесвітній день охорони психічного здоров'я

Відзначається щорічно з 1992 р. за ініціативою Всесвітньої федерації психічного здоров'я за підтримки ВООЗ

День працівників стандартизації та метрології

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 910/2002 від 08.10.2002 р.

110 років від дня народження **Володимира Івановича Бондаренка** (1906–1980), українського художника

110 років від дня народження **Степана Луцика** (1906–1963), українського живописця (США)

110 років від дня народження **Разіпурама Крішнасвамі Нараяна** (1906–2001), індійського письменника

80 років від дня народження **Андрія Петровича Гончара** (1936), українського та російського актора

11

110 років від дня народження **Ігоря Андрійовича Савченка** (1906–1950), українського та російського кінорежисера

100 років від дня народження **Юліана Кавальця** (1916–2014), польського письменника, сценариста

75 років від дня народження **Антоніни Іванівни Листопад** [справж. – Нікітіна (1941)], української поетеси

12

220 років від дня народження **Михайла Миколайовича Муравйова** (1796–1866), російського державного діяча

120 років від дня народження **Еудженіо Монтале** (1896–1981), італійського поета, лауреата Нобелівської премії в галузі літератури (1975)

110 років від дня народження **Арвіда Петровича Грігуліса** (1906–1989), латиського письменника, літературознавця

90 років від дня народження **Валентини Петрівни Шевченко** (1926), українського архітектора

80 років від дня народження **Миколи Миколайовича Мірошниченка** (1936), українського скульптора

13

Міжнародний день зменшення ризику природних катастроф

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A / RES / 64 / 200

120 років від дня народження **Наталії Юхимівни Вовк** (1896–1970), української килимарниці

110 років від дня народження **Сергія Руфовича Мардашова** (1906–1974), російського біохіміка

14

Покрова Пресвятої Богородиці

День захисника України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 806/2014 від 14.10.2014 р.

День українського козацтва

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 966/99 від 07.08.1999 р.

120 років від дня народження **Ліліан Гіш** (1896–1993), американської актриси

120 років від дня народження **Андрія Хомича Хмари** (1896–1968), українського хорового диригента

110 років від дня народження **Петра Сергійовича Білинника** (1906–1998), українського співака

90 років від дня народження **Івана Олександровича Холоменюка** (1926–2008), українського живописця

15

День працівників целюлозно-паперової промисловості

Відзначається щорічно в третю суботу жовтня відповідно до Указу Президента України № 885/2008 від 01.10.2008 р.

90 років від часу створення (1926) в Києві **Національного академічного театру російської драми ім. Лесі Українки** (на той час – Російський драматичний театр)

170 років від дня народження **Платона Сергійовича Порецького** (1846–1907), українського логіка, математика, астронома

160 років від дня народження **Миколи Олексійовича Соколова** (1856–1907), російського геолога, дослідника

120 років від дня народження **Павла Максимовича Ковжуна** (1896–1939), українського художника-графіка, мистецтвознавця

110 років від дня народження **Абрама** (Авраама) **Ароновича Народицького** (1906–2002), українського кінорежисера, сценариста

16

Всесвітній день продовольства

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/35/70

День працівників харчової промисловості

Відзначається щорічно у третю неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 714/95 від 08.08.1995 р.

140 років від дня народження **Івана Яковича Білібіна** (1876–1942), російського художника

110 років від дня народження **Діно Буццаті** [Буццаті-Траверсо (1906–1972)], італійського письменника

17

Міжнародний день боротьби за ліквідацію бідності

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/47/196

320 років від дня народження **Якова Андрійовича Марковича** (1696–1770), українського мемуариста

100 років від дня народження **Федора Васильовича Іванчова** (1916–?), українського письменника (Словаччина)

80 *років від дня народження* **Івана Федоровича Драча** *(1936), українського поета, громадського діяча*

80 років від дня народження **Григорія Васильовича Мельника** (1936), українського актора, режисера

80 років від дня народження **Елеонори Іванівни Миронюк** (1936), української бандуристки

18

120 років від дня народження **Адольфа Йосиповича Страхова** [справж. – Брацлавський (1896–1979)], українського скульптора

110 років від дня народження **Каарела Юхановича Карма** [справж. – Лянтс (1906–1979)], естонського актора

19

День апостола Фоми

110 років від дня народження **Сергія Іларіоновича Воскрекасенка** (1906–1979), українського поета

100 років від дня народження **Еміля Григоровича Гілельса** (1916–1985), російського піаніста

90 років від дня народження **Богдана Дмитровича Гаврилишина** (1926), українського, канадського та швейцарського економіста, громадсько-політичного діяча, педагога

20

Всеукраїнський день боротьби із захворюванням на рак молочної залози

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 42/2005 від 17.01.2005 р.

175 років від дня народження **Ібрая Алтинсаріна** (1841–1889), казахського педагога-просвітителя, письменника, фольклориста, етнографа

150 років від дня народження **Казімежа Єжи Адольфа Твардовського** (1866–1938), польського філософа

110 років від дня народження **Ангела Тошкова Тодорова** (1906–1993), болгарського поета, літературознавця, перекладача

90 років від дня народження **Костянтина Володимировича Філатова** (1926–2006), українського живописця

80 років від дня народження **Віктора Васильовича Женченка** (1936), українського поета, перекладача, співака

21

160 років від дня народження **Якова Степановича Калішевського** (1856–1923), українського хорового диригента

120 років від дня народження **Євгена Львовича Шварца** (1896–1958), російського письменника, драматурга

90 років від дня народження **Володимира Логвиновича Рвачова** (1926–2005), українського математика

22

160 років від дня народження **Михайла Івановича Зубрицького** (1856–1919), українського етнографа, фольклориста, історика

140 років від дня народження **Петра Івановича Лященка** (1876–1955), українського та російського економіста

120 років від дня народження **Якова Миколайовича Федоренка** (1896–1947), українського військового діяча

100 років від дня народження **Марти Ієронімівни Калитовської** (1916–1990), української поетеси, перекладача (Франція)

100 років від дня народження **Максима Мартиновича Паламарчука** (1916–2000), українського економіста, економіко-географа

75 років від дня народження **Степана Степановича Олексенка** (1941–2006), українського актора

23

60 років від початку (23.10–10.11.1956) **Угорської революції** (Угорське повстання, Будапештський заколот)

150 років від дня народження **Леоніда Леонідовича Лісовського** (1866–1934), українського композитора, музикознавця, педагога

120 років від дня народження **Семена Ісаковича Вольфковича** (1896–1980), російського хіміка-неорганіка, технолога

110 років від дня народження **Джона Віра** [справж. – Іван Федорович Вив'юрський (1906–1983)], українського письменника, перекладача, журналіста (Канада)

110 років від дня народження **Кузьми Кіндратовича Дубини** (1906–1967), українського історика

24

День Організації Об'єднаних Націй

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/2782 (XXVI)

Всесвітній день інформації щодо розвитку

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/3038 (XXVII)

140 років від дня народження **Дмитра Костянтиновича Добросердова** (1876–1936), українського хіміка

25

210 років від дня народження **Макса Штірнера** [справж. – Шмідт Каспар (1806–1856)], німецького філософа, ідеолога

130 років від дня народження **Михайла Терлецького** (1886–1965), українського фармацевта, мецената, громадського діяча

100 років від дня народження **Павла Павловича Антонова-Дружиніна** (1916–1985), російського і українського актора

80 років від дня народження **Мартіна Гілберта** (1936–2015), британського історика, письменника, громадського діяча

26

100 років від дня народження **Франсуа Міттерана** (1916–1996), французького політичного та державного діяча, президента Франції в 1981–1995 рр.

80 років від дня народження **Уляни Петрівни Кот** (1936), української народної майстрині художнього ткацтва, фольклориста

27

Всесвітній день аудіовізуальної спадщини

Відзначається щорічно відповідно до резолюції, затвердженої на 33-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (2005)

280 років від дня народження **Джеймса Макферсона** (1736–1796), шотландського письменника

240 років від дня народження **Якова Михайловича Марковича** (1776–1804), українського історика

160 років від дня народження **Івана Кипріяна** (1856–1920[1]), українського громадсько-політичного та церковного діяча, композитора, диригента, музикознавця

120 років від дня народження **Сергія Аркадійовича Векшинського** (1896–1974), російського вченого в галузі електровакуумної техніки

28

День визволення України від фашистських загарбників (1944)

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 836/2009 від 20.10.2009 р.

130 років від часу відкриття (1886) Статуї свободи у США

550 років від дня народження **Еразма Роттердамського** [Дезідерій; справж. – Герхард Герхардс (1466[2]–1536)], нідерландського письменника, богослова, філософа-гуманіста

120 років від дня народження **Михайла Федоровича Романова** (1896–1963), українського та російського актора, режисера

80 років від дня народження **Романа Григоровича Віктюка** (1936), українського та російського актора, режисера, театрального діяча

80 років від дня народження **Юрія Олександровича Станішевського** (1936–2009), українського театрознавця, педагога

29

110 років від дня народження **Михайла Григоровича Лисенка** (1906–1972), українського скульптора

110 років від дня народження **Андрія Терентійовича Чеканюка** (1906–1992), українського історика

30

День автомобіліста і дорожника

Відзначається щорічно в останню неділю жовтня відповідно до Указу Президента України № 452/1993 від 13.10.1993 р.

75 років від початку (30.10.1941–04.07.1942) **героїчної оборони Севастополя**

150 років від дня народження **Луки Васильовича Гарматія** (1866–1924), українського фольклориста, етнографа, громадсько-культурного діяча, педагога

120 років від дня народження **Анатолія Григоровича Новикова** (1896–1984), російського композитора

100 років від дня народження **Якова Гершковича** (Григоровича) **Мєстечкіна** (1916–2009), українського кінооператора, режисера

80 років від дня народження **Поліни Григорівни Астахової** (1936–2005), української гімнастки

31

День апостола та євангеліста Луки

170 років від дня народження **Едмондо Де Амічіса** (1846–1908), італійського письменника

140 років від дня народження **Антанаса Жмуйдзінавічюса** (1876–1966), литовського живописця

90 років від дня народження **Марії Петрівни Загайкевич** (1926–2014), українського музикознавця

Цього місяця виповнюється:

420 років від часу проголошення (1596) **Берестейської** (Брестської) **церковної унії**

130 років від дня народження **Андрія Олексійовича Гулого-Гуленка** (1886–1926), українського військового діяча, генерал-хорунжого Армії УНР, повстанського отамана

---

[1] Дату смерті подано за біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними помер у 1924 р.

[2] Дату народження подано за УЛЕ, УРЕС. За іншими даними народився в 1465, 1467, 1469 рр.

6 жовтня

Лицар українського національного духу

До 140-річчя від дня народження С. Єфремова (1876–1939)

…Моє українство йшло на мене, мовляв,
і з землі, і з води, і з повітря, що його повно було кругом мене –
і в стихійних відносинах села, і навіть у свідомих змаганнях
людей, яких я мимоволі брав собі за зразок.
Українство дійсно розливалось у повітрі,
і йому служили навіть… його вороги…
С. Єфремов[1]

Кожен період історії України позначений іменами відомих українських діячів, які відстоювали національні інтереси народу. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в середовищі української ліберальної інтелігенції однією з таких постатей був Сергій Олександрович Єфремов – визначний український літературознавець, публіцист, громадський та суспільно-політичний діяч. Він відкрив і обрав шлях свідомого українства і все своє життя присвятив розробленню й упровадженню концепції української державності, національної освіти та культури. У своїй багатогранній діяльності виходив саме з цих духовних і політичних засад, за що зазнав жорстокого покарання. Через тавро ворога народу, контрреволюціонера та націоналіста ім'я академіка С. Єфремова на багато десятиліть було викреслено з вітчизняної історії, а його цінні літературознавчі праці – з наукового обігу.

С. Єфремов народився на Київщині, в с. Пальчик Звенигородського повіту (тепер Катеринопільський район Черкаської області), в сім'ї священика Олександра Єфремова (Охріменка) та його дружини Дарії, яка також походила з духовенства. З тринадцяти дітей Єфремових Сергій був восьмою дитиною в родині. В с. Пальчик, в якому зростав хлопчик, дотримувалися українських традицій. Мешканці розмовляли українською, тож цілком природно, що ця мова для Сергія була рідною, а в подальшому стала одним із головних формуючих чинників його національного світогляду.

Початкову освіту діти Єфремових здобували вдома. Старших синів навчав батько, молодших – мати чи старші діти. Сергія навчала старша сестра Пашета (Параскевія). Вже у п'ять років він умів читати і читав не тільки дитячі, а й дорослі книжки – з батькової бібліотеки. Малий Сергійко ще в дошкільні роки прочитав «Тараса Бульбу» М. Гоголя, твори Жуля Верна, О. Пушкіна, В. Короленка, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, М. Твена.

У десятирічному віці Сергія відправили до Умані, в духовне училище. Навчання тривало чотири роки і надзвичайно вплинуло на свідомість хлопця. Він розмовляв винятково українською мовою, що викликало постійні зауваження вчителів та глузування з боку місцевих зросійщених українців. Саме тоді, в підлітковому віці, у Сергія почали формуватися ті риси характеру, які згодом допомогли йому вистояти у житті. В училищі юний Єфремов уперше дізнався про людей, що відстоюють права українців та їх мову.

Після закінчення духовного училища в 1891 р. 15-річний Сергій вступив до Київської духовної семінарії. Безпосереднє сприйняття та осягнення юнаком пам'яток історії та культури Києва, самої атмосфери міста, наповненої вільнодумством та опозиційними настроями щодо імперської політики, сприяли його духовному зростанню, розкриттю потужного інтелектуального потенціалу, формуванню світоглядних орієнтирів. Період навчання в семінарії для С. Єфремова став часом власних пошуків у житті.

Сергій потрапив до Київської семінарії в часи, коли там уже діяла нелегальна українська громада, заснована священиком Л. Скочковським. Місцем зібрань семінаристів-громадівців була його квартира, яку семінаристи називали «Ельдорадо». Вона й стала першим університетом для С. Єфремова. Л. Скочковський мав багатющу бібліотеку,

[1] Єфремов С. О. Щоденник (1.01.1895–4.02.1896) ; Про дні минулі : (спогади, 1876–1907). – Київ : Темпора, 2011. – С. 266.

де можна було знайти майже все, що видавалось українською мовою. З тогочасного надбання українського письменства велике враження на юнака справили твори Панаса Мирного, А. Свидницького, І. Франка, І. Тобілевича, публіцистичні праці М. Драгоманова, твори російських письменників, зокрема М. Салтикова-Щедріна. Юнака зацікавила також російська літературна критика, праці В. Бєлінського, Д. Писарєва. Надзвичайно важливим для нього стало ознайомлення з роботами відомого теоретика російського народництва, соціолога та публіциста М. Михайловського. Сергій став палким прихильником його соціологічної системи, в якій знайшов теоретичне підтвердження власним поглядам щодо боротьби за загальнонаціональні інтереси та національне відродження України. Взявши за основу російську народницьку концепцію, С. Єфремов переніс її ідеї на український національний ґрунт.

В «Ельдорадо» семінаристи-громадівці вели дискусії, обговорювали новинки української та російської літератури, відзначали Шевченкові роковини. Там С. Єфремов познайомився з І. Нечуєм-Левицьким, слухав лекції О. Кониського, В. Антоновича, молодого М. Грушевського. У цьому колі української інтелігенції домінувала ідея відродження України, яка глибоко запала в душу Сергія.

Одним із найболючіших питань, що обговорювалось громадівцями, було питання про українське книговидання. У молодих літераторів-початківців виникла ідея заснувати в Києві видавництво української літератури. І вже в 1895 р. було засновано українське видавництво «Вік», одним із фундаторів якого став С. Єфремов. Пізніше він розкриє свої здібності організатора видавничої роботи, що були спрямовані на підготовку і видання доступних та популярних книжок для українців.

У творчій атмосфері «Ельдорадо» в С. Єфремова зародилося бажання стати письменником. Його першими літературними спробами були оповідання для дітей «Пригода з молодими рибалками» та «Неслухняні діти», надруковані в 1895 р. в галицькому журналі «Дзвінок».

Багато нового в життя Сергія привнесло переселення із семінарського гуртожитку до братової оселі. Після призначення його старшого брата Івана (чернече ім'я – Іоанникій) ректором семінарії, Сергій переїхав до ректорського будинку, де мав не тільки окрему кімнату, певну свободу дій, а й можливість знайомитись і спілкуватись з багатьма цікавими людьми, зокрема представниками духовенства. В цей період він познайомився і назавжди зберіг дружні стосунки з великою інтелігентною родиною Дурдуковських. Сергій товаришував із братами Дурдуковськими, а згодом їх сестра Онисія стала його дружиною. В будинку Дурдуковських С. Єфремов проживав з 1901-го по 1929 р.

Незважаючи на те, що в семінарії Сергій добре навчався і перебував під опікою та піклуванням архімандрита Іоанникія, цей заклад він не закінчив, залишивши навчання на п'ятому, молодшому богословському курсі, бо давно вже втратив смак до семінарської науки і мріяв вступити до університету. У 1897 р. юнак склав екстерном іспити за гімназійний курс і вступив на юридичний факультет Київського університету св. Володимира.

Людина активної життєвої позиції, С. Єфремов і в університеті долучився до студентської громади. Вступивши до Загальноукраїнської безпартійної демократичної організації в 1897 р., він розпочав політичну діяльність.

Період студентства був новим етапом розширення світогляду С. Єфремова під впливом політичних переконань М. Драгоманова, які сприяли європеїзації українського національного і культурного життя. Сергій почав виходити на шлях не лише сприйняття і запозичення думок діячів різноманітних напрямів, а й формування власної концепції цінностей і переконань.

Роки навчання в університеті були сповнені для С. Єфремова надій і творчої праці. Активізувалася його літературно-публіцистична діяльність, розпочата ще в середині 1890-х рр. Він писав рецензії, критичні та публіцистичні статті, які друкував у російських та українських часописах: «Русское богатство», «Киевская старина», «Громадська думка», «Рада» та ін. У своїх публікаціях виступав на захист забороненого українського слова, знайомив читачів з українською літературою. Вже тоді за С. Єфремовим, як за особою, що активно виявила себе на національному ґрунті, було встановлено поліційний нагляд. Проте творче горіння, усвідомлення власної потрібності справі, якій служиш, дарувало Сергієві відчуття справжнього щастя.

У 1901 р. С. Єфремов отримав диплом юриста, але жодного дня не працював за фахом. Прагнучи якнайповніше сприяти національному відродженню та радикальним демократичним зрушенням у суспільстві, він повністю присвятив себе, свої знання публіцистичній діяльності та праці в галузі історії української літератури.

С. Єфремову довелося відслужити рік у війську, після чого він з великим запалом узявся до втілення літературних планів та видавничих справ. Майже в усіх журналах, де порушувалися українські питання, з'являлися його публікації.

Сергій Олександрович відгукувався на кожне літературне явище, на кожен твір, який заслуговував на увагу. Його статті з літературознавства друкували часописи «Киевская старина», «Літературно-науковий вістник», львівські «Записки Наукового товариства імені Шевченка», а також петербурзькі періодичні видання. Нерідко свої статті С. Єфремов підписував псевдонімами, яких у нього було близько двадцяти: Ромул, С. Охріменко, Р. Дніпровенко, Киянин та ін. Завдяки рецензіям і критичним оглядам української літератури, опублікованим українською та російською мовами, Сергій Олександрович здобув широку популярність і визнання, навіть попри те, що його критична думка не завжди була до вподоби авторам.

Гучний резонанс і полеміку в літературних колах викликав огляд С. Єфремова «В поисках новой красоты», надрукований у журналі «Киевская старина» в 1902 р. У статті порушувалося болюче питання: куди йде українська література і якою їй бути. Автор з естетичних позицій класичного реалізму проаналізував творчість молодих тоді прозаїків – Г. Хоткевича, О. Кобилянської, Ан. Крушельницького, Н. Кобринської, К. Гриневичевої. Не оцінивши нових тенденцій у художньому мисленні початку XX ст., критик різко виступив проти їхніх мистецьких пошуків, надмірної зацікавленості художньою технікою, зокрема поетичною формою. С. Єфремова насторожила байдужість митців до завдань суспільно-політичного характеру, адже він був виразником національних і літературних ідеалів, естетичних смаків XIX ст. З висловленою С. Єфремовим оцінкою модерністської прози не погоджувалися Г. Хоткевич, О. Кобилянська, О. Єфименко, Грицько Григоренко (О. Судовщикова-Косач), О. Пчілка.

Того ж 1902 р. у світ вийшла підготовлена С. Єфремовим тритомна антологія української літератури «Вік» з докладними біографічними довідками про кожного із представлених письменників.

Упродовж наступних майже двох десятиліть С. Єфремов перебував у вирі громадсько-культурного і літературного життя. Основними темами його публікацій були українське національне питання, гармонійне вирішення культурно-просвітницьких проблем інших етносів на теренах України, відстоювання соціальної справедливості. Одним із головних завдань публіцистики С. Єфремова залишалася боротьба за збереження й розвиток української мови як культурного мірила, через яке передаються всі цивілізаційні здобутки нації.

Окрім здійснення суто творчої, публіцистичної роботи, він ще й редагував газети «Рада», «Громадська думка», «Нова Рада» та журнали «Нова громада», «Боротьба».

Протягом багатьох років Сергій Олександрович писав найголовнішу працю свого життя – фундаментальну двотомну «Історію українського письменства». У світ вона вийшла в 1911 р. в Петербурзі. В цій монографії найповніше відбилися історико-літературні погляди автора. Свого часу «Історія українського письменства» стала винятковим явищем, новим словом в українському літературознавстві. В ній учений застосував нову методологію викладу теми, знайшов нові слова для визначення ролі й місця в літературі окремих письменників. Стисло та образно автор представив українське красне письменство від самих його витоків, показав важливу роль рідного слова в національному відродженні українського народу: «Усе розгубив був український народ... політичну самостійність і економічні достатки, своє право й освіту, свої закони й суд, свою школу й інтелігенцію... ім'я навіть своє втратив... І тільки один йому залишився скарб од далеких прадідів. Цей скарб єдиний – рідна мова й рідне письменство, тією мовою написане: обоє – як вираз його духовної істоти, як символ його опрічності, як пам'ятка од минулого і надія на прийдущі часи»[1]. Ще за життя автора «Історія українського письменства» мала кілька видань. Четверте, останнє прижиттєве, видання, яке з'явилося в Німеччині в 1923 р., було доповнено розділом, присвяченим новітньому українському письменству. Однак ця визначна праця викликала неоднозначне ставлення з боку тогочасної літературної громадськості, адже С. Єфремов залишався послідовним народником у літературознавстві.

У своїх розвідках дослідник неодноразово звертався до творчості та життєвого шляху І. Котляревського, вивчав і висвітлював творчість Л. Глібова, Є. Гребінки, О. Конисського, М. Коцюбинського, Б. Грінченка, А. Тесленка, Марка Вовчка та інших визначних українських письменників.

Постійно перебуваючи в центрі літературного процесу, Сергій Олександрович реагував на появу молодих талановитих письменників і завжди знаходив можливість допомогти їм. Одним із перших він оцінив обдарування нової хвилі українського письменства, яку представляли О. Олесь, М. Івченко, П. Тичина, М. Рильський, М. Хвильовий, Т. Осьмачка; став «хрещеним батьком» А. Тесленка, В. Винниченка, С. Черкасенка.

[1] Єфремов С. Історія українського письменства. – Київ, 1995. – С. 11.

У роки першої російської революції активізувалася політична діяльність С. Єфремова, зокрема, участь у створенні й роботі українських політичних організацій – Української демократичної партії, Української радикальної партії, які, за його пропозицією, в 1905 р. об'єдналися Українську радикально-демократичну партію (УРП), засновану на ліберальних (близьких до народницьких) засадах. Вона мала свою пресу, в її лавах перебували найвизначніші інтелектуальні сили. Виступи членів партії революціонізували суспільство, відроджували національну свідомість. Проте УРП виявилась нежиттєздатною і в 1907 р. почала розпадатися. На деякий час партійці на ґрунті національної культурної праці об'єдналися в «Просвіті», де С. Єфремов був активним діячем.

Оскільки Сергій Олександрович належав до ліберального крила українського національного руху, стояв на національно-культурницьких позиціях, виступав за поступовість і поміркованість політичної боротьби, то після об'єднання в 1908 р. українських сил та рухів у політичний блок «Товариство українських поступовців» (ТУП) він разом з М. Грушевським і Д. Дорошенком очолив цю організацію. Позитивно сприйнявши Лютневу революцію 1917 р., ТУП, і особисто С. Єфремов, узяли активну участь у створенні Української Центральної Ради, її комісій та уряду. Головою УНР було обрано М. Грушевського, заступниками – С. Єфремова та В. Винниченка. У першому українському уряді – Генеральному секретаріаті УНР С. Єфремов був членом Малої ради, генеральним секретарем міжнаціональних справ. У червні 1917 р. він очолив Українську партію соціалістів-федералістів, наступницю ТУП.

У ті роки надзвичайно активізувалася літературно-публіцистична діяльність Сергія Олександровича. Протягом 1917–1919 рр. лише в газеті «Нова рада» було опубліковано понад 900 його матеріалів з найактуальніших проблем того часу.

До Жовтневого перевороту в Петрограді С. Єфремов поставився негативно, бо вбачав у ньому небезпеку для українського національного руху, і виступав за створення єдиного національного фронту. Засудив він і гетьманський переворот 1918 р., відмовився від співробітництва з урядом П. Скоропадського. В той буремний час, коли вирішувалася доля Української держави (жовтень 1918 р.), С. Єфремову й багатьом іншим вихідцям зі «Старої громади» та ТУПу не знайшлося місця в урядових інституціях, бо вони рішуче відмежувалися від нових соціалістичних ідей.

Для відстоювання власних переконань та ідеалів С. Єфремов використовував свою єдину зброю – слово, яке було гостре й далеке від дипломатії. У статтях він викривав централізм російської демократії («Старим слідом»), виступав проти більшовиків і більшовицького терору «Руйницькою стежкою», «На вістря штиків» та ін.).

У часи Директорії Сергій Олександрович відійшов від активної політичної діяльності та долучився до розбудови Української академії наук, де його в 1919 р. обрали академіком, а пізніше – віце-президентом.

У науковій роботі, літературознавчих студіях С. Єфремов сподівався знайти свою нішу і можливість прислужитися рідній країні. 1920-і рр. були для нього часом напруженої і плідної праці на науковій ниві. Головними напрямами роботи вченого в академії стала участь у комісіях, які укладали сучасний російсько-український словник, займалися бібліографією, бібліологією, історією видавничої справи та мистецтвом книги. Він очолював історико-філологічний відділ ВУАН, займався її господарськими справами, брав участь у розробленні правопису, який мав узагальнити напрацювання наукових закладів УСРР та українських наукових установ у Польщі та Чехословаччині.

Сергій Олександрович надзвичайно багато працював, не мав ані відпусток, ані вихідних, його інтенсивна робота продовжувалась і вдома. Вчений опублікував низку ґрунтовних наукових досліджень з історії літератури та літературознавства, готував нове видання «Історії українського письменства», збирав матеріали до монографії про М. Коцюбинського. У 1923 р. було опубліковано статтю С. Єфремова «Дорогою синтезу. Огляд історіографії українського письменства», а наступного року – працю «Без синтезу», в якій подано психологічний портрет П. Куліша, створений на основі аналізу його щоденника. Цьому письменнику також присвячено статтю «Провіяний Куліш. Характер і завдання дослідів про Куліша». Одна за одною в 1924-му, 1925-му та 1926 р. вийшли три монографії С. Єфремова: «Іван Нечуй-Левицький», «Іван Карпенко-Карий», «Іван Франко», а в 1928-му було видано біографію Панаса Мирного. Всі біографічні твори С. Єфремова – це досконале дослідження життя письменників, новий погляд на їхню творчість, принципові та об'єктивні оцінки. Написано їх чудовою українською мовою, з теплотою та повагою до героїв цих книг.

Найбільше місце в літературознавчому доробку С. Єфремова посідає творчість Т. Шевченка. За 30 років він написав і опублікував понад 100 статей, рецензій, популярних нарисів і розвідок, присвячених поетові. Вчений самовіддано відстоював принципи, закладені Т. Шевченком,

творчість якого ставив понад усе. Його дослідження життєвого і творчого шляху Кобзаря тривали протягом усього життя. Першою працею, написаною ще в студентські роки, була стаття «Пушкін contra Шевченко» (1899). Популярна брошура С. Єфремова «Тарас Шевченко, життя його та діла» витримала три видання – у 1908-му, 1910-му, 1917 р. Вінцем наукової діяльності вченого в галузі шевченкознавства стало академічне видання «Щоденники і листи» Т. Шевченка, документи з якого ввійшли до 3-го й 4-го томів Повного зібрання творів Т. Шевченка (1927, 1929). Це була остання робота С. Єфремова, видана за життя.

Сергій Олександрович ніколи не приховував свого критичного ставлення до комуністичної ідеології, непримиримо ставився до диктатури більшовицької влади, не погоджувався на компроміси, не мовчав, коли йшлося про подальшу долю українського народу та нації. Його, людину правдивої вдачі, вражала суспільна брехливість, на ґрунті якої пишно квітнула безвідповідальність і халатність, халтурщина і необов'язковість – речі незбагненні для інтелігента старого гарту. Через це він постійно перебував у полі зору ЧК: за ним стежили, викликали на допити, погрожували.

Послідовність, прямота, непоступливість С. Єфремова у стосунках з радянською владою ставили його під загрозу. Зрештою вчений був змушений поїхати з Києва і переховуватись у передмісті. Лише після того, як академік ВУАН О. Левицький домігся для нього «охоронної грамоти», він повернувся. Проте ЧК з приписами уряду не надто рахувалася, і в червні 1921 р. С. Єфремова було заарештовано. У 1922 р. його також ув'язнили. В середині 1920-х рр. партійні органи та керівництво ВУАН продовжували переслідувати й цькувати вченого. У 1928 р. пристрасті навколо нього сягнули апогею: 29 вересня на Політбюро ЦК КП(б)У було вирішено підняти громадськість проти С. Єфремова та «єфремовщини» і вислати його з України. Голова Раднаркому О. Риков в одному зі своїх виступів заявив, що в Українській академії наук на чолі з С. Єфремовим утворився штаб контрреволюційної організації, що поставив собі за мету знищити радянський лад, замінивши його буржуазно-капіталістичним. Вченого було звільнено з усіх посад, які він обіймав в академії. Останні місяці, проведені на волі, супроводжувалися неймовірним психологічним тиском, відвертим, цинічним цькуванням та приниженнями.

У липні 1929 р. вчений знову опинився за ґратами. Його звинуватили у створенні контрреволюційної «Спілки визволення України» (СВУ). Порушення цієї сфабрикованої справи не було випадковістю. Це був один із пунктів заздалегідь розробленого плану щодо тотального знищення найвизначніших діячів української науки і культури. Готуючи процес неіснуючої «Спілки визволення України», слідчі силою вибивали зізнання. Десятимісячне утримання під вартою, фізичні й моральні тортури, образи, погрози щодо рідних і близьких зламали С. Єфремова: він змушений був себе визнати керівником підпільної антирадянської організації.

У квітні 1930 р. в Харкові, в Оперному театрі, відбувся показовий процес СВУ. У тексті вироку про С. Єфремова не було жодного слова правди. За «вчинені злочини, спрямовані проти революції, держави, партії і народу» його засудили до розстрілу, який потім замінили на 10 років позбавлення волі. Після проголошення вироку Сергій Олександрович перебував у харківській в'язниці до осені 1931-го, а потім його та ще 44 осіб, засуджених по цій справі, перевезли до Ярославля, в тюрму для політичних ув'язнених.

Незважаючи на жахливі умови утримання в політичному ізоляторі, С. Єфремов кожного дня працював. Він укладав словники до творів Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, працював над поповненням до словника Б. Грінченка, писав спомини про І. Франка, В. Винниченка, М. Кропивницького, І. Нечуя-Левицького та інших діячів, вивчав французьку та англійську мови. Впродовж 1934–1936 рр. перебував у камері-одиночці із забороною листування з рідними українською мовою. У 1937-му йому заборонили отримувати посилки з дому. 31 березня 1939 р. видатний українець, майже повністю відбувши свій термін покарання, помер у в'язниці. І тільки через 50 років, 11 серпня 1989 р., його було повністю реабілітовано.

В наш час в Україні виникло глибоке зацікавлення життям і діяльністю цього лицаря українського національного духу. Історики, літературознавці, всі ті, кому небайдужа справа відродження України, почали досліджувати його творчу спадщину, різноманітні архівні матеріали, частина з яких нині зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського, архіві НАН України. Було надруковано праці вченого. Стали доступними і його щоденники, котрі майже 70 років перебували в архівах КДБ. Це надзвичайно важлива хроніка українського життя 1920-х рр. – періоду, про який збереглося мало правдивих свідчень, унікальне відтворення історичних подій, що призвели до втрати Україною незалежності та спотворення духовності нації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів С. Єфремова

Вибрані твори / С. О. Єфремов. – [Б. м.], 1989. – 211 с.

Вибране : ст., наук. розвідки, монографії / С. О. Єфремов ; упоряд., передм. та прим. Е. Соловей ; ред. Є. І. Мазніченко. – Київ : Наук. думка, 2002. – 757 с. : 1 арк. портр. – ISBN 966-00-0762-0.

Історія українського письменства / С. Єфремов ; авт. передм. М. К. Наєнко. – Київ : Femina, 1995. – 686 с. – ISBN 5-7707-8836-4.

Літературно-критичні статті / С. О. Єфремов. – Київ : Дніпро, 1993. – 351 с. : портр. – (Українська літературна думка).

Націоналістичне ліквідаторство / С. Єфремов // Вісн. Акад. наук України. – 1991. – № 11. – С. 101–103.

Початок нової доби: радівська публіцистика, 1917, березень – серпень / С. Єфремов ; упоряд., прим., вступ. ст. М. І. Цимбалюка. – Київ : Просвіта, 2011. – 381 с. : іл. – ISBN 978-966-2133-75-2.

Публіцистика революційної доби (1917–1920 рр.) : у 2 т. / С. Єфремов ; упоряд. В. Верстюк [та ін.]. – Київ : Дух і літера, 2014. – Т. 1–2. – (Бібліотека спротиву, бібліотека надії).

Шевченкознавчі студії / С. О. Єфремов ; передм. Е. Соловей ; упоряд. О. В. Меленчук. – Київ : Україна, 2008. – 365 с. : портр. – ISBN 978-966-524-316-8.

Щоденник (1.01.1895–4.02.1896) ; Про дні минулі : (спогади, 1876–1907) / С. Єфремов. – Київ : Темпора, 2011. – 790 с. – ISBN 978-617-569-048-2.

Щоденники, 1923–1929 / С. О. Єфремов. – Київ : Газета «РАДА», 1997. – 843 с. : іл. – (Мемуари). – ISBN 966-95199-0-1.

Про С. Єфремова

Болабольченко А. Сергій Єфремов : біогр. нарис / А. Болабольченко. – Київ : Щек, 2010. – 279 с. – ISBN 978-966-2031-13-6.

Гирич І. Б. М. Грушевський і С. Єфремов: (до історії наукових, літературних і особистих взаємин) / І. Б. Гірич // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. – Київ, 1994. – Вип. 3. – С. 65–75.

Голубенко П. На варті українського відродження: С. Єфремов як публіцист / П. Голубенко // Сучасність. – 1983. – № 6. – С. 36–48.

Грабович Г. Сергій Єфремов як історик українського письменства // Грабович Г. До історії української літератури : дослідж., есе, полеміка / Г. Грабович. – Київ, 1997. – С. 418–431.

Матеріали ІІ Наукової конференції «Революції в Україні у ХХ–ХХІ століттях: співзвуччя епох», 6 жовт. 2006 р. : [до 130-ї річниці від дня народж. С. Єфремова] / Одес. юрид. ін-т Харк. нац. ун-ту внутр. справ. – Одеса, 2006. – 135 с. : табл.

Матеріали четвертих Всеукраїнських Єфремовських читань : до 130-річчя з дня народж. С. О. Єфремова, 5–6 жовт. 2006 р. / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, осередок Наук. т-ва ім. Шевченка в Черкасах ; [редкол.: В. Т. Поліщук (відп. ред.) та ін.]. – Черкаси : Брама – Україна, 2007. – 171 с. – ISBN 966-8756-56-74-6.

Меленчук О. В. Шевченкознавчий дискурс Сергія Єфремова у контексті українського літературознавства / О. В. Меленчук. – Чернівці : Рута, 2013. – 239 с. : 3 арк. іл., 1 арк. портр. – ISBN 978-966-423-262-0.

Могильний Л. Сергій Єфремов у суспільно-політичному житті України : монографія / Л. Могильний ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : Пан Тот, 2011. – 295 с. – ISBN 978-966-1531-23-8.

Одарченко П. Життя і наукова діяльність Сергія Єфремова : (до 100-ліття від дня народж.) // Одарченко П. Українська література : зб. вибр. ст. – Київ, 1995. – С. 178–198.

Пристайко В. І. Справа Спілки визволення України: невідомі документи і факти / В. І. Пристайко, Ю. І. Шаповал ; відп. ред. І. Ільєнко. – Київ : Інтел, 1995. – 447 с. – ISBN 5-7702-1073-9.

Сидоренко О. Суд над переконаннями / О. Сидоренко // Репресоване відродження / упоряд. О. І. Сидоренко. – Київ,1993. – С. 63–108. – ISBN 5-319-00886-4.

Чорнописький М. Фольклорна політична сатира 20-х років ХХ століття у записах Сергія Єфремова / М. Чорнописький ; Львів. нац. ун-т. ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 169 с. : іл.

Єфремов Сергій Олександрович [6.X 1876 – 31.III 1939] // Українська літературна енциклопедія / редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 191.

Ілюстрації

Сергій Єфремов : [фотопортрет] // Щоденники, 1923–1929. – Київ, 1997. – Фронтиспіс.

Підготовлено С. Савченко

8 жовтня

130 років служіння суспільству

До 130-річчя від дня створення Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка (1886)

8 жовтня (26 вересня за ст. ст.) 1886 р. відбулося відкриття Харківської громадської бібліотеки (ХГБ; нині Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка; ХДНБ). За весь час свого існування бібліотека пройшла шлях від однієї з найвідоміших громадських книгозбірень Російської імперії до бібліотеки всеукраїнського значення, відомої далеко за межами України.

Міністерство внутрішніх справ, якому підпорядковувались бібліотеки, 16 червня 1884 р. затвердило Статут ХГБ.

До створення та розвитку ХГБ були причетні видатні харків'яни – професори Харківського імператорського університету, Ветеринарного і Технологічного інститутів, відомі громадські діячі, представники губернської та міської влади, численні благодійники, які дарували книги, жертвували кошти, безплатно працювали на її користь.

Особливе значення для розвитку бібліотеки мала діяльність професора, в майбутньому академіка, Д. Багалія. Він був членом правління ХГБ, а з 1893 р. протягом 13 років його беззмінним голо-

вою. Цілеспрямована діяльність правління дуже скоро поставила заклад в один ряд з найвідомішими книгозбірнями країни. Зростання ХГБ почалося з першого року, а до свого 25-річчя за кількістю книг вона посіла третє місце серед провінційних бібліотек, за кількістю прочитаних творів – друге після Імператорської публічної бібліотеки (м. Санкт-Петербург).

На час відкриття до складу бібліотеки входили безплатна читальня, платний абонемент та відділ народних книг. Створення читальні, доступної для всіх, та відділу народних книг стало важливою подією в культурному житті Харкова. У березні 1890-го було організовано «дешевий абонемент», що дало поштовх до розвитку мережі бібліотек у краї. За словами відомого бібліотекознавця Л. Хавкіної, яка розпочинала свій трудовий шлях у ХГБ, «дешева бібліотека», або «3-й розряд», стали прототипом книгозбірень не тільки м. Харкова, а й губернії, яка зайняла в 1906 р. перше місце серед губерній за кількістю відкритих читалень.

Майже з перших днів свого існування ХГБ почала вести активну науково-просвітницьку діяльність: влаштовувала благодійні концерти, спектаклі, музичні вечори, зустрічі з відомими діячами науки і т. ін.

З 28 січня 1901 р. бібліотека почала працювати у власній будівлі, спорудженій за чудовим проектом академіка архітектури О. Бекетова. І нині це головний корпус ХДНБ, який є пам'яткою архітектури державного та місцевого значення.

У цьому ж році ХГБ починає видавати безплатні абонементи вчителям початкових шкіл та училищ, незаможним студентам, відкриває філіал, що став першою в Харкові «бібліотекою для робітників».

З перших років існування книгозбірні, за пропозицією Д. Багалія, у фонді закладу збиралася література з історії, географії, етнографії, статистики, промисловості Слобожанщини. Організація в 1906 р. українського відділу, першого серед громадських бібліотек країни, сприяла розвитку бібліотечного краєзнавства. В 1911 р., коли відзначалося 50-річчя від дня смерті Т. Шевченка, відділ було названо «Український відділ імені Тараса Шевченка».

Важливою подією стало видання в 1912 р. першого та єдиного в країні «Каталогу книжок українською мовою ХГБ».

У січні 1903 р. з ініціативи Л. Хавкіної було відкрито музичний відділ з нотним абонементом, що стало першим досвідом організації в країні громадського нотного абонемента та започаткування музичного просвітництва як напряму бібліотечної роботи. Цього ж року, також підкерівництвом Л. Хавкіної, було створено перші в Російській імперії відділ бібліотекознавства та музей бібліотеки. Останній організували за прикладом бібліотеки м. Олбані (США), де працювала зразкова школа бібліотекарів. Ця новація сприяла не тільки розвитку професійних контактів з колегами, а й установленню міжнародних зв'язків, поширенню авторитету ХГБ за межами країни.

Здобутки бібліотеки висвітлювались у пресі, на з'їздах, виставках, у т. ч. зарубіжних. На Всесвітній виставці 1905 р. у Льєжі (Бельгія) було відзначено почесним дипломом матеріали відділу бібліотекознавства ХГБ, а книгу Л. Хавкіної «Библиотеки. Их организация и техника» нагороджено золотою медаллю.

У квітні 1903 р. розпочав діяльність відділ рукописів і автографів. Його організація стала свідченням розвитку ХГБ не тільки як просвітницької та загальноосвітньої, а й як наукової установи.

Досягнення бібліотеки протягом перших 30 років роботи стали фундаментом для всієї її подальшої діяльності. Д. Багалій вважав, що ХГБ є центральною книгозбірнею Південно-Східної України, зразковою серед бібліотек такого типу і найвидатнішою.

Жовтневий переворот 1917 р., наступні роки радянського режиму змінили соціальні функції бібліотек. У грудні 1919-го за рішенням Всеукраїнського революційного комітету ХГБ було перетворено на Центральну губернську і підпорядковано позашкільному підвідділу Харківського міського відділу народної освіти (ВНО). В 1920 р., згідно з постановою Харківського губвиконкому про націоналізацію бібліотек, книгозбірня здобула статус державного закладу культури і перейшла в підпорядкування Головполітпросвіти Наркомосу (з грудня ц. р.)

У січні 1922 р. постановою Раднаркому УСРР бібліотеці було присвоєно ім'я письменника і гро-

мадського діяча В. Г. Короленка. Кодекс законів про народну освіту (листопад 1922 р.), визначив тип, сферу діяльності, функції та підпорядкування закладу як одного з найбільших у країні. Бібліотека стала державною, підпорядковувалася Головполітпросвіті, була визначена як центральна бібліотека міста і губернії та отримала назву «Харківська державна бібліотека ім. В. Г. Короленка».

Відповідно до постанови Раднаркому УСРР від 22 вересня 1925 р. бібліотека мала підпорядковуватися Упрнауці з включенням до мережі наукових установ. Проте цю постанову було виконано тільки в 1930-му на підставі постанови Раднаркому УСРР від 1 серпня «Про мережу науково-дослідних установ». Бібліотека дістала назву «Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка».

Напередодні Другої світової війни фонд ХДНБ налічував майже 2 млн пр. і містив унікальні колекції пам'яток писемності та друку. За показником книговидачі – майже 900 тис. – книгозбірня була третьою в СРСР.

Війна завдала бібліотеці великих втрат. Постраждала її будівля, понад 500 тис. пр. видань було знищено або вивезено до Німеччини, серед них українські стародруки XVII–XVIII ст., колекція географічних карт XVIIII–XX ст. та атласів, іноземні стародруки, науково-технічні видання, довідкова література та багато іншого. Гітлерівці вивезли й систематичний каталог обсягом 1,2 млн карток. Втрати ХДНБ було наведено у звинувачувальних матеріалах на Нюрнберзькому процесі як свідчення злочину нацизму проти культури. З вивезених книг до бібліотеки повернулася лише одна.

Питання щодо відбудови ХДНБ розглядалося на засіданні Раднаркому УРСР у вересні 1943 р. Читальний зал відновили лише в 1950-му. У 1943–1945 рр. було упорядковано більшу частину фонду книгозбірні (1,2 млн), у 1951-му здійснено переоблік і складено топографічний каталог, у 1952-му закінчилося відновлення систематичного каталогу за участі науковців Харкова.

Відразу після визволення міста, в серпні 1943 р., ХДНБ отримала 25 тис. томів із Державного фонду літератури СРСР. Довоєнний обсяг фонду бібліотеки вдалося відновити в 1949-му.

У березні 1945 р. ХДНБ перейшла в підпорядкування Комітету у справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР.

У 1947 р. Комітет доручив ХДНБ підготовку типового каталогу для районних бібліотек, укладання бібліографічних покажчиків для масових книгозбірень.

З 1953 р. ХДНБ стала підпорядковуватися новоствореному Міністерству культури (МК) УРСР. У квітні 1955 р. міністерство закріпило за найбільшими науковими бібліотеками регіони для надання методичної допомоги. ХДНБ стала методичним центром для Ворошиловградської (нині Луганська), Сталінської (тепер Донецька), Дніпропетровської, Запорізької, Сумської та Харківської областей.

За наказом міністра культури УРСР «Про стан та заходи поліпшення бібліотечної справи в Українській РСР» (квітень 1960 р.) за ХДНБ було закріплено видання бібліографічних посібників на допомогу самоосвіті читачів масових бібліотек та розробку методичних посібників на допомогу бібліотекам. Відповідно до постанови пленуму Міжвідомчої ради з питань бібліотечної роботи МК УРСР (травень 1961 р.) ХДНБ було доручено виконання координаційних функцій з організації довідково-бібліографічної роботи в усіх бібліотеках Харківської області.

У 1964 р. ХДНБ, першій серед наукових бібліотек країни, було надано звання «Бібліотека відмінної роботи».

У зв'язку із затвердженням у 1964 р. МК УРСР Положення про організацію науково-методичної і бібліографічної роботи наукових бібліотек на допомогу бібліотекам республіки та постанови колегії МК УРСР «Про роботу наукових бібліотек і визначення напрямку їх діяльності на допомогу бібліотекам республіки» за ХДНБ було закріплено регіони для надання оперативної організаційно-методичної допомоги, визначено тематику роботи на республіку (Ворошиловградська, Дніпропетровська, Донецька, Полтавська, Сумська і Харківська області) , а також покладено відповідальність за методичне забезпечення пропагування технічної літератури в бібліотеках України. Розпочався розвиток ХДНБ як республіканського та зонального методичного центру. У лютому 1967 р. за рішенням колегії МК УРСР ХДНБ стала головним координаційним центром з технічної бібліографії серед бібліотек системи цього відомства.

У 1971 р., відповідно до рішення Міжвідомчої ради при МК УРСР та згідно із загальносоюзним та республіканським положеннями про МБА, за ХДНБ було закріплено функції координаційного центру МБА Харківської зони (Полтавська, Сумська і Харківська області).

Відповідно до Положення про організацію депозитарного зберігання книжкових фондів бібліотек країни в 1975 р. ХДНБ було визначено як міжобласний універсальний депозитарій для бібліотек Харківської, Полтавської і Сумської областей.

Справжнім визнанням заслуг колективу, масштабу і рівня його роботи стало віднесення бібліотеки до I групи з оплати праці керівних працівників і фахівців відповідно до постанови колегії МК УРСР і республіканської Президії профспілок працівників культури (жовтень 1979 р.).

Протягом 1970–1980 рр. за проектом архітектора Ю. Вейцмана було збудовано нове книгосховище ХДНБ на 4 млн томів, службовий та читацький корпуси. Це дало змогу раціонально розмістити фонд і забезпечити його відповідне зберігання, організувати обслуговування читачів у 13 спеціалізованих читальних залах.

З 1989 р. серед основних напрямів діяльності бібліотеки пріоритетною стала автоматизація бібліотечних процесів. У ХДНБ було розроблено програму автоматизації, розпочалися створення локальної мережі та підготовка до організації електронного каталогу.

У 1990 р. було затверджено новий Статут ХДНБ, укладений відповідно до постанови МК СРСР про перехід культурно-освітніх закладів на нові умови господарювання. У цьому документі вперше не було положень стосовно ідеологічної функції бібліотеки, а також надано розширені права щодо формування бюджету, визначення чисельності працівників тощо. Постановою Міністерства праці України № 95 з 01.01.1992 р. запроваджено «Перелік установ культури особливої громадської значущості», працівникам яких встановлювалися підвищені на 20% посадові оклади. До цього переліку ввійшли ХДНБ і п'ять найбільших державних бібліотек України.

Протягом 1990-х рр. зменшилися показники комплектування фонду книгозбірні: за повної відсутності фінансування, але завдяки активній роботі фахівців закладу з установами, видавництвами, авторами вдавалося поповнювати фонд 50–65 тис. пр. документів щороку.

Під час розбудови Української держави відбувся розвиток ХДНБ як бібліотеки загальнодержавного значення, що виконує функції всеукраїнського науково-дослідного, науково-методичного та науково-організаційного центру в галузі документознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства та українознавства. Як одна з провідних наукових бібліотечних установ країни ХДНБ одержує обов'язковий безоплатний примірник вітчизняних видань, обов'язкові примірники наукових видань та документи, що надсилаються в рамках міжнародного книгообміну.

За 130-річну історію в ХДНБ сформовано потужну інформаційну базу національного значення – універсальний за змістом фонд вітчизняних і зарубіжних документів. Нині він нараховує понад 7 млн пр. і складається з вітчизняних та іноземних документів з усіх галузей знань 243 мовами світу, є невід'ємною складовою частиною національного інформаційного фонду, належить до культурного надбання народу України, задовольняє різноманітні наукові, освітні, інформаційні, культурні та інші потреби численних користувачів.

Перлина зібрання – фонд рідкісних видань та рукописів – налічує близько 70 тис. пам'яток світового та національного культурного значення. Серед них: колекції стародруків – інкунабул і палеотипів, друків кирилівського та латинського шрифтів, виданих в Україні в XVI–XVIII ст.; іноземних видань другої половини XVI–XVIII ст.; колекції видань гражданського шрифту XVIII – першої третини XIX ст.; видань українською мовою XIX ст. – 1917 р.; іноземних видань українською мовою 1918–1991 рр.; рідкісних та цінних харківських видань XIX–XX ст.; рукописні книги та архівні документи, починаючи з XIV ст., та ін. Значну частину цих раритетів внесено до Державного реєстру національного культурного надбання.

Слід відзначити й колекції медалей та давньогрецьких текстових і зображувальних керамічних клейм IV–II ст. до н. е. Це єдине в Україні зібрання документних пам'яток такого виду – цінних джерел з історії Давньої Греції та заснованих греками колоній, міст-держав Причорномор'я.

Науково-дослідний відділ документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів поширює свою діяльність як науково-методичний центр у сфері документознавства, книгознавства, експертизи цінності документних пам'яток, формування, збереження та використання раритетних бібліотечних зібрань на всю Україну, підтримує наукові зв'язки з профільними центрами в усьому світі.

Нині ХДНБ – конкурентоспроможний суб'єкт на ринку інформаційних послуг і найдемократичніший інститут, який надає користувачам безплатний доступ до найрізноманітнішої інформації. Щорічно бібліотека обслуговує майже 60 тис. користувачів, яким видається понад 3 млн пр. документів. Кількість звернень до веб-ресурсів ХДНБ становить більш як 161 тис. До послуг відвідувачів 13 читальних залів на 511 місць, два інтернет-центри. Інформаційне забезпечення локальних та віддалених користувачів здійснюється через служби електронної доставки документів, он-лайн-замовлення, корпоративну «Віртуальну бібліографічну довідку», віртуальну методичну службу «Колегам-бібліотекарям», доступ до електронних ресурсів власної генерації та придбаних, а також до унікальних оцифрованих видань.

Інтеграція інформації на регіональному рівні й, відповідно, доступ користувачів до неї забезпе-

чуються завдяки корпоративній діяльності: формуванню баз даних «Метабібліографія Харківщини», «Соціальні комунікації», зведених каталогів вітчизняних та іноземних періодичних видань, що надійшли до бібліотек міста.

ХДНБ має широкі міжнародні зв'язки і активно співпрацює з Федеральним міністерством з європейських та міжнародних питань Республіки Австрія, Австрійським культурним форумом у Києві, посольствами Австрії, Німеччини, США, Чехії в Україні, Генеральним консульством Республіки Польща, Міжнародним фондом «Відродження», Гете-Інститутом, Канадським інститутом українознавчих студій, Канадським товариством приятелів України, Альянс Франсез м. Харкова, Товариством побратимства Харків – Нюрнберг, національними та університетськими бібліотеками Канади, Японії та інших країн. Бібліотека має 32 партнери з міжнародного документообміну. В її складі працюють Українсько-Канадська бібліотека, Австрійська бібліотека, Німецький читальний зал, відкрито «Чеську поличку сучасної літератури».

Реалізації завдань орієнтації бібліотеки на громаду, її функціонування як «третього місця» для читача сприяє грантова та проектна діяльність. За роки незалежності за підтримки Посольства США в Україні, фонду «Відродження», програми «Бібліоміст» тощо було реалізовано проекти зі створення Регіонального інформаційного центру, Регіональної мережі пунктів доступу громадян до інформації органів державної влади згідно з Програмою сприяння Парламенту ІІ, Центр вільного доступу до Інтернету (за програмою LEAP), проект «Е-життя разом з бібліотекою: орієнтир на громаду Харківщини» та ін.

Вирішенню нагальних проблем сьогодення сприяє реалізація низки цільових проектів і програм: «Жива бібліотека» спільно з представниками данської неурядової організації «Зупини насильство» (*Stop the Violence*), «Живі бібліотеки: будуємо зв'язки з Донбасом» молодіжної організації «Молодіжна ініціатива міст» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), «Європейські цінності: погляд з України». Також проводяться заходи на допомогу переселенцям із зони АТО, здійснюється реалізація волонтерських програм, програми «Бібліотека українського воїна» та ін. Адаптуватися до цифрової реальності людям похилого віку допомагають заняття на курсах комп'ютерної грамотності, клуб інтернет-користувачів «КЛІК».

Як один із найбільших науково-інформаційних і соціокультурних осередків Харкова ХДНБ нині є центром розвитку і підтримки читання в регіоні. За ініціативою фахівців книгозбірні в 2009 р. проведено цикл громадських заходів «Алея читання» в міському Парку імені Т. Г. Шевченка, «родзинкою» яких стали флешмоб та буккросинг.

Виконання наукових завдань забезпечується потужним кадровим складом бібліотеки, фахівцями найвищої кваліфікації. У штаті закладу працюють один доктор та чотири кандидати наук, його фахівці є членами спеціалізованих вчених, експертних рад, Харківської міської комісії з питань топоніміки та охорони історико-культурного середовища, Харківської обласної організації Національної спілки краєзнавців України та інших інституцій.

Новаторством і творчим пошуком характеризується діяльність ХДНБ, спрямована на розвиток національної культури, українознавства, краєзнавства. На базі відділу «Україніка» імені Т. Г. Шевченка функціонує обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців, з 1978 р. діє авторитетний у регіоні клуб «Краєзнавець». Як провідний центр країни у сфері національної та краєзнавчої бібліографії бібліотека генерує науково-допоміжні та рекомендаційні, галузеві, біобібліографічні та персональні ресурси: сайт «Краєзнавство», блог «Історія Харкова у пам'ятних дошках», видає серію покажчиків «Книги українською мовою у фонді ХДНБ (1798–1923)», «Українська преса у фондах ХДНБ» та ін. За віртуальний науково-просвітницький проект «Слобожанський уклін Кобзареві: до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка» в 2014 р. ХДНБ було надано почесне звання «Бібліотека року».

Книгозбірні належить одне з провідних місць у забезпеченні інформацією потреб науки і виробництва. На базі відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів діє Центр інформаційної підтримки винахідництва (з 2006 р.), працює Школа молодого винахідника, надаються консультації патентного повіреного, видається серія посібників «Винахідники Харківщини». Раз на два роки (з 2012 р.) разом із широким колом партнерів проводиться Фестиваль науки. Щорічно спільно з Харківським товариством винахідників та раціоналізаторів влаштовуються науково-практична конференція «Проблеми винахідницької та раціоналізаторської діяльності у Харківській області», відкрита міжрегіональна виставка-конференція винахідницького мистецтва *Ukr.tech.fest* тощо.

ХДНБ – потужний центр науково-інформаційного забезпечення фахівців у галузі соціальних комунікацій. Як провідний науково-дослідний галузевий центр бібліотека щороку розробляє 14–15 досліджень всеукраїнського, регіонального та локального рівнів, серед них фундаментальні: «Документальна пам'ять України», «Реституція

бібліотечних фондів», «Українська книга та періодичні видання у фондах бібліотек та музеїв системи Міністерства культури України (1574–1923 рр.)». Бібліотека бере участь у загальнодержавному проекті «Українська бібліотечна енциклопедія» та реалізує власний цифровий регіональний дослідницький проект «Бібліотечна енциклопедія Харківщини», що знайомить з досягненнями Харківської бібліотечної школи.

Серед проектів і акцій ХДНБ як науково-методичного центру для публічних бібліотек України – проект «Школа бібліотечного журналіста», дистанційний курс «Електронна бібліографія», щорічні всеукраїнські науково-практичні семінари «Експертиза цінності документних пам'яток». Також бібліотека, як центр професійного розвитку, допомагає підвищувати медіаграмотність та проводить заняття з арт-терапії.

Щорічно у стінах закладу відбуваються міжнародні, всеукраїнські та регіональні науково-практичні конференції актуальної тематики. Результати наукових розвідок оприлюднюються у «Збірнику наукових праць», у тематичних збірниках, а також під час щорічних «Короленківських читань».

Стратегічний розвиток і партнерство бібліотеки з іншими закладами та організаціями передбачають перетворення її на потужний центр міжбібліотечного інформаційного простору регіону та країни, підґрунтя для якого закладено в діяльності закладу останніх років. Очолюючи Харківське обласне відділення Української бібліотечної асоціації (ХОВ УБА), ХДНБ сприяє вдосконаленню інфраструктури професійних комунікацій регіону: здійснює організаційне забезпечення координації методичної та науково-дослідної роботи книгозбірень – головних методичних центрів Харкова, організаційний супровід діяльності секції методичної та науково-дослідної роботи ХОВ УБА.

Бібліотека є активним учасником всеукраїнського корпоративного проекту «Електронна бібліотека "Культура України"».

З 2007 р. ХДНБ очолює В. Ракитянська – заслужений працівник культури України (1999), кавалер ордена княгині Ольги III ступеня (2012). Вона є фундатором Харківського бібліотечного товариства (1990), головою ХОВ УБА.

Протягом багаторічної історії бібліотеку неодноразово нагороджували урядовими та громадськими відзнаками – Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2011), відзнакою Харківської обласної ради «Слобожанська слава» та ін.

Свідченням наукових і творчих здобутків закладу є нагороди від професійної спільноти та громади. ХДНБ стала переможцем конкурсу на найкращий девіз УБА (2014 та 2015), рейтингу «Визнання народу–2014» (газета «Вечірній Харків») у номінації «Культурно-просвітницька діяльність», 10-го обласного конкурсу якості «Краща продукція Харківщини» у номінації «Роботи або послуги, які виконуються або надаються у побутовій та виробничій сферах» – послуги з інформаційного забезпечення науки, освіти, культури. Проект «Школа бібліотечного журналіста» визнано найкращим у номінації «Найоригінальніша бібліотечна інновація року» в конкурсі «Марафон непересічних бібліотечних ідей–2013» (IREX Україна/Програма «Бібліоміст»).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Багаліївський збірник: академік Д. І. Багалій та бібліотечна справа України : наук. ст. та матеріали. – Харків, 2008. – 84, [152], 72 с.

Бібліотека в історичному просторі трьох епох : до 125-річчя Харків. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка : нариси / [Н. І. Полянська та ін. ; пер. англ. мовою: Г. М. Герасимова, В. А. Долбня, Л. І. Міллер]. – Ювіл. вид. – Харків, 2011. – 240 с.

Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни : доля культур. скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. – Київ, 1997. – Вип. 2. – 102 с.

Від XIX до XXI ст.: трансформація бібліотек у контексті розвитку суспільства : до 125-річчя Харків. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 12–14 жовт. 2011 р. – Харків, 2011. – 368 с.

Збірник наукових праць / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Харків, 1996–2012. – Вип. 1–7.

«Короленківські читання» (1998–2012) : покажч. змісту. – Харків, 2013. – 54 с.

Українське бібліотекознавство в історичному вимірі : до 140-річчя від дня народж. Л. Б. Хавкіної : (за матеріалами міжнар. Наук. читань з нагоди 105 річниці від. бібліотекознавства) / М-во культури України, Держ. закл. «Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка» ; [уклад. О. П. Куніч ; редкол.: В. Д. Ракитянська, І. Я. Лосієвський, В. В. Сєдих]. – Харків : Фоліо, 2012. – 155 с. : іл.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (1886–2011) : кат. вид. Б-ки та публ. про її діяльність. – Харків, 2011. – 485 с.

ЦГАОР УССР. Историческая справка Харьковской государственной научной библиотеки им. В. Г. Короленко Министерства культуры УССР, г. Харьков, 1977. – 7 с. – Машинопис.

«Vivat, crescat, floreat bibliotheca charcoviensis!» = Хай живе, росте, квітне харківська бібліотека! : [збірник] : з нагоди 125-річчя Харків. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад. Н. І. Капустіна]. – Харків : ХДНБ, 2012. – 123 арк. : іл.

Підготовлено Л. Глазуновою, О. Танько,
співробітниками
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка

17 жовтня

Бути поетом і громадянином

До 80-річчя від дня народження І. Драча (1936)

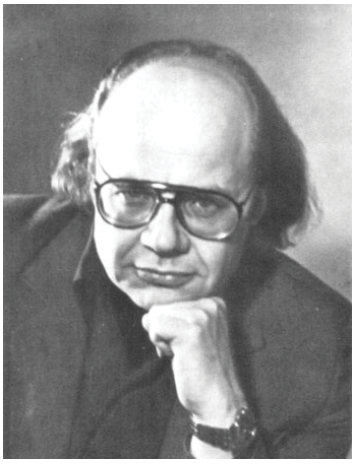

Постать Івана Драча в нашій історії
стоятиме поруч з письменниками,
які були не лише пророками,
а й творителями української державності.
Д. Павличко[1]

Іван Федорович Драч – Герой України, патріарх сучасної української поезії, володар найпочесніших лауреатських звань і нагород.

Творчий шлях митця розпочався в далекі 1960-і рр., коли він, поет-початківець, стрімко ввійшов в українську літературу. Зухвала новаторська поезія молодого Драча з новими образами, символами та дивовижними метафорами була несподіваною і вражала розкутістю та фантазією. Згодом він сказав своє слово не лише в ліро-епічній поезії, а й у публіцистиці, критиці, кінодраматургії, художньому перекладі. Істинний патріот, І. Драч долучився до громадсько-політичної діяльності в боротьбі за національне відродження України, став одним із фундаторів Народного руху України, парламентарієм, головою Конгресу української інтелігенції. Пройшовши великий життєвий і творчий шлях, письменник здобув заслужений авторитет і широке визнання в Україні та за її межами.

Народився Іван Федорович у с. Теліжинці Тетіївського району, що на Київщині, в сім'ї Федора Мефодійовича та Тетяни Мамонтівни Драчів. Теліжинці та його мешканці на довгі роки стали джерелом творчості поета. Згодом іменем рідного села, своєї малої батьківщини, він назвав одну з поетичних книжок – «Теліжинці».

Поетичне сприйняття довколишнього світу було притаманне Іванові змалку, ще зі шкільних років він почав писати вірші. 8 травня 1951 р., коли хлопець навчався в 7 класі, в районній газеті було вперше опубліковано один з них – «Ми за мир».

Любов до літератури посприяла тому, що відразу після закінчення середньої школи в райцентрі Тетіїв юнак почав викладати російську мову та літературу в семирічній школі в сусідньому с. Дзвінячому. Деякий час працював інструктором Тетіївського райкому комсомолу, а з 1955-го по 1958 р. служив в армії.

Після демобілізації Іван вступив на філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Тут він опинився серед талановитої творчої молоді. Був учасником літературної студії, натхненно віршував. Поезії І. Драча з'являлися в університетській стінгазеті. Значним здобутком тієї пори стала поема «Смерть Шевченка» (1961), написана до 100-річчя від дня смерті Кобзаря. І донині цей твір є одним із найкращих творів поетичної Шевченкіани.

У студентські роки І. Драч відзначався сміливими творчими та політичними поглядами, писав вірші, в яких критикував владу, мав зв'язки з дисидентами. Через це в 1961 р. його було виключено з вишу.

Вільнодумного талановитого юнака помітив головний редактор «Літературної газети» («Літературна Україна») П. Загребельний і взяв його на роботу в редакцію.

Як відомо, друга половина 1950-х – початок 1960-х рр. ознаменувалися тимчасовою лібералізацією суспільного життя в СРСР. Саме тоді, в період «відлиги», виникло унікальне мистецьке й громадське явище, назване пізніше шістдесятництвом. Сформувалося воно з молодого покоління творчої та технічної інтелігенції, яке прагнуло демократичних змін у суспільстві та національного самоусвідомлення. Активні молоді люди спричинили справжню революцію в найрізноманітніших сферах мистецького життя України. Їх консолідації сприяв Клуб творчої молоді, учасником якого був й І. Драч. Він та його однодумці –

[1] Павличко Д. На рівні вічних партитур // Драч І. Твори : у 3 т. – Київ, 2010. – Т. 1. – С. 324.

М. Вінграновський, І. Дзюба, В. Коротич, В. Підпалий, Є. Сверстюк, В. Симоненко, Г. Тютюнник, Л. Костенко, Д. Павличко, Б. Олійник, Л. Танюк, І. Жиленко, В. Дрозд та ін., імена яких тоді були новими і незнайомими, тепер є гордістю нації. З легкої руки О. Гончара цю когорту стали називати шістдесятниками.

Проте такий бурхливий вияв українського патріотизму, духовного демократизму, творчої свободи серед молоді був не до вподоби можновладцям, а також деяким діячам традиційного мистецтва й літератури. Справжнє роздратування у них викликав І. Драч. Особливо після його гучного літературного дебюту в «Літературній газеті» 18 липня 1961 р., коли було опубліковано феєричну трагедію-поему «Ніж у сонці». І. Жиленко згадувала про своє перше враження від твору: «Він читав "Ніж у сонці", а я плакала. Як він зумів сказати про все наше, сучасне, наболіле. Як приголомшив!»[1]. Це був твір нового стилістичного звучання. Він спричинив збурення у літературно-мистецькому середовищі і викликав не тільки літературознавчі, а й ідеологічні дискусії. Поета звинувачували в деструктивній естетиці, в тому, що він наслідує футуристів та воскрешає мертві й забуті в 1920-х рр. прийоми формалізму. Йому дорікали за навмисну незрозумілість, затуманеність поетичного мислення. Проте в молодого автора невдовзі з'явилося багато прихильників, які розуміли, що в літературу прийшов поет із непересічними можливостями і великим майбутнім, а його новаторська поема відразу ж посіла своє хрестоматійне місце в історії української літератури XX ст.

Перша книжка поезій І. Драча «Соняшник» (1962) справдила найкращі читацькі сподівання. У дивовижних баладах та етюдах поет захоплено повідав про життєву мудрість земляків, їхні високі моральні цінності. Ці твори давали підставу говорити про нестандартний підхід до зображення життя людей, відкривали емоційний та інтелектуальний діапазон поета. Однією з найхарактерніших ознак творчості молодого митця було поєднання фантастичного і реального.

Центральним твором збірки стала «Балада про соняшник». У ній з великим творчим натхненням автор описав рідну землю, сонце, природу й людей. Дивосвіт цих образів – незвичайний. У піднесено-романтичному дусі І. Драч створив алегоричні образи сонця і соняшника, де сонце – прекрасна поезія, а соняшник – уособлення поета. Він показав, що їх зв'язок взаємний: подібно тому, як соняшник не може існувати без сонця, так і поет не уявляє свого існування без поезії.

Поезіє, сонце моє оранжеве!
Щомиті якийсь хлопчисько
відкриває тебе для себе,
Щоб стати навіки соняшником...

Недарма І. Драча називали «сонцепоклонником». Образ сонця – символ краси мистецтва, краси народного духу – став цікавим і вагомим мистецьким здобутком поета. Протягом багатьох років він використовував улюблену метафору сонця. У подальшому виходили його збірки з таким «сонячними» назвами, як «Сонячний фенікс», «Сонце і слово» (обидві – 1978), «Храм сонця» (1988). Ще на початку свого творчого шляху поет зауважив, що прагне повертати людину до сонця, мистецтва, у казковий Храм Сонця.

Паралельно з поетичною творчістю І. Драч займався кінодраматургією. Кіно ще з дитинства вабило його. Друзі поета – кінорежисери С. Параджанов і М. Вінграновський – загітували його займатися кіно, бо, за їхнім твердженням, світ кіно – це і література, і музика, і філософія, і малярство. В 1962 р. І. Драч вступив на Вищі сценарні курси Держкіно СРСР у Москві і навчався там два роки. Поринувши у привабливий мистецький світ, він мав можливість спілкуватися з цікавими людьми, знайомитися не тільки із кращими здобутками вітчизняного кінематографа, а й переглядати фільми видатних європейських майстрів – Ф. Фелліні, М. Антоніоні, Ж.-Л. Годара. Це було важливим фактором у формуванні широкого мистецького світогляду молодого митця.

Здобувши фах кінодраматурга, І. Драч із 1964 р. працював у сценарній майстерні Київської кіностудії художніх фільмів ім. О. Довженка впродовж десяти років, а потім ще десять років співробітничав з нею. Першою роботою митця в кіно стала картина «Криниця для спраглих», створена за його однойменною кіноповістю. Це історія про невмирущість народного духу. На прикладі життєвої долі однієї людини автор показав долю всієї України, її багатостраждального й водночас талановитого народу. Для кінодраматурга була близькою і важливою тема стрічки про зв'язки людини з рідною землею, про щоденну реальність села, про той світ, який він знав і цінував. Ця картина стала одним із найвищих досягнень українського поетичного кіно. Проте через звинувачення режисера фільму Ю. Іллєнка в ідейних збоченнях її одразу ж було покладено на полицю. Створену в 1965 р. «Криницю для спраглих» уперше показали в листопаді 1987-го.

Наступними фільмами за сценаріями І. Драча були: «Камінний хрест» (1968, за новелами

[1] Жиленко І. Homo feriens : спогади. – Київ, 2011. – С. 89.

В. Стефаника, реж. Л. Осика), «Пропала грамота» (1972, за оповіданням М. Гоголя, реж. Б. Івченко). За кіноповістю митця «Іду до тебе» було створено однойменний фільм про Лесю Українку (1971; реж. М. Мащенко), а за кіноповістю «Київська фантазія на тему дикої троянди-шипшини», присвяченою М. Лисенку, знято стрічку «І в звуках пам'ять відгукнеться» (1987, у співавт. з І. Миколайчуком, реж. Т. Левчук). Перу І. Драча належать сценарії кінофільмів: «Дід лівого крайнього» (1974, реж. Л. Осика), «Вечори на хуторі біля Диканьки» (телефільм, 1983, реж. Ю. Ткаченко), «Мама рідна, любима» (1986, у співавт., реж. М. Мащенко), «Зона» (1988, за однойменною п'єсою М. Куліша, у співавт., реж. М. Мащенко, С. Шахбазян) та ін.

І. Драч завжди працював напружено та багатогранно. Надзвичайно творчо активним був період 1960–1980-х рр. Він писав вірші й сценарії, перекладав іноземну поезію, займався журналістикою, працював у складі редколегій збірників «Поезія» (1968–1987), «Сузір'я» (1980–1988), «Вітрила» (1983–1989), літературно-художнього та громадсько-політичного збірника «Київ» (з 1992), журналів «Вітчизна» (1977–1982) та «Дніпро» (1982–1991); очолював редколегію літературно-мистецького збірника «Гроно» (1985–1989).

У поетичній творчості новим напрямом пошуків митця стала спроба висловити метафізичну глибину людських буднів, проблематичність буття, що знайшло відображення у віршах збірок «Протуберанці серця» (1965) та «Балади буднів» (1967).

Підсумком першого етапу творчості І. Драча, його бурхливого входження в літературу, ствердження оригінального мистецького почерку, відкриття нових проблемно-тематичних обширів стала збірка «Поезії» (1967).

Тож із самого початку, від перших рядків письменник створював власну поетичну культуру, а кожна з перших збірок поета мала коло ключових образів, які творили нову художню «знакову систему» в українській літературі. В поезіях першого періоду творчості яскраво проявилися риси, що визначали стильову палітру митця: буйна метафоричність, свіжість світосприйняття, гіперболізація почуттів, жага опанування здобутків світової культури, космізм і «заземленість», щирість і деякою мірою епатаж.

Наступна збірка поезій «До джерел» (1972) вийшла тільки через п'ять років. У ті роки в гуманітарно-культурному середовищі пройшли репресивні хвилі, що не могло не позначитися на змістовному наповненні збірки. Твори, які ввійшли до неї, містять широку гаму драматичних колізій, духовних перипетій.

Так, я трунар уже п'ятнадцять літ
Бо кожне слово – то лиха обмова...
Гойдається мужицьке тьмище бід
На шибениці страченого слова...
І я спитаю – чом ви мовчите,
Коли я вам підняв таке громов'я
І горе люду, чорне і тверде,
Боров, як борять власне безголов'я?!
.....
Я ж вам гармати слів повиставляв!
Я ж ніс за вас камінного хреста,
Аж захлиналась у сльозах земля!
Так чом же вам заціпило вуста!

(«Мовчанка Стефаника»)

Як результат плідної творчості одна за одною виходили нові книжки І. Драча. Починаючи із середини 1970-х рр. з'явилися такі видання, як: «Корінь і крона» (1974), «Київське небо» (1976), «Сонячний фенікс», «Сонце і слово» (обидва – 1978), «Американський зошит» (1980), «Шабля і хустина» (1981), «Драматичні поеми» (1982), «Київський оберіг» (1983), «Теліжинці» (1985), «Храм сонця» (1988), «Лист до калини» (1990), «Вогонь з попелу» (1995), «Сізіфів меч» (1999), «Крила» (2001), «Анатомія блискавки» (2002), «Противні строфи» (2005), «Берло» (2007), «Наближення» (2008), «Сивим конем» (2011),«Тощо» (2013), кілька видань вибраних творів та ін.

Непросто осягнути всю тематику поетичної творчості майстра, якого завжди хвилювало життя в найрізноманітніших проявах. Поезія для нього – один із головних засобів розкриття громадянської позиції. Основні мотиви лірики І. Драча – патріотизм, любов до Батьківщини, віра у всемогутність науки і техніки, розкриття проблем протиборства світлого і темного начал, космосу і хаосу в бутті людини. Інший аспект його поезії – українська історія та культура, її подвижники. Митець створив галерею поетичних портретів діячів української історії та культури, людей з нелегкою долею, показавши через них життєву силу, щедру вдачу, талановитість свого народу і черпаючи в цьому віру в його історичне буття. Ці глибокі образи представлено у збірках: «До джерел» (1972), «Київське небо» (1976), «Сонячний фенікс» (1978), «Шабля і хустина» (1981), «Київський оберіг» (1983) та ін.

Важливе місце у творчості І. Драча посіла екологічна тема («Самотня ластівка», «Чорнобильська мадонна» та ін.). Поема «Чорнобильська мадонна» (1988) з'явилася після Чорнобильської трагедії. Цей твір – осмислення її суспільно-політичних передумов та наслідків, морального рахунку до суспільства, до всього людства.

У творах митця від самого початку звучать одвічні роздуми про призначення поета і поезії, про

талант і компроміс, неповторність і суверенність мистецького світобачення, про творчість як самоспалення й відродження з попелу («Сонячний етюд», «Перо», «Крила», «Балада творчості», «Десь на дні моїх ночей...», «Саркастичне», «Ідея фікс», «Триптих до слова», «Кредо» та ін.). Символіко-психологічним розкриттям мук і радощів творчості є вірш «Чому ти, серце, все болиш частіш?..», в якому відбиваються погляди автора на завдання художньої літератури.

Якої б теми не торкався поет, завдяки багатющій мовній палітрі він у своїх творах і елегійно ніжний, і душевно чутливий до жінки, природи, Всесвіту, і трагічно розпачливий, публіцистично обурений, іронічний та саркастичний, сповідально-самокритичний і водночас усамітнений.

Активний учасник і організатор сучасного літературного процесу, І. Драч зацікавлено й гаряче відгукується на нього численними узагальнюючими та аналітичними статтями. Він – талановитий літературний критик, який дотримується думки, що за творами письменника можна простежити основну лінію розвитку його творчого духу. Івану Федоровичу притаманні масштабність бачення художнього життя і вагомість естетичних критеріїв, ерудиція, вимогливий смак, проникливість і гострота характеристик. Він глибоко інтерпретує класичну спадщину. Літературно-критичні статті та есе І. Драча найкраще репрезентовано у збірнику «Духовний меч» (1983). Ця книга – визначне явище української есеїстки, яка дає уявлення про погляди автора на природу художньої творчості, основоположні «точки опори» світоглядних засад письменника, без яких він не може співвідносити себе зі світом.

Численні публіцистичні виступи, статті, доповіді, інтерв'ю І. Драча зібрано у книзі «Від форуму до форуму» (2006). У публіцистиці розкрито шкалу цінностей письменника, його досвід, спостереження, ілюзії, розчарування й надії.

Чільне місце у творчій діяльності митця займає перекладацька праця, яка збагачує українську літературу перлинами чужомовної поезії. Вона охоплює широке коло найвизначніших майстрів класичної та сучасної світової поезії.

У 1987 р. І. Драч очолив Київську організацію Спілки письменників України. Іван Федорович був глибоко переконаний у тому, що спілка має бути центром духовного життя України, і всіляко сприяв цьому. Невипадково українські письменники активно влилися в новий етап боротьби за національне відродження. І. Драч став одним із організаторів Народного руху України за перебудову, а в 1989 р. – його першим головою.

У 1990-і рр. Іван Федорович опинився у центрі демократичних державотворчих процесів. Народний депутат України (з 1990 р.) кількох скликань, у 1991-му він також був головою ради товариства «Україна – Світ», у 1992-му – головою Української всесвітньої координаційної ради, а з листопада 1995-го – головою президії Конгресу української інтелігенції.

Відійшовши від політичної діяльності, І. Драч продовжує займатися громадською діяльністю та літературною працею. Він залишається вірним своєму прагненню бути в невпинному розвитку, в невгамовному шуканні нової якості, постійному самоствердженні на вищому рівні. Як і в юності, поет ламає всі усталені канони. Його енергія самотворення невичерпна, а поетичне дихання сьогодні таке ж, як і в дебютні 1960-і рр. Іван Федорович був і є надзвичайно чутливий до викликів своєї доби. Злети й гіркий досвід політики, надії та розчарування, незмінне бажання творити свідомих українців із «хохлів та малоросів» – усе карбується у строфах. І. Драч і як поет, і як громадянин надто багато сил та почуттів доклав на вимощення дороги до омріяного Храму Незалежності й не може байдуже ставитися до подій, що відбуваються в державі. В його поезіях останніх років відчувається напружений драматизм особистісного звіряння орієнтирів громадянської й політичної активності. Сповнені переживань і обурень, його вірші іронічні й саркастичні, іноді сварливі до нестримної люті. І це не просто протести-розвінчання зла, брехні, фальші, політичної мімікрії – це ще й спроби вберегти наш світ від скверни, очужіння духу, аморальності.

Жалити буду бездонно:
Чи з жовтим воно голубе?
А чи криваво-червоне? –
Кривавити буду себе...
(«Осанна кропиві»)

Свідченням активної життєвої й творчої позиції І. Драча є його нова збірка «SатирикоN. PRO і CONTRA» (2015), до якої ввійшли вірші з циклів «Самоідентифікація», «Коли своє волить сваволя», «SатирикоN», в котрих поет чуйно вловив найтонші вібрації сучасності.

Роздумуючи про свій життєвий шлях, Іван Федорович відверто зауважив: «Я намагався жити усіма своїми гранями, які в мене є, жити так, як мені живеться, жити повнокровно, по-людськи вільно. Бути вільним у своєму житті настільки, наскільки мені давала можливість вільно жити епоха. Інколи я її проломлював, піднімався в це небо і проломлював його, іноді прогинався під тягарем цієї епохи, але я намагався весь час бути!» [1].

[1] Драч І. Вибрані твори : у 3 т. – Київ, 2010. – Т. 3. – С. 537.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні видання творів І. Драча

Твори : у 3 т. / І. Драч ; ред. Е. Патола. – Київ : Фенікс, 2010 – Т. 1–3.

Вибрані твори : в 2 т. / І. Драч ; передм. Л. Новиченка. – Київ : Дніпро, 1986. – Т. 1–2.

Анатомія блискавки : вибр. твори / І. Драч ; упоряд., комент. та прим. В. О. Брюґґена ; передм. М. Г. Жулинського. – Харків : Фоліо, 2002. – 509 с. – (Українська література XX століття). – ISBN 966-03-1858-8.

Балади буднів / І. Драч. – Київ : Рад. письменник, 1967. – 152 с.

Берло : кн. поезій / І. Драч ; передм. І. М. Дзюби. – Київ : Грамота, 2007. – 912 с. : портр. – ISBN 978-966-349-019-9.

Від форуму до форуму : [матеріали доп., виступів, ст. та інтерв'ю] / авт. текстів та упоряд. І. Драч ; авт. передм. В. Ковтун. – Київ : Форум творчої молоді України, 2006. – 271 с. : іл. – ISBN 966-359-115-3.

Вогонь з попелу : поезії : (з шістдесятих – у дев'яності) / І. Драч. – Київ : Рада, 1995. – 119 с. – ISBN 5-7707-7336-7.

Григорій Сковорода : біогр. повість / І. Ф. Драч, С. Б. Кримський, М. В. Попович ; під заг. ред. В. М. Нічик. – Київ : Молодь, 1984. – 214 с. : іл. – (Серія біографічних творів «Уславлені імена» ; вип. 60).

До джерел : вірші, поеми, пер. / І. Драч. – Київ : Дніпро, 1972. – 304 с. : іл., портр.

Драматичні поеми : Дума про вчителя ; Соловейко-Сольвейг ; Зоря і смерть Пабло Неруди / І. Драч. – Київ : Дніпро, 1982. – 284 с. : портр.

Духовний меч : літ-критич. ст. та есе / І. Драч. – Київ : Рад. письменник, 1983. – 351 с. : портр.

Знак неба / І. Драч // Дзвін. – 2015. – № 6. – С. 2–10.

Київське небо : поезії / І. Драч. – Київ : Молодь, 1976. – 144 с.

Київський оберіг : триптих / І. Драч. – Київ : Молодь, 1983. – 230 с. : іл.

Корінь і крона : поезії / І. Драч. – Київ : Рад. письменник, 1974. – 112 с.

Крила : поезії / І. Драч. – Харків. : Фоліо, 2001. – 75 с. : портр. – (Українська поезія XX століття). – ISBN 966-03-16-09-7.

Криниця для спраглих : кіносцен., вірші, інтерв'ю та ст. на тему кіно / І. Драч ; упоряд., прим., комент., фільмогр. та післямова С. В. Тримбача. – Київ : Мистецтво, 2010. – 479 с. : іл. – ISBN 978-966-577-064-0.

Лист до калини : поезії, поеми : для ст. шк. віку / І. Драч ; передм. Д. В. Павличка. – Київ : Веселка, 1990. – 286 с. : іл. – ISBN 5-301-00484-0.

Наближення : поет. пер. й статті / І. Драч ; упоряд., вступ. ст. і комент. В. Брюґґена. – Харків : Фоліо, 2008. – 380 с. – ISBN 978-966-03-4584-3.

Поеми / І. Драч ; передм. М. Жулинського ; упоряд., післямова А. Ткаченка. – Київ : Генеза, 2006. – 511 с. : іл. – ISBN 966-504-524-5.

Політика : ст., доп., виступи, інтерв'ю / І. Драч ; ред., упоряд. А. Зінченко. – Київ : [Кн. друк. наук. кн.], 1997. – 389 с. : 8 арк. фотоіл. – ISBN 5-87274-327-0.

Противні строфи : [поезії] / І. Драч. – Київ : Просвіта, 2005. – 316 с. : іл. – ISBN 966-8547-46-2.

Протуберанці серця : поезії / І. Драч. – Київ : Молодь, 1965. – 143 с.

СатирикоN. PRO і CONTRA / І. Драч. – Харків : Фоліо, 2015. – 185 с. – (Сафарі).

Сивим конем : поезії / І. Драч. – Харків : Фоліо, 2011. – 187 с. : іл. – (Сафарі). – ISBN 978-966-03-5709-9.

Сізіфів меч : вірші дев'яностих / І. Драч. – Київ. : Укр. письменник, 1999. – 95 с. : портр.

Сонце і слово : поезії / І. Драч. – Київ : Дніпро, 1978. – 367 с. : портр.

Сонце моє : поезії / І. Драч ; [упоряд. Є. Пшеничного]. – Дрогобич : Коло, 2010. – 194 с. – (Сто поезій). – ISBN 978-966-7996-82-6.

Сонячний фенікс : вірші, драм. поема / І. Драч. – Київ : Молодь, 1978. – 160 с. : портр.

Соняшник : поезії / І. Драч ; передм. Л. Новиченка. – Київ : Держлітвидав України, 1962. – 139 с.

Теліжинці : поезії / І. Драч ; ред. В. О. Осадчий. – Київ : Рад. письменник, 1985. – 200 с. : іл.

Тощо : поезії / І. Драч. – Харків : Фоліо, 2013. – 128 с. – ISBN 978-966-03-65-74-2.

Шабля і хустина : вірші / І. Драч. – Київ : Рад. письменник, 1981. – 159 с. : іл.

***

Незважаючи на помилки...: Іван Драч : Найголовніше наше досягнення – це відтворення Української незалежної держави : [інтерв'ю] / І. Драч ; інтерв'ю взяв І. Капсамун // День. – 2009. – 9 верес. – С. 4 : портр.

Осінні яблука від Івана Драча : розмова з Героєм України... про літ сьогодення / І. Драч ; вів розмову М. Славінський // Віче. – 2014. – № 21. – С. 62–64.

Классик украинской поэзии Иван Драч: «Я бы нашего министра информации Стеця на российского телеведущего Кушанашвили поменял» : [интервью интернет-изданию «Гордон»] / И. Драч ; беседу вела Е. Посканная // Бульвар Гордона. – 2015. – № 43. – С. 4–5.

«Я людина, яка шукає і шукатиме до кінця своїх днів» : проект «REC візити» : [інтерв'ю] / І. Драч ; записала Т. Терен // Березіль. – 2015. – № 3/6. – С. 2–25.

Про І. Драча

Брюґґен В. Література і час / В. Брюґґен // Драч І. Твори : у 3 т. – Київ, 2010. – Т. 3. – С. 4–16.

Горинь Б. Іван Драч шістдесятих років // Горинь Б. Не тільки про себе : роман-колаж : у 3 кн. Кн. 2 (1965–1985). – Київ, 2008. – С. 587–607.

Дзюба І. «Народжуйте себе, допоки світу...» / І. Дзюба // Драч І. Берло : кн. поезій. – Київ, 2007. – С. 5–26.

Жиленко І. Homo feriens : спогади / І. Жиленко. – Київ : Смолоскип, 2011. – 815 с. – Про І. Драча: Імен. покажч., с. 801. – ISBN 978-966-2164-45-9.

Жулинський. М. Осінній Драч з вогненним жалом весняної кропиви / М. Жулинський // Драч І. Твори : у 3 т. – Київ, 2010. – Т. 3. – С. 530–539.

Загребельний М. П. Іван Драч / М. П. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2014. – 121 с. – (Знамениті українці).

Павличко Д. На рівні вічних партитур / Д. Павличко // Драч І. Твори : у 3 т. – Київ, 2010. – Т. 1. – С. 319–324.

Ткаченко А. Іван Драч – поет, кінодраматург, політик / А. Ткаченко. – Київ : Бібліотека українця, 2000. – 199 с. : іл. – ISBN 966-7419-53-3.

Драч Іван Федорович // Шевченківські лауреати, 1962–2001 : енциклопед. довід. / авт.-упоряд. М. Г. Лабінський ; вступ. сл. І. М. Дзюби. – Київ, 2001. – С. 150–154.

* * *

Іван Драч. Література. Кінематограф. Політика : біобібліогр. покажч. / Нац. парлам. б-ка України ; упоряд.: Г. В. Волянська, Л. А. Кухар ; авт. нарису Л. Б. Тарнашинська. – Київ : Основа, 2011. – 532 с. : іл. – (Шістдесятництво: профілі на тлі покоління ; вип. 14). – ISBN 978-966-2044-57-7.

Ілюстрації

[Портрети І. Драча, виконані А. Горською, В. Зарецьким, Г. Якутовичем, О. Заливахою, Т. Лящуком, О. Синьком та фот. різних років життя] // Іван Драч. Література. Кінематограф. Політика. – Київ, 2011. – Вклейки в кінці кн.

[І. Ф. Драч : добірка фот. різних років] // Рух опору в Україні, 1960–1990 : енциклопед. довід. / Музей-архів, Документац. центр укр. Самвидаву при вид-ві «Смолоскип» ; голов. ред. О. Зінкевич. – Київ, 2010. – Вклейки між с. 96–97.

Підготовлено С. Савченко

Листопад

Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
	1	2	3	4	5	6
7	8	9	10	11	12	13
14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27
28	29	30				

В листопаді зима на заграді.
Хто в листопаді не мерзне,
тому й коло йордану біда нічого не зробить.

В осіннім саду

1.

Ти виростала, квітла й наливалась,
І втілилась – в медвяний виноград
Та яблука. Мов положниця, сад
Зітхає втомлено. І гасне літній галас.

І лагодою сяє стиглий лад,
І спогад золотіє, як кохалась
У бурях квітня, в ворожбі Купала...
Ось – дні плодів. А завтра – Листопад.

2.

Безверхе боєвисько, де мечі
Потяли даль. Все стоптане і голе.
Широкоперсий вітер лиш дзичить
І мчить козацьке перекотиполе.

Зачепить? Вкорениться? Проросте?
Мовчить, мовчить важке безоке небо.
Чи проковтне страшним безкраєм – степ,
Чи дикий чвал той перейме – Мазепа?

Є. Маланюк[1]

[1] Маланюк Є. В осіннім саду // Остання весна : поезії / Є. Маланюк. – Нью-Йорк, 1959. – С. 17.

1

380 років від дня народження **Нікола Буало** [Буало-Депрео (1636–1711)], французького поета, критика

140 років від дня народження **Олександра Костянтиновича Козловського** (1876–1898), українського поета

130 років від дня народження **Германа Броха** (1886–1951), австрійського письменника

110 років від дня народження **Дмитра Павловича Овчаренка** (1906–1976), українського театрального художника

2

130 років від дня народження **Євгена Олексійовича Космінського** (1886–1959), російського історика

125 років від дня народження **Олександра Івановича Маркуша** (1891–1971), українського письменника, фольклориста, педагога

110 років від дня народження **Лукіно Вісконті** (1906–1976), італійського режисера, сценариста

3

День інженерних військ

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1399/99 від 27.10.1999 р.

День ракетних військ і артилерії

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1215/97 від 31.10.1997 р.

80 років від дня народження **Юрія Михайловича Єрмольєва** (1936), українського математика

4

День Казанської ікони Божої Матері

День залізничника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 257/93-рп від 15.07.1993 р.

70 років від часу набуття чинності (1946) **Статуту ЮНЕСКО** (Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури)

140 років від дня народження **Миколи Миколайовича Дурново** (1876–1937), російського вченого-славіста, педагога

125 років від дня народження **Андрія Овер'яновича Василенка** (1891[1]–1963), українського вченого в галузі машинобудування та сільськогосподарської техніки

100 років від дня народження **Юрія Олександровича Вєтрова** (1916–1983), українського вченого в галузі будівництва і архітектури

5

110 років від дня народження **Льва Давидовича Муравіна** (1906–1974), українського скульптора

90 років від дня народження **Олександра Павловича Кобера** (1926–1942), учасника партизанського руху в Україні під час німецько-радянської війни

80 років від дня народження **Віктора Львовича Клина** (1936–2006), українського піаніста, композитора, музикознавця, педагога

6

Міжнародний день запобігання експлуатації навколишнього середовища під час війни та збройних конфліктів

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/56/4

День працівника соціальної сфери

Відзначається щорічно в першу неділю листопада відповідно до Указу Президента України № 374/99 від 13.04.1999 р.

---

[1] Дату народження подано за УРЕ, *Encyclopedia of Ukraine*. За іншими даними народився 11.05.1891 р.

90 років від дня народження **Михайла Даниловича Клименка** (1926–1998), українського поета

7

140 років від дня народження **Костянтина Костянтиновича Пігрова** (1876–1962), українського хорового диригента, педагога

130 років від дня народження **Марка Олександровича Алданова** [справж. – Ландау (1886–1957)], російського письменника

110 років від дня народження **Ганни Іллівни Ніколенко** (1906–1984), української актриси

90 років від дня народження **Павла Микитовича Кравченка** (1926), українського диригента, педагога

90 років від дня народження **Дмитра Івановича Меденція** (1926), українського перекладача

80 *років від дня народження* **Миколи Степановича Вінграновського** *(1936–2004), українського поета, кінорежисера, кіноактора*

80 *років від дня народження* **Тетяни Миколаївни Голембієвської** *(1936), українського живописця, педагога*

8

360 років від дня народження **Едмунда Галлея** [Галлі (1656–1742)], англійського астронома, геофізика

150 *років від дня народження* **Євгена Костянтиновича Тимченка** *(1866–1948), українського мовознавця*

125 років від дня народження **Олеся Досвітнього** [справж. – Олександр Федорович Скрипаль (1891–1934)], українського письменника, літературознавця

100 років від дня народження **Лідії Борисівни Архимович** (1916–1990), українського музикознавця

80 років від дня народження **Надії Олексіївни Світличної** (1936–2006), української правозахисниці, публіциста, мемуариста, журналіста

9

День преподобного Нестора Літописця

День української писемності та мови

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1241/97 від 06.11.1997 р.

Всеукраїнський день працівників культури та майстрів народного мистецтва

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1209/2011 від 30.12.2011 р.

40 років від часу заснування (1976) в Україні першої легальної правозахисної організації – **Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод** (Українська гельсінкська група; УГГ)

130 років від дня народження **Софії Володимирівни Короленко** (1886–1957), російського та українського громадського діяча

125 років від дня народження **Федора** (Теодора-Ріхарда) **Людвіговича Ернста** (1891[1]–1942), українського історика, мистецтвознавця, музеєзнавця

110 років від дня народження **Ярослава Борисовича Лопатинського** (1906–1981), українського математика

100 років від дня народження **Леоніда Петровича Бразова** [справж. – Безобразов (1916–1997)], українського письменника

80 років від дня народження **Михайла Нехемійовича Таля** (1936–1992), латвійського шахіста, гросмейстера

10

120 років від дня народження **Клавдії Ізидорівни Бобикевич-Сори** (1896[2]–1971), української письменниці, громадсько-культурного діяча

---

[1] Дату народження подано за ЕСУ, ЕІУ. За іншими даними народився 23.11.1891 р., помер у 1949 р.

[2] Дату народження подано за УЛЕ. За іншими даними народилася 19.11.1896 р.

110 років від дня народження **Володимира Лібовицького** (1906–1984), чеського балетмейстера, актора, режисера, хореографа

110 років від дня народження **Тетяни Петрівни Токарської** (1906–1984), української актриси, режисера

110 років від дня народження **Владислава Павловича Фадеїчева** (1906[1]–1987), українського архітектора

11

150 років від дня народження **Антуана Мейє** (1866–1936), французького мовознавця

130 років від дня народження **Арнольда Едмундовича Кристера** [Арнольд-Едуард Германович-Едмундович (1886–1937)], українського правознавця, педагога

90 років від дня народження **Олексія** (Леоніда) **Івановича Губіна** (1926–1995), українського письменника, журналіста

75 років від дня народження **Леоніда Миколайовича Талалая** (1941–2012), українського поета

12

150 років від дня народження **Сунь Ятсена** (1866–1925), китайського державного та політичного діяча, лікаря

120 років від дня народження **Миколи Григоровича Бруєвича** (1896–1987), російського вченого в галузі машинознавства

90 років від дня народження **Володимира Сергійовича Куткіна** (1926–2003), українського графіка

80 років від дня народження **Миколи Федоровича Сингаївського** (1936–2013) українського поета, публіциста, перекладача

13

Міжнародний день сліпих

Відзначається щорічно відповідно до рішення ВООЗ

180 років від дня народження **Єлпідіфора Васильовича Барсова** (1836–1917), російського фольклориста, літературознавця

160 років від дня народження **Михайла Олександровича Ільїнського** (1856–1941), російського хіміка-органіка, технолога

120 років від дня народження **Доміана Івановича Козачківського** (1896–1967), українського актора, режисера

110 років від дня народження **Турборг Еуд Недреос** (1906–1987), норвезької письменниці

14

Всесвітній день боротьби із захворюванням на діабет

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/61/225

130 років від дня народження **Анемподиста Івановича Сафронова** (1886–1935), якутського поета, драматурга, прозаїка, літературного критика, перекладача, журналіста, громадського діяча

90 років від дня народження **Юрія Миколайовича Лєкова** (1926–2008), українського режисера

15

170 років від дня народження **Дмитра Івановича Вінцковського** (1846–1917), українського письменника, педагога

150 років від дня народження **Олександри Олександрівни Яблочкіної** (1866–1964), російської актриси

100 років від дня народження **Мікулаша Неврлого** (1916–?), українського, чеського та словацького літературознавця, критика, бібліографа

90 років від дня народження **Ніни Миронівни Новоселицької** (1926–2014), українського театрознавця, театрального критика, радіожурналіста

---

[1] Дату народження подано за *Encyclopedia of Ukraine*. За іншими даними народився 23.11.1906 р.

90 років від дня народження **Віктора Васильовича Шаталіна** (1926–2003), українського живописця

16

Міжнародний день толерантності

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/51/95

День працівників радіо, телебачення та зв'язку

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 667/94 від 11.11.1994 р.

170 років від дня народження **Миколи Львовича Скадовського** (1846–1892), українського живописця

130 років від дня народження **Богдана Івановича Вахнянина** (1886–1940), українського композитора, піаніста, диригента, педагога

80 *років від дня народження* **Ігоря Євдокимовича Турчина** *(1936–1993), українського спортивного діяча, тренера*

17

День студента

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 659/99 від 16.06.1999 р.

120 років від дня народження **Льва Семеновича Виготського** (1896–1934), російського психолога

120 років від дня народження **Григорія Осиповича Винокура** (1896–1947), російського мовознавця, літературознавця

110 років від дня народження **Дашдоржійна Нацагдоржа** (1906–1937), монгольського письменника, поета, громадського діяча

100 років від дня народження **Бориса Михайловича Чинкіна** (1916–1977), українського та російського актора

90 років від дня народження **Олега Горникевича** (1926[1]), українського біохіміка, фармаколога

90 років від дня народження **Олександра Ісаковича Литвинова** (1926[2]), українського диригента, педагога

18

230 років від дня народження **Карла Марії фон Вебера** (1786[3]–1826), німецького композитора, диригента, піаніста

130 років від дня народження **Софії Юліанівни Альбіновської-Мінкевич** (1886–1972), українського та польського живописця, графіка

120 років від дня народження **Олександри Василівни Смирнової-Іскандер** (1896–?), українського та російського режисера театру і кіно, педагога

110 років від дня народження **Клауса Манна** (1906–1949), німецького письменника

110 років від дня народження **Джорджа Уолда** (1906–1997), американського біолога, біохіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі фізіології і медицини (1967)

100 років від дня народження **Олександра Григоровича Максименка** (1916–2011), українського живописця

19

День працівників гідрометеорологічної служби

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента № 208/2003 від 11.03.2003 р.

День скловиробника

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1417/2003 від 09.12.2003 р.

20

Всесвітній день дитини

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/836(IX)

---

[1] Дату народження подано за ЕСУ, *Enciclopedia of Ukraine*. За іншими даними народився в 1927 р.

[2] Дату народження подано за біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними народився в 1927 р.

[3] За іншими даними народився 19.11.1786 р.

День працівників сільського господарства

Відзначається щорічно у третю неділю листопада відповідно до Указу Президента України № 428/93 від 07.10.1993 р.

130 років від дня народження **Теодора Якимовича Вацика** (1886–1968), українського живописця

125 років від дня народження **Ізраїля Йосиповича Агола** (1891–1937), українського генетика, філософа

120 років від дня народження **Михайла Івановича Вериківського** (1896–1962), українського композитора, диригента, фольклориста, музично-громадського діяча

120 років від дня народження **Нікола** (Ніколоза) **Йосифовича Міцишвілі** [справж. – Сірбіладзе (1896–1937)], грузинського письменника, перекладача

100 років від дня народження **Михайла Олександровича Дудіна** (1916–1993), російського поета

21

Собор Архістратига Михаїла

Всесвітній день телебачення

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/51/205

125 років від дня народження **Теодора Микитовича Гуменюка** (1891–1978), українського правника, громадського діяча, публіциста

110 років від дня народження **Віктора Филимоновича Копитова** (1906–1990), українського вченого в галузі металургії і теплотехніки

22

110 років від дня народження **Миколи Олександровича Хрусталенка** (1906–1984), українського живописця

23

520 років від дня народження **Клемана Маро** (1496–1544), французького поета

140 років від дня народження **Степана Юхимовича Гаєвського** [чернече ім'я – Сильвестр (1876–1975)], українського літературознавця, церковного діяча

130 років від дня народження **Михайла Ломацького** (1886–1968), українського письменника, педагога, етнографа, літературознавця

120 років від дня народження **Віктора Степановича Косенка** (1896[1]–1938), українського композитора, піаніста, педагога

110 років від дня народження **Бетті Альвер** (1906–1989), естонської письменниці

110 років від дня народження **Миколи Олексійовича Соколова** (1906–1981), російського актора, режисера

100 років від дня народження **Тадеуша Голуя** (1916–1985), польського письменника

24

210 років від дня народження **Олекси** (Олексія) **Петровича Стороженка** (1806[2]–1874), українського письменника, етнографа, драматурга

190 років від дня народження **Карло Коллоді** [справж. – Лоренціні (1826–1890)], італійського письменника, журналіста

140 років від дня народження **Зіновія Степановича Голов'янка** (1876–1953), українського лісівника, ентомолога

25

Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/134

160 років від дня народження **Сергія Івановича Танєєва** (1856–1915), російського композитора, піаніста, педагога

150 років від дня народження **Франьо Бучара** (1866–1946), хорватського критика, літературознавця

---

[1] Дату народження подано за УРЕ, УРЕС, сайтом Національної спілки композиторів України. За іншими даними народився 24.11.1896 р.

[2] Рік народження подано за ЕІУ. За іншими даними народився в 1805 р.

90 років від дня народження **Михайла Васильовича Машкіна** (1926–1971), українського композитора

26

Святителя Іоанна Золотоустого

День пам'яті жертв голодоморів

Відзначається щорічно в четверту суботу листопада відповідно до Указу Президента № 1310/98 від 26.11.1998 р.

120 років від часу заснування в Чернігові (1896) **Чернігівського обласного історичного музею імені В. В. Тарновського** (на той час Музей українських старожитностей В. В. Тарновського)

210 років від дня народження **Пилипа Семеновича Морачевського** (1806–1879), українського поета, перекладача

140 років від дня народження **Віктора Йосиповича Курмановича** (1876[1]–1945), українського військового діяча

130 років від дня народження **Михайла Михайловича Годліна** (1886–1973), українського ґрунтознавця

120 років від дня народження **Григорія Івановича Коляди** (1896–1977), українського книгознавця, педагога

120 років від дня народження **Миколи Миколайовича Сиротиніна** (1896–1977), українського патофізіолога

75 років від дня народження **Євгена Ґратовича** (1941), українського скрипаля, педагога (США)

27

140 років від дня народження **Івана Герасимовича** (1876–1942), українського освітнього та громадського діяча, редактора

110 років від дня народження **Ріти Бумі-Папи** (1906–1984), грецької поетеси, перекладача

110 років від дня народження **Сулеймана Рустама** [справж. – Рустам-заде Сулейман Алі-Аббас-огли (1906–1989)], азербайджанського письменника, громадського діяча

80 років від дня народження **Едуарда Ліокумовича Плучика** (1936), українського кінооператора

28

140 років від дня народження **Франтішека Главачека** (1876–1974), чеського публіциста, перекладача, журналіста, громадсько-політичного діяча

120 років від дня народження **Юзефа** (Йосипа) **Германовича Кофлера** (1896–1943), польського та українського композитора, музикознавця, педагога

110 років від дня народження **Дмитра Сергійовича Лихачова** (1906–1999), російського літературознавця, історика культури

29

140 років від дня народження **Григорія Васильовича Маринича** (1876–1961), українського актора

120 років від дня народження **Кая Ульріка Ліндерстрема-Ланга** (1896–1959), датського біохіміка

110 років від дня народження **Романа Лазаровича Кармена** (1906–1978), російського режисера, оператора, журналіста, сценариста

30

140 років від дня народження **Теодора Едуардовича Залькална** [Залькалнса (1876–1972)], латиського скульптора

130 років від дня народження **Володимира Івановича Кузьмовича** (1886–1943?), українського громадсько-політичного діяча, педагога, журналіста

90 років від дня народження **Людмили Іванівни Сатосової** (1926–2008), української та російської актриси

90 років від дня народження **Ендрю Віктора Шаллі** (1926), американського медика, лауреата Нобелівської премії в галузі фізіології і медицини (1977)

---

[1] Дату народження подано за *Enciclopedia of Ukraine*. За іншими даними народився 26.02.1876 р.

7 листопада

Він гранив слово, як ніхто

До 80-річчя від дня народження М. Вінграновського (1936–2004)

…Тільки щодо нього (серед нас, поетів)
у мене немає жодного сумніву, що він геній.
І. Жиленко[1]

Божим даром для української літератури вважають Миколу Степановича Вінграновського – поета, прозаїка, кінематографіста. Його могутнє обдарування найяскравіше проявилось у поезії, яка була співзвучна своєму часові і в якій відбився індивідуальний новаторський досвід майстра. У творах М. Вінграновського поєдналися героїчна етика рідного народу, рідкісне відчуття прекрасного, енергія безсмертних образів.

Народився митець у м. Первомайську, що на Миколаївщині, в селянській родині. На його дитячу долю випали тяжкі часи воєнного лихоліття. Період німецько-румунської окупації родина Вінграновських пережила в с. Кумарі, де батьки майбутнього поета – Степан Миколайович та Зінаїда Олексіївна – мешкали раніше. Там малий Микола в 1943 р. розпочав навчання, а середню школу закінчив у Первомайську, куди Вінграновські знову приїхали після повернення батька з фронту.

Юний Микола хотів стати артистом. Щоб здійснити свою мрію, в 1955 р. вступив до Київського інституту театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого. Спочатку навчався на акторському відділі, а незабаром йому запропонували відвідувати також заняття з режисури.

В інституті відбулася доленосна зустріч юнака з видатним українським кінорежисером О. Довженком, який на той час викладав у Всесоюзному державному інституті кінематографії в Москві. Олександра Петровича талановитий студент зацікавив своєю енергією в кожному русі, жесті, поетичному слові, чудовими зовнішніми даними, і він забрав Миколу до Москви, на свій курс. М. Вінграновському пощастило навчатися з плеядою талановитої молоді, з якої виросли визначні майстри кінематографа – Л. Шепітько, О. Іоселіані, О. Мітта, Г. Шенгелая, Р. Сергієнко та ін. Але для О. Довженка улюбленим учнем був саме М. Вінграновський. Олександр Петрович не випускав Миколу з поля зору, читав його вірші, підтримував матеріально, дбав про його духовне зростання. Їх обох – учня і вчителя – об'єднувала палка любов до України. М. Вінграновський вважав О. Довженка духовним батьком: висока мистецька школа, неповторний «довженківський дух», патріотизм, розмах думки, прагнення осягати глибину речей справили на юнака величезний вплив. Утім, спілкуватися їм довелося лише рік: у 1956 р. Олександра Петровича не стало.

О. Довженко мріяв про те, щоб у його майбутньому фільмі «Повість полум'яних літ» Микола зіграв роль Івана Орлюка. Цю стрічку з Вінграновським у головній ролі в 1960 р., після смерті Олександра Петровича, зняла його дружина – актриса й режисер Ю. Солнцева. Картина мала надзвичайний успіх, отримала престижні нагороди на міжнародних кінофестивалях у Каннах, Лондоні та Лос-Анджелесі. Студент ВДІКу М. Вінграновський став справжньою кінозіркою.

Перебуваючи в Москві, Микола у своєму щоденнику записав: «Усе докладу до того, аби виправдати довіру Олександра Петровича». А далі: «Я щасливий... Але чому мене тягне в рідну кохану Україну? Саме тут я зрозумів, що люблю її понад усе на світі. Україно, моя Україно, хороша ти, поетична моя Україно, спасибі за те, що частину цієї поезії дала і мені. Я буду завжди з тобою, цілувати буду тебе, плекати, оспівувати...». Своєї обітниці М. Вінграновський дотримався: найпроникливіші рядки його поезії сповнені любові до Батьківщини.

У 1961 р. Микола, закінчивши інститут та отримавши диплом режисера кіно, повернувся в Україну. Розпочалася його творча робота як ре-

[1] Жиленко І. Homo feriens : спогади. – Київ, 2011. – С. 646.

жисера, актора, кіносценариста на Київській кіностудії художніх фільмів ім. О. Довженка.

Упродовж своєї кінематографічної кар'єри митець, крім «Повісті полум'яних літ», зіграв у таких фільмах, як «Берег надії» (1967, роль Вацлава Куньки), «Сейм виходить з берегів» (1969, роль Дончака), «Дума про Британку» (1970, роль Несвятипаски). Його режисерськими роботами стали художні фільми «Ескадра повертає на захід (1966, у співавт. з М. Білинським), «Берег надії» (1967), «Дума про Британку» (1970), «Тихі береги» (1973), «Климко» (1984). М. Вінграновський зняв низку документальних фільмів: «Голубі сестри людей» (1966), «Слово про Андрія Малишка», «Щоденник О. П. Довженка» (1989, у співавт. з Л. Осикою), «О. П. Довженко. Щоденник 1941–1945» (1993), та стрічки, створені за власною книгою «Чотирнадцять столиць України. Короткі нариси з її історії». В доробку майстра є також кілька кіносценаріїв («Світ без війни», «Первінка», «Сіроманець»).

Працюючи в кіно, М. Вінграновський ні на мить не полишав поезії, яка була головною в усій його творчій діяльності і в якій повною мірою розкрився його талант.

Перші вірші молодого поета почали з'являтися друком у середині 1950-х рр., а широка відомість прийшла до нього після публікації 7 квітня 1961 р. у «Літературній газеті» добірки з тринадцяти віршів під назвою «З книги першої, ще не виданої». Ці твори засвідчили, що в українську літературу прийшов не просто поет, а непересічний майстер, здатний наповнити поезію пристрасною думкою, силою почуття, вишуканою образністю, шляхетною метафоричністю.

Поетичний талант М. Вінграновського утверджувався у знаковий час для суспільства, який назвали «відлигою». Той період потребував нового, свіжого слова в поезії. Саме на початку 1960-х рр. в українській літературі з'явилася унікальна когорта молодих талановитих літераторів (Л. Костенко, Б. Олійник, І. Драч, В. Коротич, Д. Павличко, М. Вінграновський та ін.), які ввійшли в історію як шістдесятники.

У країні відбувався справжній поетичний бум – виникла небувала мода на поезію і поетів. Їх слово збурювало і гуманітаріїв, і технічну інтелігенцію по всіх містах і містечках України. Голоси поетів молодого покоління зазвучали, мовлячи рядками з вірша І. Драча, «на рівні вічних партитур». Із надзвичайним успіхом проходили літературні вечори, які рідко обходилися без участі М. Вінграновського. Серед шістдесятників він був найяскравішою постаттю, мав вулканічну енергію і найкраще з усіх поетів читав вірші. Молодий красень і кумир аудиторії, він уже самим своїм голосом електризував слухачів, яких магнетично притягували його слово та образ. Молодь цитувала напам'ять строфи з його віршів, а окремі рядки звучали, немов слова молитви за Україну.

Смілива, розкута творчість молодих поетів-новаторів викликала неоднозначну оцінку критики та поборників «чистого традиціоналізму». Підтримка творчої молоді, зокрема видатними українськими поетами П. Тичиною та М. Рильським, убезпечила їх від руйнівної критики, цькування та дала змогу далі творчо розвиватися. Заслуговує на увагу те, що з-поміж трьох молодих поетів – І. Драча, М. Вінграновського та В. Коротича, публікації яких у «Літературній газеті» бурхливо обговорювалися, М. Рильський виділив М. Вінграновського як найбільш національного.

У СРСР завжди під пильною увагою перебували волелюбні представники суспільства, особливо з літературно-мистецького середовища, тобто люди, які мали безпосередній вплив на формування суспільних настроїв та поглядів і тому несли загрозу системі та партійній ідеології. В 1963 р. у приміщенні Верховної Ради України було влаштовано зустріч творчої інтелігенції з ідеологічним активом республіки, де серед інших обговорювалися питання культури. Зокрема, йшлося про помилки, яких припустились у своїй творчості молоді літератори, в т. ч. М. Вінграновський. У відповідь на несправедливу критику поет не виправдовувався, а прочитав свій вірш-маніфест, сповнений любові та відданості до рідного народу.

Ні! Цей народ із крові і землі
Я не віддам нікому і нізащо!
Він мій, він – я, він світ в моїм чолі,
Тому життя його і ймення не пропащі.
Ви чуєте? Це мій народ – як сіль,
Як хрест і плоть мого життя і віку,
І тому доля моя, щастя моє, біль,
Йому належать звіку і довіку.
У битві доль, політик і систем
Мої набої – у його гарматах.
Я не слуга його, я – син його на чатах,
Я – син зорі його, що з Кобзаря росте.

(«Ні! цей народ із крові і землі»)

[1] Маршал Вінграновський. Книга про поета : (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) / передм., упоряд. П. Вольвача. – Київ, 2011. – С. 32.

Перша збірка поезій М. Вінграновського «Атомні прелюди» вийшла в 1962 р. Вона вразила читачів масштабністю поетичної думки, бентежною силою уяви автора. У 48 віршах він із високим моральним пафосом, самостійністю громадянської позиції та з гідністю розповів про болі народу, проблеми доби, суперечності історії («Прелюд Землі», «Український прелюд», «Демон», «Сікстинська мадонна», «Ранковий сонет», «Скажи мені, Дніпре», «Кінотриптих», «Вона була задумлива, як сад», «Осяяння» та ін.).

Поет друкувався не дуже часто, але кожна його публікація була помітною й ставала справжньою подією. М. Вінграновський не допускав ідеологічної халтури. Він виявився сильнішим за спокуси, якими влада атакувала письменників. Уся громадянськість поета була в його творчості.

Творись, мій труд! На тебе ми проллєм
Всі грози дня, а не чорнильну воду!
Для мене найпроблемніша з проблем –
Проблема серця і чола народу.
Художник – це світогляд і талан!
Його духоозброєння – сучасність!
І план думок, і нервів його план
Лягає в план доби і у всечасність.

(«Елегія»)

Тільки через п'ять років після першої книжки було видано другу збірку М. Вінграновського – «Сто поезій» (1967). Її видавнича доля була непростою. За ці п'ять років у суспільстві відбулися суттєві зміни. Період потепління змінився реакцією режиму на прояви демократизму та вільної творчості, реалізації таланту в будь-якій сфері мистецтва та культури. Тож верстка нової збірки зазнала цензурних втручань, і тільки завдяки аргументованій мудрості головного редактора видавництва «Молодь» Б. Чайковського побачила світ. До книжки було включено 99 віршів. За оцінкою фахівців, половина з них – шедеври. Справжньою перлиною збірки є інтимна лірика – вишукана, рафінована, з тонким відчуттям краси. Це вічна поезія, в якій відчувається романтичний погляд митця на світ, шляхетність його душі, щирість зізнань.

Сеньйорито акаціє, добрий вечір,
Я забув, що забув був вас,
Але осінь зійшла по плечі,
Осінь, ви і осінній час.
Коли стало любити важче,
І солодше любити знов...
Сеньйорито, колюче щастя,
Хто воно за таке любов?..

(«Сеньйорито акаціє»)

«Сто поезій» указували і на активні творчі пошуки автором шляхів самовираження. З цією метою він випробовував різні форми версифікації, в т. ч. верлібр («Я сів не в той літак») і хоку («Над чорнобривцями в саду / останнє яблуко висить. / Останній лист упав на чорнобривці / Вчора»); використовував фольклорні традиції, живу народномовну стихію («Сестри білять яблуні в саду»), символіку («Тринадцять руж під вікнами цвіло...») тощо.

Наступна збірка – «Поезії» (1971) – складалась із віршів двох попередніх книг та нових творів, у т. ч. двох малих поем – «На Псло, на Ворксслу, на Сулу...» (її пізніша назва «Голубі сестри землі») та «Гайявата».

Надалі М. Вінграновський зосередився на духовному та творчому самоствердженні. Виразним свідченням цього стала збірка «На срібнім березі» (1978), у творах якої відчувається внутрішнє ускладнення й збагачення лірики, спрямованої на інтенсивність духовного життя. Митець створював художній світ, мірою якого був сам, а тому стояв на позиціях морального максималізму.

У 1982 р. побачила світ книга «Київ», укладена з кращих віршів, що ввійшли до попередніх збірок поета.

Картини природи, спогади дитинства, інтимна лірика, предметна реальність світу, казка, гумор, затамована журба – все це органічно переплелось у невеличкій поетичній збірці з дивовижною назвою «Губами теплими і оком золотим» (1984).

У 1990 р. з'явилась одна з найліричніших книжок М. Вінграновського «Цю жінку я люблю», яка містить надзвичайно багату інтимну лірику – нові поезії, а також вірші 1960–1970-х рр., що раніше не були опубліковані. Твори збірки сповнені такої великої любові, що іноді неможливо відрізнити, де йдеться про почуття до конкретної земної жінки, а де це почуття сягає високих символів і стоїть в одному ряду одвічних понять: Земля – Україна – Любов. Такими «маскувальними» творами є вірші «Її ім'я» та вірш без назви «Вас так ніхто не любить...»:

Вас так ніхто не любить. Я один.
Я Вас люблю, як проклятий. До смерті.
Земля на небі, вечір, щастя, дим,
Роки і рік, сніги, водою стерті, –
Вони мені одне лиш: Ви і Ви...
Димлять століття, води і народи...
Моя Ви пам'ять степу-ковили,
Зорі небесний голос і свободи.
Дивіться, гляньте: мій – то голос Ваш:
Як світиться він тепло на світанні...
Я вас люблю, як сіль свою Сиваш,
Як ліс у грудні свій листок останній.

(«Вас так ніхто не любить...»)

Поет так проникливо писав не про жінку, а про батьківщину, адже знайдений у рукописах і

датований 1976 р. вірш мав назву «Україні». Отже, до збірки ввійшли не тільки ліричні перлини його інтимної лірики, в яких звучать бентежно-світлі почуття, відчувається надзвичайна легкість і грація слова: «Елегія» («Літа жадань, літа сум'ять і знади»), «Елегія» («Одійде, і вишневі сади одійдуть...»), «Елегія» («Відпахла липа, білим цвітом злита) та ін., а й поезії, сповнені глибокого почуття до рідної України.

Тема «Батьківщина і народ» звучить у багатьох творах поета, який убачав своїм мистецьким завданням оспівувати й возвеличувати близькі, добре знайомі, важливі для кожного українця цінності. Найчастіше патріотичні почуття в нього уособлювали образи природи. Саме любов до природи давала майстру натхнення зображувати її так зворушливо, яскраво та своєрідно:

Коли засне, немов дитя шалене,
Глибоке місто неспокійним сном,
Вона приходить здалеку до мене
І шелестить до мене під вікном,
Щоб повертався я на Україну
Плугами чорнокрилими орать,
І тополята в полі поливать,
І поливати землю тополину...
Бо йдуть літа буремною ходою,
Різнити важко пустоцвіт од цвіту...
І той любов'ю повниться до світу,
Хто рідну землю має під собою...

(«Тополя»)

Майже одночасно з поезією М. Вінграновський почав писати прозу. Вже перші твори вказували на те, що він – талановитий прозаїк із власним оригінальним стилем. У 30 років М. Вінграновський написав вірш «Остання сповідь Северина Наливайка під бубнами на Солонині 1596-го». У 1966 р. цей твір неможливо було опублікувати – його читали в колі інтелігенції в списках у самвидаві. Надрукований лише в 1989 р., він зазвучав з особливою актуальністю:

Живу – назад. Я – Наливайко. Все.
Ми починаєм битву за Вкраїну.
Наш чорний вус у чорний гнів тече,
І юний меч наш розгинає спину.
Не прапор-раб, не прапор-порохня
Нам обпожежив душу, товариство.
Не встанемо, братове, із коня,
Доки не стане в полі нашім чисто.
В суцільних ворогах пройшли роки-рої,
Руїна захлинається руїною.
Ми на Вкраїні хворі Україною,
На Україні в пошуках її...
Забудьмо все у цю священну мить.
Забудьмо наші розбрати і чвари.
Я вас веду – і воля нам горить,
Вона горить нам вічно, як Стожари.

Через 26 років після написання вірша письменник знову повернувся до постаті народного героя у своєму першому романі. Наливайкова доба приваблювала М. Вінграновського духом консолідації української нації, формуванням національної свідомості, вибором народом власної долі. Художній світ твору надзвичайно багатий, різноманітний та неоднозначний, із майстерно виписаними персонажами, історичною документалістикою, безліччю побутових реалій. Визначний український літературознавець і критик І. Дзюба назвав цей роман дивовижним твором, аналогію якому важко знайти в історичній романістиці, принципово новим і новаторським явищем.

Як письменник М. Вінграновський опанував нове для себе мистецтво – мистецтво історичної панорами і хроніки, мистецтво оперування великою масою фактичного матеріалу, виявив себе чи не найбільшим баталістом у сучасній українській літературі. Вперше опублікований у журналі «Вітчизна» в 1992–1993 рр., роман «Наливайко» був удостоєний Міжнародної премії Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів (США). Окремим виданням твір вийшов під назвою «Северин Наливайко» в 1996-му. Після його публікації стало зрозуміло, що проза Вінграновського такого ж рівня, як і його поезія.

До найкращих творів М. Вінграновського належать твори для дітей і про дітей, а також ті, в яких зображено світ дитинства або сферу співжиття людини і живої природи. Це, зокрема, оповідання: «Первінка» (1971), «Гусенятко» (1978), повісті «Сіроманець» (1977), «У глибині дощів» (1979), «Козак Петро Мамарига» (1981), «Літо на Десні» (1983) та ін. Микола Степанович для дітей писав нестримно фантазійно, безмежно поетично, з теплим гумором. Але починав писати дитячі твори не з прози, а з віршів. Співмірні з дитячою уявою, з поетичністю дитячої душі, ці поезії були принципово новаторськими. З першою збіркою віршів для дітей «Андрійко-говорійко» поет виступив у 1970 р. і присвятив її синові – Андрійкові. У творах для дитячої аудиторії відкрився незвичайний дивосвіт автора – любові, добра, ніжності, теплоти, виражений через життя звірів, світ природи. За збірки творів для дітей «Літній ранок» (1976), «Літній вечір» (1979), «Ластівка біля вікна», «На добраніч» (обидві – 1983) поета в 1984 р. було удостоєно Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка.

В останні роки життя М. Вінграновський, особливо після створення роману «Северин Наливайко», глибоко цікавився історією України й написав книжку «Чотирнадцять столиць України. Короткі нариси з її історії», за якою задумав створити 14 документальних фільмів. На жаль, устиг зняти тільки чотири: «Чигирин – столиця Богдана Хмельницького», «Батурин – столиця гетьмана

Івана Мазепи», «Галич – столиця князя Данила Галицького» (усі – 1993) та останню свою стрічку «Гетьман Сагайдачний» (1999).

Спостерігаючи непросте становлення й утвердження незалежної України, М. Вінграновський глибоко переживав перебіг подій, але вірив, що Україна вистоїть, захистить і збереже свою суверенність. Він завжди був великим оптимістом, здатним поетичним словом зміцнити дух української нації.

26 травня 2004 р. після тривалої й тяжкої хвороби М. Вінграновський пішов за межу земного буття. Україні він залишив неповторне поетичне слово, заповідаючи:

Та я сказав: що хочеш, Часе,
Усе віддам тобі по край –
І юність, й молодості чашу,
Життя сьогоднішнє й вчорашнє,
Лиш Слова мого не чіпай!

(«Вночі серед ночі хтось тихо ввійшов...»)

Життя поета продовжується в його Слові. Він залишається жити з нами, тому що його твори уособлюють усе найкраще, найсвітліше і найдобірніше, що вродилося на ниві красного письменства в Україні в другій половині XX ст. І нині прекрасний світ поезії та прози М. Вінграновського відкривають для себе нові генерації читачів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів М. Вінграновського

Вибрані твори : у 3 т. / М. Вінграновський ; передм. Т. Салиги. – Тернопіль : Богдан, 2004. – Т. 1–3.

Вибрані твори / М. Вінграновський ; [передм. Л. М. Талалая]. – Київ : Дніпро, 2004. – 830 с. : портр. – (Бібліотека Шевченківського комітету). – ISBN 966-578-150-2.

Вибрані твори / М. Вінграновський ; упоряд. М. Лазарук. – Київ : Смолоскип, 2013. – 870 с. : іл. – (Серія «Шістдесятники» ; кн. 3). – ISBN 978-966-2164-73-2.

Атомні прелюди : поезії / М. Вінграновський. – Київ : Рад. письменник, 1962. – 118 с.

В глибині дощів : повісті, оповідання / М. Вінграновський. – Київ : Рад. письменник, 1985. – 255 с. : іл.

Губами теплими і оком золотим : поезії / М. Вінграновський. – Київ : Рад. письменник, 1984. – 62 с. : іл.

З обійнятих тобою днів : поезії : для ст. шк. віку / М. Вінграновський ; передм. І. Дзюби. – Київ : Веселка, 1993. – 303 с. : іл., портр.

«Заспіваю твоє ім'я...» : поезії, роман / М. С. Вінграновський ; передм. В. П. Моренця. – Харків : Будинок друку, 2013. – 572 с. : 9 арк. портр., іл.

Козак Петро Мамарига : оповідання та вірші / М. Вінграновський. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2001. – 36 с.

Любове, ні! не прощавай! : вибр. лірика / М. Вінграновський ; ред. В. Коломієць. – Київ : Укр. письменник, 1996. – 149 с. : портр. – ISBN 966-579-002-1.

Манюня : повісті, оповідання, есе / М. Вінграновський. – Львів : Літопис, 2003. – 319 с.

Моя молитва: поезії, роман / М. Вінграновський ; передм. В. П. Моренця. – Харків : Фоліо, 2013. – 572 с. : 8 арк. іл., 1 арк. портр. – (Українська література. Колекція). – ISBN 978-966-03-3453-3.

На срібнім березі : вибране / М. Вінграновський ; [упоряд.: І. Малкович, П. Вольвач]. – Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 255 с. : 1 арк. портр. – (Українська Поетична Антологія). – ISBN 978-617-585-041-1.

П'ять повістей / М. Вінграновський. – Київ : Дніпро, 1987. – 168 с.

Ріка моєї долі : [зб. вибр. лірики] / М. Вінграновський. – Дрогобич : Коло, 2010. – 162 с. – (Сто поезій). – ISBN 978-966-7996-82-6.

Северин Наливайко : [роман] / М. Вінграновський. – Київ : Брама-V, 2007. – 397 с. – ISBN 978-578-152-9.

Сіроманець : повісті, оповідання / М. Вінграновський. – Одеса : Маяк, 2008. – 163 с. : іл. – ISBN 978-966-587-163-7.

Сто поезій / М. Вінграновський. – Київ : Молодь, 1967. – 128 с.

Цю жінку я люблю : лірика / М. Вінграновський. – Київ : Дніпро, 1990. – 205 с. : іл., портр.

Чотирнадцять столиць України : короткі нариси з її історії / М. Вінграновський ; пер. на румун. М. Лютика. – Київ : Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2002. – 175 с. – Авт., назва та текст парал. укр., румун.

Твори М. Вінграновського в перекладах російською мовою

На серебряном берегу : стихотворения, поэма / М. Винграновский ; авториз. пер. с укр. Н. Котенко. – Москва : Совет. писатель, 1983. – 128 с. : ил.

Стихотворения : пер. с укр. / М. Винграновский ; вступ. ст. П. Загребельного. – Москва : Худож. лит., 1986. – 319 с.

Про М. Вінграновського

Микола Вінграновський (1936–2004) // Історія української літератури, XX – початок XXI ст. : навч. посіб. : у 3 т. / за ред. В. І. Кузьменка. – Київ, 2014. – Т. 2. – С. 97–107.

Маршал Вінграновський : кн. про поета : (спогади, есеї, листи, інтерв'ю) / передм., упоряд. П. Вольвача. – Київ : Ярославів Вал, 2011. – 479 с. : фот.

Біляїв В. Тридцять листів Миколи Вінграновського : З обіймів дружби / В. Біляїв // Кур'єр Кривбасу. – 2005. – Січень (№ 182). – С. 79–104.

Дідула Р. Геній Вінграновського : кіноповість ; Він гранив слово, як ніхто : спогади про М. Вінграновського // Моління за рідну землю : романи, кіноповість, нариси, есеї, спогади : пам'яті М. Вінграновського / Р. Дідула. – Львів, 2006. – С. 459–513.

Жиленко І. Homo feriens : спогади / І. Жиленко. – Київ : Смолоскип, 2011. – 815 с. – Про М. Вінграновського: Іменний покажчик, с. 799. – ISBN 978-966-2164-45-9.

Йовенко С. «Ми знаємо, куди йдемо» : з есею «Твоє ім'я римується з «ні-ко-ли...» / С. Йовенко // Київ. – 2006. – № 11. – С. 113–116.

Лазарук М. Я. Микола Вінграновський: Степовий Сварог : есе про незабутні мандри Україною з Миколою Вінграновським / М. Я. Лазарук. – Харків : ПЕТ, 2013. – 185 с.

Салига Ю. Микола Вінграновський : літ.-крит. нарис / Ю. Салига. – Київ : Рад. письменник, 1989. – 167 с.

Талалай Л. Ілюзія Добра і щастя / Л. Талалай // Березіль. – 2004. – № 7/8. – С. 166–176.

* * *

Микола Вінграновський: «Все на світі з людської душі» : біобібліогр. нарис / авт. нарису Л. Б. Тарнашинська ; бібліогр.-уклад. О. О. Гриценко ; наук. ред. Г. І. Гамалій ; Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 2006. – 106 с. – (Шістдесятництво: профілі на тлі поколінь ; вип. 10).

Ілюстрації

Портрет М. Вінграновського : [репрод. картини С. Божія] // Цю жінку я люблю : лірика. – Київ, 1990. – Фронтиспіс.

[Низка фотографій різних років життя М. Вінграновського] // Маршал Вінграновський. – Київ, 2011. – С. 3–31, 54–55, 82–83, 106–107, 132–133, 146–147, 166–167, 196–197, 236–237, 268–269, 314–315, 400–401, 430–431, 452–453, 470–471.

Підготовлено С. Савченко

7 листопада

Її палітра – сонце

До 80-річчя від дня народження Т. Голембієвської (1936)

Все самое прекрасное дарит художнику жизнь,
родная земля и ее история.
Т. Голембієвська[1]

Народний художник України Тетяна Миколаївна Голембієвська – неперевершений майстер станкового живопису. Найкращі картини мисткині є національним надбанням і гордістю українського народу. Кілька поколінь українців пам'ятають епохальні твори художниці «Українські куманці», «Урожай», «Свято врожаю», репродукції яких друкувались на сторінках шкільних підручників.

Т. Голембієвська народилась у м. Києві, в сім'ї відомих українських художників Миколи Івановича Малоштанова та Ангеліни Володимирівни Голембієвської. Друзями батьків були відомі майстри образотворчого мистецтва Ф. Нірод, М. Дерегус, Д. Шавикін, В. Костецький, І. Штільман, К. Трофименко та ін., які часто збирались у гостинному помешканні батьків Тетяни, слухали музику, вели цікаві розмови про мистецтво, що підсвідомо впливало на мистецьке світосприйняття дівчинки. Зростаючи у творчій атмосфері, вона вже в ранньому дитинстві робила перші спроби в малюванні. Але в 1941 р. почалася війна, яка все зруйнувала. Батько пішов на фронт, де був начальником штабу, а Таня разом із мамою та бабусею виїхали до Харкова, а потім – до Саранська (Мордовія). В евакуації вони страшенно бідували, жили в жахливих побутових умовах, голодували, довгий час не мали зв'язку з Миколою Івановичем. Йому пощастило розшукати сім'ю й прислати в Саранськ свого ординарця, який перевіз родину командира на Кубань. Тільки через чотири роки, коли батька було тяжко поранено і він потрапив у харківський госпіталь, родина зустрілася з ним. Через деякий час вони повернулися до Києва.

Тетяна, яка вже підросла, знову почала малювати. Побачивши один із її малюнків, батько зрозумів, що в дочки є талант, який необхідно розвивати. Він став першим учителем і наставником майбутньої художниці. Микола Іванович відкривав дочці основи і тонкощі живопису, дбав про формування її мистецького й духовного світогляду. Засвоюючи настанови батька, дівчина не розставалась із палітрою, а запах скипидару й барв для неї був найулюбленішим.

Перед Тетяною ніколи не стояло питання про вибір професії – він був очевидним. Професійну освіту живописця вона здобувала в Київському художньому інституті. Її педагогами з фаху були чудові майстри живопису та малюнка – В. Костецький, К. Трофименко, І. Штільман, С. Григор'єв.

Визнання до Т. Голембієвської прийшло ще в роки її студентства, коли з'явився етюд «Подруги» (1959). Тетяна написала його під час перебування в Карпатах, де проходила літню пленерну практику. Якось на околиці села вона побачила святково вбраних місцевих дівчат, які розмовляли. Настрій подруг, їхній душевний стан був близьким і зрозумілим молодій художниці, адже вона була одного віку з ними. Відтворюючи цю жанрову сценку, їй вдалося психологічно точно відобразити почуття героїнь етюду, створити цікаві образи. Ліричний, привабливий своєю душевністю твір привернув увагу критики і глядачів. Ця робота показала не тільки безперечний талант Тетяни, а й свіжість і безпосередність її світовідчуття. Про Т. Голембієвську почали говорити як про багатообіцяючого живописця.

А вже наступного року Тетяна представила свою нову роботу – «Українські куманці» (1960), яка також народилися з конкретних спостережень у карпатському селі. У цій картині, насиченій оптимізмом і щастям, відчувається радість творення, закоханість у свою працю. Завдяки вдалим кольоровим поєднанням художниця надзвичайно

[1] Татьяна Голембиевская: «Все самое прекрасное дарит художнику жизнь» : [интервью] // Банкиръ. – 2011. – № 1. – С. 85.

майстерно передала колорит народного мистецтва, своєрідність карпатської природи, її легкість і свіжість, осяйну молодість дівчат-майстринь. Ця чудова картина стала однією з «візитівок» художниці. До улюблених мальовничих Карпат, як джерела краси й наснаги, мисткиня неодноразово поверталась у своїй творчості.

Згідно з програмою підтримки молодих талантів Міністерство культури СРСР запропонувало Т. Голембієвській укласти договір про створення наступної картини за власною темою. Скориставшись пропозицією, вона написала картину «Висока нагорода» (1962). На полотні відтворено урочисту зустріч молодої доярки-рекордсменки односельцями, які вітали її з урядовою нагородою за самовіддану працю. Цю роботу молода мисткиня представила на захист диплома в 1962 р. Блискуче виконана картина великого формату викликала захват у викладачів та студентів.

Випускниця Київського художнього інституту Т. Голембієвська під керівництвом С. Григор'єва продовжила навчання у творчих майстернях Академії мистецтв СРСР у Києві, яке завершила в 1965 р.

Справжнім творчим здобутком художниці стало полотно «Урожай» (1967). В цій картині, як і в більшості своїх творів, Т. Голембієвська поетизує дійсність, підносить явища повсякденного життя, праці до високих образних узагальнень. Найчастіше героїнями її творів були сучасниці й ровесниці – дівчата з радісним та оптимістичним сприйняттям дійсності. От і в цій картині, перейнятій українським духом, зображено життєрадісних молодих колгоспниць, прикрашених вінками з колосся, ніби сонячними променями, зі снопами пшениці в руках – щедрим ужинком їхньої праці. До теми благородної хліборобської праці художниця звернулася знов у 1983 р., написавши велике полотно «Свято врожаю».

Перші значущі картини Т. Голембієвської сповнені неповторної національної самобутності, яка відтворена не тільки в яскравих, сонячних барвах, у мальовничому вбранні, в пейзажі, а й у рисах народного життя. Все, що вона писала, пройнято щирою схвильованістю. Це й сцени з народного побуту, й дівочі портрети, й квіти, й млин або копички в Карпатах. У багатьох роботах художниці людина невіддільна від української природи, що є характерною особливістю у творчості майстрині. Особливої принадності її живописним творам надавала палка закоханість у життя, якою мисткиня щедро ділилася з людьми.

Т. Голембієвська залюбки писала пейзажі. Хоч би де вона була, завжди прагнула відтворити на полотні чудові місця – чи то куточки старого Гурзуфа, чи то вулички в болгарському Пловдиві, чи якісь інші мальовничі місцини. Завдяки тонкому чуттю, романтичній налаштованості авторки, навіть прості пейзажі пробуджують у глядача ліричний настрій.

Ще одне з уподобань художниці – портретний живопис, де повною мірою виявилась її майстерність і надчутливе сприйняття людської суті. Серед багатьох портретів вирізняється полотно «Світлана» (1967) – витончений образ дитини серед розквітлих ірисів.

Найважливішою своєю роботою Т. Голембієвська вважає картину «Безсмертя» («Тризна», 1972–1973). Масштабне полотно присвячено загиблим оборонцям Букринського плацдарму. Сюжет картини відтворює один із повоєнних днів – 9 травня в селі Балико-Щучинка, що під Києвом. Тетяна стала свідком того, як мешканці села на місці Букринського плацдарму, розстеливши рушники на траві поруч із братською могилою, поминали полеглих воїнів. Цей споконвічний обряд українського народу – поминки на цвинтарі – глибоко схвилював Тетяну. Побачене вона вирішила відтворити на полотні. Їй позували місцеві селяни.

Над картиною художниця працювала п'ять років. Уся композиція, що насичена мудрою аурою, світлою печаллю, водночас пронизана сонцем. Цей контраст підкреслював біль і скорботу народу. Твір, сповнений глибокого філософського змісту, мав великий успіх. Репродукції «Безсмертя» друкували в багатьох періодичних виданнях. У 1974 р. за цю картину Т. Голембієвська отримала Срібну медаль ім. М. Б. Грекова.

У середині 1970-х рр. живопис Т. Голембієвської набув тієї художньої ознаки, що не вписувався в жодні рамки визнаних стилів. Картини художниці мали яскравий індивідуальний стиль. Майстриня майже прозорими мазками давала життя своїм полотнам, наповнювала їх особливим світлом і повітрям, завдяки чому вони ніби дихають, що є однією з характерних ознак імпресіонізму, який так любила Т. Голембієвська. Недарма в Європі її називали радянською імпресіоністкою.

Тетяна Миколаївна разом із чоловіком – визначним українським скульптором Валентином Знобою – багато подорожувала, брала участь у міжнародних виставках. Подружжя проводило

й спільні персональні виставки. Враження від мандрівок у різні куточки країни підказували митцям нові теми й сюжети для творів живопису й скульптури, які поповнювали їхній доробок. Під час подорожей Європою художниця написала серії чудових робіт: «По Італії» (1968), «Норвегія» (1996), «Шотландія» (1995), «Франція» (2004–2005) та ін.

У 1990 рр., завдяки підтримці меценатів з Англії та Шотландії, подружжю вдалося продовжити творчу роботу і вистояти у складний період перебудови в країні та перші роки становлення молодої незалежної Української держави, коли навіть відомим і заслуженим митцям довелося виживати. Народні художники України В. Зноба та Т. Голембієвська виїжджали працювати за кордон. Виконуючи твори на замовлення, українські митці виявили такий унікальний мистецький рівень, що їм пропонували назавжди залишитися у Старому Світі. Проте вони відмовилися, бо не мислили свого життя без України.

У столиці Шотландії було влаштовано персональну виставку Тетяни Миколаївни, під час якої студенти Единбурзької академії мистецтв ходили натовпом за художницею. Вони копіювали її роботи, прагнучи зрозуміти українську школу живопису. Як згадувала мисткиня, тоді вона відчула особливу гордість за школу українського живопису – по-справжньому унікальну, яка поєднує в собі колір і душу народного мистецтва та академізм класики. Художниця глибоко переконана, що в Україні повинна домінувати національна образотворча школа та її традиції. Підтвердженням цього стало визнання на Всесвітній виставці в Лондонській королівській академії картини Т. Голембієвської «Спадщина» (1994).

Нові враження від природи, визначних творів мистецтва, способу життя за кордоном народжували бажання художниці показати людям усе те нове, що вона пізнала й побачила. Мисткиня написала безліч робіт, навіяних цими враженнями. Але головне місце у творчості Тетяни Миколаївни посідають образи України, адже вона вважає, що все найпрекрасніше дарує митцю життя та рідна земля, її історія. Любов'ю до своєї країни відзначається майстерно створена мисткинею серія етюдів «Україна», «Крим», «Карпатські мотиви» тощо.

Т. Голембієвська належить до тієї категорії художників, чиє мистецтво з роками набуває дедалі яскравіших граней, оскільки ґрунтується на великому життєвому досвіді, нових переживаннях, професіоналізмі. Картини художниці вражають лаконізмом композиційної режисури, майстерним володінням кольором та малюнком. Їм властива тонка живописна культура, образність, поетична насиченість. Твори мисткині пронизані гуманістичною філософією, розумінням гармонійного взаємозв'язку між світом людей і природи, вмінням розкрити людські почуття і характери.

Починаючи з 1968 р. Тетяна Миколаївна поєднувала творчу роботу із викладанням у Київському художньому інституті. Упродовж десятиліть вона керувала групою аспірантів-стажерів станкового живопису Академії образотворчого мистецтва та архітектури. У своїй викладацькій, педагогічній діяльності професор Т. Голембієвська завжди керувалась сентенцією Плутарха, за якою учень – це не просто посудина, яку необхідно наповнити, а факел, котрий слід запалити.

Завдяки педагогічному таланту Тетяни Миколаївни зросла когорта відомих українських художників, серед яких – М. Гуйда, А. Зорко, А. Яланський, Г. Ягодкін, М. Кравцов та ін. До них належить також М. Зноба – відомий скульптор, син Т. Голембієвської.

Великий творчий потенціал, невтомність, енергія, щоденна робота стали запорукою щасливого творчого життя мисткині. На її думку, мистецтво покликане торкатися душі, своєю силою допомагати людині осягнути прекрасне навколо себе, розправити крила для польоту над буденністю. Тетяна Миколаївна, навіть у поважному віці, продовжує займатися улюбленою справою. Насолоджуючись чудовими пейзажами, божественними витворами природи – квітами, вона з радістю переносить їх на полотна. Протягом останніх років написано такі чудові роботи, як «Троянди» (2002), «Іриси» (2008), «Півонії» (2009), «Хризантеми в сірій вазі», «Калинка» (обидві – 2010), «Гладіолуси» (2011), а також серію картин «Мій сад»: «Весна в саду», «Мій сад зимою» (обидві – 2010), «Зимовий сад» (2011) та ін.

Усе своє життя Т. Голембієвська присвятила мистецтву. Творчість художниці гідно оцінено. Мисткиню відзначено премією М. Островського, нагороджено Золотою медаллю Академії мистецтв України та Золотою медаллю Міжнародного фонду «Культурне надбання», Срібною медаллю ім. М. Грекова, золотою зіркою «Честь і гідність», заснованою Міжнародним комітетом захисту прав людини. Крім того, Тетяна Миколаївна є кавалером діамантового ордена королеви Анни «Честь Вітчизни» I ступеня.

Т. Голембієвська є дійсним членом (академіком) Національної академії мистецтв України (з 1997 р.), дійсним членом Петровської академії наук і мистецтв (м. Санкт-Петербург, з 1997 р.), членом-кореспондентом Академії мистецтв СРСР (1988).

Твори уславленої української художниці зберігаються і експонуються в державних музеях та приватних колекціях України, Росії, Японії, Італії, Греції, Франції, США, Норвегії Німеччини, Великої Британії. Їх представляють на вітчизняних та міжнародних виставках живопису. Вишукані пейзажі, натюрморти Т. Голембієвської виставляють на престижних національних та зарубіжних аукціонах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Праці Т. Голембієвської

Тетяна Голембієвська : [альбом] / Т. Голембієвська ; вступ. ст. та упоряд. І. М. Блюміної. – Київ : Мистецтво, 1972. – 18 с. : іл.

Голембієвська Т. Сонячні кларнети її полотен : [інтерв'ю] / Т. Голембієвська ; бесіду вела А. Сперкач // Дзеркало тижня. – 1998. – 31 жовт. – С. 15.

Народная художница Украины Татьяна Голембиевская: «Киевский Монмартр на Андреевском спуске создал мой муж Валентин Зноба» : [интервью] / Т. Голембиевская ; беседу вел И. Осипчук // Факты и коммент. – 2006. – 4 окт. – С. 7.

Татьяна Голембиевская: «Все самое прекрасное дарит художнику жизнь» : [интервью] / Т. Голембиевская ; беседу вела Е. Калинина // Банкиръ. – 2011. – № 1. – С. 84–87.

Про Т. Голембієвську

Бараневич Л. Золота палітра / Л. Бараневич // Вічче. – 2012. – № 5. – С. 70–73.

Приходько Н. Щедрий талант / Н. Приходько // Соціаліст. культура. – 1967. – № 4. – С. 33.

Сивак О. Тетяна Голембієвська / О. Сивак // Актуал. проблеми мистец. практики і мистецтвознав. науки: Мистецькі обрії'2012 / Ін-т проблем сучас. мистецтва НАМ України ; голов. ред. А. В. Чебикін. – Київ, 2012. – Вип. 4. – С. 36.

Чорна І. Її палітра – сонце / І. Чорна // Дніпро. – 1969. – № 6. – С. 139–140.

Шаров І. Голембієвська Тетяна Миколаївна (1936) / І. Шаров // Художники України : 100 видатних імен / І. Шаров, А. Толстоухов. – Київ, 2007. – С. 105–109.

Голембієвська Тетяна Миколаївна (7.XI.1936) // Художники України : енцикл. довід. Вип. 1 / авт.-упоряд. М. Г. Лабінський ; Акад. мистецтв України, Ін-т проблем сучас. мистецтва. – Київ, 2006. – С. 167.

Ілюстрації

[Фотографии Т. Голембиевской разных лет жизни и репродукции ее картин] // Банкиръ. – 2011. – № 1. – С. 84–87.

Підготовлено С. Савченко

8 листопада

Присвятив своє життя слову

до 150-річчя від дня народження Є. Тимченка (1866–1948)

Мова не тільки існує тут і тепер, вона повертає нас у давно минулі часи, змушує замислитися над зв'язком, що існує між історією народу та його культурою, долею. Історики мови прочитують столітні письмена, щоб виявити в них давнє і сьогочасне.
Є. Тимченко [1]

Творча спадщина видатного філолога-українця, педагога, перекладача, дійсного члена НТШ, академіка АН УРСР, члена-кореспондента АН СРСР Євгена Костянтиновича Тимченка посідає визначне місце в історії та розвитку української мовознавчої науки. Один із провідних учених у галузі лінгвістики кінця XIX – першої половини XX ст., він упродовж багатьох років не лише обстоював право на життя рідного українського слова, а й, усупереч існуючій ідеології, зумів довести, що мова українців стоїть на рівні з найрозвиненішими мовами світу і має всі передумови для подальшого повноцінного розвитку. Мову вчений розглядав як динамічну систему. В її постійному русі, невпинному розвитку й саме в її істинній історії він шукав пояснення сучасних явищ.

Народився Є. Тимченко в Полтаві, в родині службовця. Десятирічним хлопчиком разом з батьками переїхав до м. Санкт-Петербурга, де здобув домашню освіту за програмою класичної гімназії. Навчався як вільний слухач на історико-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету (1885–1889), проте через стан здоров'я був змушений залишити студії і переїхати до Києва.

Деякий час працював службовцем в управлінні уділів (1891), пізніше – в Чернігівській земській управі. Впродовж 1893–1894 рр. Є. Тимченко був співробітником журналу «Киевская старина», де опрацьовував матеріали майбутнього «Словаря української мови» (за ред. Б. Грінченка). Це для молодого дослідника послужило поштовхом до реалізації власного задуму – укладання двотомного російсько-українського словника, який побачив світ у 1897–1899 рр. у Києві під назвою «Русско-малороссийский словарь». Джерельною базою зазначеної лексикографічної праці були 60 тис. карток-контекстів, вибраних із 34 пам'яток української мови XV–XVIII ст.

Створюючи словник, Євген Костянтинович ставив собі за мету показати багатство української мови, розкрити її словотворчі можливості, дати читачам можливість вивчати і вміти перекладати рідною мовою. Як відомо, після схвального відгуку академіка О. Шахматова, який, зокрема, зазначав, що «цей словник не можна не визнати працею видатною й найвищою мірою корисною» [1], словник Є. Тимченка, разом із словником Б. Грінченка, було відзначено премією М. Костомарова другого ступеня. Його машинопис, що налічує 2 048 сторінок, нині зберігається в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Закінчивши в 1910 р. історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира, Є. Тимченко успішно захистив магістерську дисертацію в Петербурзькому університеті (1913) на тему «Функции генетива в южнорусской языковой области». Тоді ж був обраний професором кафедри порівняльного мовознавства та санскриту Варшавського університету.

Крім наукової та педагогічної діяльності, Євген Костянтинович займався активною громадською роботою, яка досить часто була пов'язана з його науковими інтересами. У 1914 р. він став дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, брав участь у роботі його Філологічної секції. Продовженням цієї діяльності стало заснування за ініціативи Є. Тимченка Товариства «Просвіта» (1916), від якої його було делеговано до Центральної Ради (1918). Того ж року мовознавця обрали професором Київського університету (1918–1932).

---

[1] Цит. за вид.: Життєвий і творчий шлях Євгена Тимченка / Д. Гринчишин, О. Кривицька // Укр. іст. та діалект. лексика : зб. наук. пр. – Львів, 1996. – Вип. 3. – С. 11.

[2] Там само.

Є. Тимченко, вже відомий на той час учений, став одним із перших академіків новоствореної Всеукраїнської академії наук (ВУАН) і обійняв посаду директора Постійної комісії для складання історичного словника української мови (при історико-філологічному відділі, 1918–1934). Дещо пізніше Євгена Костянтиновича обрали також керівником академічної комісії для дослідження історії української мови. Водночас він обіймав посаду заступника голови соціально-економічного відділу Інституту української наукової мови ВУАН. В академії Є. Тимченко працював з деякими перервами до кінця свого життя.

У 1929 р. мовознавець став членом-кореспондентом АН СРСР.

У 1930-і рр. плідну працю вченого перервали сталінські репресії. Після несправедливих обвинувачень у націоналізмі та шкідництві на мовному фронті його спочатку звільнили з роботи, а потім заарештували. У березні 1939-го Євгена Костянтиновича було позбавлено волі терміном на 5 років і заслано до Красноярського краю.

У 1944 р. професора Є. Тимченка реабілітували. «Помилування» не обійшлося без впливових на той час людей, таких як Л. Булаховський і М. Рильський. Євген Костянтинович повернувся в рідний Київ, відновив свою наукову діяльність на посаді наукового співробітника Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН України, продовжив працювати над історичним словником української мови. Однак підірвані життєві сили щодня слабшали. 22 травня 1948 р. видатного вченого не стало. Поховали його в Києві, на Байковому кладовищі.

В історію української мовознавчої науки академік Є. Тимченко ввійшов насамперед як історик української мови, основоположник української наукової історичної лексикографії. Саме лексикографію Євген Костянтинович вважав однією з найважливіших галузей лінгвістики, що сприяє утвердженню й збагаченню мови. Словники ж, на його думку, є ідеологічним і політичним явищем, адже вони фіксують мову як конкретну і реальну існуючу систему в часі та просторі, ілюструють стан її розвитку (і розвитку суспільства в цілому) в певний історичний період.

Серед видатних здобутків українських мовознавців першої третини XX ст. чільне місце посідає двотомний «Історичний словник українського язика» за редакцією Є. Тимченка (1930–1932). Побудований на матеріалі писемних пам'яток XV–XVIII ст. з різних регіонів України він і сьогодні є справжньою скарбницею староукраїнської мови, джерелом досліджень істориків мови і діалектологів, адже, крім друкованих пам'яток, у ньому використано низку рукописів, частину з яких уже втрачено назавжди. З огляду на це, перевидання словника в 2002–2003 рр. під назвою «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» є поверненням і визнанням сучасниками видатного мовознавця. У цьому велика заслуга спеціалістів Інституту української мови НАН України і Української вільної академії наук у США.

Є. Тимченко був одним із найвпливовіших теоретиків і водночас неперевершеним практиком наукового стилю української мови. Його праці на лінгвістичні теми допомагали в розробленні не тільки термінологічної лексики, а й тактики наукового стилю в широкому розумінні цього слова, включно з викладом методологічних засад, загальнотеоретичних концепцій.

Заслуга вченого в розвитку української мови полягає передусім у тому, що він теоретично обґрунтував її безперервний розвиток, показав, що, «якою б тоненькою не була на певних етапах нитка єднання» старокнижної української мови з новою українською літературною мовою, вона ніколи не переривалась. Як практик-граматист Євген Костянтинович збагачував наукову мову виражальними ресурсами, інтелектуалізував термінологічними нововведеннями і таким чином підносив її до рівня державних європейських мов. Усе це сприяло утвердженню української літературної мови в її функціональному, історичному статусі, прискорювало її еволюційний розвиток, виводило на широку дорогу відтворення всіх сфер духовного, політичного, культурного й соціально-економічного життя української нації.

Загальне визнання і глибоку шану принесли вченому численні праці з граматики, фонетики, правопису, лексикології, лексикографії тощо. Більшість із них не втратили свого наукового значення й досі, часто використовуються сучасними дослідниками. Докладний матеріал про історію становлення звукової системи української мови від праслов'янського періоду і до і середини XX ст. містить оригінальний і визначний для свого часу підручник Є. Тимченка «Курс історії українського язика. Вступ і фонетика» (1927).

У своїх дослідженнях з історичної граматики вчений використовував порівняльно-історичний метод, зіставляючи мовні явища української та інших індоєвропейських мов і діалектів. У працях, присвячених синтаксису відмінків української мови («Номінатив і датив в українській мові», 1925; «Вокатив і інструменталь в українській мові», 1926; «Акузатив в українській мові», 1928; «Рід в українській мові», 1929), – застосовував фольклорні матеріали.

Важливим внеском у розвиток української діалектології є створена Є. Тимченком (у співавт. з К. Михальчуком) «Програма до збирання ді-

алектних одмін української мови» (1910). Вчений написав і видав «Причинки до української діалектології» (1908), «Вказівки, як записувати діалектичні матеріали на українськім язиковім просторі» (1925). Він також є автором підручників «Українська граматика» (1907) та «Українська граматика для шкіл середніх» (1918).

Значне місце в доробку Є. Тимченка посідають і літературознавчі праці, зокрема: «Русские писатели в украинском переводе» (1886), «До питання про стосунки українських дум до південнослов'янського етносу» (1896), «И. П. Котляревский (по поводу 100-летнего юбилея Энеиды)» (1897).

Інша значна частина творчого доробку Є. Тимченка – переклади. Володіючи багатьма мовами, вчений здійснив чимало перекладів з різних мов світу, зокрема, з давньогрецької (твори Есхіла, Еврипіда, Аристофана); французької (оповідання Гі де Мопассана «Чабанський скік», 1917, 2-ге вид. – 1918; п'єси М. Метерлінка «Сліпці»,1907 та «Синій птах», 1918; роман В. Гюго «Клод Ге», 1902); англійської (твори Дж. Г. Байрона), італійської (Данте Аліг'єрі). Вчений здійснив один із перших українських перекладів (з фінської) шедевра світового фольклору «Калевала» (1910, перевид. 1995) і шостої пісні естонського народного епосу «Калевіпоег» (1945).

Спектр наукових інтересів невтомного і сумлінного трудівника науки вражає і сьогодні. Відомий вітчизняний мовознавець Л. Булаховський писав про Євгена Костянтиновича: «Любов до науки, до рідного українського слова була в ньому провідною пристрастю. Колом своїх інтересів він був все життя пов'язаний з наукою про мову і, майже без відхилень, – про мову українську...» [1].

Дослідження Є. Тимченка стали підґрунтям для наступного розвитку українського мовознавства. Традицію української наукової історичної лексикографії, основоположником якої був Євген Костянтинович, з честю продовжили мовознавці Інституту українознавства АН України (нині Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) у Львові, які під керівництвом доктора філологічних наук, професора Л. Гумецької уклали двотомний «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» (Київ, 1977–1978). Нині львівські дослідники працюють над створенням «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (побачили світ 16 випусків). Також у 2010 р. започатковано щорічні Тимченківські читання, які традиційно проходять на базі інституту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання праць Є. Тимченка

Акузатив в українській мові / Є. Тимченко. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1928. – 101 с.

Вокатив і інструменталь в українській мові / Є. Тимченко. – Київ : Друк. УАН, 1926. – 118 с.

Історичний словник українського язика / під ред. Є. Тимченка ; Всеукр. АН, Наук.-дослід. ін-т мовознавства, словник. сектор. – Харків ; Київ : вид-во Укр. Радян. Енциклопедії, 1930–1932. – Т. 1–2.

Курс історії українського язика. Вступ і фонетика : підруч. у пед. вишах / Є. Тимченко. – 2-е вид. – Харків ; Київ : Держвидав України, 1930. – 212 с.

Льокатив в українській мові / Є. Тимченко. – Київ : Червоний шлях, 1925. – 71 с.

Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / Є. Тимченко ; підгот., упоряд., ред. В. В. Німчук, Г. І. Лиса ; НАН України, Укр. вільна акад. наук у США. – Київ ; Нью-Йорк, 2002–2003. – Кн. 1–2. – (Пам'ятки української мови. Серія словників). – ISBN 966-7252-25-6.

Номінатив і датив в українській мові / Є. Тимченко. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1925. – 64 с.

Рід в українській мові / Є. Тимченко // Зб. Іст.-філол. відділу ВУАН. – 1928. – № 76, ч. 2. – С. 125–138.

Русско-малороссийский словарь / Е. Тимченко. – Киев : тип. Ун-та св. Владимира Н. Т. Корчак-Новицкого, 1897–1899. – Т. 1–2.

Українська граматика / Є. Тимченко ; Т-во «Час» у Київі. – [2-е вид.]. – Київ : друк. Ун-ту св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла Н. Т. Корчак-Новицького, 1917. – 168 с.

Функции генитива в южнорусской языковой области / Е. К. Тимченко. – Варшава : тип. Варшав. учеб. округа, 1913. – 278 с.

Калевала : фін. нар. епос / пер. з фін. Є. Тимченка ; передм. та ред. пер. Д. Павличка]. – Київ : Основи, 1995. – 347 с. : іл. – ISBN 5-7707-7649-8.

Про Є. Тимченка

Булаховський Л. А. Євген Костянтинович Тимченко / Л. А. Булаховський // Наук. зап. Ін-ту АН УРСР. – 1948. Т. 6. – С. 127–130.

Жовтобрюх М. А. Євген Костянтинович Тимченко – вчений і педагог (до 125-річчя від дня народж.) / М. А. Жовтобрюх // Укр. філологія: теорет. та метод. аспекти : зб. вибр. наук. пр. – Черкаси, 2014. – С. 454–466.

Євген Тимченко – вчений і громадський діяч : [добірка ст.] // Укр. іст. та діалект. лексика : зб. наук. пр. – Львів, 1996. – Вип. 3. – С. 4–188.

Кровицька О. В. Лексикографічна спадщина Є. Тимченка / О. Кровицька // Укр. мова. – 2007. – № 1. – С. 74–81.

Тимченко Євген Костянтинович // Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75 (1930–2005) : матеріали до історії / В. Г. Скляренко (відп. ред.) [та ін.] . – Київ, 2005. – С. 391–392.

***

Писемні пам'ятки : сучас. прочитання : [зб. матеріалів перших Тимченківських читань] / Нац. акад. наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка ; [редкол.: Г. Дидик-Меуш (відп. ред.), Н. Багнюк, Ю. Осінчук]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. – 231 с. – (Серія «Історія мови»). – ISBN 978-966-02-6131.

Ілюстрації

Євген Тимченко : [фотографія] // Укр. іст. та діалект. лексика. – Львів, 1996. – Вип. 3. – Фронтиспіс.

Євген Тимченко : [фотографія] // Калевала : фін. нар. епос. – Київ : Основи, 1995. – С. 15.

Підготовлено О. Рожнятовською

[1] Цит. за вид.: Булаховський Л. Євген Костянтинович Тимченко // Мовознавство. – 1948. – № 6. – С. 127.

9 листопада

Словникова основа нашої мови

До Дня української писемності та мови

Неможливо уявити собі культурну людину,
яка б не мала потреби у словнику,
ніколи не заглядала до нього,
ніколи ним не користувалась.
М. Рильський[1]

День української писемності та мови відзначається в Україні з листопада 1997 р. Про це свято і про саме явище – українську мову – написано безліч статей і книг, в яких неодноразово доведено і переконливо аргументовано, що мова українців – милозвучна і вокальна, щира і сердечна, народна і прадавня, при цьому інформативна, гнучка й здатна повною мірою адаптуватися до потреб сучасного світу. Час звернути увагу на різноманітні історичні аспекти функціонування української мови, історію наукових досліджень у цій галузі, зокрема, на створення та функціонування найважливіших видань мовознавчої літератури – словників. Саме словники відіграють ключову роль у мовній культурі народу, оскільки сприяють уніфікації та унормуванню мовних засобів. Крім того, найавторитетніші словники здебільшого було скомпоновано високоосвіченими людьми, видатними особистостями, які мали енциклопедичний рівень знань, неймовірну пам'ять і працездатність, любили рідну мову, глибоко поважали працю своїх попередників.

Найперші у світі словники було укладено дуже давно, адже потреба в них виникла разом з появою писемно-літературної мови. На теренах України перші спроби зібрати та розтлумачити незрозумілі, зокрема іншомовні, слова пов'язані з появою перекладної літератури. Так, по суті азбуковниками та словниками є окремі розділи «Ізборника Святослава», ймовірно, списаного для чернігівського князя Святослава в Києві в 1073 р. з відповідного староболгарського збірника, який, у свою чергу, було перекладено з грецького оригіналу.

Перші лексикографічні праці, в яких для тлумачення незрозумілих слів використовували слова української мови, з'явилися на території України в XVI ст. В одному з примірників Острозької Біблії 1581 р. знайшли рукописний додаток на 7 сторінок – «Словник з тлумаченням церковнослов'янських слів простою мовою»[2]. Він уміщував 897 реєстрових слів, з яких 776 було витлумачено, а 250 пояснень подано українською мовою. Ці матеріали згодом увійшли до «Лексиса...» Л. Зизанія – першого українського друкованого словника.

У другій половині XVI ст. церковна і народна мови на території України дуже розрізнялися, і вивченню церковнослов'янської надавалося велике значення, тому шкільна освіта, очолювана братствами, потребувала підручників, посібників і словників. Для задоволення цих потреб Л. Зизаній підготував і видав у 1596 р. у Вільні «Граматику словенську» та перший друкований буквар «Наука до читання й розуміння слов'янського письма», разом з яким був оправлений церковнослов'янсько-український словник «Лексис...». Цього року виповнюється 420-років від часу виходу у світ цієї праці Л. Зизанія.

У словнику було витлумачено українською мовою 1061 слово. В Україні «Лексис...» використовували протягом багатьох років. Аналіз його складових дає змогу зробити припущення, що Л. Зизанію були відомі глоси білоруського першодрукаря і просвітителя Ф. Скорини та, можливо, інші лексикографічні праці. Проте саме Л. Зизаній першим в історії українського та східнослов'янського мовознавства розробив та застосував більшість основних лексикографічних методів упорядкування словника.

Так, у «Лексисі...» вперше використано екземпліфікацію – приклади в тексті, а також паспортизацію, з якої видно, що реєстрові слова взято з церковнослов'янських книг Біблії і творів православної патристики. Вперше у словах було розставлено знаки наголосу.

Вокабули розміщено за алфавітом, що часто порушується через спроби поряд зі словом розмі-

[1] Рильський М. Словник і питання культури мови // Ясна зброя : статті / Максим Рильський. – Київ, 1971. – С. 78.
[2] Тут і далі назви словників подано в сучасному написанні.

стити похідні від цього слова. Кома, використана як технічний засіб розмежування слів від перекладу, не виконує своєї функції, бо часто застосовується як розділовий знак між словами в перекладній частині.

Багатозначні вокабули й лексеми з нюансами в значеннях Л. Зизаній передав у «Лексисі...» кількома еквівалентами, подекуди виділяючи значення й нюанси за допомогою індикаторів «и тыж», «албо», «или», «и». Іноді автор давав поглиблені пояснення деяких реєстрових слів з розкриттям етимології, зіставленням слов'янських лексем з грецькими та латинськими.

«Лексис...» Л. Зизанія став основою і зразком для наступної ґрунтовної лексикографічної праці – визначної пам'ятки східнослов'янської лексикографії «Лексикон словенороський» П. Беринди. В цьому словнику, що вийшов друком у 1627 р. в друкарні Києво-Печерської лаври, було перекладено або витлумачено 6 982 реєстрових слова. «Лексикон» став незмінним зразком для створення словників протягом наступних кількох століть. Друкований словник П. Беринди та його численні рукописні копії відіграли важливу роль в історії української, російської, білоруської і навіть румунської лексикографії.

Тематично книгу розділено на дві частини: т. зв. «Лексикон», що є диференційним церковнослов'янским та українським словником, та «...Имена свойственная» – зібрання тлумачень власних назв (імен, топонімів). У словнику дуже багато українських слів, зокрема іншомовного походження, а також польських, що потрапили в реєстр словника через українську книжну мову XVI–XVII ст. Наявність українських слів у реєстровій частині словника є свідченням того, що діячі культури XVII ст. не могли провести межу між церковнослов'янською і народною мовою. Церковнослов'янська зазнала значного впливу народної та літературної мови, а українська книжна мова широко використовувала надбання церковнослов'янської мови.

Вплив «Лексикона» П. Беринди був значним і тривалим. У відносно недалекому 1830 р. Ставропігійський інститут у Львові видав «Приручный словаръ славено-польскій», основою якого був передрук «Лексикона», хоча під іншим заголовком.

Словник П. Беринди став основою для подальших лексикографічних звершень, зокрема, створення рукописного словника «Синонима славенороссская» невідомого автора кінця XVII ст. Це справжній словник тогочасної київської української мови з її народними елементами й низкою вживаних у той період чужих слів, перейнятих з польської мови. Першим на цю пам'ятку давньої української лексикографії звернув увагу П. Житецький, котрий опублікував словник під назвою «Словарь книжной малорусской речи по рукописи XVII века» як додаток до своєї монографії «Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке...».

Наступний етап у розвитку українського словникарства тісно пов'язаний з творчістю Є. Славинецького, який у кінці 1630-х – на початку 1640-х рр. під час роботи в Київському колегіумі уклав «Лексикон латинський» – великий перекладний латино-церковнослов'янський словник, створений на основі словника латинської мови італійця А. Калепіна. Словник Є. Славинецького, який зберігся в кількох списках, має понад 27 тис. реєстрових слів. Поряд з церковнослов'янською у перекладній частині словника подано й українську лексику.

Наприкінці 1640-х рр. Є. Славинецький разом з А. Корецьким-Сатановським уклав у Києві «Лексикон словено-латинський», основним джерелом вокабул якого був «Лексикон» П. Беринди.

З появою нової української літератури, основоположником якої був І. Котляревський, почався новий період в українській лексикографії. До написаної письменником у 1798 р «Енеїди» і виданих без згоди автора її перших трьох частин було додано українсько-російський словник, укладений Й. Каменецьким. Цей словник вийшов під назвою «Собрание малороссийских слов, содержащихся в „Енеиде", и сверх того еще многих иных, издревле вошедших в малороссийское наречие с других языков или и коренных российских, но неупотребительных». Словник містив 972 слова, серед яких подано чимало специфічно українських слів, котрих немає в «Енеїді». Ймовірно, укладач мав дещо ширшу мету, ніж допомогти читачам зрозуміти мову одного твору.

У 1809 р. побачило світ третє видання «Енеїди» у чотирьох частинах уже за участі самого І. Котляревського. Письменник включив до нього словник з першого видання, змінивши його назву на «Словарь малороссийских слов, содержащихся в „Енеиде"» і додав до нього ще 153 слова.

Практика укладати диференційовані словнички-додатки до українських видань набула значного поширення на початку XIX ст. Наприклад, «Словарь малороссийского языка» (218 слів) вийшов при книзі «Опыт собрания старинных малороссийских песней» М. Цертелєва в 1819 р., «Словарь» (понад 500 слів) при збірці «Малоросійські пісні» М. Максимовича в 1827 р., «Объяснительный словарь» (близько 450 слів) – при творі «Наталка Полтавка» І. Котляревського в «Украинском сборнике» в 1838 р., «Объяснение непонятных для великороссиян южнорусских слов и выражений» (260 слів) – при виданні «Думки і пісні та ще

дещо» А. Могили в 1839 р. Словнички під назвою «Объяснение неудобопонятных южнорусских слов» прикладалися до кожного номера журналу «Основа» в 1861–1862 рр.

У другій половині XIX ст. з'явилися перші загальномовні українські словники: «Словарь малорусского наречия» О. Афанасьєва-Чужбинського (1855 р.; частина на літери А–З, близько 6 тис. слів), «Словарь малороссийских идиомов» М. Закревського (1861 р., 11 127 слів), а також «Опыт южнорусского словаря» К. Шейковського, котрий задумувався як кількатомна праця, проте вийшло лише три випуски (1861, 1884, 1886).

До укладання перекладних, переважно українсько-російських, українсько-польських та українсько-німецьких словників, крім філологів, долучилися письменники, історики, вчителі, громадські діячі. Проте не всі лексикографічні праці виходили друком, більшість із них з різних причин лишилися в рукописах.

Першим російсько-українським словником став «Опыт русско-украинского словаря» М. Левченка (1874 р., 7 600 слів).

Цінним надбанням українського словникарства визнано «Малорусько-німецький словник» Є. Желехівського і С. Недільського, в якому представлено понад 64 тис. слів (почав виходити частинами з 1882-го, повністю побачив світ у 1886 р.). Це був перший словник, який містив значний реєстр українських слів, що були перекладені одним або декількома синонімічними словами німецької мови. Отже, в цьому словнику було зібрано найбільше слів української мови від усіх попередніх. Б. Грінченко в «Огляді української лексикографії» назвав цей словник «коштовним здобутком української лексикографії» і зазначив: «Се був перший великий і доведений до краю український словарь». Зазначена праця була другою спробою в Західній Україні зібрати та опублікувати лексичні багатства української мови. Застосований у словнику фонетичний правопис, т. зв. желехівка, який з 1893 р. було запроваджено в школах Галичини й Буковини як обов'язковий, а також використовувався у виданнях народовців і НТШ, сприяв зближенню західноукраїнського правопису зі східноукраїнським.

Важливою подією був вихід у Львові «Словаря російсько-українського» М. Уманця і А. Спілки. Словник містив близько 37 тис. російських слів, що пояснювалися одним чи кількома відповідниками, в т. ч. діалектизмами, і був у широкому вжитку тривалий час. Одночасно з цим словником з'явився й «Русско-малороссийский словарь» Є. Тимченка (1897–1899 рр.; бл. 40 тис. слів).

Визначним явищем в історії української лексикології та взагалі вітчизняного мовознавства став чотиритомний «Словарь української мови», виданий у 1907–1909 рр. за редакцією Б. Грінченка. Це було найповніше зібрання лексики живої української мови, результат титанічної колективної праці, оскільки лексичний матеріал збирався, упорядковувався та опрацьовувався великою групою людей протягом десятиліть. Словник, що містить 68 тис. реєстрових слів, лишається цінним лексикографічним виданням, належно відзначеним свого часу премією М. Костомарова, запровадженою Російською Академією наук.

У 1920-х рр. в Україні було видано 16 назв термінологічних словників, оскільки на часі було насамперед упорядкування української термінології. Це були здебільшого невеликі за обсягом видання, в яких, крім наукових термінів, подавалися народні назви. Найціннішим із них вважається «Словник ботанічної номенклатури», виданий у Києві в 1928 р., в якому подано понад 25 тис. українських назв рослин та наукову ботанічну термінологію.

В січні 1924 р. було остаточно затверджено Конституцію СРСР, де принципи рівноправності і федералізму звелися нанівець, і Україна стала адміністративною одиницею СРСР. Це породило великий попит на російсько-українські словники.

На початку 1940-х рр. було розпочато укладання «Словника української мови» тлумачного типу. Але через воєнне лихоліття, під час якого майже всі матеріали основоположної української лексичної картотеки загинули, мовознавці надовго відклали цю роботу.

Впродовж 1950–1960-х рр. було укладено та випущено невеликими тиражами низку термінологічних словників. Серед двомовних друком виходили, передусім, російсько-українські та українсько-російські. Зокрема, «Російсько-український технічний словник» (1961), «Російсько-український сільськогосподарський словник» (1963) та ін. Двічі перевидавався «Орфографічний словник» І. Кириченка (1956, 1960).

Протягом 1970–1980 рр. вийшли у світ 11 томів «Словника української мови» за редакцією І. Білодіда – великої і дуже важливої лексикографічної праці. У словнику розтлумачено 134 тис. слів, що зустрічаються в україномовних письмових джерелах. Словник увібрав усе цінне з лексичного і фразеологічного багатства української мови. Всі тлумачні словники української мови, що з'явилися пізніше, засновані на матеріалах академічного одинадцятитомника. Це стосується і найґрунтовнішого двадцятитомного «Словника української мови», що виходить друком з 2010 р. У вступному слові до першого тому нового словника академік В. Русанівський зазначив: «Нація усвідомлює себе тоді, коли вона створює порівня-

но повний словник своєї мови. Українська нація у 1970–1980 рр. дістала таку працю – "Словник української мови" в 11 томах»[1].

Створення україномовних лексикографічних праць, починаючи з «Лексиса...» Л. Зизанія і закінчуючи найновішими словниками, укладеними за допомогою комп'ютерних технологій, завжди було пов'язане з суспільними умовами в країні. Словники виконували не лише прикладну та наукову функцію. Вони складалися та видавалися з метою національного самозбереження, утвердження самобутності українців, ставали своєрідними маніфестами національного пробудження, підтримкою духовності етносу. Це яскраво видно з розвитку українського національного словникарства в різні періоди історії українського народу, його політичного життя, суспільної думки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Горецький П. Й. Історія української лексикографії. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. – 244 с.

Грінченко Б. [Передмова] // Словарь української мови : в 4 т. / Б. Грінченко (упоряд.). – Київ : Довіра : Рідна мова, 1997. – Т. 1. – С. V.

Житецкий П. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII веке, с приложением словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII века / П. Житецкий. – Киев, 1889. – 288 с.

Зизаній Л. Граматика словенська / Лаврентій Зизаній ; підгот. факс. вид. та дослідж. пам'ятки В. В. Німчука ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1980. – 55 с. : іл. – (Пам'ятки української мови).

Іванишин В. Мова і нація: тези про роль і місце мови в національному відродженні України / Василь Іванишин, Ярослав Радевич-Винницький. – Вид. 4-е, допов. – Дрогобич, 1994. – 218 с. – ISBN 5-7707-5898-8.

Караванський С. Нащо призбирувати слова? / С. Караванський // Укр. мова та літ. – 2002. – № 5. – С. 12.

Лексикон латинський Є. Славинецького ; Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. до видання: В. В. Німчук. – Київ : Наук. думка, 1973. – 541 с.

Лексикон словенороський Памва Беринди : надруковано з видання 1627 р. фотомехан. способом / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. – XL, 272 с.

Масенко Л. Т. Мова і політика / Л. Т. Масенко. – Київ : Соняшник, 2004. – 120 с.

Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії / А. А. Москаленко. – Київ : Рад. школа, 1961. – 164 с.

Неровня Н. До 85-річчя лексичної картотеки / Надія Неровня // Лексикографічний бюлетень : зб. наук. пр. / Ін-т укр. мови. – Київ, 2004. – Вип. 10. – С. 12–18.

Нікольчук І. Граматики і словники / І. Нікольчук // Укр. мова та літ. – 2005. – № 1. – С. 24.

Німчук В. В. «Лексис» Лаврентія Зизанія – перший український друкований словник / В. В. Німчук // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славенороссkая / підгот. текстів пам'яток і вступ. ст. В. В. Німчука. – Київ : Наук. думка, 1964. – С. 7–23.

Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – Київ : Наук. думка, 1992. – 416 с.

Німчук В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. / В. Німчук. – Київ : Наук. думка, 1985. – 224 с.

Німчук В. Походження української мови / В. Німчук // Етнічна та етнокультурна історія України : у 3 т. – Київ : Наук. думка, 2005. – Т. 1, кн. 2. – С. 351–468.

Німчук В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію / Василь Німчук // Укр. мова. – 2012. – № 3. – С. 3–30.

Німчук В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською / В. Німчук. – Київ : Наук. думка, 1980. – 304 с. : іл.

Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія : (питання історії, теорії і практики) / Л. С. Паламарчук. – Київ : Наук. думка, 1978. – 203 с.

Полюга Л. Роль української лексикографії в утвердженні національної самобутності / Левко Полюга // Вісн. Львів. ун-ту. Серія Журналістика. – 2003. – Вип. 23. – С. 144–152. – Відомості доступні також з Інтернету: http://journ.lnu.edu.ua/movazmi/body/visnyk23/Statti_Polyuha.htm.

Полюга Л. Українська мова у процесі духовного відродження українського народу (про збереження і тяглість національної свідомості) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : міжвід. зб. наук. пр. Вип. 1 / Ін-т сусп. наук ; редкол.: Я. Д. Ісаєвич (гол. ред.) [та ін.]. – Київ, 1992. – С. 208–225.

Рильський М. Ясна зброя : статті / М. Рильський. – Київ : Рад. письменник, 1971. – 285 с.

Родніна Л. Корифеї повоєнної української лексикографії (40–50 рр. XX ст.) / Л. Родніна // Укр. мова. – 2001. – № 1. – С. 91–102.

Словник української мови : в 11 т. / голов. ред. І. К. Білодід. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

Словник української мови : у 20 т. / Укр. мовно-інформ. фонд НАН України ; за ред. В. М. Русанівського. – Київ : Наук. думка, 2010. – Т. 1. – 911 с.

Солоіденко Г. Словнику Грінченка – 100 років / Галина Солоіденко // Бібл. вісн. – 2007. – № 4. – С. 40–44. – Відомості доступні також з Інтернету: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/bv_2007_4_6.pdf.

***

Українська мова : енциклопедія / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко [та ін.]. – Київ : Укр. енциклопедія, 2000. – 824 с. : іл.

***

Стратій Я. Зизаній Тустановський / Я. Стратій // Філософська думка в Україні : біобібліогр. слов. – Київ, 2002. – С. 81–82.

Кульчицька Т. Українська лексикографія XIII–XX ст. : бібліогр. покажч. / Т. Кульчицька ; Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника. – Львів, 1999. – 360 с.

Електронні ресурси

Бібліотека [Електронний ресурс] : [копії книг з історії укр. мови] // Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України : [сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2011. – Режим доступу: http://www.inmo.org.ua/library.html (дата звернення: 28.03.2016). – Назва з екрана. – Подано посилання на повнотекстові документи.

Мрозек Г. Євген Желехівський – автор «Малорусько-нїмецького словника» [Електронний ресурс] / Мрозек Галина Дмитрівна // Всеукраїнська асоціація музеїв : сайт. – Текст. дані. – Київ, 2011. – 28 листоп. – Режим доступу: http://vuam.org.ua/uk/704:Євген_Желехівський_–_автор_«Малорусько-нїмецького_словника» (дата звернення: 06.04. 2016). – Назва з екрана.

Підготовлено Л. Рогальчук

[1] Словник української мови. Т. 1 – Київ, 2010. – С. 6.

16 листопада

Гордість українського спорту

До 80-річчя від дня народження І. Турчина (1936–1993)

Легенды о нашем выдающемся тренере Игоре Евдокимовиче Турчине и его потрясающих воспитанницах еще долго будут передаваться из уст в уста.
С. Бубка[1]

З іменем видатного українського тренера І. Турчина пов'язана золота доба українського гандболу. Він створив легендарну жіночу команду «Спартак», яка протягом 20 років поспіль була непереможною в СРСР і вивела радянський гандбол на європейську та світову спортивну арену. Заслуженого тренера СРСР І. Турчина та його команду за видатні досягнення у спорті занесено до Книги рекордів Гіннеса.

Ігор Євдокимович народився в с. Софіївка Білгород-Дністровського району Одеської області, в сім'ї службовця. Вже через рік батька перевели на роботу до Міністерства сільського господарства, і родина Турчиних переїхала до Києва. У роки Другої світової війни Є. Турчин служив у діючій армії, а Ігор із матір'ю перебував в евакуації на Уралі. Після звільнення України, в 1944 р., Є. Турчин продовжив працю в міністерстві, і сім'я повернулася до Києва. Того ж року Ігор пішов у перший клас. З 1947 р. Турчини кілька разів міняли місце проживання у зв'язку з новими призначеннями батька. Спочатку це був Тернопіль, а згодом – Хмельницький і Житомир.

Активно займатися спортом Ігор почав у Хмельницькому. Там він захопився баскетболом. Після 9 класу вже мешкав у Житомирі, де грав за баскетбольну збірну області.

Закінчивши середню школу, юнак вирішив, як і батько, присвятити себе сільському господарству і вступив до Крошенського технікуму плодоовочівництва. Після навчання в цьому закладі (1954–1955) він мав намір продовжити освіту в Житомирському сільськогосподарському інституті, але не пройшов за конкурсом. Ігор різко змінив профіль своєї професійної орієнтації і вступив до Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту на факультет фізичного виховання і спорту, який закінчив з відзнакою в 1959 р.

Молодий фахівець із червоним дипломом учителя фізичного виховання, анатомії і фізіології людини був направлений до Києва працювати тренером за спеціалізацією «баскетбол» у ДЮСШ № 2. В цій школі не було баскетбольної секції, тому його призначили тренером із настільного тенісу. Займаючись із «непрофільним» вихованцем, І. Турчин проявив неабиякі тренерські здібності, і його підопічний невдовзі став чемпіоном України.

Згодом молодому тренеру запропонували працювати з дитячою гандбольною командою. Це було досить несподівано, адже він раніше не грав у гандбол і не дуже багато знав про цю командну гру. Ігор із зацікавленням почав вивчати й оволодівати азами гандболу. Фундаментом його тренерської діяльності був баскетбол, але вечорами, після тренувань, він сідав за підручники й ретельно студіював спеціальну літературу. Осягати багатогранну тренерську науку довелося самотужки, на практиці, ціною помилок, сумнівів та пошуків.

Щоб доукомплектувати групу гандболісток, І. Турчин відвідував школи і відбирав здібних дітей. Одного разу звернув увагу на спортивних шестикласниць – Зіну Столітенко та її подругу Галину Маноху. Вони погодилися спробувати сили в невідомому для них гандболі та приєдналися до Л. Бобрусь, О. Салієнко та А. Озерянської. Ці дівчатка стали основою майбутньої знаменитої жіночої гандбольної команди «Спартак».

Працюючи з підлітками, І. Турчин прагнув насамперед зацікавити їх гандболом. Під час тренувань він активно впроваджував рухомі ігри: піонербол, волейбол, баскетбол, настільний теніс тощо. Заняття з дітьми проходили динамічно й весело, але одночасно він методично прищеплював юним спортсменкам смак до тактичного мис-

[1] Цит. за вид.: Украинскому гандболу 100 лет / З. Турчина, В. Миленький, Г. Белокопытов. – Киев, 2009. – С. 4.

лення. Дівчата опановували гандбол, детально вивчаючи правила та засвоюючи нюанси цієї гри. Так із самого початку тренер починав формувати та виховувати гравців високого класу. Його метою було створення не просто команди сильних спортсменок, а колективу дружних, зацікавлених, усебічно розвинених особистостей.

У роботі з дівчатами І. Турчину необхідно було виявляти неабиякі педагогічні здібності, шукати індивідуальний підхід до кожної учасниці команди. Він боровся за чітку дисципліну, докладав зусиль, щоб діти не пропускали жодного заняття. Тренер прагнув навчити їх працювати до сьомого поту, намагаючись донести до їхньої свідомості необхідність напружених тренувань – як запоруку прийдешніх перемог.

Попри всю суворість на тренуваннях Ігор Євдокимович завжди для своїх підопічних був більше ніж спортивний тренер. Він був чудовим наставником, який учив дівчат розуміти працю, життєві ситуації, виховував у них почуття колективізму, спартаківський дух, прагнення боротися до кінця, до перемоги. Водночас тренер піклувався про своїх підопічних, був уважним і турботливим, як рідна людина, прагнув, щоб команда стала для них другою сім'єю.

Незабаром почали з'являтися перші результати наполегливої й цілеспрямованої праці. В 1962 р. команда переможно завершила республіканські юнацькі змагання в Івано-Франківську і здобула право брати участь у всесоюзних змаганнях. Важливою для «Спартака» стала перемога у першості Києва серед жіночих команд у 1963 р.

Крок за кроком колектив міцнів, підростали спортсменки, а разом з ними зростала і їхня майстерність. На цей час вихованки І. Турчина багато чого навчилися на гандбольному майданчику. Поступово визначився кістяк команди: З. Столітенко, Г. Маноха, Л. Бобрусь, Н. Ткачова, М. Маршуба, В. Акімова, Н. Лобзіна. Разом з ними набував досвіду і сам тренер.

І. Турчин бачив потенціал створеної ним команди і на кожному новому етапі її розвитку ставив мету досягати кращих результатів. Одне з головних своїх завдань як тренера він вбачав у тому, щоб кожне тренування, кожний матч були пізнанням спорту, розкриттям самого себе. Адже для того, щоб стати чемпіоном, недостатньо просто таланту, потрібно бути надзвичайно працелюбним та працездатним, виховувати волю, прагнути довести, що у гандболі не можна бути байдужим. Тож, відповідно до поставлених завдань, постійно підвищувалися вимоги до спортсменок, зростали навантаження на тренуваннях. Однак вимоги тренера завжди мали підґрунтя. Гандболістки довіряли йому і прагнули якісно виконувати всі вправи, завдання, бо чітко усвідомлювали мету, до якої їх вів тренер.

Дебют «Спартака» в чемпіонатах СРСР серед команд класу «А» відбувся в 1964 р. Посівши друге місце, колектив увійшов у другу групу класу «А». Це був шанс потрапити в першу групу. Путівку до вищої ліги вони отримали вже в 1965-му. З перших змагань у цій категорії всім стало зрозуміло: серед визнаних фаворитів жіночого гандболу з'явилася нова потужна сила. В наступних двох сезонах спартаківки стали срібними й бронзовими призерами. Це були перші «дорослі» медалі вихованок І. Турчина і перші його тренерські перемоги.

1965 р. ознаменувався важливою подією в особистому житті І. Турчина. І не тільки в його житті, а й усієї команди. У серпні того року відбулося весілля І. Турчина та З. Столітенко – найсильнішою спортсменкою команди. Зінаїда Турчина стала вірною дружиною, соратницею та помічницею видатного тренера. З часу створення цієї спортивної родини київський «Спартак» і жіночий гандбол в Україні та в Радянському Союзі нерозривно асоціювалися з цим подружжям.

Коли починалось їхнє спільне життя, 19-річній Зінаїді довелося пережити й подолати справжній психологічний тиск з боку своїх подруг з команди, бо майже всі дівчата були закохані у свого харизматичного тренера, а він обрав саме її. Разом з Ігорем Євдокимовичем Зінаїда Михайлівна пройшла зоряний шлях своєї команди від самого початку її створення, була учасницею найпрестижніших спортивних турнірів, у т. ч. Олімпійських ігор, зробила власний вагомий внесок у перемоги команди. (Кому пощастило бачити З. Турчину у грі, ніколи не забуде її чудових пасів, несподіваних ударів, уміння орієнтуватись у найскладніших ігрових епізодах, знаходячи оптимальні рішення). У 2000 р. її було визнано найкращою гандболісткою XX ст. за версією Міжнародної федерації гандболу. Справу своїх батьків у спорті продовжила дочка Турчиних – Наталія – майстер спорту міжнародного класу з гандболу.

З кінця 1960-х рр., завдяки злагодженій праці тренера й команди спортсменів-однодумців, почалося сходження «Спартака» до найвищих щаблів спочатку вітчизняних, а потім європейських та світових змагань. Це був початок золотої епохи українського та радянського гандболу.

Особливим роком у біографії «Спартака» та його тренера був 1969-й. Після того як команда здобула золоті медалі на чемпіонаті країни, перед спартаківками постало нове завдання – взяти участь і перемогти в Кубку європейських чемпі-

онів. Для підготовки до цих змагань було лише два місяці. Тоді І. Турчин вирішив використати зі свого арсеналу кілька комбінацій, щоб розширити ігровий потенціал кожного члена команди, а також довелося збільшити фізичні навантаження. З цією метою спортсменки бігали кроси, плавали, грали в настільний теніс, волейбол і навіть у футбол. Такі насичені тренування створювали необхідний настрій для проведення вирішальних поєдинків.

4 серпня 1970 р. після фінальної гри «Спартак» уперше за всю багаторічну історію українського гандболу став володарем Кубку європейських чемпіонів. Про команду та її тренера дізналася вся Європа, їх почали називати зірками світового гандболу. Київські гандболістки, починаючи з 1970 р., 13 разів перемагали в найпрестижнішому євротурнірі.

Вигравши континентальний кубок, «Спартак» став провідним клубом Європи. І. Турчин розумів, що відтепер для команди відкрилися нові перспективи і вже не можна жити старим багажем. Завдання, поставлені перед гравцями, зобов'язували тренера бути новатором, тактиком, стратегом, психологом і навіть фантазером. До кожного матчу І. Турчин та його колега Л. Вайнтрауб, відомий в Україні волейболіст, готували якусь новинку.

З Ігорем Євдокимовичем ніколи і нікому не доводилось нудьгувати на тренуваннях, адже в нього завжди були яскраві ідеї, якими він міг захопити своїх підопічних. У процесі підготовки до матчу тренер завжди продумував цікаві комбінації, які розширювали ігровий діапазон гандболісток кожного амплуа. Турчин вигадував нові методи, які постійно змінювалися. Це були ігри у глибокому піску або на колінах, чи із зав'язаними очима, або по пояс у воді. У тренувальних іграх було поєднання регбі, гандболу, водного поло і т. ін. Мабуть, не було такого виду спорту, який би не використовував тренер.

Коли І. Турчин керував цим дійством, він був щасливий, адже перебував у своїй стихії. Його тренерський зошит налічував три тисячі різноманітних вправ. Надзвичайно вимогливий, він до всіх без винятку дівчат ставився «безжально». Навіть титулованих спортсменок у разі порушень відправляв на лаву запасних гравців. Проте вони не просто слухняно виконували все, що їм пропонувалось на тренуваннях, а вникали у суть кожної вправи, аналізуючи її та застосовуючи в ігрових моментах.

Ігор Євдокимович був багатогранною, сильною людиною, видатним тренером, організатором. Водночас це була емоційна, вибухова, суперечлива й парадоксальна особистість, максималіст, в якому поєднувалися наполегливість і безкомпромісність. Це часто-густо було декому не до вподоби, особливо спортивним чиновникам із Москви. І. Турчин добре розумів, чого від нього очікують спортивні функціонери, гравці, вболівальники. Однак він знав собі ціну і не вважав за потрібне комусь щось доводити, адже був абсолютно незалежним.

У Ігоря Євдокимовича на футболці був напис «Найвидатніший тренер сучасності». Це ствердження він доводив щоденною самовідданою працею, адже встигав тренувати не тільки досвідчених спортсменок, а й підростаюче покоління. Ставши старшим тренером «Спартака», І. Турчин не залишив роботи у ДЮСШ, а продовжував, як і раніше, вести в ній кілька груп юних гандболісток. Ця робота була своєрідною кузнею майбутніх майстрів для «Спартака», яка допомагала майже безпомилково визначати кандидатів для головної гандбольної команди.

Кандидат педагогічних наук І. Турчин займався також теоретичною роботою. Він – автор двох книг. Одна з них – навчальний посібник, а друга – художньо-документальна повість, в якій тренер розповідає про свій шлях у спорті, створення й становлення «Спартака», відкриває особливості роботи з командою.

Бажання завжди бути першим, вогник завзяття ніколи не залишали цю унікальну людину. Цим вогником Ігор Євдокимович умів запалити спортсменок, ставлячи перед ними найвищу мету. На тренерській ниві І. Турчин зумів піднятися до недосяжних висот: у 1976 р. його було визнано кращим тренером світу.

Провідна жіноча гандбольна команда країни – київський «Спартак» – стала базовим клубом збірної СРСР, а її головним тренером – І. Турчин. Під його керівництвом жіноча збірна з гандболу почала здобувати перемоги на світовій арені. Якщо в 1973 р. команда була лише бронзовим призером чемпіонату світу, то в 1975-му та 1978-му здобула срібні медалі, а в 1982-му та 1986-му – золоті.

Ігор Євдокимович також тренував і олімпійську жіночу гандбольну команду СРСР, у складі якої більшість гравців були із київського «Спартака». На XXI літніх Олімпійських іграх у Монреалі збірна Радянського Союзу здобула своє перше олімпійське золото. Вдруге золоті медалі гандболістки здобули у 1980 р. на Олімпійських іграх у Москві. За ці перемоги тренер та гандболістки отримали високі державні нагороди.

На Олімпіаді в Сеулі у 1988 р. радянська жіноча збірна з гандболу стала бронзовим призером. Цей результат спортивне керівництво СРСР вважало в ті часи провальним. Гіркоту поразки підсилювало й те, що збірна команда невдало виступала у сезоні 1988–1989 рр. на чемпіонаті світу. Після такої серії невдач І. Турчина почали різко критикувати. Ігоря Євдокимовича звинувачували в тому, що він працює по-старому. Прославлений тренер, який створив такий жіночий гандбол, що вважався еталоном у світі, змушений був залишити збірну.

І. Турчин зосередився на роботі з київським «Спартаком», який переживав складний період, пов'язаний зі зміною покоління в команді: зіркові спортменки вже залишили її, а рівноцінної заміни ще бракувало, молодь грала нестабільно. Потрібно було зміцнювати склад команди. До розпаду СРСР «Спартак» ще двічі вигравав срібло на чемпіонатах країни. У незалежній Україні киянки виграли перший національний чемпіонат у 1992 р.

Великі навантаження в роботі, надзвичайне нервове напруження, переживання через окремі поразки призвели до серйозних наслідків: ще в середині 1970-х рр. у Ігоря Євдокимовича почалися проблеми зі здоров'ям. А на початку 1990-х лікарям стало зрозуміло, що І. Турчину необхідна кардіологічна операція. Для її проведення за кордоном потрібні були 25 тис. доларів. Таких грошей у родини Турчиних не було, а зібрати цю суму в Києві не вдалося. І тоді на допомогу прийшов президент норвезького клубу «Філхаммер», який запропонував оплатити операцію та лікування видатного українського тренера. Натомість І. Турчин, за укладеним контрактом, мав відпрацювати витрачені гроші, тренуючи норвезьких гандболістів.

За короткий час (вісім місяців) Ігор Євдокимович здійснив чудову підготовку гандболісток і місцевих тренерів. На його тренування, жодне з котрих не було схоже на попереднє, приходили, як на виставу. Вірний своєму методу, він до кожного з гравців знаходив творчий підхід. Український тренер у Скандинавії був дуже популярним. Йому запропонували залишитись у Норвегії, але він був патріотом і, не уявляючи себе поза батьківщиною, відмовився.

Після операції (коронарне шунтування) в Норвегії Ігор Євдокимович отримав можливість повноцінно жити. Та 7 листопада 1993 р. у Бухаресті, на змаганнях за Кубок європейських чемпіонів, під час матчу з румунською командою «Рапід», в І. Турчина стався гіпертонічний криз. Він помер. Поховано легенду українського спорту на Берковецькому цвинтарі в Києві. На будинку на вулиці Лютеранській, де мешкав Ігор Євдокимович, встановлено меморіальну дошку. Влітку 2015 р. Київською міською державною адміністрацією було прийнято рішення про перейменування вулиці Блюхера на вулицю Ігоря Турчина.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів І. Турчина

Гандбол : учеб. пособие для студ. ин-тов физ. культуры / И. Е. Турчин ; под ред. Л. А. Латышкевича. – Киев : Вища шк., 1988. – 199 с. – В соавт.

Стратегия игры / И. Е. Турчин ; лит. запись: А. М. Семененко, В. З. Фисюн. – Киев : Молодь, 1988. – 175 с. : 16 л. ил. – (Знаменосцы спорта). – ISBN 5-7720-0042-X.

Игорь Турчин: «Не терять человечность» : [интервью] / И. Турчин ; интервью вели: В. Выхованец, Г. Каневский // Комсом. знамя. – 1989. – 4 апр. – С. 7.

Что такое хорошо и что такое плохо / И. Турчин // Совет. спорт. – 1991. – 24 дек. – С. 2.

Про І. Турчина

Комарніцький О. Б. Турчин Ігор Євдокимович / О. Б. Комарніцький // Кам'янець-Поділ. держ. ун-т в особах. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 1. – С. 745–748.

Турчина З. Украинскому гандболу 100 лет / З.Турчина, В. Миленький, Г. Белокопытов. – Киев : б. и., 2009. – 159 с. : ил. – ISBN978-611-528-000-1.

Турчина З. Зинаида Турчина: «Я прожила за Турчиным, как за золотой стеной» / З. Турчина ; подгот. О. Думанская // Сегодня. – 2000. – 21 дек. – С. 11.

Турчина З. Зинаида Турчина: «Когда прервалась прямая трансляция матча, я зарыдала: „Сыночка, нашего папы уже нет"» : [интервью] / З. Турчина ; беседу вела О. Гурина // События и люди. – 2008. – 2–10 нояб. – С. 16–17.

Турчина Н. Дочь Игоря Турчина: «Если бы под рукой оказались лекарства от давления и вовремя приехала „скорая", то папу можно было спасти» : интервью / Н. Турчина ; беседу вела О. Гурина // Факты и коммент. – 2006. – 17 нояб. – С. 23–24.

Виставкін Ю. Великий тренер Ігор Турчин із «Книги рекордів Гіннеса» / Ю. Виставкін // Україна. – 1994. – № 2. – С. 24–25.

Гончарук А. Игорь Турчин всегда ходил по краю бездны и ежедневно имел возможность в нее сорваться / А. Гончарук // День. – 1998. – 17 нояб. – С. 8.

Матюха Ю. За несколько лет до смерти Игорь Турчин сказал своим друзьям Александру Гомельскому и Зурабу Хромаеву: «У меня такое предчувствие, что я умру в гандбольном зале» / Ю. Матюха // Факты и коммент. – 2002. – 23 нояб. – С. 7.

Ілюстрації

[Игорь Турчин и его команда : фот. разных лет] // Турчин И. Стратегия игры. – Киев, 1988. – Вклейки между с. 48–49, 112–113.

Семейство Турчиных: Игорь Евдокимович, Зинаида и дочь Наталья : [фотография] // События и люди. – 2008. – 2–10 нояб. – С. 16.

Підготовлено С. Савченко

Грудень

Пн	Вт	Ср	Чт	Пт	Сб	Нд
			1	2	3	4
5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18
19	20	21	22	23	24	25
26	27	28	29	30	31	

Грудень – кінець року, а початок зими.

У грудні сонце на літо, а зима на мороз повертають.

Смутно, як грудню по полудню.

Грудневий сніг у біле все заплутав
І тихо гладить клени по плечу…
Мені звучить мелодія забута,
Від неї я ніяк не утечу.

Мені звучать весняні переливи,
Пташиний щебет і травневий грім.
І навіть сніг густий і полохливий
Холодністю не заважає їм.

В. Крищенко[1]

[1] Крищенко В. Д. Грудневий сніг у біле все заплутав... / / Поезії / В. Д. Крищенко. – Київ, 2002. – С. 339.

1

Всесвітній день боротьби зі СНІДом

Відзначається щорічно з ініціативи ВООЗ, відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/43/15

День працівників прокуратури

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента № 1190/2000 від 02.11.2000 р.

25 років тому (1991) народ України вільним волевиявленням підтвердив **Акт проголошення незалежності України** № 1927-XII від 05.12.1991 р.

300 років від дня народження **Етьєна Моріса Фальконе** (1716–1791), французького скульптора

140 років від дня народження **Клари Ісаківни Брун** (1876–1959), української співачки

130 років від дня народження **Рекса Тодхантера Стаута** (1886–1975), американського письменника, публіциста

120 років від дня народження **Георгія Костянтиновича Жукова** (1896–1974), українського та російського військового діяча

2

Міжнародний день боротьби за скасування рабства

Відзначається відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/317 (IV)

130 років від дня народження **Андрія Олександровича Загродського** (1886–1948), українського філолога, педагога

110 років від дня народження **Катерини Федорівни Бєлашової** (1906–1971), російського скульптора

110 років від дня народження **Ярослава Васильовича Гримайла** (1906–1984), українського письменника

3

Міжнародний день інвалідів

Відзначається щорічно відповідно до рішення Генеральної Асамблеї ООН A/RES/47/3

420 років від дня народження **Ніколо Аматі** (1596–1684), італійського майстра з виготовлення скрипок

110 років від дня народження **Миколи Васильовича Антохія** (1906[1]–1983), українського художника, іконописця

100 років від дня народження **Лідії Морисівни Колесникової** (1916–2003), української поетеси

90 років від дня народження **Андрія Михайловича Гродзінського** (1926–1988), українського ботаніка, фізіолога рослин

4

Введення у храм Пресвятої Богородиці. Третя Пречиста

150 років від дня народження **Станіслава-Мечислава Дембицького** (1866–1924), польського живописця, графіка

120 років від дня народження **Миколи Семеновича Тихонова** (1896–1979), російського письменника, публіциста, перекладача

100 років від дня народження **Ярослава Томовича Геляса** (1916–1992), українського актора, режисера

5

Міжнародний день волонтерів

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/40/212

День працівників статистики

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1120/2002 від 02.12.2002 р.

110 років від дня народження **Володимира Савича Крамарова** (1906–1987), українського вченого в галузі машинознавства

---

[1] Дату народження подано за ЕСУ, біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними народився 20.11.1905 р.

6

День Збройних Сил України

Відзначається щорічно відповідно до Постанови Верховної Ради України № 3528-XII від 19.10.1993 р.

170 років від дня народження **Генрика Ярецького** (1846–1918), польського композитора, диригента, педагога

130 років від дня народження **Андрія Васильовича Музички** (1886–1966), українського літературознавця

110 років від дня народження **Ніни Костянтинівни Василенко** (1906–1999), українського режисера, сценариста, аніматора

90 років від дня народження **Василя Яковича Третяка** (1926–1989), українського співака

7

День великомучениці Катерини

Міжнародний день цивільної авіації

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/51/33

День місцевого самоврядування

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1250/2000 від 25.11.2000 р.

120 років від дня народження **Юрія Михайловича Коцюбинського** (1896–1937), українського державного та військового діяча

110 років від дня народження **Андрія Ільківа** (1906–2006), українського актора

80 років від дня народження **Олександра Миколайовича Шарковського** (1936), українського математика

8

140 років від дня народження **Марії Степанівни Крушельницької** (1876–1935), української актриси, письменниці, громадського діяча

130 років від дня народження **Дієго Рівери** (1886–1957), мексиканського живописця

90 років від дня народження **Реваза Давидовича Чхеїдзе** (1926–2015), грузинського кінорежисера, актора, сценариста, продюсера, педагога

80 років від дня народження **Віктора Івановича Баєнка** (1936–2004), українського та російського актора

9

Міжнародний день боротьби з корупцією

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/58/4

150 *років від дня народження* **Валерії Олександрівни О'Коннор-Вілінської** *(1866[1]–1930), української громадської діячки, письменниці*

140 років від дня народження **Миколи Павловича Глібовицького** (1876–1918), українського письменника, громадського діяча

125 років від дня народження **Максима Адамовича Богдановича** (1891–1917), білоруського поета, перекладача, літературознавця

110 років від дня народження **Яши** (Якима) **Бакова** (1906–1974), українського письменника (Югославія)

10

День захисту прав людини

Відзначається щорічно відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/423 (V)

130 років від дня народження **Мохаммеда Тагі малек Ошшоара Бегара** (1886–1951), іранського поета, вченого, громадського діяча

130 років від дня народження **Ірини Павлівни Невицької** (1886–1965), української письменниці (Словаччина)

11

Міжнародний день гір

Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/57/245

260 років від дня народження **Антона Томажа Лінгарта** (1756–1795), словенського драматурга, історика

[1] Дату народження подано за ЕІУ. За іншими даними народилася 21.12.1867 р.

160 років від дня народження **Георгія Валентиновича Плеханова** (1856–1918), російського філософа, історика, громадського діяча

12

День Сухопутних військ України

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1167/97 від 18.10.1997 р.

250 років від дня народження **Миколи Михайловича Карамзіна** (1766–1826), російського письменника, публіциста, історика, критика

150 років від дня народження **Альфреда Вернера** (1866–1919), швейцарського хіміка, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1913)

100 років від дня народження **Варвари Григорівни Хоменко** (1916–1974), українського етнографа, педагога

13

День апостола Андрія Первозванного

200 років від дня народження **Ернеста Вернера фон Сіменса** (1816–1892), німецького вченого, електротехніка, інженера, винахідника, промисловця, засновника фірми *Siemens*, громадсько-політичного діяча

170 років від дня народження **Миколи Олександровича Ярошенка** (1846–1898), російського та українського живописця

160 років від дня народження **Миколи Карповича Садовського** [справж. – Тобілевич (1856–1933)], українського актора, режисера, письменника, театрального діяча

130 років від дня народження **Миколи Гавриловича Зубарєва** (1886–1964), українського та російського співака, педагога

90 років від дня народження **Ярослава Романовича Дашкевича** (1926–2010), українського історика-сходознавця, мовознавця, мистецтвознавця

14

День вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 945/2006 від 10.11.2006 р.

120 років від дня народження **Давида Мойсейовича Бендаса** (1896–1953), українського письменника

120 років від дня народження **Павла Наумовича Беркова** (1896–1969), російського літературознавця

110 років від дня народження **Йонаса Міколо Кузмінкіса** (1906–1985), литовського графіка

15

День працівників суду

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1318/2000 від 08.12.2000 р.

125 років від дня народження **Миколи Голубця** (1891–1942), українського мистецтвознавця, письменника, публіциста

120 років від дня народження **Юрія Овксентійовича Корчака-Чепурківського** (1896–1967), українського вченого-демографа

110 років від дня народження **Ірми Хаїмовича Друкера** (1906–1982), українського письменника

90 років від дня народження **Олекси-Мирона Біланюка** (1926–2009), українського фізика (США)

80 років від дня народження **Валентини Леонідівни Чемени** (1936), української актриси музичної комедії

16

210 років від дня народження **П'єра Лашамболі** (1806–1872), французького поета-пісняра, байкаря

190 років від дня народження **Володимира Олексійовича Мілютіна** (1826–1855), російського публіциста, економіста

150 років від дня народження **Василя Васильовича Кандінського** (1866–1944), російського живописця, графіка

120 років від дня народження **Мойсея Ісаковича Гольдблата** (1896–1974), єврейського актора, режисера

120 років від дня народження **Варвари Іванівни Чередниченко** (1896–1949), української письменниці, перекладача

17

День пам'яті великомучениці Варвари

150 років від дня народження **Євгена Йосиповича Буковецького** (1866–1948), українського художника

120 років від дня народження **Валерії Францівни Драги-Сумарокової** (1896–1967), російської актриси

100 років від дня народження **Ігоря Михайловича Білогруда** (1916–1992), українського композитора, піаніста, педагога (США)

100 років від дня народження **Миколи Павловича Костенка** (1916–1976), українського письменника

100 років від дня народження **Миколи Захаровича Шамоти** (1916–1984), українського літературознавця, критика

18

Міжнародний день мігрантів

Відзначається щорічно відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/55/93

160 років від дня народження **Джозефа Джона Томсона** (1856–1940), англійського фізика, лауреата Нобелівської премії в галузі фізики (1906)

150 років від дня народження **Ольги Ціпановської** (1866–1941), української піаністки, педагога, диригента, громадського діяча

140 років від дня народження **Петра Івановича Холодного** (1876–1930), українського вченого-хіміка, художника, державного і громадського діяча

19

День святителя Миколи Чудотворця

Міжнародний день співпраці Південь-Південь Організації Об'єднаних Націй. Відзначається відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/58/220

День адвокатури

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1121/2002 від 02.12.2002 р.

180 років від дня народження **Дмитра Олександровича Агренєва-Слов'янського** [справж. – Агренєв (1836[1]–1908)], російського співака, хорового диригента

110 років від дня народження **Леоніда Ілліча Брежнєва** (1906–1982), українського і російського державного та політичного діяча

110 років від дня народження **Миколи Євгенійовича Вірти** (1906–1976), російського письменника

110 років від дня народження **Миколи Гавриловича Єсипенка** (1906[2]–1993), українського режисера, педагога

20

400 *років від часу виходу у світ (1616) у Києво-Печерській друкарні* **одного з перших церковних богослужбових видань – «Часослова»**

90 років від дня народження **Реваза Костянтиновича Інанішвілі** (1926–1991), грузинського письменника

90 років від дня народження **Анатолія Андрійовича Чухна** (1926–2012), українського вченого-економіста, педагога

21

50 років від часу заснування (1966) **Українського товариства охорони пам'яток історії та культури**

120 років від дня народження **Костянтина Костянтиновича Рокоссовського** (1896–1968), російського та польського військового і державного діяча

110 років від дня народження **Стефана Михайловича Ямпольського** (1906–1998), українського економіста

---

[1] Дату народження подано за біографічним довідником «Мистецтво України». За іншими даними народився в 1834 р.

[2] Дату народження подано за біографічним довідником «Мистецтво України», ЕСУ. За іншими даними народився 13.12.1906 р.

22

День зачаття праведною Анною Пресвятої Богородиці

День енергетика

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 522/93 від 12.11.1993 р.

День працівників дипломатичної служби

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1639/2005 від 21.11.2005 р.

110 років від дня народження **Олександра Михайловича Батрова** (1906–1990), українського та російського письменника, сценариста

90 років від дня народження **Миколи Григоровича Криванчикова** (1926–1978), російського поета

75 років від дня народження **Маргарити Юріївни Малиновської** (1941–1983), українського критика, письменниці

23

130 років від дня народження **Данила Семеновича Воронцова** (1886–1965), українського фізіолога

110 років від дня народження **Миколи Спиридоновича Шеремета** (1906–1986), українського письменника

90 років від дня народження **Миколи Григоровича Іщенка** (1926–2013), українського письменника, літературознавця, журналіста, громадського діяча

90 *років від дня народження* **Віталія Дмитровича Кирейка** *(1926), українського композитора, педагога*

24

День працівників архівних установ

Відзначається щорічно відповідно до Указу Президента України № 1200/98 від 30.10.1998 р.

150 років від дня народження **Миколи Федотовича Мельникова-Разведенкова** (1866–1937), українського патологоанатома

140 років від дня народження **Спиридона Феодосійовича Черкасенка** (1876–1940), українського письменника, драматурга

130 років від дня народження **Олександра Сергійовича Невєрова** [справж. – Скобелєв (1886–1923)], російського письменника

130 років від дня народження **Олександра Яковича Пархоменка** (1886–1921), українського військового діяча

110 років від дня народження **Джеймса Хедлі Чейза** (1906–1985), англійського письменника

25

140 років від дня народження **Адольфа Отто Рейнгольда Віндауса** (1876–1959), німецького біохіміка, хіміка-органіка, лауреата Нобелівської премії в галузі хімії (1928)

110 років від дня народження **Стефана Пилиповича Самійленка** (1906–1977), українського мовознавця-славіста

90 років від дня народження **Валерії** (Волі) **Володимирівни Іваненко** (1926–1968), української письменниці, перекладача

90 років від дня народження **Єдема Ісеїновича Налбандова** (1926–1999), українського та татарського композитора, педагога

90 років від дня народження **Володимира Тарасовича Толока** (1926[1]–2012), українського фізика

26

75 років від початку (26.12.1941–02.01.1942) **Керченсько-Феодосійської десантної операції**

140 років від дня народження **Лазара Осиповича Кармена** [справж. – Коренман (1876–1920)], російського письменника

[1] Дату народження подано за *Enciclopedia of Ukraine*, УРЕ. За іншими даними народився 25.11.1926 р.

110 років від дня народження **Андрія Гнатишина** (1906–1995), українського композитора, диригента, педагога, музично-громадського діяча (Австрія)

27

180 років від дня народження **Валерія Антонія Врублевського** (1836–1908), діяча польського, білоруського та міжнародного революційного руху

140 років від дня народження **Івана Олексійовича Алчевського** (1876–1917), українського співака

110 років від дня народження **Ервіна Гешоннека** (1906–2008), німецького актора

80 років від дня народження **Віталія Григоровича Розстального** (1936–2006), українського актора

28

160 років від дня народження **Томаса Вудро Вільсона** (1856–1924), американського державного діяча, історика, політолога, лауреата Нобелівської премії миру (1919)

150 *років від дня народження* **Данила Кириловича Заболотного** *(1866–1929), українського мікробіолога, епідеміолога*

29

160 років від дня народження **Данила Яковича Крижанівського** (1856–1894), українського педагога, композитора

140 років від дня народження **Пабло Касальса** (1876–1973), іспанського віолончеліста, диригента, композитора

140 років від дня народження **Миколи Дмитровича Стражеска** (1876[1]–1952), українського терапевта

30

160 років від дня народження **Ігнатія Миколайовича Потапенка** (1856–1929), російського письменника, драматурга

150 років від дня народження **Ольги-Олександри Порфирівни Бажанської-Озаркевич** (1866–1906), української піаністки, письменниці, фольклориста, культурного діяча

120 років від дня народження **Вадима Євгеновича Дяченка** (1896–1954), українського математика

110 років від дня народження **Святослава Ярославовича Гординського** (1906–1993), українського художника, мистецтвознавця, поета, перекладача

110 років від дня народження **Данила Хомича Острянина** (1906–1993), українського філософа

31

420 років від дня народження **Петра Симеоновича Могили** (1596[2]–1647), українського культурного, освітнього, церковного та громадсько-політичного діяча, богослова, проповідника, літератора

120 років від дня народження **Павла Павловича Плюща** (1896–1975), українського мовознавця

100 років від дня народження **Василя Павловича Дашенка** (1916–1985), українського актора

100 років від дня народження **Олега Костянтиновича Кошового** (1916[3]–1991), українського майстра декоративно-ужиткового та ювелірного мистецтва, авіамоделіста

Цього місяця виповнюється:

425 років від початку (1591–1593) першого великого **національно-визвольного повстання** проти польського панування в Україні **під проводом К. Косинського**

210 років від часу створення (1806) **Усть-Дунайського козацького війська**

---

[1] Дату народження подано за УРЕ. За іншими даними народився 30.12.1876 р.

[2] Дату святкування подано за Постановою Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2016 році». За іншими даними народився 10.01.1597 р., 21.12.1596 р., 30.12.1596 р.

[3] Дату народження подано за ЕСУ. За іншими даними народився 01.01.1917 р.

9 грудня

Письменниця, громадська діячка

До 150-річчя від дня народження В. О'Коннор-Вілінської (1866–1930)

Яка це була високо інтелігентна,
доброї чутливої душі українка і патріотка…
Вдячною роботою для бібліографів і істориків
української літератури буде завдання
зібрати її твори в цілому
та оцінити їх значіння для нашої літератури.
А. Торський [1]

Валерія Олександрівна О'Коннор-Вілінська – талановита українська письменниця, перекладачка, журналістка, громадська та освітня діячка залишилась у спогадах сучасників як взірець розуму, чистоти душі та незламності духу. Вона була в центрі доленосних для української нації подій Української революції, а після її поразки прийняла нелегку долю емігрантки.

Народилася майбутня письменниця в с. Миколаївка (тепер Кобеляцького району Полтавської області), в заможній поміщицькій сім'ї. Її батько мав ірландське походження, був людиною прогресивною і демократичною. Таких само поглядів дотримувалась і мати, пані Анастасія (з роду Лисенків). Тому їх діти мали змогу вільно спілкуватися із сільськими однолітками. Серед них маленька Лора (так називали дівчинку в родині) навчилася розмовляти українською мовою, цікавилася народними звичаями, які потім так добре описала у своїх оповіданнях. З раннього віку вона пізнала красу і силу народної пісні та музики. В цьому – велика заслуга славетного композитора М. Лисенка, чоловіка її старшої сестри Ольги, яка, до речі, й сама закінчила Петербурзьку консерваторію, була талановитою піаністкою і співачкою.

Переїхавши в 1876 р. з батьками до Києва, дівчина потрапила в цілком українське середовище, ще тісніше зблизившись із родинами Лисенків – Старицьких (Михайло Петрович також доводився їй дядьком по материнській лінії), Косачів, Драгоманових, Житецьких, Антоновичів, інших відомих діячів національного відродження. Тут, як писала вона пізніше у спогадах, завжди «панував дух піднесеного волелюбства», тут перед її очима «промайнув квіт нації». Загалом суспільне оточення плеяди київської «Старої громади», а також свідома українська молодь, зокрема Л. Старицька, Леся Українка, М. Косач, В. Самійленко, Г. Житецький, І. Стешенко, сприяли формуванню особистості В. О'Коннор-Вілінської.

Освіту дівчина здобула в приватній гімназії В. Ващенко-Захарченко (1876–1884) – на той час одному з найкращих київських жіночих навчальних закладів. Іноземних мов її навчили спеціально запрошені для цього вчителі, що дало змогу Валерії добре опанувати французьку, німецьку, англійську мови, не кажучи вже про російську і польську. У гімназійні роки проявилося її літературне обдарування: почала писати вірші, оповідання; перекладала з французької та німецької мов, тоді ж стала членом літературного гуртка «Плеяда», організованого за ініціативою Лесі Українки.

Іншим серйозним захопленням різнобічно обдарованої дівчини була історія педагогіки. Їй гімназистка присвятила свою першу наукову працю «Жан-Жак Руссо і його теорія виховання», котру представила на розгляд педагогічної ради як випускну роботу. Вивчення життєвого шляху і науково-педагогічного надбання великого французького філософа зумовило вибір Валерії стати педагогом-просвітителем.

Повернувшись до рідного села в 1885 р., 19-річна О'Коннор заснувала тут власним коштом українську школу (підручники нелегально отримувала з Галичини) і народний театр, який гідно оцінив сам «театральний батько» М. Кропивницький. Проте не маючи офіційного дозволу від влади, Валерія досить скоро поплатилася за це, потрапивши під неофіційний нагляд поліції. Лише впливове становище родини вберегло її тоді від імовірного арешту.

[1] Торський А. Валерія О'Коннор-Вілінська : [спогади] // Літ.-наук. вістн. – 1931. – №. 4. – С. 23.

На початку 1890-х рр. молода ентузіастка переїхала до Харкова, де продовжувала просвітницьку діяльність, брала активну участь у культурно-громадському житті міста. Викладаючи математику і географію в жіночій єпархіальній школі, В. О'Коннор працювала водночас у видавничому комітеті Харківського товариства грамотності, надзвичайно багато уваги приділяла справі організації народних і сільських бібліотек, виданню та поширенню популярних і доступних за ціною видань «для народу». Тоді ж на сторінках часопису «Харьковские губернские ведомости» один за одним почали з'являтися власні твори молодої письменниці. Серед них на особливу увагу заслуговують етнографічні оповідання «Дід Явтух», «На гробках», «На Святвечір». Хоч і друкувалися вони російською мовою, але надзвичайно яскраво передавали народний колорит і звичаї.

У 1899 р. В. О'Коннор вийшла заміж за талановитого інженера О. Вілінського (племінника письменниці Марко Вовчок) – чоловіка великої душі, чуйного серця і блискучого розуму. Він став її великим коханням, найдорожчою людиною і другом на все життя. Свою гармонію почуттів споріднені душі пронесли крізь роки тяжких випробувань, які випали на їхню долю. Олександр Валеріянович, як щирий український патріот, з розумінням ставився до активної громадської діяльності своєї дружини, всіляко підтримував її.

У 1905 р. його запросили викладати в Київському політехнічному інституті, і подружжя переїхало до Києва. Тут Валерія ввійшла до кола української інтелігенції, опинилась у самому епіцентрі культурного життя національної мистецької і літературної еліти: працювала в «Просвіті», Товаристві українських поступовців і Українському клубі, друкувалася в «Літературно-науковому вістнику» (під редагуванням М. Грушевського). У цьому часописі виходили її літературознавчі, науково-популярні статті та театральні рецензії.

Широкої популярності зажили і драматичні твори В. О'Коннор-Вілінської. Було надруковано її повість «Скарб», за котру – як за твір націоналістичного спрямування – авторку було кинуто до в'язниці. Повість побачила світ лише у галицькому виданні «Літературно-наукового вістника», бо з київського її було вирізано за рішенням цензури. Близькі друзі й однодумці Валерії – Л. Старицька-Черняхівська, О. Олесь, М. Вороний – підтримували її тоді, коли судова справа набула великого розголосу, а справу передали в Петербург до Сенату. Лише втручання відомих українських правників І. Шрага та С. Шелухіна врятувало письменницю від тривалого ув'язнення.

Як тільки в Києві заснували Літературно-артистичне товариство (1908), Валерія Олександрівна одна з перших (разом із Л. Старицькою-Черняхівською) ввійшла до його правління, допомагала проводити літературно-художні та наукові вечори, присвячені історії і культурі українського народу. До участі в них залучали Д. Яворницького, А. Кримського, О. Барвінського, П. Житецького, молодого В. Вернадського та ін. З притаманною їй аналітичністю В. О'Коннор-Вілінська у своїй статті «Спогади та міркування про український театр» (1909) точно визначила роль українського театру, його структурні та ідеологічні основи, репертуарну політику, вказала на нелегкий спосіб її формування, стильові особливості, нарешті, засвідчила його політичну місію в подальшому формуванні національної свідомості та єдності. Думки В. О'Коннор-Вілінської, висловлені в цій праці, не втратили своєї актуальності й нині.

З театральних творів письменниці «київського» періоду сьогодні найвідомішими є п'єси «Сніговий бал», «Візит», написана у співавторстві з О. Олесем і Л. Старицькою-Черняхівською (обидві –1910), драма «Інститутка» (1911), а також трьохактна п'єса «Сторінка минулого» (1912), що з великим успіхом йшла в театрі М. Садовського. В. О'Коннор-Вілінська є автором першої української дитячої п'єси «Марусина ялинка» (1908).

У 1913 р. в Києві було створено Київське жіноче загальне зібрання, і Валерія Олександрівна ввійшла до його складу. Товариство об'єднувало «цвіт ліберального київського жіноцтва» і прагнуло піднести жінку, підготувати її до громадянського, а головне – політичного життя. Коли почалася Перша світова війна, вона стала організатором культурно-освітньої роботи для поранених (товариство «Юг»), займалася заснуванням притулків для дітей-біженців і переселенців з Галичини.

В буремні місяці 1917 р. подружжя Вілінських опинилося в самому вирі революційних, переломних подій, зокрема, вони входили до складу Української Центральної Ради. Валерія Олександрівна очолила літературну секцію Генерального секретаріату освіти, а Олександр Валеріанович – Департамент професійної освіти. З приходом до Києва більшовиків Вілінських було засуджено до розстрілу, але їх урятували вірні друзі.

У період Гетьманату П. Скоропадського обоє продовжували працювати в Міністерстві освіти, причому Валерія Олександрівна всю свою зарплатню віддавала «Молодому театрові», який на етапі свого становлення перебував у дуже складному фінансовому становищі.

У листопаді 1918 р. разом із чоловіком, який був призначений Директорією першим україн-

ським генеральним консулом у Цюріху, письменниця виїхала до Швейцарії і відтоді жила в еміграції.

Після ліквідації Генконсульства подружжя перебралося до Відня, а з 1923 р. – до Чехословаччини, де Олександр Валеріанович обійняв посаду проректора, завідувача кафедри прикладної математики, доцента Української господарської академії (УГА) в Подебрадах.

Емігрантське життя лише загострило високі почуття національної самосвідомості, відданості Вілінських українській ідеї. Заслуговує на увагу громадсько-політична діяльність Валерії Олександрівни як голови закордонної української секції Ліги миру і свободи у Відні та співпраця в термінологічній комісії УГА у Подебрадах під керівництвом Є. Чикаленка.

Письменницька та просвітницька діяльність В. О'Коннор-Вілінської емігрантського періоду була надзвичайно плідною. Валерія Олександрівна співпрацювала з часописами «Воля» (Відень), «Нова Україна» (Прага), «Жіноча доля» (Коломия), «Тризуб» (Париж). У Празі вийшли друком її повісті «Скарб» і «Над Сулою», уривки з роману «На еміграції» (1927), котрий донедавна вважався загубленим. Останній твір був віднайдений зусиллями Генконсульства України у Кракові в Національному інституті ім. Оссолінських (м. Вроцлав) і через більш ніж 75 років з часу написання вийшов друком у львівському видавництві «Світ» (2005, 2-е вид.: 2010 р.). Це книжка про життя перших українських дипломатів та початок становлення українських дипломатичних місій у Європі, про важкі долі цих людей, які плекали надію, що Україна посяде гідне місце у світі, мали сподівання на незалежне, щасливе і вільне майбутнє своєї держави, задля якого вони жили, страждали і за яке, в міру своїх сил, боролися. «На еміграції» – чи не єдиний твір про діяльність української дипломатії часів становлення Української держави.

У 1920-і рр. надруковано основну частину перекладацьких праць В. О'Коннор-Вілінської: «Експромт» А. де Мюссе, «Спів до Сонця» Е. Ростана, «Глечик молока» Ж. де Лафонтена, «Вірші в альбом молодій дівчині» і «Пісня осені» П. Верлена, «Дитині», «Після бою», «Люди добрі, стережіться» В. Гюго, «Орел і Сонце» А. де Ламартіна та ін.

У мистецькому доробку письменниці – лібрето до опер М. Лисенка, переклади українською мовою німецьких, французьких та російських п'єс, які десятиліттями йшли на кону, але без зазначення імені перекладача. Багато з них і досі залишаються в рукописах. Серед невиданого: п'єси «Павлусь Савченко», «Весна», «Коло скрині», «По-товариськи», «На свій шлях», «Кухарка дипломата», біографічні спогади про Марка Вовчка і Лесю Українку. Книга мемуарів «Лисенки й Старицькі» побачила світ після смерті письменниці в 1936 р. У ній авторка відверто розповідає про себе, про рідних і близьких, широко використовує документальні тексти, спогади зі щоденників та епістолярію.

На жаль, цей плідний творчий період життя подружжя Вілінських тривав недовго. В 1928 р. помер Олександр Валеріанович, не маючи й 60 років, що стало для Валерії Олександрівни невиправним життєвим потрясінням, з яким вона вже ніколи не змогла звикнутись.

Упродовж двох років письменниця систематично вела щоденник. Це була дивна розмова двох душ – однієї, що в цьому світі ще пам'ятала, любила і плакала віршами, та другої, що оселилася на Острові Вічності. Виснажена горем, Валерія Олександрівна 19 грудня 1930 р. зробила останній запис: «Тепер іду за Олесиком...» і звела рахунки з життям, кинувшись під потяг на залізничній станції в Подебрадах.

В. О'Коннор-Вілінська є однією з найяскравіших представниць української еміграційної еліти. Вона ніколи не прагнула потрапити на літературний олімп, проте зробила величезний внесок у розвиток української культури. На жаль, сьогодні ім'я письменниці майже не відоме широкому загалові, тому важливим завданням є повернення із забуття її творів, щоб вони знайшли свій шлях до читачів і шанувальників театрального мистецтва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Твори В. О'Коннор-Вілінської

На еміграції : роман / В. О'Коннор-Вілінська. – Львів : Світ, 2010. – 233 с. : іл., портр. – ISBN 966-603-383-6.

Леся Українка (1871–1913) : спогади / В. О'Коннор-Вілінська // Українські письменники у спогадах сучасників / [упоряд., передм. та прим. І. Лисенка]. – Ніжин, 2013. – Т. 2. – С. 84–90. – ISBN 978-966-8846-31-1.

Лисенки й Старицькі / В. О'Коннор-Вілінська. – Львів : друк. видавн. спілки «Діло», 1936. – 82 с. : іл.

Літньої ночі : [лібрето до опери] / В. О'Коннор-Вілінська // Сяйво. – Київ, 1913. – Число 1. – С. 7–11.

Гюго В. Люкреція Борджія : три дії / В. Гюго ; пер. з фр. В. О'Коннор-Вілінська. – Київ ; Відень ; Львів : Чайка, [б. р.]. – 94 с.

Про В. О'Коннор-Вілінську

Кононенко Х. В. О'Коннор-Вілінська : [спогади] / Х. В. Кононенко // Нова хата. – 1934. – Число 1. – С. 28–32.

Торський А. Валєрія О'Коннор-Вілінська : [спогади] // Літ.-наук. вістн. – 1931. – Т. 30, кн. 4. – С. 346–348.

Луговий О. Валерія О'Коннор-Вілінська // Луговий О. Визначне жіноцтво України : іст. життєписи. – 2-е вид. – Київ, 2007. – С. 170–173.

Хорунжий Ю. У тузі за Батьківщиною і коханим // Хорунжий Ю. Шляхетні українки : есеї-парсуни. – Київ, 2003. – С. 167–184. – ISBN 966-7018-58-X.

Смоляр Л. Валерія О'Коннор-Вілінська – письменниця і громадянка, що любила без краю / Л. Смоляр // Наше життя (Союз українок Америки). – 2001. – Число 3. – С. 2–5, 28. – Відомості доступні також з Інтернету: http://www.unwla.org/ourlife/pdf/Our_Life_2001-03.pdf.

Лисак В. Валерія О'Коннор-Вілінська – забуте ім'я в історії української педагогічної думки / В. Лисак // Вісн. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка : зб. наук. пр. / редкол.: Г. Васянович (відп. ред.) [та ін.]. – Львів, 2002. – Вип. 16, ч. 2. – С. 159–165.

Ротач П. Валерія О'Коннор-Вілінська / П. Ротач // Бобрищев К. Отчий край. Кн. 2. – Полтава, 2005. – С. 454–463.

Ротач П. Продовжувачі визвольних змагань : полтавці в празькій еміграції (1920–1945 рр.) // Ротач П. І слово, і доля, і пам'ять : ст., дослідж., спогади. – Київ, 2000. – С. 335–344.

Ротач П. У празькій еміграції (1920–1945 рр.) // Ротач П. Рядки за рядками, літа за літами. – Полтава, 2005. – С. 121–128.

Диба А. «Це був план справжньої козацької держави...» : укр. мотиви у рос. творах Валерії О'Коннор-Вілінської / А. Диба // Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на поч. XX ст. : матеріали VII–VIII наук. семінарів до дня народж. М. П. Старицького / Музей видатних діячів укр. культури Лесі Українки, М. Лисенка, П. Саксаганського, М. Старицького. – Київ, 2013. – С. 127–137.

Лисак В. О'Коннор-Вілінська Валерія Олександрівна (09.12.1866 – 19.12.1930) / В. Лисак // Українська журналістика в іменах : матеріали до енциклопед. слов. / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2001. – Вип. 8. – С. 212–214.

О'Коннор-Вілінська Валерія Олександрівна (09.12.1866 – 19.12.1930) // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: Смолій В. [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2010. – Т. 7. – С. 555.

О'Коннор-Вілінська Валерія Олександрівна // Українська діаспора : літ. постаті, твори, біобібліогр. відом. / упоряд. В. А. Просалової. – Донецьк, 2012. – С. 343–344. – ISBN 978-966-317-145-6.

***

Верстюк В. О'Вілінська Валерія Олександрівна (09.12.1866 – 19.12.1930) // Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради : біобібліогр. довід. / Верстюк В., Осташко Т. – Київ, 1998. – С. 138–140 – ISBN 966-02-0498-1.

Ілюстрації

В. О'Коннор-Вілінська : [фотографії] // На еміграції : роман. – Львів, 2010. – С. 2, 49, 167.

В. О'Коннор-Вілінська : [фотографії] // Хорунжий Ю. Шляхетні українки : есеї-парсуни. – Київ, 2003. – С. 169, 176, 182.

В. О'Коннор-Вілінська : [фотографія] // Наше життя (Союз українок Америки). – 2001. – Число 3. – 1-а с. обкл.

Підготовлено О. Рожнятовською

20 грудня[1]

Вінець друкарства київського

До 400-річчя з часу видання київського «Часослова» (1616)

Велика користь буває людині
од учення книжного.
Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння,
і мудрість бо, і стриманість здобуваємо ми
із словес книжних.
Бо се є ріки, що наповнюють всесвіт увесь.
Се ж джерела мудрості,
бо є в книгах незмірна глибина.
Літопис Руський (1037)[1]

У Східній та Наддніпрянській Україні книгодрукування з'явилося лише у другому десятиріччі XVII ст., тоді як на Західній Україні воно виникло в кінці XVI – на початку XVII ст. Саме там почалося і пожвавлення національної культурної діяльності у формі братств, вчених гуртків, шкіл вищого типу. На цих теренах виникли і перші в Україні видавництва та друкарні.

Після того як польсько-шляхетський уряд короля Сигізмунда III придушив український культурний рух на заході, представники культурної

[1] Дату подано за вид.: Ісаєвич Я. «Українське книговидання : витоки, розвиток, проблеми»; Запаско Я., Ісаєвич Я. «Пам'ятки книжкового мистецтва»; Титов Ф. «Типография Киево-Печерской лавры».

[2] Цит. за вид.: Світова афористика про книгу / Нац. банк України, Львів. банк. ін-т ; [уклад.: А. М. Возна, О. В. Жданова]. – Львів, 2006. – С. 22.

еліти були вимушені емігрувати на схід, під захист запорозького козацтва, що на той час являло собою могутню збройну силу.

У другому десятиріччі XVII ст. провідну роль у культурному житті України відігравав Київ. Активізація київського культурно-освітнього осередку пояснюється низкою причин. Як відомо, Середня Наддніпрянщина була осередком козацьких повстань кінця XVI – першої половини XVII ст. Незважаючи на їхню поразку, ці виступи якоюсь мірою стримували наступ магнатів, протидіяли посиленню національно-релігійного гніту. Крім того, вплив польської державної влади і католицької церкви в Києві був слабшим, ніж у містах Західної України.

У «місті київському» («містом» в юридичному розумінні тоді був сучасний Поділ) розвивалися торгівля і ремесло, що створювало умови для економічної та політичної активності його мешканців. Помітно зріс у Києві вплив реєстрового козацтва, особливо козацької старшини. Саме в таких умовах давня княжа столиця знову ставала головним центром суспільно-політичного руху, активізація якого супроводжувалася пожвавленням культурного життя. Майже одночасно (бл. 1615 р.) в Києві було засновано Богоявленське братство (до нього, до речі, записалося все запорозьке військо на чолі з тодішнім гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним), а також братську школу при ньому.

У той період в Києво-Печерській лаврі було відкрито друкарню. Заснував її на базі придбаного обладнання Стрятинської друкарні, що належало Гедеону і Федору Балабанам, виходець із Західної України, відомий учений і просвітитель, архімандрит Є. Плетенецький (1596–1624). В одному з видань Лаври, в панегірику на честь Є. Плетенецького, сказано, що він «повскресил друкарню припалую пылом Балабана...» [1]. Перевезена друкарня поклала початок діяльності не лише славної Києво-Печерської друкарні, а й усього київського друкарства.

Лаврська друкарня діяла понад 300 років – із початку XVII ст. до 20-х рр. XX ст., що є унікальним явищем в історії світового книговидання. Лаврські друки поширювалися не тільки в Україні, а й далеко за її межами. За підрахунками вчених, з 1616-го по 1800 р. там вийшли понад 700 книг.

Колишня друкарня монастиря була досить великою. На нижньому поверсі розташовувалася парова машина, що забезпечувала опалення всього корпусу і приводила в дію друкарські та токарні верстати; на середньому поверсі було розміщено сім швидкодрукарських машин та ручний верстат, а також набірну і склад матеріалів; на верхньому – сушильню, хромолітографію, фототипію і книгопідбірню. Протягом усієї історії існування (до руйнування радянською владою) друкарня була оснащена найдосконалішим для того часу обладнанням.

Лаврська друкарня становила великий інтерес не лише як видавничий центр, а й як архітектурна споруда. Зазнавши безліч перебудов, її будівля є однією з найкращих зразків київської цивільної архітектури. Неодноразово друкарню відвідував Т. Шевченко і милувався з її балкона мальовничим краєвидом на Дніпро. В 1972 р. у цій будівлі було відкрито Музей книги і друкарства України.

Лаврська друкарня відігравала роль культурно-просвітницького центру в Україні. З метою захисту православної віри, духовних, культурних цінностей українського народу, мови, поширення освіти Є. Плетенецький згуртував навколо неї учених, письменників, художників, майстрів-друкарів. Неодноразово за непросту й довгу історію свого розвитку друкарня зазнавала злетів і падінь, але незаперечним є факт: там створювалися справжні шедеври книжкового мистецтва, звідти ширилося на весь світ мудре й виважене друковане слово, створене й увічнене його талановитими творцями: Є. Плетенецьким, З. Копистенським, П. Могилою, П. Бериндою, Л. Зизанієм, Й. Кириловичем, І. Борецьким, І. Галятовським, Л. Барановичем та ін.

У типографії видавали переважно книги Святого Письма, церковно-богослужбову, церковно-історичну та повчальну літературу, частково навчальні посібники церковнослов'янською, українською, польською, латинською мовами. Одним із перших видань був і «Часослов» (в одному з джерел значиться назва: «Часослов з Богом Святим, имеяй нощную и дневную службу по уставу, иже в Иерусалиме Великой лавры, иже во святых отца нашого Саввы» [1]), що побачив світ у 1616 р. Ця церковно-богослужбова книга містила тексти незмінних молитов щоденних церковних служб, а

[1] Запаско Я. П. Видання друкарні Києво-Печерської лаври // Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – С. 113.

також змінні піснопіння (тропарі, кондаки), пасхалії, положення церковного уставу тощо. Назва книги походить від слова «часи» (години) – частини церковної служби.

«Часослов» був найпопулярнішою церковною книгою в середньовічній Україні, мав багато видань та широко використовувався як підручник для навчання грамоти; дуже часто його тексти заучували напам'ять. Перший «Часослов», на думку дослідників, склав преподобний Сава Освячений. Він включив до нього чинопослідування щоденних церковних служб. Доповнення до «Часослова», як вважають фахівці, зробили Іоанн Домаскін і Феодор Студит.

Київський «Часослов» 1616 р. надзвичайно гарно оформлений. У ньому є багато гравірованих заставок світського змісту, в стилі Ренесансу, наприклад, із сиренами, грифами, амурами, а також т. зв. ініціалів – фігурних літер із зображеннями дітей, птахів, тварин, рослинних образів, узятих з міфології.

Книгу видано в 4-у частку аркуша (*in guarto*, 4°). У повному вигляді вона має 192 сторінки в лінійних рамках. Друк здійснено двома фарбами – чорною та червоною. Основний текст надруковано створеним у Стрятині шрифтом (10 рядків – 89 мм).

Видання має дві передмови. У першій Є. Плетенецький зазначав, що вважав доцільним «предпослати книгу малу аки предитечу да управит путь болшим» [2]. Другу передмову (про зміст, корисність та спосіб використання «Часослова») написав один із членів-засновників Київського Богоявленського братства З. Копистенський. Її текст свідчить про надзвичайну ерудицію автора, який посилається, зокрема, на Плутарха і Макробія. Цікавою частиною книги є вміщені наприкінці тропарі и кондаки Антонію і Феодосію Печерським, княгині Ользі, князям Володимиру, Борису і Глібу, митрополитам київським Петру і Олексію. Поширення культу цих святих посилювало авторитет Києва і Києво-Печерської лаври.

Точна і повна назва цього видання невідома, оскільки вихідний аркуш не зберігся в жодному з примірників, що дійшли до нас. Той заголовок, під яким книга відома бібліографам, є власне надписанням першого нумерованого аркуша, що йде після двох передмов книги. Цим і пояснюються розбіжності щодо часу виходу «Часослова» з друку. Дослідники П. Строєв, І. Сахаров, В. Ундольский і І. Каратаєв зазначають, що він вийшов на початку 1617 р., а П. Кеппен і митрополит Євгеній (Болховітінов) вважають, що книга побачила світ у 1616 р.

У кінці другої передмови зазначається:«Пис[ано] месяца декамврия 20 дня.., літа от р. Х. 1616» [3]. З огляду на це деякі бібліографи стверджують, що книгу надрукованою на початку 1617 р. Однак з інших київських видань першої половини XVII ст. можна встановити, що передмови і післямови писали, як правило, під кінець друкування тиражу книги. Тож, імовірно, друкування «Часослова» почалося в другій половині 1616 р. і завершилося в грудні. Проте неможливо виключити і той факт, що книга вийшла у світ на початку 1617 р.

Доба розквіту Києво-Печерської друкарні тривала від часу її заснування і аж до 1618 р. Потім настав період поступового, але невпинного занепаду, який розтягнувся майже на півтора століття.

Після приєднання України до Росії друкарі Києво-Печерської лаври намагалися не звертати уваги на дедалі більш погрозливі вимоги й попередження з Москви щодо обмеження своєї діяльності. Навіть після перепідпорядкування Київської митрополії з-під влади константинопольських патріархів до Московської патріархії, що сталося після ганебного торгу Москви з Константинополем у 1686 р., друкарі вперто продовжували зазначати на титулах своїх богослужбових книг, що їх видано «в Лаврі Печерській, Ставропігії Святійшого Вселенського Константинопольського Патріарха» [4]. Незважаючи на численні вимоги Москви щоразу одержувати дозвіл на кожен друк чи передрук книги, а також присилати для контролю підготовлені до друку примірники, київські друкарі й далі робили свою справу без усяких погоджень.

«Тиха війна» між Синодом Російської православної церкви і Києво-Печерською лаврою тривала до 1720 р., до виходу указу Петра I про заборону друкування книжок «не согласных с ве-

[1] Заєць О. Бібліотека друкарні Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / О. Заєць. – 2013. – Вип. 37. – С. 403.

[2] Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – С. 169.

[3] Там само. – С. 168.

[4] Тимошик М. С. Історія видавничої справи : підручник // Видавнича діяльність Києво-Печерської лаври / М. С. Тимошик. – 2-е вид., випр. – Київ, 2007. – С. 169.

ликороссийскими печатями», тобто написаних тогочасною українською мовою.

Відтоді волею історичних обставин українському друкарству довелося пройти багатовіковий тернистий шлях, виборюючи в умовах бездержавності право на своє існування, наполегливо й цілеспрямовано сіючи на сторінках книжкових видань зерна Просвіти і Знань, спонукаючи таким чином народ думати, піднімаючи його з колін.

Незважаючи на численні пожежі (перша й найбільша сталася в друкарні в ніч із 21-го на 22 квітня 1718 р., друга – в 1772 р., третя – в 1849 р., наступні – в 1780-му і 1811 р.), один із примірників «Часослова» 1616 р. вцілів і нині зберігається у фондах Російської державної бібліотеки в Москві. В Україні, на превеликий жаль, є лише муляж цього видання (факсимільна копія двох сторінок книги), який можна побачити в Музеї книги і друкарства України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання «Часослова»

Часослов. – Киев : тип. Лавры, [1616]. – [21], 190, [2] л. : орнамент: инициалы, заставки, концовки ; [4°].

Про «Часослов»

Заєць О. Бібліотека друкарні Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / О. Заєць // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2013. – Вип. 37. – С. 402–411. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/npnbuimviv_2013_37_37.pdf.

Запаско Я. Пам'ятки книжкового мистецтва : кат. стародруків, виданих на Україні : [у 2 кн.] / Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів : Вища шк., 1981. – Кн. 1 : (1574–1700). – 135 с. : іл. – Про «Часослов»: с. 38.

Запаско Я. П. Видання друкарні Києво-Печерської лаври / Я. П. Запаско // Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. / Я. П. Запаско. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – С. 113–132.

Зібрання українських стародруків XVI–XVIII століть. – Київ : Адеф-Україна, 2012. – 482 с. – Про друк. Києво-Печер. лаври: с. 183. – ISBN 978-966-187-166-2.

Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с. – Про «Часослов»: с. 167–169. – ISBN 966-02-2292-0. – Відомості доступні також з Інтернету: http://litopys.org.ua/isaevych/is.htm.

Книга і друкарство на Україні / АН УРСР, Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського, Держ. публ. б-ка ; за ред. П. М. Попова. – [Київ] : Наук. думка, [1964]. – 315 с. – Про «Часослов»: с. 71.

Кагамлик С. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.) / С. Кагамлик ; Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр українознавства. – Київ, 2005. – 551 с. : іл., портр. – Про «Часослов»: с. 193. – ISBN 966-7317-57-9.

Ковальчук Г. Рукописні книги та стародруки / Г. Ковальчук ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2011. – 100 с. – Про «Часослов»: с. 71. – ISBN 978-966-02-5640-8.

Максимович М. А. Издания киевопечерские (1616–32) // Собрание сочинений : в 3 т. Т. 3 : Языковедение. История словесности / М. А. Максимович. – Киев, 1880. – С. 693–694. – Відомості доступні також з Інтернету: http://www.rare.univ.kiev.ua/ukr/showbook/showbook.php3?0121704.

Тимошик М. С. Видавнича діяльність Києво-Печерської лаври // Історія видавничої справи : підручник / М. С. Тимошик. – 2-е вид., випр. – Київ, 2007. – С. 159–170.

Титов Ф. Типография Киево-Печерской лавры : ист. очерк (1606–1616–1916 г.г.). Т. 1 (1606–1616–1721 г.г.) / Ф. Титов. – Киев : тип. Киево-Печер. Успен. лавры, 1916. – 495 с. – Про «Часослов»: с. 86–87. – Відомості доступні також з Інтернету: http://www.nibu.kiev.ua/elfond/Tipografija_Kievo-pecherskoj_lavry/Tipografija_Kievo-pecherskoj_lavry.pdf.

Тітов Хв. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII в.в. : всезбірка передмов до українських стародруків. Т. 1 : (1606–1616–1721 г.г.) / Хв. Тітов. – Київ : друк. УАН, 1924. – 546 с. – (Збірник Історично-філологічного відділення ; № 17). – Про «Часослов»: с. 20–21.

Храмы Киево-Печерской Лавры / [иеромонах Лонгин (Чернуха) (отв. ред.) ; сост. М. Ю. Ефимова ; ред. монахиня Евтропия (Бобровникова)]. – Киев : тип. Киев.-Печер. Лавры, 2013. – 76 с. : ил., карты.

Електронні ресурси

Гламазда М. Друкарня Києво-Печерської лаври [Електронний ресурс] // Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна» : [сайт]. – Текст. дан. – [Київ], 2010. – 27 лют. – Режим доступу: http://www.vmurol.com.ua/index.php?idd=us_publication&group=14&us_publication=241 (дата звернення: 11.11.2015). – Назва з екрана.

З історії книги [Електронний ресурс] // Українська спілка : [освітньо-інформ. веб-ресурс]. – Текст. дан. – [Б. м.]. – Режим доступу: http://www.national.org.ua/library/drukarstwo.html (дата звернення: 03.11.2015). – Назва з екрана.

Друкарня [Електронний ресурс] // Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник : [сайт]. – Текст. і граф. дан. – [Київ]. – Режим доступу: http://www.kplavra.kiev.ua/Drukarnja.html (дата звернення: 04.11.2015). – Назва з екрана.

Часослов [Електронний ресурс] // Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник : [сайт]. – Текст. і граф. дан. – [Київ]. – Режим доступу: http://www.kplavra.kiev.ua/Chasoslov.html (дата звернення: 04.11.2015). – Назва з екрана.

Черкаська Г. 20 грудня. «Український календар» з Ганною Черкаською [Електронний ресурс] : [20 груд. 1616 р. світ побачила перша датована книжка «Часослов»] / Г. Черкаська // INTV : [перший укр. інтернет-телепортал]. – Текст. і граф. дан. – [Київ], 2014. – 20 груд. – Режим доступу: http://intvua.com/news/society/117353-20-grudnya-ukrayinskiy-tizhden-z-gannoyu-cherkaskoyu.html (дата звернення: 03.11.2015). – Назва з екрана.

Ілюстрації

Часослов [1616 р. : фото муляжу книги, що зберігається в Музеї книги і друкарства України] // Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник : [сайт]. – Текст. і граф. дан. – [Київ]. – 1-е фото ліворуч. – Режим доступу: http://www.kplavra.kiev.ua/Chasoslov.html.

Підготовлено А. Рихтік

23 грудня

Романтик українського мелосу

До 90-річчя від дня народження В. Кирейка (1926)

Ім'я композитора Віталія Кирейка вже сьогодні належить історії. А митець невтолено, не покладаючи рук, працює. Творить, намагаючись якомога повніше встигнути реалізувати свій Богом даний талант на благословенній українській землі. Він працює на майбутнє України.
З. Ружин[1]

Яскравий представник національної композиторської школи Віталій Дмитрович Кирейко є одним із патріархів українського музичного мистецтва. Його творчість становить важливий етап на шляху розвитку вітчизняної музики у другій половини XX – на початку XXI ст. Послідовник традицій свого вчителя, видатного композитора Л. Ревуцького, В. Кирейко створив власну мелодійну, неповторну музичну мову, поєднавши у творчості романтичний ліризм, класичну витонченість форм та народно-фольклорні джерела. Він став творцем музичних полотен, для яких визначальною є гуманістична наповненість – звеличення людини та утвердження цінностей її внутрішнього світу.

Народився В. Кирейко на Дніпропетровщині, в с. Широкому Солонянського району, в сім'ї сільських інтелігентів. Батько Віталія – Дмитро Костянтинович – був шкільним учителем, палко закоханим у музику, грав на фортепіано та скрипці. Маючи музичну освіту (закінчив музичний технікум), він скрізь, де йому доводилося вчителювати, організовував шкільні або сільські хори. Тож майбутній композитор у дитячі роки мав змогу почути хорові твори М. Леонтовича, М. Вериківського, М. Лисенка, а також українські народні пісні. Великий вплив на формування художніх смаків Віталія справила мама – Віра Яківна, яка була вихователькою дошкільних установ. Вона знала безліч народних пісень, прислів'їв, любила гумор і сама була надзвичайно дотепною. Отже, народнопісенна творчість, фольклор стали важливими чинниками у формуванні світогляду та музичного світовідчуття майбутнього композитора.

В дитинстві Віталій був незвичайним хлопчиком. Ще змалку в нього проявився хист до написання музики: за власною дитячою уявою він давав близьким чи знайомим людям музичні характеристики. Коли Віталію виповнилося сім років, батько почав вчити сина музичної грамоти, гри на скрипці та фісгармонії. Симфонічну та камерно-інструментальну музику хлопець уперше почув по радіо, коли йому було 11 років. Вона справила на нього велике враження. У 14 років Віталій спробував самостійно написати музику. Одним із перших опусів стала п'єса для скрипки. Потім були фортепіанні мініатюри, дитячі пісні на вірші сучасних українських поетів, а також романси на твори Т. Шевченка та О. Пушкіна.

Під час Другої світової війни родина Кирейків два роки перебувала в окупації у Кобеляках, що на Полтавщині. У цей трагічний період через несвоєчасно прооперовану виразку шлунка помер батько. Тож Віталію довелося стати годувальником сім'ї, адже на його плечах залишились мати та малолітня сестра.

Коли німці відступили, у вересні 1943 р., в Кобеляках було організовано хорову самодіяльність. Акомпаніатором хору, який виступав перед населенням, у військових шпиталях, був В. Кирейко. Пізніше він працював у Кобеляцькому драмтеатрі. Люди оцінили талант молодого музиканта і радили йому здобути музичну освіту. Віталій надіслав до Комітету у справах мистецтва в Києві свої твори, а через деякий час отримав листа з рекомендацією вступати до музичної школи. У березні 1944-го він подолав нелегкий шлях і дістався столиці.

Юнаку пощастило зустрітися з відомим композитором П. Козицьким, який, прослухавши твори В. Кирейка, визнав його композиторський

[1] Цит. за вид.: Творець чарівних мелодій: розповіді, вірші, есеї про видатного композитора сучасності Кирейка Віталія Дмитровича / упоряд. І. Лобовик. – Київ, 2002. – С. 30.

хист і порадив вступати в консерваторію. Однак Київська консерваторія на той час перебувала в евакуації в Ташкенті. П. Козицький допоміг хлопцеві влаштуватися до Ансамблю пісні й танцю при Політуправлінні І Українського фронту. В цьому музичному колективі Віталій одночасно був і вихованцем, і акомпаніатором. А коли консерваторія поновила роботу в Києві, він став її студентом. Композиторська кафедра закладу славилася високопрофесійними викладачами, серед яких були професори Б. Лятошинський, Г. Таранов, М. Скорульський, М. Вілінський, М. Вериківський. Для Віталія, який закінчив лише сім класів загальноосвітньої школи і не мав за плечима ані музичної школи, ані училища, знайомство з такими видатними композиторами-педагогами було надзвичайно важливим. Вчився юнак на відмінно, отримував стипендію ім. М. Римського-Корсакова.

Справжнім світочем у житті Віталія став його педагог з композиції – славетний український композитор Л. Ревуцький. Він учив своїх вихованців художньої чесності, мистецької правди, щирості мислення, спрямовував їх на творчий пошук, усебічне осмислення музики. Педагог націлював студентів на необхідність не тільки музичного пізнання, а й вивчення літератури та мистецтва, історії, естетики й культурних традицій свого та інших народів. В. Кирейко був одним із найулюбленіших і найвідданіших студентів Л. Ревуцького. Він проніс ідеї вчителя, його погляди й традиції через усю свою творчість.

Незважаючи на повоєнне лихоліття, в Києві вирувало музичне й театральне життя. Разом з товаришами по консерваторії Віталій майже щодня відвідував концерти у філармонії, театральні вистави, цікавився живописом. Для молодого музиканта знайомство з творчістю таких визначних українських вокалістів, як М. Гришко, І. Паторжинський, М. Литвиненко-Вольгемут, З. Гайдай, Б. Гмиря та ін., було чудовою школою. Надзвичайно вразила і справила свій вплив на В. Кирейка виконавська майстерність геніального піаніста С. Ріхтера, на концерті якого йому пощастило побувати.

Першими творами Віталія, які наближалися до професійного рівня, були пісні, романси, хорові композиції на слова Т. Шевченка, Лесі Українки, М. Рильського, О. Пушкіна. Закінчуючи п'ятий курс, композитор-початківець створив уже твір великої форми – кантату «Мати» на слова М. Рильського.

Після закінчення консерваторії (1949) В. Кирейко навчався в аспірантурі, працював викладачем музично-теоретичних дисциплін у своїй альма-матер. Для захисту дисертації він підготував теоретичну роботу «Українські народні пісні в обробках радянських композиторів для голосу і фортепіано», а також написав перший великий самостійний твір для симфонічного оркестру – «Українську симфонію» (1953), широко використавши в музиці українську пісенність, що надало творові національного колориту.

Здобувши учений ступінь кандидата мистецтвознавства, В. Кирейко продовжив викладати в Київській державній консерваторії ім. П. І. Чайковського. В 1961 р. він став доцентом, а в 1978-му – професором. Викладацьку роботу Віталій Дмитрович поєднував із творчою діяльністю, створюючи музику в різних жанрах.

Віхою у творчості В. Кирейка, його першою значною творчою перемогою стала опера «Лісова пісня» (1957) за драмою-феєрією Лесі Українки. За власним лібрето композитор створив філософське музично-сценічне полотно, в якому тісно переплелося реальне й фантастичне. Автор через музику розповів про чисте кохання юнака Лукаша і лісової Мавки, про зіткнення поетичної душі з буденністю, про тугу за втраченим щастям. Композитор зумів наповнити музику яскравими барвами української народної пісенності, а глибока ліричність, поетична одухотвореність звеличували чудовий оригінальний твір свіжістю почуттів, натхненністю людських переживань. Однією з провідних в опері є ідея гармонії людини і природи. Цей високохудожній твір був гідним свого літературного першоджерела.

Після прем'єри «Лісової пісні», яка відбулась у травні 1958 р. на сцені Львівського театру опери та балету ім. І. Франка, ім'я 30-річного композитора стало відомим серед культурної громадськості країни. Вже наступного року цією оперою було відкрито Оперну студію Київської консерваторії. Її постановка також дістала позитивні відгуки.

В. Кирейко все життя був активним поборником українства. У своїй творчості він завжди виступав патріотом, ратував за збереження мови, традицій та культури української нації. Весь музичний доробок композитора наскрізь пронизаний духом української культурної традиції. Створюючи музику, він неодмінно звертався до класичної спадщини української літератури, яку добре знав і цінував. Розпочавши з драми Лесі Українки, всі свої наступні музично-сценічні твори митець написав на сюжети українських письменників.

У 1959 р. композитор створив балет «Тіні забутих предків». В. Кирейко був першим із митців, хто звернувся до однойменної повісті М. Коцюбинського. Цей твір можна назвати українським варіантом «Ромео і Джульєтти» або «Орфея та Евридики», адже в ньому трагічна загибель го-

ловних героїв так само стала символом кохання і величі людського духу. Композитор утілив романтичне бачення трагічного і разом з тим світлого й чистого почуття героїв повісті. Відтворюючи складні моменти психологічних переживань героїв, він у музиці вдало використав мотиви гуцульського фольклору. Цей твір є одним із найкращих зразків української балетної музики. «Тіні забутих предків» було поставлено на сцені Київського академічного театру опери і балету ім. Т. Шевченка. Проте внаслідок ідеологічних міркувань, коли більшість творів з яскравим національним колоритом владою не віталась, виставу було знято з репертуару. Через ті самі причини пізніше зійшла зі сцени й опера «Лісова пісня».

Але це не зупинило митця. Вірний своєму творчому кредо, він написав оперу «У неділю рано» (1965) за повістю О. Кобилянської «У неділю рано зілля копала», яка протягом десяти років з успіхом йшла на сцені Львівської опери.

У 1966 р. композитор створив оперу «Марко в пеклі», яка стала новим поворотом у його творчості. Основою цього твору була гумористично-фантастична драма І. Кочерги. Митець захопився сюжетом п'єси, поєднанням у ній реального і фантастичного – подій громадянської війни в Україні та пекельного світу, де під виглядом чортів виведено реальних людей з їхніми вадами та гріхами. Використавши такий оригінальний драматургічний матеріал, композитор написав оперу гротескно-сатиричного характеру. Характерною образністю, специфічною музичною стилістикою, жанрово-драматургічними та сценічними особливостями опера суттєво відрізнялася від попередніх. Створивши першу в Україні сатиричну оперу, В. Кирейко проявив себе новатором-експериментатором в оперному жанрі.

Творчість митця в 1960-і рр. не обмежувалася лише музично-сценічними творами. Він плідно працював в інших жанрах. Написав велику кількість романсів, хорів, інструментальних творів, дві симфонії – № 2 (1962) та № 3 (1969).

Віталій Дмитрович неодноразово звертався до творчості Т. Шевченка. Кілька значних творів на вірші поета з'явились у 1960-і рр., зокрема жіночий хор «Над Дніпровою сагою» (1964), романс «Тополя» та одноактний балет «Відьма» (1967) за однойменною поемою. Пам'яті Великого Кобзаря митець присвятив мішаний хор без інструментального супроводу «Шевченкові» (1964) на слова М. Рильського.

Середина 1960-х рр. – час розквіту таланту і значних творчих здобутків В. Кирейка. Першим ушануванням композитора було надання йому в 1966 р. звання заслуженого діяча мистецтв України. А в 1977-му він був удостоєний звання народного артиста України.

Творчо насиченими для композитора були 1970–1980-і рр., які можна назвати часом розквіту фортепіанної, вокальної та камерної творчості В. Кирейка. В його музиці тоді знайшли відображення соціальні й політичні події, свідком яких був митець. Численні композиції того періоду сповнені глибокого філософського осмислення. Серед них – дві яскраві фортепіанні сонати (1970, 1975), Поема для фортепіано з оркестром (1973), цикл романсів «Барви легенд» на слова А. Німенка (1973), Струнний квартет № 1 (1973) та інші твори. На цьому тлі особливо вирізняється Концерт для скрипки й віолончелі з оркестром (1971) – один із перших в Україні подвійних концертів. Створюючи цей опус, митець виступив новатором-експериментатором на рівні жанрів.

Талант театрального композитора проявився і в двохактному балеті «Оргія» (1976) за драмою Лесі Українки, і в балеті «Сонячний камінь» (1982) за мотивами легенд Донецького краю.

Протягом 1980-х рр. з'явилася низка різножанрових творів: сюїта для фортепіано в чотири руки «Київські ескізи», романси на вірші І. Франка «Як почуєш вночі» і «Сікстинська мадонна», фортепіанні твори.

Новою сторінкою програмної творчості композитора стала симфонічна поема «Дон Кіхот» (1980) – найяскравіший симфонічний твір, який надзвичайно вразив слухачів яскравістю образів, свіжістю барв і натхненністю, глибиною та оригінальністю творчої думки.

Тяжіння до симфонічної музики митець відчував усе своє життя, кристалізуючи у своїй творчості жанр симфонії. Створивши десять симфоній, композитор наповнив цей традиційний жанр новим оригінальним змістом і палкою творчою енергією, втілив своє бачення симфонізму на основі національної тематики. Його симфонії не програмні, проте відчувається, що думка автора спрямована до людини, її почуттів і внутрішнього світу, до історичного буття народу й сучасності. Своєю симфонічною творчістю В. Кирейко продовжив і примножив досягнення українського симфонізму після полотен Л. Ревуцького та Б. Лятошинського.

До оперного жанру композитор знову звернувся в 1985 р., написавши комічну оперу «Вернісаж на ярмарку» за гумористичною повістю Г. Квітки-Основ'яненка «Салдацький патрет». Ця опера, що з успіхом була поставлена на сцені Оперної студії при Київській консерваторії, ще раз підкреслила ідейну невичерпність і дотепний гумор композитора.

У той час коли більшість творів митця були сповнені оптимізму (симфонічна поема «Дон Кіхот», балет «Сонячний камінь», опера «Вернісаж на ярмарку», фортепіанні рапсодії, пісні для дітей), над композитором нависла смертельна загроза – в нього виявили рак шлунку. Але завдяки таланту і професійній майстерності знаменитого хірурга О. Шалімова життя композитора було врятовано. Після операції Віталію Дмитровичу довелося відмовитись від викладацької діяльності в консерваторії, якій він віддав 35 років свого життя. Проте творчої роботи він не полишив, і в 1990-і рр. доробок композитора збагатився новими творами.

Усе своє життя В. Кирейко залишається митцем романтичного світобачення. Водночас його творчість несе в собі відбиток трагічних подій в історії Батьківщини, коли винищувалися цілі покоління, руйнувалися життя мільйонів людей. Тема багатостраждальної історії України й тема вільної Батьківщини опинилася в центрі уваги митця й набула нового звучання після здобуття країною незалежності. У численних хорах («Дума про Україну», «Пісня про Україну», «Україна», «Вкраїно-ненько», «Україна живе», «Не журися, Україно», «Вставай, Україно!») звучить полум'яний заклик до збереження національної гідності та духовної культури народу. Громадянськими й патріотичними барвами насичена сюїта для хору «Тичиніана» (1992) на вірші П. Тичини.

Протягом 1990-х та на початку 2000-х рр. В. Кирейко створив велику кількість пісень і романсів на слова українських поетів. У його творчому доробку є справжня перлина камерно-вокальної творчості – цикл «Осінній ранок» (1995), до якого ввійшли 11 солоспівів на вірші юної талановитої поетеси Марійки Губко – племінниці Віталія Дмитровича.

Найзначнішим твором В. Кирейка в 2000-і рр. стала опера-драма «Бояриня» (2003) за однойменною драматичною поемою Лесі Українки. Митця глибоко схвилював цей твір, його гострі соціально-політичні колізії, внутрішній світ героїні та правдива й щира розповідь про долю української вільнолюбної дівчини Оксани, яка потрапила до Москви і, навіть ставши бояринею, залишилася вірною своєму народові, протестувала проти принизливого, підневільного існування, духовного гноблення, проти застарілих традицій, що були чужими для вільного українського козацтва. В опері «Бояриня» композитор утілив патріотичні ідеї творчості Лесі Українки. Проводячи паралелі між долею Оксани та долею України, композитор зумів показати, як на тлі трагічно-суперечливої епохи в історії України розгортається й людська драма. Він спромігся відчути і відтворити в музиці тему жіночої долі в образі героїні – духовно багатої, розумної та освіченої жінки-особистості, яка нездатна пристосуватися до життя у рабстві й покорі в чужій країні.

Прем'єра «Боярині» з великим успіхом відбулась у 2008 р. на сцені Національної опери України в концертному виконанні. Цей твір пробуджував і пробуджує почуття національної гідності й бажання в будь-який спосіб боронити рідний край.

Велике творче життя корифея української музики увінчалося вагомим доробком, який налічує величезну кількість творів майже в усіх музичних жанрах. У кожному з цих творів виявилась самобутність потужного таланту митця.

Феномен В. Кирейка криється не лише у класичній досконалості його творів, а й у його винятковій інтелігентності й інтелектуальності, делікатності й скромності, щирій доброзичливості. Принципова позиція митця завжди полягала у сповідуванні високого класичного мистецтва, збереженні чистих національних джерел, багатих фольклорних традицій нашого народу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Видання творів В. Кирейка

Будь славен, Києве : ораторія : для солістів, читця, хору і симф. оркестру : клавір / В. Кирейко ; лібрето А. Демиденка. – Київ : Муз. Україна, 1987. – 87 с.

Вибрані романси на вірші вітчизняних та зарубіжних поетів / В. Кирейко ; передм.: В. Рожок, В. Антонюк, А. Мокренко [та ін.]. – Київ : Муз. Україна, 2007. – 222 с.

Дві сонати для скрипки з оркестром / В. Кирейко. – Київ : Муз. Україна, 1986. – 63 с.

Дон Кіхот : симфоніч. поема : партитура / В. Кирейко. – Київ : Муз. Україна, 1988. – 88 с.

Концерт для віолончелі з оркестром : клавір / В. Кирейко. – Київ : Мистецтво, 1966. – 56 с.

Лісова пісня : опера у 3 діях за драмою-феєрією Лесі Українки / В. Кирейко. – Київ : Мистецтво, 1965. – 235 с. : іл.

Нові пісні / В. Кирейко. – Київ : Мистецтво, 1983. – 39 с.

Осінній ранок : солоспіви / В. Д. Кирейко ; вірші М. Губко. – Київ : Муз. Україна, 1997. – 57 с.

Твори для фортепіано / В. Кирейко. – Київ : Муз. Україна, 1980. – 64 с.

Тіні забутих предків : балет у 3 актах : клавір / В. Кирейко ; лібрето Ф. Коцюбинського, Н. Скорульської за повістю М. Коцюбинського. – Київ : Муз. Україна, 1976. – 207 с.

У неділю рано (Туркиня) : опера на 4 дії : клавір / В. Кирейко ; лібрето Н. Зоценко за повістю О. Кобилянської. – Київ : Муз. Україна, 1973. – 275 с.

Фортепіанний цикл «24 дитячі п'єси» / В. Кирейко. – Київ : Муз. Україна, 1967. – 46 с.

***

Як солодко грає...: про стежки-дороги, які привели композитора у велике мистецтво, розповів сам Віталій Кирейко / В. Кирейко ; розмову провів В. Горбатюк // Культура і життя. – 2012. – 13 січ. – С. 7.

Про В. Кирейка

Єфремова Л. «Лісова пісня»: опера В. Кирейка / Л. Єфремова. – Київ : Мистецтво, 1965. – 50 с.

Майбурова К. Віталій Кирейко / К. Майбурова. – Київ : Мистецтво, 1979. – 48 с. : 1 л. портр. – (Творчі портрети українських композиторів).

Мудрик В. Г. В. Кирейко – корифей-класик української народної композиторської школи / В. Г. Мудрик // Мистецтвознавчі записки / Нац. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 192–195.

Творець чарівних мелодій: розповіді, вірші, есеї про видатного композитора сучасності Кирейка Віталія Дмитровича / упоряд. І. Лобовик. – Київ : Криниця, 2002. – 111 с., 8 арк. іл. – ISBN 966-7575-42-X.

Шестеренко І. В. Творчість В. Кирейка в курсі історії української музики : навч.-метод. посіб. для студентів спец. «Музичне мистецтво усіх спеціалізацій» / І. В. Шестеренко. – Київ : Купріянова О. О., 2008. – 427 с. – ISBN 978-966-8668-63-0.

Кирейко Віталій Дмитрович (23.12.1926) // Композитори України та української діаспори : довідник / А. Муха. – Київ, 2004. – С. 131–132. – ISBN 966-8259-08-4.

Електронні ресурси

Антонюк В. Розмисли після святкування 85-річчя композитора Віталія Кирейка [Електронний ресурс] / В. Антонюк. – Текст. дані. – Режим доступу: http://slovoprosvity.org/2012/02/08/розмисли-після-святкування (дата звернення: 06.04.2016).

Ілюстрації

В. Д. Кирейко : [портрет та низка фотогр.] // Творець чарівних мелодій: розповіді, вірші, есеї про видатного композитора сучасності Кирейка Віталія Дмитровича. – Київ, 2002. – Фронтиспіс, 8 арк. фотоіл.

[Фото В. Кирейка в різні роки життя] // Шестеренко І. В. Творчість В. Кирейка в курсі історії української музики. – Київ, 2008. – Вклейки між с. 16–17.

Підготовлено С. Савченко

28 грудня

Служити народові наукою

До 150-річчя від дня народження Д. Заболотного (1866–1929)

В історії світової науки та медицини незгасимою зіркою сяє ім'я славетного мікробіолога та епідеміолога, президента Всеукраїнської академії наук (1928–1929), засновника і першого директора Інституту мікробіології, одного з організаторів Міжнародного товариства мікробіологів – Данила Кириловича Заболотного. Талановитий учений усе своє життя присвятив порятунку людства від епідемій таких смертельно небезпечних хвороб, як чума, холера, дифтерія, висипний тиф, та інших гострозаразних і жахливих пошестей.

Народився Д. Заболотний у с. Чоботарка Крижопільського повіту Подільської губернії (нині с. Заболотне Вінницької області), в сім'ї бідного селянина, в минулому кріпака. Коли хлопцю було десять років, помер батько, тому подальшим його вихованням займалися брати матері. Завдяки їхній допомозі юнак успішно закінчив у 1885 р. Рішельєвську гімназію і того ж року вступив на природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського університету (нині Одеський національний університет імені І. І. Мечникова), який мав тоді славу визначного освітнього центру Російської імперії. На той час там викладали провідні спеціалісти в галузі природознавства: ембріолог, палеонтолог і еволюціоніст О. Ковалевський; засновник вітчизняної фізіології І. Сєченов; зоолог, мікробіолог та імунолог І. Мечников; протозоолог і бактеріолог Л. Ценковський; патолог В. Підвисоцький та багато інших видатних учених.

Данило починав навчання в університеті в дуже складні часи. Активна революційна діяльність, що захопила юнака, призвела до того, що навесні 1889 р., напередодні закінчення терміну навчання, його було виключено з університету, арештовано й засуджено до тримісячного ув'язнення. Лише тяжке захворювання на ревматичний поліартрит врятувало хлопця від заслання до Сибіру.

Через свою неблагонадійність Д. Заболотний не міг працювати в лабораторіях університету, тому влаштувався на Одеську бактеріологічну станцію І. Мечникова, яку тоді очолював Я. Бардах. Там розпочалася його наукова робота з вивчення мікроорганізмів снігу, лиманної води (було описано новий вид інфузорій, які світяться), у подальшому – холери.

У 1891 р. молодий науковець отримав дозвіл на складання екстерном державних іспитів у Новоросійському університеті, склав їх успішно й

одержав науковий ступінь кандидата природничих наук за наукову працю «Про мікроби снігу», виконану в 1890 р. на бактеріологічній станції під керівництвом Я. Бардаха. Того ж року Д. Заболотний вступив на третій курс медичного факультету Київського університету св. Володимира.

У Києві Данило Кирилович з головою поринув у наукову роботу на кафедрі загальної патології під керівництвом професора В. Підвисоцького. Він працював над актуальними проблемами боротьби з дифтерією, висипним тифом, дизентерією, малярією, грипом, чумою, холерою та іншими хворобами. Спираючись на дані про імунізацію ховрахів убитою культурою холерного вібріона через шлунково-кишковий тракт, одержані в Одесі, Д. Заболотний порушив питання про можливість імунізації таким способом і людини.

Подібно Я. Бардаху, що випробував на собі дію антирабічної вакцини, Д. Заболотний спільно з І. Савченком (у подальшому відомим ученим) здійснив героїчний дослід самозараження свіжою культурою вірулентного холерного вібріона після попередньої пероральної імунізації вбитою сухою вакциною цієї культури.

Звістка про успішний експеримент Д. Заболотного швидко облетіла науковий світ і принесла йому славу основоположника нового вчення про місцевий імунітет. Так було винайдено прищеплювання від холери і встановлено докази можливості безсимптомного (здорового) носіння холери людиною. Цей дослід став історичною віхою не лише в галузі вивчення холери, а й у розвитку всієї мікробіології.

Після закінчення університету (1894) молодий науковець поїхав до Подільської губернії для боротьби з епідеміями холери та дифтерії, які спалахнули в цьому регіоні. Там він організував бактеріологічну лабораторію, де систематично вивчав умови виникнення та перебігу інфекційних захворювань. Здійснив ще одну небезпечну спробу, перевіривши ефективність протидифтерійної сироватки після експериментального зараження себе дифтерією (пізніше вчений випробовував на собі майже всі протиінфекційні сироватки). Значною мірою завдяки його зусиллям кількість захворювань знизилась, і епідемія холери на Поділлі припинилась.

У 1895 р. Данила Кириловича призвали на військову службу та відправили до Київського військового шпиталю, де він не тільки не припинив наукової роботи, а й розширив її, проводячи, зокрема, розпочате ще на Поділлі дослідження бактеріології черевного тифу, вивчення анаеробних інфекцій (газова гангрена, злоякісний набряк тощо). Також розпочав серію нових експериментів щодо подолання чуми, яка забирала життя мільйонів людей.

Саме Д. Заболотному людство зобов'язане порятунком від «чорної смерті» – жахливої хвороби, що знищувала цілі міста і села. Боротьба із чумою протягом багатьох років була головною і визначальною метою наукових пошуків і практичної роботи вченого. В результаті тривалих досліджень йому вдалось одержати важливі результати з питань епідеміології чуми та засобів боротьби з нею, встановити носіїв, вивчити особливості її збудника, розробити методи виготовлення протичумних вакцин і сироваток. Важливим відкриттям стало виявлення природного джерела географічного поширення чуми на земній кулі, яким були тарбагани (степові бабаки). Вчений довів, що там, де є хворі гризуни, зберігається епідемічне вогнище чуми. З'ясування причини поширення цієї страшної інфекційної хвороби мало величезне значення для її профілактики.

У багатьох місцевостях планети, де спалахувала епідемія, Д. Заболотний брав активну участь як лікар і вчений-експериментатор. Ось неповний перелік регіонів, в яких Данило Кирилович боровся і перемагав «чорну смерть» упродовж 1897–1914 рр.: Бомбей в Індії; Мекка і Медина в Аравії; Месопотамія; Китай; Монголія; Маньчжурія; Марокко; Іран; Шотландія; Туркменія; Киргизькі степи; Петербург, Поволжя, Урал, Дон, Кавказ у Росії; Поділля, Київ, Одеса в Україні. Результатом проведених експедицій стали фундаментальні наукові праці дослідника: «Исследования по чуме» (1899–1901), «Диагноз и прогноз чумы» (1900), «Выздоровление и иммунитет при чуме» (1901), «Чума (Pestis bubonica). Эпидемиология, патогенез, профилактика» (1907), «Палочка чумы» (1912) та ін. А наукові розвідки, присвячені ендемічності вогнищ чуми у природних умовах та ролі гризунів у зберіганні й розповсюдженні її збудника, принесли йому всесвітню славу.

Важливим напрямом діяльності Д. Заболотного стала організація карантинних і протиепідемічних заходів. Він уперше створив мережу протичумних станцій і пунктів, організував безліч спеціальних служб і летючих загонів, відкрив обсерваційні пункти, інфекційні бараки, дезінфекційну службу, пункти харчування для безпритульних тощо.

Безцінний внесок зробив учений і у вивчення сифілісу. Базуючись на дослідженнях, проведених над мавпами виду бабуїнів, він з'ясував місце

перебування збудника в організмі, його розміри, особливості руху; визначив інкубаційний період; вивчив властивості й цикл розвитку збудника; детально розкрив питання імунітету і патогенезу сифілісу; довів факт первинного розмноження спірохет у серозному ексудаті папул і сифілітичних язв та поширення спірохет в організмі по лімфатичній системі.

У 1909 р. Д. Заболотний успішно захистив докторську дисертацію «К вопросу о патогенезе сифилиса». Того ж року видав монографію «Сифилис, его патогенез и этиология», завдяки якій здобув славу одного з провідних сифілідологів світу.

Вчений опублікував більше ніж 200 праць, присвячених головним чином вивченню трьох інфекційних хвороб – чуми, холери та сифілісу. Його наукові висновки базувалися на ґрунтовному фактичному матеріалі, подвижницькій практичній боротьбі з інфекційними захворюваннями.

Про міжнародне визнання, здобуте Д. Заболотним у боротьбі з інфекційними хворобами людини, свідчить французький орден Почесного легіону, одержаний ним від Інституту Пастера в Парижі (нині зберігається в Національному музеї історії України).

Данило Кирилович був усебічно обдарованою людиною: досконало володів грецькою і латинською мовами, добре знав французьку, англійську і німецьку, захоплювався музикою і образотворчим мистецтвом, любив літературу, поезію. Він був великим поціновувачем творчості Т. Шевченка, ніколи не розлучався з його «Кобзарем». Сам писав вірші, які свого часу високо оцінила Леся Українка.

У 1918 р. Данила Кириловича спіткало горе – померла його кохана дружина Людмила Радецька. Овдовівши, вчений знаходив утіху в тому, що допомагав сиротам: усиновив 13 дітей і навчав їх за свій кошт. Першим у 1911 р. взяв 6-річного Ян Гуя з Маньчжурії, всі родичі якого померли від чуми. Інших дітей забрав із рідного села Чоботарка та його околиць. Двоє власних синів ученого померли ще немовлятами.

Ім'я Д. Заболотного навіки пов'язано зі славетною історією Інституту експериментальної медицини (ІЕМ) в Петербурзі, де він створив та очолив сифілідологічну лабораторію. Також учений працював у знаменитій лабораторії ІЕМ «Чумний форт» у Кронштадті (основна протичумна установа в Росії до створення Саратовського протичумного інституту «Мікроб»), здійснюючи експерименти щодо подолання чуми, холери та тифу. Одночасно читав курс бактеріології в Жіночому медичному інституті Петербурга, де організував першу в країні кафедру медичної мікробіології, ставши ординарним професором цієї кафедри. Згодом був обраний професором кафедри бактеріології та епідеміології Воєнно-медичної академії (ВМА). Діяльність ученого на цій кафедрі заклала основи епідеміологічної освіти військових лікарів.

Петербург став основним місцем проживання Д. Заболотного, але за всякої нагоди він намагався побувати на батьківщині. Так, у 1919–1920 рр. Данило Кирилович активно боровся з епідеміями холери і висипного тифу в Одесі. Як ректор Одеської медичної академії (нині – Одеський національний медичний університет) організував та очолив першу у світі кафедру епідеміології, спеціальний відділ для вивчення висипного тифу, перший у світі Будинок санітарної освіти.

Знаменним у житті Данила Кириловича був 1928 р.: у травні його обрали президентом Всеукраїнської академії наук (академіком ВУАН він став у 1922 р., академіком АН СРСР – у 1926-му). «Збираюсь на Україну. Надіюсь ще потрудитися для рідного краю і народу», – занотував учений у своєму щоденнику [1].

За короткий період перебування на посаді президента (півтора року) Д. Заболотний провів масштабну науково-організаційну роботу з перебудови академії та вдосконалення її структури. Було обрано 34 нових академіки, прийнято новий Статут. Велику увагу Данило Кирилович приділяв розвитку природничого й технічного відділень ВУАН: з'явилися такі установи, як Інститут мікробіології та епідеміології (нині Інститут мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного), Інститут фізики, будівельної механіки (нині Інститут механіки ім. С. П. Тимошенка) та ін.

У 1929 р. почав стрімко наростати шквал репресій проти української інтелігенції. Перш за все він був спрямований проти ВУАН – як цитаделі вільної думки вчених. Чекісти «викрили» сфабриковану ними «Спілку визволення України» і арештували її організаторів та керівників – колиш-

[1] Цит. за вид.: Рожнятовська О. А. Заради майбутнього людства : (до 140-річчя від дня народж. Д. К. Заболотного) // Календар знаменних і пам'ятних дат, 2006, IV кв. – Київ, 2006. – С. 73.

нього віце-президента ВУАН, літературознавця С. Єфремова та секретаря академії, сходознавця А. Кримського. Д. Заболотний намагався врятувати колег, збираючись на знак протесту піти у відставку з посади президента ВУАН. Однак доля розпорядилася інакше – 15 грудня 1929 р., за день до свого 63-річчя, Данило Кирилович помер. Останніми його словами були: «Діти мої дорогі, любіть науку і правду» [1].

Девізом усього життя Д. Заболотного було «Служити народові наукою», і тисячі людей були йому безмежно вдячні за це. Протягом двох діб нескінченною чергою йшли вони віддати останню шану Людині, яка все життя працювала на благо народу. Поховали Данила Кириловича, як він заповідав, на подвір'ї батьківської хати в рідному селі Чоботарка, поруч із дружиною. На могильному пам'ятнику, згідно з його заповітом, було викарбовано слова: «Селянину і академіку села Чоботарки».

Родичі та колеги згадували, що Данило Кирилович залишив по собі щоденник «По світах і людях», який вів усе життя. Однак у 1937 р. його знищили кадебешники. В архівних документах Вінниці зберігся лише запис: «Дневник академика Д. К. Заболотного как содержащий буржуазно-националистические взгляды подлежит уничтожению путем предания его огню» [2].

У зв'язку з цим існують інші припущення стосовно причини передчасної смерті вченого, адже сталінський режим давно не довіряв Д. Заболотному та бажав його зміщення з посади президента ВУАН. Уперше думку про отруєння Данила Кириловича висловив письменник, земляк і дослідник його біографії М. Рябий: «...можна з повною впевненістю говорити не про природну смерть вченого, а про його фізичне усунення» [3]. Подібних випадків отруєнь людей, які не догоджали більшовицькому режиму, в нашій історії більш ніж достатньо.

Ім'я Д. Заболотного назавжди залишиться в історії вітчизняної науки. Пам'ять про видатного вченого увічнено в назвах Інституту мікробіології та вірусології НАН України, його рідного села, вулиць та площ різних міст і населених пунктів. У деяких навчальних закладах запроваджено іменну стипендію для найкращих учнів. Національна академія наук України з 1968 р. присуджує премію імені академіка Д. К. Заболотного за видатні досягнення в галузі мікробіології, вірусології, епідеміології та зоології. На шести будинках в Одесі, Києві й Санкт-Петербурзі встановлено меморіальні дошки та барельєфи вченого. Будинок-садибу, де народився Данило Кирилович, перетворено на меморіальний музей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основні праці Д. Заболотного

Вибрані праці / Д. К. Заболотний ; редкол.: С. М. Московець (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1969. – 415 с. : іл.

Избранные труды / Д. К. Заболотный ; отв. ред. В. Г. Дроботько. – Киев : АН УССР, 1956–1957. – Т. 1–2.

Т. 1 : Чума. – 1956. – 286 с. : ил.

Т. 2 : Холера. Сифилис. Эпидемиологические и другие работы. – 1957. – 322 с. : ил.

Заразливі хвороби і як від них охоронитись : популяр. виклад / Д. К. Заболотний. – 2-е вид. – Одеса : Держвидав України, 1922. – 60 с.

До товариства ; Не в тихій хатині з батьками ; Остання роза ; Думи ; Метаморфоза : [поезії] / Д. К. Заболотний // Вісн. НАН України. – 1997. – № 1/2. – С. 89–90.

Про Д. Заболотного

Білай В. І. Данило Кирилович Заболотний / В. І. Білай. – Київ : Наук. думка, 1979. – 87 с. : іл.

Билай В. И. Даниил Кириллович Заболотный / В. И. Билай ; отв. ред. В. В. Смирнова. – Киев : Наук. думка, 1987. – 128 с. : ил.

Билай В. И. Жизнь, отданная людям : к 100-летию со дня рождения акад. Д. К. Заболотного / В. И. Билай. – Киев : Наук. думка, 1966. – 83 с. : ил.

Васильев К. Г. Д. К. Заболотный (1866–1929) / К. Г. Васильев. – Москва : Медицина, 1986. – 103 с. : портр., ил.

Данило Кирилович Заболотний : (до 140-річчя від дня народж.) : матеріали наук.-практ. конф. / Вінниц. обл. держ. адмін., ВОО ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка [та ін.]. – Вінниця : [Книга-Вега], 2006. – 43 с.

Куренков И. «Черная смерть» / И. Куренков ; [АН СССР]. – Москва : Наука, 1965. – 71 с. : ил.

Пицык Н. Е. Даниил Кириллович Заболотный, 1866–1929 / Н. Е. Пицык ; отв. ред. Л. Б. Борисов ; [АН СССР]. – Москва : Наука, 1988. – 303 с. : ил. – ISBN 5-02-003945-4.

Берегова Ю. Заснування і початок діяльності Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного / Ю. Берегова // Історія української науки на межі тисячоліть / Дніпропетр. нац. ун-т, Держ. наук. с.-г. б-ка УААН [та ін.] ; редкол.: О. Я. Пилипчук (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 2003. – Вип. 13. – С. 3–7.

[1] Цит. за вид.: Данило Кирилович Заболотний : (до 140-річчя від дня народж.) : матеріали наук.-практ. конф. / Вінниц. обл. держ. адмін. [та ін.]. – Вінниця, 2006. – С. 19.

[2] Цит. за вид.: Мацелюх Б. П. Данило Кирилович Заболотний : (до 140-річчя від дня народж.) // Мікробіол. журн. – 2006. – Т. 68, № 5. – С. 10.

[3] Цит. за вид.: Мацелюх Б. П. Сторінки особової справи Д. К. Заболотного : (до 80-річчя з дня смерті) // Мікробіол. журн. – 2009. – Т. 71, № 6. – С. 70.

Бойчак М. П. Заболотний Данило Кирилович як військовий лікар / М. П. Бойчак // Сучасні інфекції : наук.-практ. часопис. – 2002. – № 4. – С. 109–114.

Голяченко О. М. М. І. Пирогов і Д. К. Заболотний як дзеркало ідентифікації української медицини / О. М. Голяченко, Л. М. Романюк // Вісн. соціал. гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2012. – № 3. – С. 96–105. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VSG_2012_3_19.pdf.

Гандзій О. «Дневник академика Заболотного подлежит уничтожению путем предания его огню» / О. Гандзій // Країна. – 2014. – № 49. – С. 54–57 : іл.

Грибанов Е. Нагородний жетон Данила Кириловича Заболотного : біографія окремої особи / Е. Грибанов // Агапіт. – 1997/1998. – № 7/8. – С. 59–61 : іл.

Іваниця В. О. Данило Кирилович Заболотний. Життя в науці : (до 145-річчя від дня народж. акад. Д. К. Заболотного) / В. О. Іваниця, Н. Г. Юргелайтіс, Т. В. Бурлака // Мікробіологія і біотехнологія. – 2011. – № 4. – С. 90–101 : портр., іл. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/MiB/2011_4/11.pdf.

Коляденко К. В. Академік Д. К. Заболотний і його внесок у сифілідологію / К. В. Коляденко, П. М. Недобой // Укр. журн. дерматології, венерології, косметології. – 2012. – № 2. – С. 144–145 : портр. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/Ujdvc/2012_2/28uj212.pdf.

Коляденко В. Г. Спостереженню збудника сифілісу Д. К. Заболотним – 100 років / В. Г. Коляденко, В. В. Короленко // Укр. журн. дерматології, венерології, косметології. – 2003. – № 2. – С. 94–96.

Кузнєцов В. О. Життя та науково-педагогічна діяльність академіка Д. К. Заболотного в Одесі (28.12.1866 – 15.12.1929) / В. О. Кузнєцов, Н. В. Кузнєцова // Мікробіологія і біотехнологія. – 2007. – № 1. – С. 82–92 : портр. – Відомості доступні також з Інтернету: http://readera.org/reader/10117411.

Маркітан Л. Джерела до вивчення життя та наукової діяльності президента ВУАН Д. К. Заболотного / Л. Маркітан // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : у 2 ч. – Київ, 2002. – Число 8/9, ч. 1. – С. 320–333.

Мацелюх Б. П. Данило Кирилович Заболотний : (до 140-річчя від дня народж.) / Б. П. Мацелюх // Мікробіол. журн. – 2006. – Т. 68, № 5. – С. 3–11 : портр.

Мацелюх Б. П. Сторінки особової справи Д. К. Заболотного : (до 80-річчя з дня смерті) / Б. П. Мацелюх // Мікробіол. журн. – 2009. – Т. 71, № 6. – С. 66–70. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/MicroBiol_2009_71_6_10.pdf.

Непорада В. П. Академік Д. К. Заболотний – борець за здоров'я людей : (до 140-річчя від дня народж.) / В. П. Непорада, Ю. Б. Чайковський, В. І. Резнік [та ін.] // Аннали Мечниковського інституту. – 2006. – № 2. – С. 33–39. – Відомості доступні також з Інтернету: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ami_2006_2_8.pdf.

Ратовський І. І. Академік Д. К. Заболотний – представник української еліти першої чверті XX сторіччя / І. І. Ратовський // Інтелігенція і влада : матеріали П'ятої Всеукр. наук. конф., 24–25 груд. 2009 р., м. Одеса / М-во освіти і науки України [та ін.] ; редкол.: Г. І. Гончарук (голов. ред.) [та ін.] – Одеса, 2009. – Ч. 2. – С. 151–155. – ISBN 978-966-190-245-8 (ч. 2).

Рожнятовська О. А. Заради майбутнього людства : (до 140-річчя від дня народж. Д. К. Заболотного) / О. А. Рожнятовська // Календар знаменних і пам'ятних дат, 2006, IV кв. / НПБУ, Кн. палата України ; авт.-уклад.: О. В. Булгак [та ін.]. – Київ, 2006. – С. 69–77 : портр.

Шендеровський В. Людина високих гуманістичних ідеалів / В. Шендеровський // Нехай не гасне світ науки / В. Шендеровський ; за ред. Е. Бабчук. – Київ, 2003. – С. 93–102.

Шаров І. Заболотний Данило Кирилович / І. Шаров // Вчені України : 100 видатних імен / І. Шаров. – Київ, 2006. – С. 140–144.

Заболотний Данило Кирилович (1866–1929) // Видатні постаті України : біогр. довід. / Межрегіон. акад. упр. персоналом, Кн. палата України ; редкол.: Г. В. Щокін (голова) [та ін.]. – Київ, 2004. – С. 309–314 : портр. – ISBN 966-608-519-4.

Заболотний Данило Кирилович (28.12.1866 – 15.12.1929) // Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. / редкол.: Ф. С. Бабичев (голова ред.) [та ін.]. – Київ, 1986. – Т. 1. – С. 632.

***

Калита В. Т. Данило Заболотний : [біогр. повість] / В. Т. Калита. – Київ : Молодь, 1981. – 244 с.

Крижанівський Є. М. Тривожна доля : розповідь про життя Д. К. Заболотного : [біогр. повість] / Є. М. Крижанівський. – Київ : Молодь, 1971. – 175 с.

***

Даниил Кириллович Заболотный : (библиогр. указ., посвящ. 100-летию со дня рожд.) / Винниц. обл. науч. мед. б-ка ; [сост.: Р. С. Залманова, А. А. Премыслер, Ф. Ш. Писаревская ; ред. А. К. Постоловский. – Одесса : Маяк, 1966. – 60 с.

Електронні ресурси

Загадки Чумного форта [Электронный ресурс] : [докум. кф.] // Первый канал : [сайт]. – Видеоданные. – Москва, 2012. – 21 авг. – Режим доступа: http://www.1tv.ru/sprojects_utro_video/si33/p50690 (дата обращения: 28.10.2015). – Загл. с экрана.

Ілюстрації

[Д. К. Заболотний : портрет] // Видатні постаті України : біогр. довід. – Київ, 2004. – С. 309.

Третяк К. В. Музей Д. К. Заболотного : путівник / К. В. Третяк. – Одеса : Маяк, 1968. – 44 с. : іл.

Підготовлено А. Рихтік

24 серпня

Народу нашого і велич, і краса

(сценарій літературного вечора до 25-ї річниці проголошення Незалежності України)

День Незалежності України – найбільше державне свято нашої країни. На його відзнаку в бібліотеках оформлюватимуться книжкові виставки, складатимуться рекомендаційні бібліографічні покажчики відповідної тематики, готуватимуться презентації книг, організовуватимуться концерти за участі професійних митців і аматорів, а також влаштовуватимуться літературні вечори. Пропонуємо вашій увазі сценарій літературного вечора за творами українських поетів-класиків, присвяченого цій знаменній даті.

(Приміщення, в якому проводитиметься вечір, бажано оформити національною символікою, якщо є змога, доцільно застосовувати технічні засоби з відтворенням зображень на моніторі, звуковим супроводом тощо).

Ведучий 1: Історія кожної країни – наче крута дорога з парадоксальними поворотами, спусками і підйомами. Історія України не є винятком. Але українці вірили і вірять, що наша дорога веде до злагоди, щастя, гармонії, до світла, добра, досконалості.

Ведучий 2: Сьогодні ми святкуємо 25-у річницю незалежного шляху нашої держави.

Ведучий 1: Двадцять п'ять років країни – це молодість, це роки пошуків і звершень, праці та звитяги, реалізації мрій. І світовідчуття 25-річної людини позначено пошуком свого місця в житті, прагненням самореалізації, вірою в найкраще.

Ведучий 2: Наш літературний вечір присвячено творам українських поетів-класиків, які було написано авторами у 25-річному віці. У цих поезіях знайшли відображення їх любов до Україні, боротьба за свої переконання, світле почуття кохання.

Ведучий 1: Великому Кобзареві Тарасові Шевченку було 25 років, коли він написав вірш «Іван Підкова», що починається такими словами:

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю;
Минулося – осталися
Могили на полі.
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацькеє біле тіло,
В китайку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає[1].

Ведучий 2: Так, коли в 1839 р. Шевченко написав ці рядки, йому виповнилося 25. Тоді ж він створив і вірш «Думи мої, думи мої». Написаний у Петербурзі, цей твір сповнений величезної любові до рідної землі:

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас,–
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти!
В нашу Україну,
Попідтинню, сиротами,
А я – тут загину.
Там найдете щире серце
І слово ласкаве,
Там найдете щиру правду,
А ще, може, й славу...
Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину[2].

Ведучий 1: Можливо, через серйозність і трагічність цих слів, через батьківське звертання до читача нам важко повірити, що процитовані поетичні рядки належать зовсім молодій людині.

Ведучий 2: До відродження державності та життя в ім'я України закликав у своїй творчості

[1] Шевченко Т. Іван Підкова // Зібр. творів : у 6 т. – Київ, 2003. – Т. 1 : Поезія 1837–1847. – С. 122.
[2] Шевченко Т. Думи мої, думи мої... – Там само. – С. 125–126.

видатний український поет І. Франко. Твори на теми протесту, боротьби за національні та загальнолюдські ідеали поставили його в ряд поетів, котрими пишаються як «бунтарями духу». Діяльна, палка любов до Батьківщини звучить у вірші «Не пора», написаному в 1880-му, коли автору було 25. Цей сильний, могутній, революційний твір, сповнений віри у визволення народу, відчайдушного заклику до боротьби, став народною піснею.

Читець:

Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Довершилась України кривда стара,
Нам пора для України жить.

Не пора, не пора, не пора
За невігласів лить свою кров
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для України наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Хай пропаде незгоди проклята мара!
Під Украйни єднаймось прапор!

Бо пора ця великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю, і щастя, і честь,
Рідний краю, здобути тобі! [1]

(Останні дві строфи цього твору можуть прозвучати в перекладі на музику композитором Д. Січинським).

Ведучий 1: Нашій незалежній Україні – 25 років. Саме стільки було Лесі Українці, коли в 1896 р. вона написала вірш, що відтоді є своєрідним гімном українських поетів.

Ведучий 2: Адже слово, величне й гостре, при цьому витончене та влучне, можна прирівняти до меча. Леся Українка бездоганно володіла такою зброєю.

Читець:

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що здійма вражі голови з плеч?

Ти моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тільки ж ти кров з мого серця проллєш,
Вражого ж серця клинком не проб'єш...

Вигострю, виточу зброю іскристу,
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її почеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдиная зброє,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях тиранів,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, не тюремних речей.

Месники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Зброє моя, послужи воякам
Краще, ніж служиш ти хворим рукам! [2]

Ведучий 2: У житті людини 25 років – це пора кохання.

Ведучий 1: Одним із наших найніжніших, найщиріших співців цього почуття був Володимир Сосюра, що вмів, узявши за основу українську традицію романсово-сентиментальної лірики із її заглибленням у внутрішній світ особистості, створювати вірші, в яких кохання набуває просто космічних розмірів.

Ведучий 2: Володимиру Сосюрі йшов 25-й рік, коли він написав своє незабутнє: «Так ніхто не кохав...». Це був 1922 р.

Читець:

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убирається зрання...

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і треммтить од солодкої муки...

В'яне серце моє од щасливих очей,
що горять в тумані наді мною...
Розливається кров і по жилах тече,
ніби пахне вона лободою...

Гей, ви, зорі ясні!.. Тихий місяцю мій!..
Де ви бачили більше кохання?..
Я для неї зірву Оріон золотий,
я – поет робітничої рані...

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
лиш приходить подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убирається зрання...

[1] Франко І. Не пора // «Під Украйни єднаймось прапор!» : вибр. твори. – Київ, 2009. – С. 23
[2] Українка Л. Слово, чому ти не твердая криця... // Зібр. творів у 12 т. – Київ, 1975. – Т. 1. – С. 143–144.

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і треммтить од солодкої муки...[1]

Ведучий 2: Життєписом короткого життя лемківського поета Богдана-Ігоря Антонича стали кілька збірок метафоричних віршів. Йому виповнилося 25 років у 1934-му, коли за збірку «Три перстені» він дістав звання лауреата літературної премії Товариства українських письменників і журналістів ім. Івана Франка у Львові.

Ведучий 1: У цьому ж віці Богдан-Ігор Антонич написав вірш «Слово до розстріляних». Цей твір сповнений гіркої печалі щодо жорстокої розправи над українськими письменниками в 1934 р., щодо загублених душ юних героїв Крут, щодо полеглих у рідну землю під час іноземної окупації, щодо всіх загиблих, беззахисних перед озброєним ворогом.

Читець:

Це правда: кров з каміння може змити дощ,
червона місяця хустина може стерти,
але найменння ваші багряніш від рож
горять у пам'яті на плитах незатертих.

Змагались ви уперто й мріяли, й жили,
кохались у суворості, як ми у гулях,
і ваші очі сяли вічністю, коли
у серці, мов зоря, застрягла біла куля[2].

Ведучий 1: Український письменник, актор, сценарист і поет Микола Вінграновський був одним із найяскравіших представників шістдесятників. Він писав гуманістичні, вишукані і сміливі вірші, засновані на українській поетичній традиції, та водночас – неповторні й новаторські.

Ведучий 2: Миколі Вінграновському йшов 25-й рік, коли до нього прийшло справжнє визнання: у квітні 1961-го у відомій на всю Україну «Літературній газеті» його творам було віддано цілу шпальту.

Ведучий 1: Він розпочав новий період космічного мислення в українській літературі. Основним мотивом його поезії стало протиставлення людини природної і людини технічної, масштабність відносин людини і світу.

Читець:

...Ви чуєте? Ви чуєте – він спить!
Я жду вас, товариство, як епоху!

Не дай вам бог його в мені збудить...
Не кваптеся, беріть мене потроху.

Спочатку губи, руки і чоло,
А потім очі, ноги і легені,

Здається, зайвого у мене не було –
Оце і все, що в мене... будьте певні!

Несіть мене! Пора прийшла якраз!
На досвітку її літак прикрилить...

Скажіть їй, що мене не буде довгий час
І що мене надійно руки вкрили.

Скажіть їй так: вночі знайшли мене,
Лежав на серці всі останні ночі,

Іще одне! Малесеньке одне:
Сховайте для поетів мої очі.

А руки мої дайте літакам...
Легені – вітру... А чоло – блакиті...

Віддайте губи хвилям і волам,
А ноги квітам, щоб ходили квіти.

Оце і все... Услід мені візьміть
Багряну орхідею у відерці...

Ви чуєте? Ви чуєте – він спить!
Він спить, мій звір!
Прекрасний звір у серці![3]

Ведучий 1: 25-річчя Василя Стуса прийшлося на 1963 р. Він став аспірантом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР зі спеціальності «Теорія літератури» і переїхав з Донеччини до Києва.

Ведучий 2: Основоположною темою в поезіях Василя Стуса була Україна і неосяжна любов до неї. Його твір «Сто років, як сконала Січ» присвячено трагічним сторінкам нашої історії. У ньому 25-річний поет висловив непохитне переконання, що справжні патріоти, вільні сини України виростають із глибин народу.

Читець:

Сто років, як сконала Січ.
Сибір. І соловецькі келії.
І глупа облягає ніч
пекельний край і крик пекельний.

Сто років мучених надій,
і сподівань, і вір, і крові
синів, що за любов тавровані,
сто серць, як сто палахкотінь.

Та виростають з личаків,
із шаровар, з курної хати
раби зростають до синів
своєї України-матері.

---

[1] Сосюра В. Так ніхто не кохав // Твори : в 4 т. – Київ, 1986. – Т. 1. – С. 90–91.

[2] Антонич Б. І. Слово до розстріляних // Зібрані твори / зредагували С. Гординський і Б. Рубчак. – Нью-Йорк ; Вінніпег, 1967. – С. 129.

[3] Вінграновський М. ...Ви чуєте? Ви чуєте – він спить! // На срібнім березі : вибране. – Київ, 2014. – С. 76–77.

Ти вже не згинеш, ти двожилава,
земля, рабована віками,
і не скарать тебе душителям
сибірами і соловками.

Ти ще виболюєшся болем,
ти ще роздерта на шматки,
та вже, крута і непокірна,
ти випросталася для волі,

ти гнівом виросла. Тепер
не матимеш од нього спокою,
йому ж рости й рости, допоки
не упадуть тюремні двері.

І радісним буремним громом
спадають з неба блискавиці,
Тарасові провісні птиці –
слова шугають над Дніпром[1].

Ведучий 1: Ліна Костенко... Її твори стали культовим, небуденним явищем у сучасній українській поезії.

Ведучий 2: В її віршах чується бунт проти стандартизації, спрощення, примітивності. Час, на який припало 25-річчя поетеси, потребував від неї самозречення, віри й відваги, адже вона була однією з перших і найпримітніших у плеяді молодих письменників-шістдесятників.

Ведучий 1: Біографія поета – в його творах. Так і у Ліни Костенко: зовнішню канву її життя легко викласти рядками з написаних нею віршів. Поетесі було саме 25, коли в 1955 р. в альманасі «Слово молодих» уперше було надруковано відразу кілька її творів. Серед них знаковий вірш «Ще трохи – і літ юнацьких не знайдеш».

Читець:

Ще трохи – і літ юнацьких
не знайдеш, як вітру в полі.
Дорослою стала зненацька.
Змужнілою стану поволі.

Поволі, поволі, поволі
над серцем здобуду владу –
навчуся не плакати з болю
і в щасті дам собі раду.

Тоді не подумай, друже,
що вже відшуміли зливи,
що серцем я стала байдужа
і словом стала зрадлива.

Ти знаєш – великі ріки,
спокійні, глибокі, холодні –
в собі затаїли навіки
і вир, і каміння підводне.

То хай же літа юнацькі
зникають, як вітер в полі...
Дорослою стала зненацька.
Змужнілою стану поволі[2].

Ведучий 2: Продовжимо наш поетичний вечір віршем Василя Симоненка, який він склав у 25 років.

Читець:

Ні перед ким не станеш спину гнути,
Не віддасися ворогу в ясу,
Якщо ти зміг, товаришу, збагнути
Свого народу велич і красу.

Ведучий 1: Поет, прозаїк, журналіст, борець за права людини, Василь Симоненко у простих і пристрасних строфах оспівував Україну, силу людського кохання, потяг до мандрів, а також найвищі якості особистості: принциповість, чесність, відданість рідній землі.

Ведучий 2: Йому виповнилося 25 у 1960-му. Тоді Василь саме прийшов працювати в редакцію газети «Молодь Черкащини». У місцевих газетах часто друкувалися його невеличкі байки, дві з яких прозвучать сьогодні.

Читець:

Молот

– У тебе тільки й слави, що важкий, –
Якось до Молота озвався Кий. –
Дивись оно, маленького Ножа
І то усякий більше поважа.
А ти, мабуть, як буде треба,
Не зможеш і постояти за себе.
– Нічого, – Молот рубонув з плеча, –
Як буде треба, викую Меча!

Дуби не гнуться до землі

Скрізь Вітер нашумів,
Що Дуб сякий-такий:
«Упертий дуже він
І зовсім не гнучкий.
До того вже, нахаба, загордився,
Що, скільки я не дув,
Ні разу не вклонився!»
Неважко зрозуміти Вітрові жалі:
Дуби ні перед ким
Не гнуться до землі![3]

Ведучий 1: Бурхливе входження в літературу поета Івана Драча часто пов'язують з публікацією на шпальтах «Літературної газети» поеми «Ніж у Сонці». Це було в 1961 р., коли поетові виповнилося саме 25. Образом Сонця – вічного, всемогутнього, вразливого, одухотвореного, палкого – пройнято багато творів митця.

[1] Стус В. Сто років, як сконала Січ // Зимові дерева : перша зб. поезій. – Брюссель ; Лондон, 1970. – С. 95–96.
[2] Костенко Л. Ще трохи – і літ юнацьких... // Слово молодих : альманах / [упоряд.: Б. П. Степанюк і В. А. Гнатовський]. – Київ, 1955. – С. 14.
[3] Симоненко В. Тиша і грім : поезії, проза. – Харків, 2007. – С. 239–240.

Ведучий 2: На завершення цього поетичного вечора прозвучить балада «Сонячний етюд», яку Іван Драч склав теж у 25.

Читець:

Де котиться між голубих лугів
Хмарина ніжна з білими плечима,
Я продаю сонця – оранжеві, тугі,
З тривожними музичними очима.

Ось сонце віри – чисте і просте,
Ось сонце міри – з віжками на храпах,
Ось сонце смутку, звідки проросте
Жорстока мудрість в золотих накрапах.

І переливно блискотять сонця
Протуберанцями сторч головою.
Беріть сонця – кладіть мені серця,
Як мідяки з осугою-турбою.

Я ваші душі клином обмину,
Я не поставлю їх на п'яні карти,
А що сонця за дорогу ціну,
То сонце завжди серця варте[1].

Ведучий 1: Сонце завжди серця варте! Сьогодні віршованим словом українських поетів – представників великого народу ми вітали Україну з 25-ю річницею Незалежності.

Ведучий 2: Наш екскурс у 25-річчя поетів-класиків ще раз доводить: нас об'єднують вічні, непорушні цінності. Бажаємо вам, дорогі друзі, незламної віри в Україну, любові, здоров'я і миру!

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Багрич М. І. Володимир Сосюра : бібліогр. покажч. / М. І. Багрич, В. М. Скачков ; [передм. В. Бояновича]. – Харків, 1966. – 180 с.

Богдан Ігор Антонич : покажч. друк. матеріалів та автографів : до 80-річчя з дня народж. / АН УРСР, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника ; укладачі: Т. Ю. Кульчицька, Н. І. Грайцер. – Львів, 1989. – 139 с. : іл.

Бойко І. З. Павло Тичина : бібліогр. покажч. / І. З. Бойко ; АН УРСР, Держ. публ. б-ка УРСР. – Київ, 1951. – 140 с.

Василь Симоненко : «Україно, ти моя молитва...» : біобібліогр. нарис / [авт. нарису Л. Тарнашинська ; бібліогр.-упоряд. Г. Гамалій] ; М-во культури і туризму України, Нац. парлам. б-ка України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Київ, 2007. – 120 с. – (Шістдесятництво: профілі на тлі покоління ; вип. 11).

Іван Драч. Література. Кінематограф. Політика : біобібліогр. покажч. / М-во культури України, Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України» ; [авт. вступ. ст.: С. В. Тримбач, В. Г. Ковтун ; упоряд.: Г. В. Волянська, Л. А. Кухар ; наук. ред. В. О. Кононенко]. – Київ : Основа, 2011. – 515 с. : іл. – (Шістдесятництво: профілі на тлі покоління ; вип. 14).

Іван Франко : бібліогр. покажч., 1956–1984 / АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; упоряд. М. О. Мороз. – Київ : Наук. думка, 1987. – 521 с.

Іван Франко, 1856–1916 : бібліогр. покажч. / [уклад. І. З. Бойко] ; АН УРСР, Держ. публ. б-ка УРСР. – Київ : АН УРСР, 1954. – 202 с.

Леся Українка : бібліогр. покажч. / АН УРСР, Центр. наук. б-ка, Львів. наук. б-ка ; склали: М. В. Булавицька, М. О. Мороз. – Київ : Наук. думка, 1972. – 392 с.

Ліна Костенко: «Я вибрала Долю собі сама» : біобібліогр. посіб. / [авт. Тарнашинська Л. Б. ; бібліограф-уклад. Т. М. Заморіна ; відп. ред. В. О. Кононенко] ; Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 2002. – 60 с. – (Шістдесятництво: профілі на тлі покоління ; вип. 3)

Ліна Костенко : біобібліогр. покажч. / Нац. парлам. б-ка України ; [авт. вступ. ст. В. Є. Панченко ; упоряд.: Г. В. Волянська, Л. А. Кухар ; наук. ред. В. О. Кононенко]. – Київ : Нац. парлам. б-ка України, 2015. – 287 с.

Микола Вінграновський: «Все на світі з людської душі» : біобібліогр. нарис / [авт. нарису Л. Б. Тарнашинська ; бібліогр.-уклад. О. О. Гриценко ; наук. ред. Г. І. Гамалій] ; Нац. парлам. б-ка України. – Київ, 2006. – 106 с. – (Шістдесятництво: профілі на тлі покоління ; вип. 10).

Мороз М. О. Іван Франко : бібліогр. творів (1874–1964) / М. О. Мороз ; [відп. ред.: Є. П. Кирилюк, О. І. Дей] ; Львів. держ. наук. б-ка, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ : Наук. думка, 1966. – 447 с.

Мороз М. О. Леся Українка : рек. бібліогр. покажч. / М. О. Мороз ; АН УРСР, Львів. держ. наук. б-ка. – Львів, 1971. – 81 с.

«Народе мій, до тебе я ще верну». Василь Стус : бібліогр. покажч. / Вінниц. держ. обл. б-ка для юнацтва. – Вінниця : [Вінниц. краєзн. музей], 1998. – 23 с. : портр. – (Наші видатні земляки ; вип. 3).

Плеяда нескорених: Алла Горська, Опанас Заливаха, Віктор Зарецький, Галина Севрук, Людмила Семикіна : біобібліогр. нарис / Держ. закл. «Нац. парлам. б-ка України» ; [авт. нарису Л. Б. Тарнашинська ; упоряд. М. А. Лук'яненко ; наук. ред. В. О. Кононенко]. – Київ, 2011. – 199 с. – (Шістдесятництво: профілі на тлі покоління ; вип. 13).

Постать Василя Стуса над плином часу : 70-річчю від дня народж. присвячується (1938–1985) : бібліогр. покажч. / Упр. культури і туризму Вінниц. облдержадмін., Вінниц. обл. універс. наук. б-ка ім. К. А. Тімірязєва ; [уклад.: Г. Авраменко, О. Зелена, М. Спиця]. – Вінниця : Держ. картогр. ф-ка, 2008. – 239 с. – (Наші видатні земляки).

Стус Василь Семенович : біобібліогр. покажч. / Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської ; [уклад. Т. М. Дрьомова ; авт. вступ. ст. В. В. Оліфіренко ; наук. ред. О. В. Башун]. – Донецьк : Сх. вид. дім, 2002. – 84 с.

Тарас Григорович Шевченко : бібліографія бібліографії (1840–1860) / АН УРСР, Держ. публ. б-ка АН УРСР ; [упоряд. і підгот. І. З. Бойко і Г. М. Гімельфарб]. – Київ : вид-во АН УРСР, 1961. – 75 с.

Тарас Шевченко і Україна : рек. бібліогр. покажч. : у 2 ч. / М-во культури України, Нац. парлам. б-ка України ; [уклад.: О. Білик, О. Галганова ; наук. ред. В. Кононенко]. – Київ : Нац. парлам. б-ка України, 2014. – Ч. 1 : «Земля, яку сходив Тарас...»: Україна в житті і творчості Т. Шевченка, 2014. – 215 с. : іл. ; Ч. 2 : «І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій...»: увічнення пам'яті Кобзаря на українській землі, 2014. – 175 с. : іл.

Тарас Шевченко. Доля. Муза. Слава : бібліогр. список / Упр. культури і туризму, національностей та релігій Одес. облдержадмін., Одес. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Грушевського, від. період. вид., від. юрид. літ. ; [підгот.: О. О. Бурлак, О. А. Нагорнюк ; верстка, худож. оформ. та ред. О. М. Ласкевич]. – Одеса, 2014. – 24 с. : іл.

Підготовлено Л. Рогальчук

[1] Драч І. Сонячний етюд // Вибр. твори. У 2 т. Т. 1 : Вірші, поеми. – Київ, 2011. – Т 1. – С. 58.

Бібліотеки-ювіляри

160 років від часу заснування (1856) Центральної бібліотеки ім. В. Г. Бєлінського ЦБС м. Керчі

150 років від часу заснування (1866) Національної парламентської бібліотеки України

150 років від часу заснування (1866) Житомирської ОУНБ ім. Олега Ольжича

150 років від часу заснування (1866) Центральної бібліотеки ЦБС м. Кам'янця-Подільського

130 років від часу заснування (1886) Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка

125 років від часу заснування (1891) Центральної бібліотеки імені Івана Франка ЦБС м. Одеси

120 років від часу заснування (1896) Центральної бібліотеки ЦБС Варвинського р-ну Чернігівської обл.

120 років від часу заснування (1896) Центральної бібліотеки ЦБС Охтирського р-ну Сумської обл.

110 років від часу заснування (1906) Центральної бібліотеки ім. С. М. Євдокимова ЦБС м. Нікополя

90 років від часу заснування (1926) Донецької ОУНБ ім. Н. К. Крупської

90 років від часу заснування (1926) Центральної бібліотеки ЦБС Томашпільського р-ну Вінницької обл.

90 років від часу заснування (1926) Центральної бібліотеки ЦБС Тельманівського р-ну Донецької обл.

90 років від часу заснування (1926) Центральної бібліотеки ЦБС Баришівського р-ну Київської обл.

90 років від часу заснування (1926) Центральної бібліотеки ЦБС Березівського р-ну Одеської обл.

90 років від часу заснування (1926) Центральної бібліотеки ім. Д. А. Фурманова ЦБС Московського р-ну м. Харкова

90 років від часу заснування (1926) Центральної бібліотеки ЦБС Уманського р-ну Черкаської обл.

80 років від часу заснування (1936) Центральної бібліотеки для дорослих ЦБС Старобешівського р-ну Донецької обл.

80 років від часу заснування (1936) Центральної бібліотеки ЦБС Петропавлівського р-ну Дніпропетровської обл.

80 років від часу заснування (1936) Центральної бібліотеки ЦБС Лугинського р-ну Житомирської обл.

80 років від часу заснування (1936) Центральної бібліотеки ЦБС Василівського р-ну Запорізької обл.

80 років від часу заснування (1936) Центральної бібліотеки ЦБС Оріхівського р-ну Запорізької обл.

80 років від часу заснування (1936) Центральної бібліотеки ЦБС м. Краснодона

80 років від часу заснування (1936) Центральної бібліотеки ЦБС Диканського р-ну Полтавської обл.

80 років від часу заснування (1936) Центральної бібліотеки ЦБС Високопільського р-ну Херсонської обл.

80 років від часу заснування (1936) Центральної бібліотеки ЦБС Городоцького р-ну Хмельницької обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Верховинського р-ну Івано-Франківської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Долинського р-ну Івано-Франківської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Горохівського р-ну Волинської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Іваничівського р-ну Волинської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Рожищенського р-ну Волинської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Турійського р-ну Волинської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Крижопільського р-ну Вінницької обл.

70 років від часу заснування (1946) Комунального закладу культури «Міська дитяча бібліотека» м. Кривого Рогу

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Дніпропетровського р-ну Дніпропетровської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки системи публічних бібліотек для дорослих м. Дніпропетровська

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Магдалинівського р-ну Дніпропетровської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ім. Т. Г. Шевченка ЦБС м. Горлівки

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Красноармійського р-ну Донецької обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС м. Красного Лимана

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Слов'янського р-ну Донецької обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Бердичівського р-ну Житомирської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Виноградівського р-ну Закарпатської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Міжгірського р-ну Закарпатської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Мукачівського р-ну Закарпатської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки імені Ф. М. Достоєвського ЦБС Солом'янського р-ну м. Києва

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Первомайського р-ну Миколаївської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Арцизького р-ну Одеської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Кодимського р-ну Одеської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Глобинського р-ну Полтавської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Чутівського р-ну Полтавської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Недригайлівського р-ну Сумської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Борщівського р-ну Тернопільської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Бериславського р-ну Херсонської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Верхньорогачицького р-ну Херсонської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Деражнянського р-ну Хмельницької обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Кременчуцького р-ну Полтавської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Полтавського р-ну Полтавської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Тетіївського р-ну Київської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки для дорослих ЦБС Бобринецького р-ну Кіровоградської обл.

70 років від часу заснування (1946) Центральної бібліотеки ЦБС Кіровоградського р-ну Кіровоградської обл.

60 років від часу заснування (1956) Центральної бібліотеки ЦБС Лутугинського р-ну Луганської обл.

50 років від часу заснування (1966) Центральної бібліотеки ім. П. Г. Тичини ЦБС Дніпровського р-ну м. Києва

40 років від часу заснування (1976) Запорізької обласної бібліотеки для юнацтва

40 років від часу заснування (1976) Міської спеціалізованої молодіжної бібліотеки «Молода гвардія» м. Києва

40 років від часу заснування (1976) Центральної бібліотеки ЦБС Талалаївського р-ну Чернігівської обл.

40 років від часу заснування (1976) Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олеся Гончара

40 років від часу заснування (1976) Центральної бібліотеки ЦБС Олександрійського р-ну Кіровоградської обл.

25 років від часу заснування (1991) Центральної бібліотеки ЦБС м. Лозове (при відділі культури)

25 років від часу заснування (1991) Центральної бібліотеки ЦБС Печенізького р-ну Харківської області

20 років від часу заснування (1996) Центральної бібліотеки ЦБС Первомайського р-ну Харківської області

Календар знаменних дат

ДАТИ І ПОДІЇ

2016, друге півріччя

Календар знаменних дат № 2 (8)

Укладачі:
В. Кононенко (керівник проекту), **О. Бохан, А. Рихтік,**
Л. Рогальчук (координатор проекту),
О. Рожнятовська, С. Савченко

Редактори: *С. Макогон, Н. Маслова-Зоріна*
Художнє оформлення *Р. Чудновського*
Комп'ютерне верстання *В. Пасічної*

Відповідальний за випуск *Т. Вилегжаніна*

Формат 60х84/8. Умовн. друк. арк. 17,67.
Наклад 170 пр. Зам. № 36

Видавець і виготовлювач Національна парламентська бібліотека України
01001, Київ-1, вул. Михайла Грушевського, 1. Тел. (044) 278-85-12

Свідоцтво про державну реєстрацію засобу масової інформації
серія КВ № 19344-9144Р від 13.09.2012

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 4680 від 30.01.14